

VATAI LÁSZLÓ

**AZ ISTEN
SZÖRNYETEGE**

(ADY LÍRÁJA)

Mikes International

Hága, Hollandia

Occidental Press

Washington D.C., USA

2005.

Kiadó

'Stichting MIKES INTERNATIONAL' alapítvány, Hága, Hollandia.

Számlaszám: Postbank rek.nr. 7528240

Cégbejegyzés: Stichtingenregister: S 41158447 Kamer van Koophandel en Fabrieken Den Haag

Terjesztés

A könyv a következő Internet-címről tölthető le: http://www.federatio.org/mikes_bibl.html

Aki az email-levelezési listánkon kíván szerepelni, a következő címen iratkozhat fel:

mikes_int-subscribe@yahoogroups.com

A kiadó nem rendelkezik anyagi forrásokkal. Többek áldozatos munkájából és adományaiból tartja fenn magát. Adományokat szívesen fogadunk.

Cím

A szerkesztőség, illetve a kiadó elérhető a következő címeken:

Email: mikes_int@federatio.org

Levelezési cím: P.O. Box 10249, 2501 HE, Den Haag, Hollandia

Publisher

Foundation 'Stichting MIKES INTERNATIONAL', established in The Hague, Holland.

Account: Postbank rek.nr. 7528240

Registered: Stichtingenregister: S 41158447 Kamer van Koophandel en Fabrieken Den Haag

Distribution

The book can be downloaded from the following Internet-address: http://www.federatio.org/mikes_bibl.html

If you wish to subscribe to the email mailing list, you can do it by sending an email to the following address:

mikes_int-subscribe@yahoogroups.com

The publisher has no financial sources. It is supported by many in the form of voluntary work and gifts. We kindly appreciate your gifts.

Address

The Editors and the Publisher can be contacted at the following addresses:

Email: mikes_int@federatio.org

Postal address: P.O. Box 10249, 2501 HE, Den Haag, Holland

ISSN 1570-0070

ISBN 90-8501-039-X

NUR 730

**© Copyright Vatai László örökösei — Mikes International; i.e. Heirs of László Vatai,
Occidental Press, All Rights Reserved**

A KIADÓ ELŐSZAVA

AZ ISTEN SZÖRNYETEGE — *Ady lírája* című kötettel folytatjuk Vatai László — a *Kolozsvári Filozófiai Iskola*hoz tartozó filozófus és teológus — életművének elektronikus kiadását. Kiadványunk a mű második kiadását követi, amely 1977-ben az Occidental Press-nél jelent meg (Washington D.C.).

A Bibliotheca Mikes International könyvkiadásunk keretében az alábbi kötetek jelentek meg eddig a filozófiai sorozatban:

- **Al-Ghazálíj Abú-Hámíid Mohammed:** A tévelygésből kivezető út
- **Böhm Károly:** Az Ember és Világa I. ~ Dialektika vagy alaphilosophia ~
- **Böhm Károly:** Az Ember és Világa II. ~ A szellem élete ~
- **Brandenstein Béla Emlékkönyv** (szerk. Veres Ildikó)
- **Kibédi Varga Sándor:** A magyarságismeret alapfogalmai – The Hungarians – Les Hongrois – Das Wesen des Ungartums – La esencia del pueblo húngaro.
- **Kibédi Varga Sándor:** A szellem hatalma
- **Kibédi Varga Sándor:** A transcendentalis deductio Kantnál ~ Bevezetés Kant philosophiájába ~
- **Kibédi Varga Sándor:** Henrik Rickert filozófiája ~ A modern értékfilozófia alapvetése ~
- **Kibédi Varga Sándor:** Rendszeres filozófia
- **Mariska Zoltán:** A filozófia nevében
- **Málnási Bartók György:** A görög filozófia története ~ Az indiai és a kínai filozófia rövid vázlatával ~
- **Málnási Bartók György:** A középkori és újkori filozófia története
- **Málnási Bartók György:** A filozófia lényege ~ Bevezetés a filozófiába ~
- **Málnási Bartók György:** Az erkölcsi értékeszme történeti és kritikai tárgyalása ~ Az erkölcsi értékeszme története ~
- **Málnási Bartók György:** Az erkölcsi érték philosophiája
- **Málnási Bartók György:** Böhm Károly
- **Málnási Bartók György:** Akadémiai értekezések: ~ A „Rendszer” filozófiai vizsgálata – Az „Eszme” filozófiai vizsgálata – A „Szellem” filozófiai vizsgálata – A metafizika útja s céljai – A lét bölcséleti problémája – Ösztön, tudat, öntudat ~
- **Málnási Bartók György:** Ember és élet ~ A bölcséleti antropológia alapvonalai ~
- **Málnási Bartók György:** Faj. Nép. Nemzet.
- **Málnási Bartók György:** Die Philosophie Karl Böhm’s
- **Málnási Bartók György:** Kant
- **Segesváry Viktor:** Existence and Transcendence ~ An Anti-Faustian Essay in Philosophical Anthropology ~
- **Vatai László:** Átszínezett térkép ~ magyar változatok az újkorban ~
- **Veres Ildikó:** A Kolozsvári Iskola I.
- **Tonk Márton:** Idealizmus és egzisztenciafilozófia Tavaszy Sándor gondolkodásában

Hága (Hollandia), 2005. december 5.

MIKES INTERNATIONAL

PUBLISHER'S PREFACE

With this volume we continue to publish electronically the œuvre of László Vatai — who as a philosopher and theologian belonged to the *Kolozsvár School of Philosophy*. Present volume, entitled '*GOD'S BEAST – Ady's Lyre*' was originally published (second edition) in 1977 by the Occidental Press (Washington D.C).

Other works within our philosophy section include:

- **AL-GHAZALI, Abu-Hamid Mohammed:** DELIVERANCE FROM ERROR (Translated from Arabic into Hungarian by: NÉMETH, Pál)
- **BÖHM, Károly:** MAN AND HIS WORLD ~ Part I. : Dialectics or Basic Philosophy ~ (in Hungarian)
- **BÖHM, Károly:** MAN AND HIS WORLD ~ Part II. : Life of the Spirit ~ (in Hungarian)
- **VERES, Ildikó (Ed.):** BÉLA BRANDENSTEIN MEMORIAL (in Hungarian)
- **KIBÉDI VARGA, Sándor:** A MAGYARSÁGISMERET ALAPFOGALMAI ~ THE HUNGARIANS ~ LES HONGROIS ~ DAS WESEN DES UNGARTUMS ~ LA ESENCIA DEL PUEBLO HÚNGARO (in Hungarian, English, French, German and Spanish)
- **KIBÉDI VARGA, Sándor:** POWER OF THE SPIRIT (in Hungarian)
- **KIBÉDI VARGA, Sándor:** KANT'S TRANSCENDENTAL DEDUCTION ~ Introduction into Kant's Philosophy ~ (in Hungarian with summary in German)
- **KIBÉDI VARGA, Sándor:** HEINRICH RICKERT'S PHILOSOPHY ~ Foundation of the Modern Value Philosophy ~ (in Hungarian)
- **KIBÉDI VARGA, Sándor:** SYSTEMATIC PHILOSOPHY (in Hungarian)
- **MARISKA, Zoltán:** IN THE NAME OF PHILOSOPHY (in Hungarian)
- **MÁLNÁSI BARTÓK, György:** HISTORY OF PHILOSOPHY I.: THE HISTORY OF THE GREEK PHILOSOPHY ~ With a Brief Introduction into the Hindi and Chinese Philosophy ~ (in Hungarian)
- **MÁLNÁSI BARTÓK, György:** HISTORY OF PHILOSOPHY II.: THE HISTORY OF PHILOSOPHY OF THE MIDDLE AGES AND MODERN TIMES (in Hungarian)
- **MÁLNÁSI BARTÓK, György:** THE ESSENCE OF PHILOSOPHY ~ An Introduction into Philosophy - (in Hungarian)
- **MÁLNÁSI BARTÓK, György:** CRITICAL HISTORY OF THE IDEA OF THE MORAL VALUE (in Hungarian with German summary)
- **MÁLNÁSI BARTÓK, György:** THE PHILOSOPHY OF THE MORAL VALUE (in Hungarian)
- **MÁLNÁSI BARTÓK, György:** KÁROLY BÖHM (in Hungarian)
- **MÁLNÁSI BARTÓK, György:** ACADEMIC TREATISES (in Hungarian with summaries in German and English)
- **MÁLNÁSI BARTÓK, György:** MAN AND LIFE ~ Fundamentals of Philosophical Anthropology ~ (in Hungarian)
- **MÁLNÁSI BARTÓK, György:** RACE. PEOPLE. NATION (in Hungarian)
- **MÁLNÁSI BARTÓK, György:** THE PHILOSOPHY OF KÁROLY BÖHM (in German)
- **MÁLNÁSI BARTÓK, György:** KANT (in Hungarian)
- **SEGESVÁRY, Viktor:** EXISTENCE AND TRANSCENDENCE ~ An Anti-Faustian Essay in Philosophical Anthropology ~ (in English)
- **VATAI, László:** REPAINTED MAP ~ Hungarian Variations in Modern Times ~ (in Hungarian)
- **VERES, Ildikó:** THE KOLOZSVÁR SCHOOL OF PHILOSOPHY I. (in Hungarian)
- **TONK, Márton:** IDEALISM AND EXISTENTIALISM IN SÁNDOR TAVASZY'S THINKING (in Hungarian)

The Hague (Holland), December 5, 2005

MIKES INTERNATIONAL

Vatai László

(1914 — 1993)

Vatai László (Poroszló, Heves vm., 1914. júl. 18. — Toronto, 1993. aug. 3.). református lelkész, filozófus, irodalomtörténész. A Sárospataki Református Theológián végez 1936-ban, majd a kolozsvári Ferenc József Tudományegyetemen Bartók György tanítványaként filozófiai doktorátust szerez 1942-ben. 1936 és 1940 között a Soli Deo Gloria Református Diákszövetség főtitkára. 1943-ban az irodalom filozófiája tárgykörben egyetemi magántanár lesz Debrecenben. 1942 és 1947 között budapesti egyetemi lelkész. 1944-ben, az ország német megszállása után részt vesz az ellenállási mozgalomban. 1945 és 1947 között kisgazdapárti programmal nemzetgyűlési képviselő, valamint a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium osztályvezetője. 1946 végén a kommunista hatóságok belekeverik az ún. összeesküvési perbe. 1947 végén elmenekül Magyarországról. Svájci és angliai tartózkodás után 1951-ben az Egyesült Államokban telepedik le. Hosszú ideig az Egyesült Államokban (Buffalo, Detroit), illetve Kanadában (Windsor, Toronto) református lelkész. 1951 és 1976 között a Szabad Európa Rádió külső munkatársa; a rádió protestáns egyházi műsoraiban igét hirdet. 1951 és 1956 között az Új Magyar Út főmunkatársa. Tanulmányai, esszéi, cikkei rangos nyugati magyar lapokban jelentek meg. Számos könyv szerzője.

Ady Endre

(1877-1919)

TARTALOM

<i>A Kiadó előszava</i>	<i>III</i>
<i>Publisher's preface</i>	<i>IV</i>
<i>Előszó a második kiadáshoz</i>	<i>1</i>
ELŐJÁTÉK.....	2
Élete és műve	3
Az alkotó műhelye.....	26
AZ ADY HORIZONT.....	41
A megőszült tenger.....	42
A TRAGIKUS ADY.....	56
Szerelem.....	57
Filozófia.....	81
Isten.....	99
A FELOLDOZOTT ADY	129
A Duna vallomása	130
A mesebeli János	149
Dózsa György unokája	175
Az eltévedt lovas.....	200
UTÓJÁTÉK	208
Az örök Ady.....	209
<i>Betűrendes versmutató</i>	<i>222</i>

ELŐSZÓ A MÁSODIK KIADÁSHOZ

Valami módon sorsa van a könyvnek. Az egyik divatossá lesz, a másik elszürkül, a harmadik láthatatlan funkciót végez és nélkülözhetetlenné válik. Könyvemnek félreérthetetlenül a kovász és a só szerepe jutott. Az első kiadás aránylag kevés példányban jelent meg, de nagyjából mind az egész világra kiterjedő emigrációban, mind Magyarországon és a környező magyar nyelvű területeken mindenki kézbe vette, akinek el kellett olvasni. A dolog természeténél fogva az emigrációban olvasták többen, otthon viszont erősebben használták.

Forradalmat jelentett az Ady szemléletben. A százfelé rángatott költőt, magyar- és világirodalmi vonatkozásban, a helyére tette. Nem lehetett többé könnyen meghamisítani, agyon se hallgathatták, könyvem után az ideológiai általánosságok is süket fülekre találtak vele kapcsolatban: érdemben kellett foglalkozni a lírájával, mégpedig a lényege szerint.

Ady utókorában új korszakot nyitott „Az Isten szörnyetege”. Benne van minden Adyról azóta írt megnyilatkozásban, akkor is ha valaki nem hivatkozhatott rá, vagy spontán hallgatott is róla. Még negatív viszonyulás esetén is sokszor meghatározta, legalábbis színezte a mondanivalókat.

Ez a második kiadás Ady születésének századik évfordulójára jelent meg. Az első óta eltelt tizenhárom évben erre a jubileumra is előkészítette az írástudókat és az olvasóközönséget. Sok kód eloszlott a nyomán, ki is nyitott sok szemet: ragyognak az Ady csúcsok a magyar szellemi életben. Az emigrációban és Magyarországon egyaránt.

Torontó, 1977. július

Vatai László

ELŐJÁTÉK

*Hepehupás, vén Szilágyban,
Hét szilvafa árnyékában,
Szunnyadt lelkem ezer évet.
Paraszt zsályaként aludt el
S bús krizantém-fürttel ébredt
Hepehupás, vén Szilágyban.*

*Hepehupás, vén Szilágyban,
Hét szilvafa árnyékában
Várt volna még ezer évet,
Míg Idő jön a csodákra.
Óh, jaj nekem, hogy fölébredt
Hepehupás, vén Szilágyban.*

(Hepehupás, vén Szilágyban)

ÉLETE ÉS MŰVE

A legnagyobb magyar költőről és váteszről írok. Mielőtt lényegileg analizálnám költészete értelmét és nagyságát, előbb át kell tekintenünk az életét. Illetve életét és költészetét együtt. Versein kívül alig lehet elmondani valamit is róla. Élete és műve a szó szoros értelmében egy volt. Életrajzírói rendszerint csak élete külsőségeit vizsgálták, s ebből próbálták megérteni a művét is. Pedig élete külső eseményei nem jelentősek, alig mondanak valamit. Szürke külső történetek mögött azonban hatalmas lüktető belső élet húzódott meg. Valóságos vulkán. S ahogy a tűzhányó hegyet sem az oldalán heverő sziklák, vagy csenevész bokrok határozzák meg, hanem a mélyében működő erők, ugyanígy van ez Ady esetében is. Élete teljesen feloldódott költészetében; ő maga volt a tiszta líra. A világirodalomnak valószínűen legszubjektívabb, éppen azért leglíraibb jelensége. Életét nem külső eseményekből próbáljuk rekonstruálni, hanem költészetének történeti menetéből, hosszmetészetéből. Félreérthetetlenül vannak vízvázasztó versei, melyek egy-egy korszakát elhatárolják a többitől. Ezeknek a sorozatában tekintjük végig az éveit.

Szürke külső történetek, s mögöttük lüktető hatalmas belső élet. Ez volt Ady. Ez az aránytalanság természetesen feszültségeket teremtett. Elsősorban nem költészetében, hanem külső életében. A tűzhányónak túl vékony volt a kérge, szükségképpen össze kellett repedeznie, el kellett pusztulnia a kibírhatatlan belső nyomás alatt. Negyvenkét éves korára teljesen összetört az élete, de addig mint a forró láva ömlöttek a versei, s gigantikus méretekben és csodálatos formákban kristályosodtak ki. Kortársai természetesen alig tudták lemérni ennek a lírai alkotásnak roppant nagyságát és szépségét. A költő emiatt mérhetetlenül szenvedett. Nem volt aszkéta-természet, rögtön hódítani vágyott, s elismerést követelt. Ha nem érthették élete egyetlen lényegét, a szubjektív belső lírai tartalmat, akkor élete külső vonatkozásaiban követelte, s hajszolta az elismerést. Költészetének roppant aránya már magában is égig csapkodó gögnek mutatkozott, de élete külső vonatkozásaiban is szinte dölyfös volt. A meg nem értett titán gögössége élt benne. Ugyanakkor menekült is az értelmetlen világ elől: végső kimerülésig hajszolta a mámort.

Külső életét, a gögön és a mámoron túl, legjobban mégis az unalom határozta meg. A körülötte élt emberek — anyját és talán Lédát kivéve — alig fontosak. Szüksége volt néhány emberre, akik segítették életét adminisztrálni, s az unalom semmiségével töltötték ki üres idejét, vagy akikre anyagilag támaszkodott. De ezek lényegileg semmit sem jelentettek neki. Amikor nem forrongott, ömlött, vagy kristályosodott lelkében a lírai láva, akkor szinte metafizikai unalomban élt. Ennyire szubjektív lélek számára kegyetlenül unalmas a külső világ, s ez rettenetesebb a fizikai szenvedésnél, vagy csapásnál is. Ebből menekülni kell. Ady menekülésül a bort választotta. Lehet, különben is hajlama volt rá, de ebből a rettenetes metafizikai unalomból más kiutat nem is talált.

Az idő múlásával milyen parányok lesznek a körülötte sürgölődött figurák. S ahogy versei fölül lassan lekopnak a parányoknak írt ajánlások, úgy nő Ady személye és életműve az időben. Természetesen számára is fontos volt a másik ember. Nagyon is fontos. Szubjektív Én-je csak a Más-ra, a Te-re vonatkoztatottan valósulhatott meg, de ez a Te ezerszer inkább volt egy-egy véletlenül az útjába került mesterkéletlen élet, egy ismeretlen valakinek pillanatra felvillanó szépsége, vagy örök embersége, mint a körülötte nyüzsgőknek a hada. Inkább az Ember, a Magyar, ahogy ezeket az absztrakciókat megszemélyesített formában használta, s ahogy ezek szimbólumaiból a legigazabb valóság és élet csapott elő. Az egész világot magába fogadta, s lelke vulkánikus hevét, s formáló erejét hozzáadva új teremtesként adta vissza lírájában. De ez nem a hétköznapi dolga volt, nem élete külső ürességéé, nem a körülötte nyüzsgő barátok és nembarátok hadáé.

Természetesen saját magát is izgatta a kérdés: ki vagyok én? S ugyanúgy a másik: ki látott engem? Költészete s néha kötetei elején bemutatkozó verseket is írt. Ezekben próbálta megmutatni, megmagyarázni magát. De mindvégig éreznie kellett, hogy mégsem ismerik. Ezért adta utolsó könyvei egyikének ezt a címet: „Ki látott engem?” S írt hozzá ugyanezen a címen bevezető verset. Minden sora önmaga kutatása és megmutatni akarása. Sorba kérdezi: volt-e már nála haragosabb élet, szíve szent harag verője, vagy csak dühöket kavart, szereti-e azokat, akiknek vallja a szerelmet, s a hozzájuk kapcsolódó életmorzsák pótolják-e a nagy, teljes életet? Versét így fejezi be:

Szabad-e engem hidegen megértni?

Szabad-e közönnyel előlem kitérni?

Gerjedt lelkemnek ki látta valóját?

Ki lát, szívem, sebes és örök jószág?

Istenülő vágyaimba ki látott?

Óh, vak szívű, hideg szemű barátok?

(Ki látott engem?)

Azonban ha értették, ha nem, nem tehette, hogy ne írjon. Élete a költészet volt. Lelke mélyéből kellett új lírát, új mítoszt, mi több, új világot teremtenie. „Óh, én köteles versbe életem!”, mondja ki egyszer félreérthetetlenül a sorsát. Ne gondolja senki, hogy a lírai teremtés, s a vele kapcsolatos sors könnyű és megváltó volt. Külső élete a metafizikai unalom mélységéig ért le, belső élete viszont a világ újra való teremteni akarása szülési fájdalmaiban égett. Teremteni csak az Isten tud; ha másvalaki, a legkisebb mértékben is arra vállalkozik, vagy vetemedik, kozmikus fájdalmakban kell élnie és összetörnie. Próbált is menekülni ettől a maga elé kiszabott feladattól és az ebből folyó sorstól.

Bizonyos, hogy gyönyörű volna,

Ha ezeket a fájdalmakat

Más éli és más panaszoja.

(Új könyvem fedelére)

De az élete versbe köteles élet volt. Ráadásul nem akármilyen, hanem teremtő versbe köteles élet. Több volt a művésznél, több a gondolkozó filozófusnál: az Isten szörnyetege volt, ahogy írta is magáról, aki lírájában új világteremtéssel foglalkozott. Csinálhatott volna-e mást az Isten szörnyetege!

*

Belső életrajza írásánál először az őseket kell megkeresnünk. Nemcsak vérbeli, hanem lelki őseit is. Van a történelemnek egy érdekes ténye: a szellemi, lelki rokonok jobban összetartoznak a vérbeliéknél. Bár lehet, hogy a történelem különböző buktatóin keresztül vérségileg is összetartoznak; alkatilag mindenesetre. Viszont az is igaz, hogy a tényleges rokonság nagyon kevés. Csak az irodalomtörténészek szeretik egy skatulyába elhelyezni az embereiket. Ady is kutatta az őseit, s amikor legmesszebbre látott, azt írta: „Góg és Magóg fia vagyok én”. Legelső igazi verseskötetének ez a legelső sora. Átsiklottak rajta, mint valami dekórumon, vagy különcségen. Pedig sokkal több annál. Ady valóságos történelmi őseiről van szó, a nagy lázadókról, akik az Isten törvénye nélkül, akarata ellenére a maguk erejével próbáltak az égbe törni, más világot formálni. A káldeusok, szumírok autonóm kultúrája és élete felé mutat ez a két név, amint a magyar nyelv történelem előtti homályba vesző útja is feléjük mutat. Adynak ezek csak az apai ősei, anyja föltétlenül a keresztyénség volt. Az ő Kaján és Krisztus delejes vonzásában zajlott az élete. — Ha ebből a szempontból nézzük, s ezt a szempontot a magyar nyelv szelleme, legbelsőbb logikája támogatni látszik, azt kell mondanunk, hogy Ady föltétlenül a legmodernebb költőnk, de egyúttal a legősibb magyar költő is. Nemcsak mondanivalójával — ami elég ritkán mutat arrafelé — hanem elsősorban a magyar nyelv használatával, s ahogy az európai formákról leválasztotta a verset, és egy ősi ritmus, szellem és logika szabálytalan szabályaiban állandóan újra alkotta.

Ez az ős a mítoszban vesz el, s költészete anyagán alig mutatkozik, bár szellemét csak a lelki vakok nem érzékelik. Vannak azonban közelebbi ősei is. Történelmi formák, alakulatok és személyek. Az előbb már említettem a keresztyénséget. Közelebről, más által soha annyira ki nem fejezeten, a protestantizmusról van szó. Ady életét vallásos kategóriákkal határozhatjuk meg legjobban, mert élete minden mást megelőzően vallásos élet volt, ha nem a tételes vallások követelményeinek megfelelően is. A kálvinizmus szelleme és történelmi öröksége elhatározó hatást gyakorolt rá, akkor is, ha annak egyházi formáit nem, vagy nem mindig vállalta.

Vérbeli ősei között is voltak református papok. „Igém bővek, zengők, nagyok: Papoknak ivadéka vagyok. Kálvin szirt lelke játszott velem.” Költészetére legdöntőbb hatással a biblia, s a XVI. és XVII. század első felének magyar protestáns irodalma volt. A magyarságnak talán ez a legcsodálatosabb korszaka. Szerencsés történelmi idők után összetörik az ország és a nemzet, de magához tér s kibontakozik, vagy talán megszületik a sajátságos magyar szellem és élet. Végvári vitézek és prédikátorok a legjellemzőbb típusai ennek a kornak. Mindannyi közt talán Szenczi Molnár Albert a legnagyobb. Ady igazi őse a magyar irodalomban. A nyugati protestáns világból szemléli kicsi és megromlott magyar népét, s megszületik benne a vágy, hogy ezt a nagy magyar sivárságot bekapcsolja a Nyugat életébe. A szellemen keresztül, amit elsősorban a bibliából kell kibontakoztatni. Dávid király 150 zsoltárát, soha utól nem érhető csodálatosan tömör és szép magyar nyelven, lefordítja. A biblia mellett a magyar léleknek és a magyar nyelvnek ez volt a legállandóbb értéke. Évszázadokon keresztül hatott. Adyt is ez igézte meg, nyelvét és verselését ez alakította ki. Kazinczyék dadogásával, sőt Arany János népi magyar nyelvével szemben is Szenczi Molnár Albert biblikus és legősibb ritmusú magyar nyelve teljesebben be Ady költészetében, lett legmagasabb csúcса a magyar nyelv évszázados vonulatának.

De nemcsak nyelvében volt elődje. Legalább olyan mértékben magatartásában, életformájában s a magyarsághoz való viszonyában is. Szenczi Molnár Albert és prédikátortársai tudatában, élményeiben és törekvéseiben nyíltak fel először magyar nyelven a lét és a valóság nagy kérdései. A maga határaiba bezárt, önelégült magyar lélek helyett a vívódó és a mindenséggel csatázó új magyar magatartás született meg bennük. Ez a nagy élmény hajtotta ki őket a világba, de sosem váltak hűtelenekké fajtájukhoz és hazájukhoz, hanem mindig azt nézték, merre felé nyílik alkalom a magyar élet előbbre mozdítására. Ezek a prédikátorok persze puritánok voltak s nem — Adyhoz hasonlóan — a huszadik század túlkomplikált és élvezethajhász emberei, de az élet nagy kérdéseivel való vívódásuk tökéletesen egyező. Az Istent kereső láрма, ahogy Ady kifejezte, volt életük formája és értelme.

A következő lelki ős Széchenyi és Vörösmarty. Mind a kettő az emberi és magyar lét szűk korlátait feszegette. Széchenyi inkább a magyar korlátokat, a nagy magyar parlagot ostromozta és ébresztgette, Vörösmarty pedig az emberi lét korlátait átkozta, s sziklasúlyú szavakkal ostromolta. Ő írta a döbbenetes erejű verssort: „Az ember fáj a földnek.” Bennük eszmélt ismét a lét és a magyar lét kérdése, hogy mind a kettő Adyban bontakozzon ki legtisztábban Hunnia térségein. Ady politikailag Petőfiért és Kossuthért szállt síkra, lényegileg azonban Vörösmarty és Széchenyi utóda. Az utóbbi kettőben eszmélt az emberi és a magyar sors, benne pedig teljes megértésre és kifejezésre jutott.

Vörösmarty kivételével mind Nyugat-járók voltak. Onnan néztek a csúnyácska haza felé, s onnan próbáltak lendíteni a sorsán. Az örökké álmos, s önmaga megelégedettségébe, vagy kétségbeesésébe bezárt magyar életben ők voltak az ébresztők és az ostromozók. Szükségképpen fel kellett örlődniök, de ők törtek utat a magyar megmaradás és előrehaladás számára. Szenczi Molnár és Ady a protestáns egzisztencializmus felől, Széchenyi és Vörösmarty pedig a katolikus romantikában állva, ami azonban, különösen Vörösmarty esetében, megközelítően se volt annyira katolikus, mint a másik kettő protestáns.

Ady kálvinizmusát a szülői ház levegőjéből, s a zilahi református kollégiumtól kapta. „A visszahozott zászló” soraiban a kollégiumra célozva írja: „innen hoztam, amit hoztam.” Amikor végigtekint az életén, és summázni akarja célját és költészete értelmét, félreérthetetlenül mondja magáról: „Protestáns, harcoss vérmezőn / Lelkem a kor Gusztáv Adolfja.”

Lelki ősei közt sorolom fel a falut is. Nem a közigazgatási helyet, hanem a falu külön lelkét, amely az első világháború végéig legtisztábban őrizte és hordta a magyar lelket is. Ady autonóm ember akart lenni, mégis falusi ember volt. Nem élt falun, nem is bírta volna az ottani életet, de lelke rezdülése a falusi emberé volt, magyarsága is onnan való. A kis magyar vidéki városokban, Debrecenben és Nagyváradon csak elzúlleni tudott, Budapestet pedig haláláig idegennek érezte. Párizs jelentette az autonóm emberi létet, a világtávlatot, s a huszadik századi komplikáltságot és szabadságot. Az élet nagy harcából Párizsba, külön Bakonyába járt elrejtőzködni, pihenni azonban és életerőt gyűjteni haza a faluba, a földhöz, a magyarsághoz. Városi bujdosónak érezte és nevezte magát, s gyakran hazament, hogy szent, békés falusi hatalmak üljenek a szívére. Szociális elmaradottságában elviselhetetlennek érezte a magyar falut, de lélek szerint hozzá tartozott.

Ott éltek az ősei is, bocskoros nemes magyar urak, akik gyakrabban voltak parasztok, mint urak. De történelmi sorsuk volt, Ady meghatározása szerint nádorválasztó kisenemesek voltak. Nemcsak tárgyai, hanem alanyai is a történelemnek. A maguk portáján urak, mint a király; a főnemesek, s egyéb világi hatalmasságok felé pedig a lázadó nép megtestesítői, s ha a szükség és alkalom úgy hozta, vezérei is. Dózsa György unokájának tudta és hirdette magát. Ez sokkal több volt választott szerepnél. Valóban történelmi sors volt. Lelki alkata, történelmi helyzete, politikai célkitűzései, a magyarságról való látása sosem engedték meg, hogy ebből a szerepből és sorsból kilépjen. Vállalta fenntartás nélkül. Svábokkal, gáccsokkal, grófokkal, gazdagult zsidókkal szembeni mérhetetlen öntudata és gőgje innen származott. Dózsa György unokájának tudta magát, vállalta a szerepét, mert ezzel vállalta történelmi sorsát. Őszintén

elmondhatta, s gyakran el is mondta: „Dózsa György unokája vagyok én, Népért síró bús, bocskoros nemes.” Ennek a történelmi sorsot viselő rétegnek testi és lelki örököse volt. Új szellemi tartalmat pedig ebből a pozícióból adott az egész magyar népnek.

A felsoroltakon kívül keresni szokták költő őseit is. A legigazabbat, Szenczi Molnár Albertet már említettük. Mások inkább csak mutogatott és vállalt ősök, vagy utólag próbálták rokonítani velük. Balassa Bálint, Csokonai más töről fakadt, bár a hozzájuk vezető rokoni szálak föltétlenül megtalálhatók Vajda Jánosnál is, akit Ady vállalt, sőt Gina és Léda alakjának összekapcsolásával hangsúlyozott is. De azért csak vállalt rokonság volt ez is. A sokkal kisebb tehetségnek a maga fényében való megfürdése.

Általános elképzelés szerint világnézetét, életformáját, kifejezőmódját, szimbolizmusát, sőt témáit is Párizsban a francia szimbolistáktól és dekadens költőktől kapta. Párizst plántálta át Magyarországra. Pedig a franciáktól alig tanult valamit. Az eddig emlegetett szellemi ősök egyenként is nagyobb hatással voltak rá a francia irodalomnál. Ady a francia szimbolistákhoz viszonyítva, hatalmas életszerelmében primer jelenség, egészen más életérzésnek a kifejezője. A francia szimbolizmus a kifejezésben az árnyalatot, az alig érzékelhető vonalakat kereste; a világ felületének, vagy a világban céltalanul szétömlő léleknek az impresszionizmusa volt. Ady még szimbólumaiban is expresszionista; határozott jelentése van minden képének, vagy kifejezésének.

A legnagyobb francia költőhöz, Baudelaire-hez sem fűzik rokoni szálak. A francia költő legszembetűnőbb sajátja, a stilizált és mesterkélt szépség teljesen idegen tőle. Baudelaire a foszforeszkálás fényében felvillanó stilizált világot rögzítette márványtömbszerű drámai verseiben, Ady viszont a megistenülésre váró életszerelem szubjektív lírikusa. A francia költő majdmindegyik verse magában véve is tökéletes műalkotás, Ady csak az egészben együtt óriási nagy. Kifejezésbeli hasonlóságok néha mutatkoznak, de azok is a magyar költő legsajátabb érzéseit fejezik csak ki. — Radikális politikai nézeteiben érezte a franciákkal való rokonságot, de újságcikkei mutatják, hogy még ezen a téren is milyen keveset tudott róluk.

Ha idegen hatást keresünk Ady költészetében, akkor nem a franciákat, hanem Nietzsche-t kell szemügyre vennünk. Az ő hatása félreismerhetetlen. Soha nem énekelte Nietzsche eszméit, de azok legegényibb élettartalma felszabadításában segítségére voltak. Egy rossz szótárral a kezében böngészte Zaratusztrát. (A magyaron kívül — aminek abszolút módon mestere volt — semmilyen más nyelven nem beszélt.) Legmélyebb vágyaival és érzéseivel találkozott benne. Először is az élet mindenhatóságával, aminek az érdekében az értékeket át kell értékelni. Így került szembe tradicionális keresztyénségével, de elszakadni tőle soha nem tudott. Nietzsche modern pogánnyá lett, Ady, bár kacérkodott a gondolattal és néha vágyott is rá, sohse tudott azzá lenni. Sokkal árnyaltabb, összetettebb volt a lelke, minthogy azzá válhatott volna. A valóság ritmusát sokkal mélyebben érezte Nietzsche-nél; az Istentől soha nem tudott elszakadni.

De a Zaratusztra felszabadító hatással volt rá. A nyájemberekkel szemben érezte felsőbbrendűségét, a lelki pórok szürke hadától hódolatot követelt, míg ő, a szépség és szerelem királya új vizekre szállt. Valóságos lelkítartalmakat szabadított fel benne, s megtanította merésznek lenni. A fiatal Ady életérzése sokban megegyezett Zaratusztráéval, de a német író súlytalan lebegése helyett ő a valóságok körein verekedte át magát. Dalos, erős és pogány paraszt Apollónak termelt, de az élettől szemben való őszintesége gyakran eljuttatta a leroskadás állapotába is, az élő Istennél való megtisztulásra is, s egy konkrét néptől, a magyartól soha nem tudott elpártolni valamilyen Übermenschekből álló fantom társadalomig.

Sokkal inkább sorozható az egzisztencialista gondolkozók közé. De itt hatásról már nem beszélhetünk, hiszen ezeket megelőzően élt. Itt már ő az ős. Nem mintha Heidegger ismerhette volna Ady költészetét, hanem az egzisztencializmus önállóan bontakozott ki lírájában, mint annak idején Kierkegaardban és Dosztojevskijben. Persze Ady elsősorban nem egzisztencialista filozófus, hanem költő. De a modern világ minden gondolatával terhes költő.

Ezek voltak az ősei. Ne iskolás módon történő hatást lássunk bennük, hanem rokon szellemi alkotót. A prédikátor-költőkön kívül ténylegesen alig hatott rá valaki, bár képes volt egy-egy lényeges fogalomnak, vagy kifejezésnek a nyomán egész szellemi áramlatokat nemcsak befogadni, hanem magában ki is bontakoztatni. A szó legigazibb értelmében zseni volt. Magyar vonatkozásban ősei közt ő volt a legnagyobb. Egyáltalán ő volt a legnagyobb magyar költő. Európai vonatkozásban már nehezebb és kényesebb az összehasonlítás már csak azért is, mert nemcsak költőkkel, hanem filozófusokkal kell összemérni. Annyit azonban nyugodt lelkiismerettel mondhatunk, hogy a XX. századnak ő volt a legnagyobb költője.

Ady életét vizsgálva költészetét taglaljuk, mert annak tükrében mutatkozik meg igazán az élete is. 1877-ben született Érmindszenten. 1896-ban érettségizett a zilahi református kollégiumban. 1896-1900 közt Debrecenben volt jogász és újságíró. Inkább újságíró, mint jogász. Ebben a korszakában jelent meg az első verseskötete, „Versek” címen. Teljesen idegen, semmitmondó írások. A későbbi, igazi Adynak a csiráit sem fedezhetjük fel benne. Debreceni életében nemis ez a kötet volt a fontos, hanem újságíróskodása. A vidéki szerkesztőségben sem alkotott valami nagyot, de ottani forgolódása meghatározta későbbi külső életét, főleg pénzszerzési módját. Élete végéig valamilyen formában újságíró maradt. Verseit nem kötetekbe, hanem többfelé szétszórva újságokba írta. Itt mutatkozik meg legtisztábban, mennyire lényegtelen volt külső élete. Mikor az újságokba szétszórt verseit egy-egy kötetbe összegyűjtötte, különösen pedig mikor halálával lezáródott életműve, akkor lehetett látni, mennyire belső terv szerint épült egységes, átgondolt, hatalmas katedrális arányait mutató a lírája. Az újságírói aktualitás nem határozta meg soha. Külső életétől szinte függetlenül, belső terv szerint alakult a költészete.

Debrecenből Nagyváradra került. A paraszt civis városból a zsidó polgárosultság egyik kirakathelyére. Négy éves ott-tartózkodása alatt, 1903-ban jelent meg második verseskötönyve, a „Még egyszer”. Hang, forma, mondanivaló egy lépéssel már közelebb az igazi Adyhoz, de még mindig hihetetlen távol tőle. Ez a kötet még a „Versekhez” tartozik, nem az „Új versekhez”. Nagyváradon ismerkedett meg a radikális polgári gondolkozási móddal. Újságírói ténykedésében ez a hang végig megmarad, forradalmi programverseiben is megmutatkozik, de egész költészetét még csak színezni sem tudja. Az igazi forradalmas Ady nem innen nőtt ki, hanem a magyar valóságból, a Dózsa György történelmi és ma is aktuális világából. Egész költészete ellene mond a Nagyváradon kialakult divatos polgári radikalizmusának. Ez is csak külső életéhez tartozott, és nem a belsőhöz, ahol verseiben egy maga teremtette új világ született.

Nagyvárad életének mégis volt két fontos mozzanata. Egész életre szóló betegséget szerzett egy utcalánytól, és ott találkozott Lédával. Betegsége belső életében dúlt, rombolt és alkotott, s egyidőre Léda is belső világának, teremtő műhelyének volt a lakója. Bár egyáltalán nem olyan döntő módon, mint hangsúlyozni szokták. Végző fokon Ady lelkében csak teremtő önmaga lakott, minden más csak zsákmányként hullott bele. Így soha nem egy konkrét nőt, hanem a szerelmet szerette. De a külső világból mégis Léda határozta meg egy darabig leginkább az életét. Vele ment 1904-ben Párizsba, s ezzel felszabadulásához, kibontakozásához megtette a legdöntőbb lépést.

Ezzel a párizsi úttal kezdődött életének első igazi korszaka. Ezután megjelenő versesköteteiben készen, tökéletesen jelentkezett. Fejlődésről többé nem beszélhetünk, csak különböző korszakokról. Ezek viszont nagyon élesen elhatárolhatók. Innen számított első négy verseskötetében (Új versek, 1906; Vér és arany, 1907; Az Illés szekerén, 1908; Szeretném, ha szeretnének, 1909) a döbbenetes erejű teremtő költő lépett a világ elé. Azután „A Minden-Titkok versei”-ben (1910) az élete delén álló, de teljesen összetört és visszahúzódt ember számvetését és új elindulásának a lehetőségét fejezte ki. A következő korszak (A menekülő élet, 1912; A magunk szerelme, 1913; Ki látott engem, 1914) a gondolati líra ideje, amikor a teremtő szimbolizmus helyére a gondolati költészet alkotásai léptek. Utolsó korszaka pedig a világháború volt (A halottak élén, 1918; Az utolsó hajók, 1923). Sok mindenben hasonlít az első teremtő korszakához, de egyéni revelációja helyére jórészt a magyar nép kollektív mélytudata került.

*

Az első korszak a teremtő fantázia és kifejezés kora. Megvillant előtte egy új világ lehetősége. Rádöbrent, hogy a bennünket körülvevő világ mögött van egy másik, a bennünk levő. Nincs készen, hanem életre kell hívni, s a szó hatalmával meg kell teremteni. Mindeniben ott lappang ennek a világnak a lehetősége, de csak nagyon kevesekben bontakozik ki a legkisebb mértékben is. Valósággá tenni pedig csak a kifejezés erejével lehet. Költészete káprázatos erejével ezt a lelke mélyén szunnyadó világot teremtette meg. A tudatalatti lelki rétegeket a pszichoanalízisnél összehasonlíthatatlanul mélyebben és tisztábban tárta fel. Mert ez csak elsüllyedt tárgyi tényeket hozhat felszínre, míg Ady az egész alvilágot tárgyi tényeivel, kapcsoló pontjaival, miliőjével, tartományaival, értékeivel megmutatta, kifejezésbeli erejével megformálta, azaz megteremtette. S az így teremtett világ igazabbnak, nagyobbaknak, mindennekfőlött szebbnek tűnt fel a bennünket körülvevőnél, amit a szellem kényszerű erejével nagyjából mindnyájan egyformán, szükségképpen alkotunk. Az Ady által teremtett mély világ a titkokkal terhes, igazán emberi valóság.

Csodavilág, mítosz az első négy verseskötete. Ez a teremtés rendkívüli erőket kívánt, csak egy zseni birkóztatott meg vele. Legcsodálatosabb ennek a világnak nyelvbeli kifejezése. Ez az igazi teremtő rész. Megszokott szavainkat, mikkel a külső világ tárgyait, s a fogalmakat, ideákat jelöljük, kellett erre a teremtésre felhasználnia. De előbb ezeket megolvastotta, vagy soha nem látott és hallott képekké alakította át, hogy teremtő erejű kifejezései lehessenek a mélytudat világának. Mondanivalóit nem fogalmi úton, hanem

szimbolikus képei segítségével egyenesen belehelyezi az olvasóba. Bizonyos szuggesztibilitást feltételeznek ezek a versek, hogy valódi szépségükben pompázhassanak.

Ráadásul mindezt abszolút tudatosan csinálta. Egy pillanatig sem volt naiv költő, nem az érzései rángatták erre vagy arra. Leereszkedett a tudatalatti világ legmélyebb titkaiba, de magával vitte a racionális értelem fényét is, s mindig nagyon megnézte, hol jár, mit és mivel alkot. A nem mindig tudatos szellem alkotásait is a tudatos szellem ellenőrzése és formálása alapján hajtotta végre. Ehhez természetesen óriási lélek, s ahhoz fogható értelmi erő kellett. Misztika és racionalizmus így jelentkezett egyszerre ebben a teremtő költészetben.

Pontosan tudta, mit csinál, s azt is tudta, hogy egyszerre nem érthetik meg. Első igazi verseskönyvében bejelenti, hogy új vizeken jár, és ő a holnap hőse.

Ne félj hajóm, rajtad a Holnap hőse,

Röhögjenek a részeg evezőkre.

Röpülj hajóm,

Ne félj hajóm: rajtad a Holnap hőse.

.....
Szállani, szállani, szállani egyre

Új, új Vizekre, nagy szűzi Vizekre...

(Új vizeken járok)

A mélytudat nagy szűzi vizein repült a hajója, s közben mindent, nem lefényképezett, hanem a szavak szimbólumokká átváltoztatott expressziójával megteremtett.

Ady a legtisztább lírikus természet. Csak magáról beszél, magáról viszont mindent elmond, még az elmondhatatlannak látszót, a mélytudat titkait is. Esztétikailag és erkölcsileg is könnyű a felszínről csevegni, viszont Augustinusnak, vagy Adynak kell hozzá lenni, hogy valaki a mélyrétegek titkait is fel merje és fel tudja tárni. Alig van a világirodalomban hozzá fogható író, aki olyan őszinteséggel, tartózkodást nem ismerő nyíltsággal vallani tud élete minden ügyéről. Minden mondanivalóját elmondta magáról. Amit ő tudott az életéről, azt mi is tudjuk. — Ebben az első korszakában a legjellemzőbb mondanivalói: életét emésztő örökre kapott sebe, a szerelem, Párizs, Apolló, a biblia, a szülőföld s a magyar messiások.

Költői motívumai közül lehetetlen elhallgatni a vérbaj nyomán keletkezett életérzéseit és verseit. Ő maga is minden tartózkodás nélkül írt róluk. Lehetetlen volt, hogy ne írjon. Ekkora vágás nemcsak a testét, nemcsak lelke és értelme tudatos részét járta át, hanem egész valóját, a tudatalatti rétegeket is, a legmélyebb árnyalatokig. Nemcsak fizikai, fiziológiai, pszichikai, hanem minden vonatkozásban egzisztenciális hatásokat és elváltozásokat okozott az életében. Kivételek nélkül mindenki életében van valahol törés. Nála ez volt a legnagyobb és legmeghatározóbb. Az emberfölötti ember itt adatott a tűzre, pokolra, vergődésre, megtérésre, emberi életre. Életében egyszerre volt ez bűn, s a bűn következménye, az életét átverő tör, hogy spekulatív ideák ne tehessék fantomná, az ember és az Isten ellenségévé.

Ennek az első korszaknak legdöntőbb motívuma mégis a szerelem. Ennek is természetesen csak Ady az alanya, tárgya pedig Léda, illetve az ő neve alatt sok más nő. Léda polgári neve Diószeginé, Brüll Adél. Nagyváradról került Párizsba, s 1904-ben vele ment Ady is. Attól kezdve nyolc éven át hol a legszorosabb kapcsolat, hol a féltékenység és gyűlölet fűzte őket egymáshoz, de mindvégig a szerelem. Elsősorban annak is a testi vonatkozásai. Léda egész lényét magába olvasztva szerette Ady, de abban a percben már csak önmaga szerelmét énekelte. Mégis sokat jelentett számára ez az asszony. A honi szűk korlátok után a szabadság lehetőségét. S mindenekelőtt a nőstényt, a harcos ellenfelet. Utána való vágya, vele való harca, s a beteljesedés csömöre felkavarta lelke szunnyadó erőit, s alkotásra ösztönözte.

Nem volt az a félvilági nő, ahogy általában elképzelik. Hírnévre vágó asszony volt, s szikrázni tudott Ady fényében. A szerelemtől eltekintve mindegyik élte a maga külön életét. Amikor Ady egy kegyetlen verssel teljesen széttepte közös életszálaikat, Léda többet meg se próbált beleszólani a költő sorsába. Párizsban ő is otthonosan, mégis idegenül élt. A francia szellemi életet nem ismerte, csak női ösztönével tájékozódott benne. Adyt ilyenformán, ha akarta volna is, nem vezethette be a francia életbe és szellembe. De ilyen ambíciói nem is voltak. Ő a költőt szerelmének, zsákmányának, halhatatlanná tevőjének tekintette, s mindezekért asszonyi lényét adta cserébe. Semmivel se többet. Így is ő volt az egyetlen, aki Ady életének

része lett, bár nem olyan mértékben, ahogy a versek címei és ajánlásai jelzik. Ady életében ő volt az Asszony, szerelmének szükséges tárgya, de sohasem az alanya.

*Piros-fekete glóriával
Feje körül, beevezett
Lelkembe újból az az asszony,
Akit én Lédának nevezek.*

.....
*Piros-fekete glóriával
Evezz, evezz csak csöndesen.
Én tudom, hogy lelkembe süllyedsz
S ott halsz meg majd, én szerelmesem.*

(Csolnak a holt-tengeren)

Ez a szerelem mégis döntő jelentőségű volt. Rendkívül intenzív érzelmi, érzéki mivoltával legerősebben hozta mozgásba a mélytudat egész világát. A szimbólumok, a nemlogikai, tudatalatti képzetkapcsolatok legbővebben szerelme nyomán születtek. Természetesen olyan szimbólumok is napvilágot láttak, amiket a tudat etikai gátlása normális körülmények közt nem enged felszínre jönni. Ady lírájában nem erkölcsi világot, hanem egy etikán kívülálló szerelmi mítoszt teremtett, örök harc és nász volt ez a viszony, egymás bántása, meakulpázások, sírás, várás és kívánság, az élet mélyét átjáró piros és fekete szerelem. Ady egyik legdöntőbb ügye, és legüzőbb ostora. Az első négy kötetben szakadatlanul áradtak ezek a szerelmi versek.

Párizs is most lett élményévé. A lényegileg falusi Ady élvezte az embersűrűs gigászi vadont. Jó volt elrejtőzni benne úgy, hogy egyénisége töretlenül megmaradhatott. De nem ez volt a döntő Párizsban, összesűrítve érezte ott az emberi történelmet, vagy legalább is annak emberi és autonóm árnyalatát. Góg és Magóg világának a folytatását látta benne. Rég elmúlt ősi kultúrák illatát, s ugyanakkor a legmodernebbet is, hiszen az autonóm emberi az örökké modern. Esti párizsi koczikázása élményeként írja:

*Nagy éjszakába mintha hullnánk,
Csoda-világba, végtelenbe,
Új, titkos földre, új időbe,
Új létezésbe, új jelenbe,*

.....
*Ott. Látom. Jaj. Villamos élet,
A nagy Bábel útjára hágtunk.*

(Este a Bois-ban)

Kísérteties borzongás kísérte ezt az életérzést. Fel is sírt benne a vágy, hogy hófehér házba, a múltba, ifjúságba meneküljön vissza. De Párizs megbabonázta, s ő szerelmesen hozzá simult. A város érintésére régmúlt idők illata, mámore, bűne és szépsége gyúlt ki a lelkében. Nagyon kevesen érzékelik ezt a Párizst. Ő sírt az édes borzalomtól, a kocsis, a párizsi viszont fütyörészett.

Életében hatszor volt a Városban. Rendszerint hosszú ideig. De nem volt rá mindig ilyen hatással. Néha nagyon rosszul érezte magát benne. Ezt ugyan inkább Lédával való keserű szerelmi harca okozta, de maga a város is gyakran megkopott, elvesztette varázsát. Menekülésnek, Bakonynak azonban mindig jó volt. Ha itthon üzték, üldözték, Párizs szívére menekült Hunniának ez az új szegénylegénye. Állandóan visszavágyott Párizsba. Nem az aktuális francia szellem vonzotta, lényegileg alig ismert belőle valamit is, hanem a Város, az autonóm ember évezredes szellemét lehelő város. Egyetlen más hely sem ejtette így meg, pedig elég

sokfelé utazott. Bécset észre se vette, Pestet átokvárosnak, idegennek, zűrzavarosnak nevezte. Évezredes kultúrák megejtő illata helyett a malteriszagot érezte rajta. Magyarországon ő vidéki ember volt. Párizsba nem egy földrajzi helyre utazott, hanem csodavilágba, végtelenbe, titkos földre, a bábéli tornyok szellemébe, új létezésbe. Mikor először hagyja ott, így búcsúzik tőle:

Óh, az élet nem nagy vigalom

Sehol. De ámulni lehet.

Szép ámulások szent városa,

Páris, Isten veled.

.....
Tőled hallja a zsoltárokat

E koldus, zűrös, bús világ ...

.....
Dalolj, dalolj. Idegen fiad

Daltalan tájra megy, szegény:

Koldus zsváját a magyar Ég

Óh, küldi már felém.

(A Gare de L'Est-en)

Első korszakában még töretlen az élet mámore. Nietzsche felszabadította benne a mindent-merést. Nem eszméket adott neki, hanem szabadon bocsátott egy életérzést, ami előbb-utóbb úgyis megmutatkozott volna, de valószínűen hangfogóval, vagy félszegen. Első ilyenfajta megnyilatkozásai közül való „Az én menyasszonyom”. Itt még szembeütő a Zaratusztra hatása. Az „Ódon és az új táblák” mondanivalóiban átértékelődik minden érték az Istenné válni készülő ember érdekében. Ady egy konkrét esetre alkalmazza az új táblák új „értékeit”, a céda menyasszonyra. Vele együtt akar szétzúzni minden kötáblát és láncot, hogy egymást isteníthessék.

Az élet mámorának az ízét másfajta versekben írta. Valami partot, formát keresett a számára, így jutott el Dionyoszhoz és Apollóhoz. Az első a mámor, a vágy, az örök nyugalanság megtestesítője, Apolló pedig a harmonikus szépség és fegyelmezett életérzésé. A líra dionyoszi, már ami igazán líra. Ady pedig a leglírikusabb költője a világirodalomnak. Az életmámor habzsolója, de a vágya és ideálja Apolló volt. Valahol nagyon mélyen érezte, hogy ő apollói lélek. Ezért írta magáról: „Apolló, a faun-mezű”, s kéri Lédát, súgja a fülébe a titkot, amit csak ő tud: „Csúf faunom Apolló voltál”. Későbbi korszakában Apollón is túllépett, az ideál Ésaías lett, s valahol a legnagyobb mélységben Krisztus. De egyelőre még a dalok tüzes szekeren vágatott ez a faun-mezű ifjú Apolló; két lova: a fiatal Bűn és a fekete Álom volt. Az élet habzó mámorával a halálon is át akart törni. Kacagva hagyta le a gyenge karú vén kocsisokat. A lelki pórok szürke hadához pedig így beszélt az új daloknak ifjú Apollója:

„No, falka, most már szép a dalom.

Itt a hatalom:

Kórusban bőgitek a himnuszt,

Hogyha akarom.

.....
Utát, mob. Könnyed hiába hull.

Megy, megy zordonul:

Király megy. Ruhátok se érje,

Amíg elvonul.”

(Így szólna a szóm)

Ezt az élethajszát és életmámort azonban nem lehetett a végtelenségig vinni. Sem a test, sem a lélek nem bírja. A szerelem és egyéb dionysoszi örömök nagyon hamar a halál partjára dobják még az Apolló felé tájékozódó embert is. Hát még az olyat, aki távolabbi szellemi hatalmakkal is cimborált és vívta a harcát. Ady a szerelem mellett sokat poharazott az ős Kajánnal. Életmámorának egyik szítója a bor volt. Az ízét is szerette, de elsősorban a mánia kellett, vagy méginkább a mánorából való hihetetlen szenzibilis ébredés. Hatására a mélytudat világában kigyúltak a fények, s olyan hatalmas alkotások születtek, mint „Az ős Kaján”. De a túlságosan hajszolt élet gyakran megállott, s néha már érezte, hogy meg is roppant. Keserű perceiben felrémlt az ő Bizony, a biztos romlás, a széthulló élet, a széthulló világ. Ilyenkor írta: „Van csömöröm, nagy irtózásom S egy beteg, fonnyadt derekam.” Apolló nagyon érezte embervolta korlátait, s szembe kellett néznie az elmúlással, a halállal is. A végtelen élet mámoros szerelmese így lett a halál rokona. „Szeretem azt, aki csalódott, Aki rokkant, aki megállott.”

Ady egész költészetén megfigyelhető ez a ritmus. Az élet nagy lobogása, a gátak nélküli pogány győzelmi vágy, s utána a fáradtság, a lerokadás, a halállal, az elmúlással való szembenézés. Eleinte a titáni életérzés volt a döntő, s a kifáradás csak ritkán jelentkezett, később fordítva, de a titáni lázadás mindvégig megmaradt. Azonban sosem lett élet-tagadóvá. Legpislálókóbb hunyásaiban is mérhetetlenül szerette az életet. Csak olyankor másfelé keresett belőle kiutat. A pogány lázadó hazatalált az Istenhez, s magyar népe realitásához. Így zokogott és imádkozott a Sion hegy alatt:

*„Halottan visszajöttem hozzád
Én, az életben kárhozott.
Csak tudnék egy gyermeki imát?”
Ő nézett reám szomorún
S harangozott, harangozott.*

(A Sion-hegy alatt)

Ady, bár boszorkányos forró szelek ragadták magukkal, sohse tévesztette szem elől az élet nagy realitásait. Csodálatos szárnyalása, s elképesztő szimbólumai ellenére is a valóság lírikusa. Sohse beszélt szép szavakkal a levegőbe, hanem mindig a valóságot formálta, s minden valóságot el akart érni és át akart élni. Pogány lázadása közben így jutott vissza az élő Istenhez. A gyermekkori harangszó csengett a fülébe, s rimázkodott, hogy egy gyermeki imát tudna legalább elmondani, mikor elfáradva, kárhozottan, szinte halottan visszajött az élet Urához. Később megtalálta az imádság hangját is. Kötődött, civódott az Istennel, de soha többé el nem engedte, mert mindenkifölött tudta, hogy Ő a végső realitás. Harmadik verseskötetében, „Az Illés szekerén”-ben jelentkeztek először az Isten-versek, hogy egy-két kötetet kivéve állandó témái legyenek költészetének.

Szülőföldje a másik nagy realitás, ettől sem szakadt el soha. Először úgy érzi, hogy elűzte a földje. A titkok hegyeiből, s a városból tért haza. Magával vitte álmai seregét, az évezredes, s a lelke mélyén felébredt modern érzéseket, hogy a szülőföldjén üssön velük tábor. De annak nem kellett a cifra sereg, hisz a síkság csak ölel, terem és megpihen. Úgy érezte, hogy elűzte a földje, s akkor jött Párizs. De ez a bujdosó mindig hazatalált a szülőföldjére, a hepehupás vén Szilágyba. Sohse szakadt el tőle. Erejét, képességeit, egyáltalán létét onnan kapta. Nem maga a föld érdekelte, hanem a föld, a rajta élő ember, s a rajta lezajlott ezeréves történelem együtt. A magyar lét. Arany Jánost maga a föld is vonzotta. A termő, életet adó föld, a parasztok földje, az anyatermészet. Egyik legszebb versét („Vásárban”) erről írta. Ady számára a föld is él, vagy legalább is része az életnek. Mítoszban történő új teremtés, s fordítva is: az ő lelkét is ezer évig teremtette a táj.

*Hepehupás, vén Szilágyban,
Hét szilvafa árnyékában
Szunnyadt lelkem ezer évet.
Paraszt zsályaként aludt el
S bús krizantém-fürttel ébredt
Hepehupás, vén Szilágyban.*

(Hepehupás, vén Szilágyban)

A szülőföld csak a néppel együtt jelentette a valóságot. Élete legmélyebb gyökere a magyarságba nyúlt. Először ez nem volt tudatos, de élete végén mégis ez maradt a végső realitás. Kezdetől fogva a szerelem mellett ez volt a legnagyobb gondja, pedig eleinte nemis érezte mindent átfogó voltát. Kicsi, a világtól elmaradt népnek látta a fajtáját, ahol a zsenije csak elsorvadhat. Átkokra fakadt népe fölött. Csak később érezte meg, hogy a fajtája is elsorvadhat. Ez volt a legdőbbenetesebb élménye, s ebből fakadt, minden mást maga mögött hagyón, a magyarság szerelme. De egyelőre még csak a nagy Ugart látta, ahol virágok helyett csak dudva és muhar terem. Elbeszélgetett a magyar Helikonnal, s elmondta a fajtájáról:

Míg nem jöttem, koldusok voltak,

Még sírni sem sírhattak szépen.

Én siratom magam s a népem,

Kicsi virág, szegény virág,

De ha megunom, által-lépem.

(Beszélgetés egy szekfűvel)

Egyelőre még nem tudta, hogy nem az ő ereje, hanem a fajtájáé a determinálóbb, s ő is csak egy tagja a magyarságnak. Büszkén vágta a népe szemébe: „Hagyjatok meg úrnak, Magamnak.”

Forradalmi versei is korán születtek. Három indítójuk volt, a pénz, a magyar nép szociális helyzete, s a magyar alkatot megváltoztatni akaró vágya. Harcolt a pénzért, mert érezte, hogy zsenialitását megilleti az arany útján elérhető minden lehetőség. Egyik legjelentősebb verse, „Harc a Nagyúrral”, erről a küzdelemről szól. De nagyon hamar hangot adott politikai forradalmi érzéseinek is. Először csak a Nép forradalmáról beszélt, az utca énekéről, valamilyen bárhol megtörténhető forradalomról. Igaz, kezdetől fogva Dózsa György személyén, szerepén és szimbólumán keresztül a magyar nép forradalmi igazát hangoztatta, de el tudta képzelni, hogy mindez nemzetközi módszerekkel és keretben is megtörténhet. Csak a magyarságról alkotott képe teljesebbé válásakor vette észre, hogy a magyar nép forradalma semmi mással össze nem keverhető egyetlen követelmény. Bár látnoki módon tudta, hogy a magyar forradalom idegen erők játékaént vörös pokol lesz majd. Azért írta a debreceni civiseknek, hogy holnap már késő lesz elkezdni korrigálni az ősi vétkeket, holnap már vörösen jön be a délibáb. Magyar messiásokat keresett és siratta is őket, mert ezen a parlagon semmit se tehettek.

Költészete első korszakának ezek voltak a legfőbb motívumai. Bármelyikről énekelt is, mindig önmagát adta. A Más csak indító ok lehetett, csak a kagyló alá került homok, ami körül kialakult a gyöngyszem. Teremtő költészet ez. Lelke mély rétegeiben a szavak szimbolizáló erejével új világot, mítoszt teremtett, s azt rávetítette tárgyára, a másra, az indító okra. Nem szükségképpen külső tárgyakról volt szó, Lédáról, vagy a pénzről, az indító ok lehetett a lelkében élő valóság is, az Isten, vagy az ős Kaján. Értérend egyelőre még nem alakult ki költészetében, még csak a szépség értéke határozta meg versei fontosságát. Egész életműve kellett, hogy az értékek rendje az esztétikán túl is kikristályosodjon.

Mint a forró zsírba hullott vízcsepp, úgy hatottak a könyvei. Irodalompolitika nélkül is hadüzenet volt ez a korabeli költészetnek, sőt az egész magyar szellemi és politikai életnek. Mindenki érezte, hogy Ady kimondta az új ígét, s ezzel új fejezet kezdődik az egész magyar életben. Ellenségek és hívők csetepatéja és komoly harca vette körül. Kevesen értették, de sokan vállalták vezérnek. Már ebben a korszakában fellépett igazi ellenfele, Tisza István, akivel haláláig vívta meg nem alkuvó harcát. Tiszát különben nem érdekelt a közelebről az irodalom, de Ady verseire rögtön reagált. A század két nagy magyarja vívta a végzetel és egymással élet-halálharcát. Körülöttük alakult ki a koncert. Az egyik tábor vezére Ady Endre volt.

Vezérnek született. Egyszerűen nem tudott más lenni. „Én alamizsnás nem leszek, Én sohse leszek második.” Zseni-volta predestinálta erre a szerepre, sok emberi gyengesége viszont vezéresdit játszatott vele. Bezárta egy elég szűk körbe, ahol valóban vezérnek számított, de ezzel sokfelé eltorlaszolta az útját. Nem elefántcsonttorony volt ez, csak egy szűk kör az irodalom és a nemzet testében. Soha nem vágyott elefántcsonttoronyba. Tudatosan kereste a tömegeket, a népszerűséget, mindenütt átütő erejű akart lenni. Emberi gyengeségei ellenére is az lett: már életében vezére a legtisztábban látóknak, halála után pedig vezére a magyar irodalomnak, szellemi életnek, a halál örvényébe került nemzetének.

Mivel nem volt aszkéta-természet, vezérkedését könnyen kapta. Ám annak ellenére, hogy egy szűk klikknek a mutogatott vezére volt, az egész magyarságé is tudott lenni. Ezt már nem adták könnyen. Az egész magyar glóbuszal harcolni kellett érte. De a harc életeleme volt, biztosította szelleme és életműve

kialakulásának a ritmusát. Titáni göggel nézett el a csaholók tömege fölött, s a mind jobban fáradó óriás vívta tovább a harcot.

Döltömre Tökmag Jankók lesnek:

Úgy szeretnék gyáván kihunyni,

S meg kell maradnom Herkulesnek.

(A muszáj Herkules)

Az Arany-utáni, nemzetinek és konzervatívnak kinevezett irodalom senkit sem tudott vele szemben felvonultatni. Az akkori magyar életben Tisza István volt az egyetlen igazi ellenfele. Körülöttük az álmagyarok, hígmagyarok, álmodozók és rontó-szándékuak szavaltak a nem létező harminc millió magyarról, mikor a meglevő tíz millió is halálos gyűrűben, végső veszedelem előtt állott. Ezeknek üzenete: „Gyertek nagygyűlésre Nagyurat tiporni” A magyar pokolnak, és élete minden poklának vágta a szemébe: „Élek, s úr fogok maradni Tegnap, sors s mindenek felett.” Először a halottak élén lett vezér, azután a megmaradt magyarok élén.

De ez már későbbi história. Egyelőre költészete első korszakának a megrajzolásánál tartunk. Vezér volt, s kötelességszerűen bohém. Akkor az még hozzátartozott a költőiség kritériumához. Emberi természete, emberi gyengesége megkívánta a különleges szerepet. Ő volt a vígadva züllő magyar. Meglehetősen álarcos bál volt akkoriban a magyar élet, s a többivel együtt ő is jelmezt öltött: bohém szerepben mutatkozott a minden valóságok legteljesebb átélője és kifejezője.

A magyar irodalomban ez a négy év, melyben első négy kötete megjelent, a csodák ideje volt. Az Arany-utáni sivár, jóformán senkit nem érdeklő költészetben egyszerre megszületnek a valaha is mért legmagasabb csúcok. A későbbi Ady néhány verse szárnyalta csak túl ezt a magasságot, önmagában zárt, egész világ ez a négy kötet. Leggrandiózusabb darabjai szimbólumokkal alkotott új teremtések, a költő tudatalatti mélységeiből felszínre tört alkotások. De ebben a roppant áradásban, mítikus új teremtésben kifáradt a lélek. Működését mindjobban a tudat síkjába igyekezett emelni. A negyedik kötetben mind több gondolati elemmel találkozunk, versei mítoszától mindinkább a filozófiához közelített. Úgy érezte, hogy el kell hallgatnia. Nincs tovább öröme a tavaszban, dalban, borban, nőben. Nála az ezekben való tobzódás elsősorban az alkotás nagyszerűségét jelentette. Az alkotás eddigi módja és lehetősége azonban mindjobban bezáródott számára. A mélytudat világa mintha kihűlt volna, a vulkán már csak morajlott és füstölt. Viszont úgy érezte, hogy a költészet megszokott módján nem érdemes produkálni, az már nem alkotás, hanem csak írás. Én kidőltem, vallja, s lezáró akkordnak megírta a „Most pedig elnémulunk” című versét.

Vízválasztószerű versekről beszéltem néhány lappal előbb. Ez a vers feltétlenül az. Tudatosan lezár vele egy korszakot. Akkor valószínűen úgy gondolta, hogy lezárja vele egész költészetét. Hangja, hangulata ehhez a négy kötethez tartozik, de már csak reflexiókban beszél a mítoszeremtés nagyszerűségéről.

Csókolj szájon, szép húgom: Este.

Némíts el és hordd szét a hírt,

Hogy bátyád, a hangos szavú,

Dalait daccal befejezte.

.....
Bús vétók és víg vallomások,

Nótás nyögések, mély sebek,

Miattatok zengő kutat

Lelkembe már többé nem árok.

.....
Fogunk talán még csöndbe törni,

De szavunk nem lesz szent titok.

(Most pedig elnémulunk)

A befejezés szimbóluma az Este — ami már majdnem hasonlatként hat — egy csókkal lezárja a verseit. Miattuk zengő kutat lelkébe már nem ás. A mély tudatot többé nem bírja alkotásra. Ezzel együtt a szimbólumok, a víziók, a mítoszteremtés is eltűnik; mind a csodavilág. A legcsodálatosabb az volt, hogy ebben a teremtett mítoszban igazabban és megfoghatóbban mondta ki a valóságot mintha bárki is a racionális ész fényében beszélt volna róla. — A lezáró sorok pedig, „Fogunk talán még csöndbe törni, De szavunk nem lesz szent titok”, félreérthetetlenül bejelentik, hogy jön a gondolatok uralta vers, a gondolati költészet.

*

Mielőtt ez a második korszak kibontakozott volna az életében, előbb rövid átmeneti időt, s egy önálló verseskötetet találunk, „A Minden-Titkok versei”-t. 1910-ben jelent meg. Minden vonatkozásban éles határ a két nagy korszak közt: lezárás, eszmélés és új elindulás. Költői kifejezés szempontjából is átmenet a szimbolizmus és a tisztán gondolati vers közt. Nem mintha Ady minden eddigi verse szimbolikus lett volna, s ezután soha többet ne jelentkezne ez nála. A szimbólumok és víziók világát eddig is gyakran megszakította a tiszta tudathoz tartozó gondolati elem, de mostantól kezdve ez lesz az uralkodó. A révület, az extatikus állapot megszűnik, hogy az értelmi kontempláció vegye át a helyét. A mély tudat, a teremtés kohója lassan háttérbe szorul.

1909-re a harcos Adyból a diadalmas költő lett. Négy verseskötete teljesen átütő erejű volt, még ellenségei is diadalát szolgálták. Petőfi óta magyar költő ennyire meg nem mozgatott tömegeket, és senki sem vált ennyire nemzet- és életformáló tényezővé. De amikor Ady erre a csúcsra eljutott, sok vonatkozásban belülről kiégett, s élete külső kapcsolatai is összetörték. Lédával való szerelme teljesen lezajlott. Két évig még tart a viszonyuk, de ez már a fáradt, sőt gyűlölködő veszekedések ideje csupán. Ami ebben a viszonyban érdekes, életet és verset formáló szenvedély volt, akkorra teljesen elhamvadt. Mindez egyáltalán nem jelentette Ady költői génuszának a megtörését, csak más irányba való fordulását.

Eddigi életére és verseire van egy tökéletes meghatározása: „Éltem egyszerre és kavartan.” Mint a tűzhányó, aminek a mélyéből egyszerre ömlik elő minden. Mélytudatában, lelke mély rétegeiben egyszerre kavargott a Minden. Költészete kozmoszát egyszerre rejtegető és teremtő káosz volt a lelke. Hihetetlen éles esze, intelligenciája ebben a káoszban és teremtésben is tökéletesen működött, de csak rendező elvként; nem ez volt költészetének a forrása. Csodálatos teremtő műhely volt a lelke: múlt és jövő folyói mind egybeszakadtak benne, hogy kristályt, kénkövet, lávát, élővizet, értelmet, érzelmet, akaratot, ösztönt és értékeket egyszerre zúdítsa ki magából.

Ez a háborgó és teremtő vulkán azonban hirtelen elcsitult. Ady megírta a „Most pedig elnémulunk” című versét. Utána pedig eszmélkedően nézett szét a világban, önmagában, versei közt. Hirtelen idegen lett a világ és önmaga is. Az idegenségben pedig észrevette, hogy a lét és a valóság az ő teremtő erejénél is nagyobb. Minden titáni formálása ellenére is titok ez a világ, s az maradt költészetében is. Seregszemlét tartott eddigi versei fölött. Témakörök szerint csoportosította őket, s látta, hogy mindegyik külön-külön, és együtt is titok. Mégegyszer összefoglalóan beszélni akart mindegyikről. Így született meg „A Minden-Titkok versei.” Kereste és összegezni próbálta az Isten titkait, a szomorúságát, a magyarságát, a dicsőségét, s végül az élet-halál titkait. Titok mind, s neki meg kell próbálkoznia a megoldásukkal.

Az egyszerre és kavartan élésből a tudat hideg eszmélésére való eljutás azonban nem volt könnyű lépés. Legmegrázóbb élménye feltámadása, teljesen mássá létele volt. Erről szól „A föltámadás szomorúsága”. Költészetének ez a legnagyobb vízválasztója, költői fejlődése szempontjából a legfontosabb verse. Erről a magaslatról beláthatjuk az egyszerre és kavartan élés szimbolikus teremtő költészetét, s az eljövendő kötetekben kibontakozó új korszakét is, a gondolatok szálaiból szőtt verseket. Ennyire tudatosan talán csak Goethe látta és fejezte ki életének egy-egy korszakát.

1910 első felét Párizsban töltötte, augusztusában pedig a Tátrába ment. Élete eddigi állomásai — Párizs és a Földközi tenger — helyett a magányosságot kereste. Így került a Tátrába. Itt zajlott le élete nagy fordulata, vagy legalább is itt tudatosult „A föltámadás szomorúsága” soraiban.

„Kelj föl és légy szabad”, szól önmagához. Szabaddá kell válnia az immár halottá lett tegnaptól. Sárkány-sírnak nevezi a múltat. Érti, ha benne marad, mindörökre vége, s ő még élni és alkotni akar. Tétován és szédelgően lép ki a múlt sírjából. Csodálatosan finom rajzát adja ennek a lelki állapotnak. — Mikor ocsúdni kezd, nem tudja, hogy kicsoda. A külső világgal megvan a kapcsolata, láza, postája esténként megérkezik, de ezzel a külső emberrel feltámadt belső énjét nehezen tudja azonosítani. „Valakinek neve vagyok Vagy örököse egy halott Szomorú nevének?” A múltból csak a sebeit érzi, és elgondolkozik, mikor és hogyan kapta azokat. Csak rémlik a régi élete, s a régi kapcsolatai.

Ahogy mélytudata sárkány-sírából kilép, csodálkozva veszi észre a külső világot. Tót zsoldárok harsognak a fenyvesekben. Ő eddig csak a magyar nyelv zsoldárait ismerte. Még Párizsban sem vette észre a zsoldározó francia nyelvet. Most hirtelen megcsapja a külső valóság: más nyelveken más népek is élnek az életüket. De a lelke mélyrétegeiben harsonázó magyarságra is alig emlékezik. Feltámadt, hogy a rajta kívül levő magyarsággal legyen elsősorban dolga, végül pedig annak a mélységeiben és sorsában pihenjen majd el. Ám ez még nagyon távoli, életének utolsó korszaka és végső megoldása lesz.

Aki idáig lényegszerűen csak a mélytudatban élt és alkotott, most csodálkozva próbál tájékozódni a felszín és az öntudat világában, s felteszi a kérdést: „hol a Távol, hol a Közel S hol vannak köztük Állomások?” Ebben a felszíni világban legnehezebb az emberek közt eligazodni. Egyáltalán miért veszik őt észre, hiszen nincs az arcán a régi írás, régi élete elmosódott rajta. Van más is, ami miatt ő érdekelheti az embereket? Nőket lát maga körül. Úgy érzi, itt tátja rá száját ismét a múlt sárkány-sírja. Bár ez sem biztos. „Emlékezek vagy csak fájok”, kérdezi. S ha beszélnek hozzá, úgy érzi, hogy egy háta mögött álló idegen, másik emberhez szórnak.

Feltámadt, de mintha a mostani élete nem volna valóságos, mintha csak árnyéka volna régi plasztikus énjének. Mégegyszer felloboznak előtte addigi élete mozzanatai, tengerek, városok, asszonyok, vágyak, s rajtuk Párizs a korona, de már nem biztos, hogy neki volt ezekhez köze. Feltámadt egy másik életre, egy másik énré. Egy rendkívüli erejű, de relatívan öntudatlan létből támadt fel a felszín világába, a mélytudat idői kavargásából az öntudat térbeli világosságára. — Szomorúság az alaphangja és a velejárója ennek a feltámadásnak: „Óh, jaj annak, aki feltámad S nem érzi önnön életét.” Mintha fantommá változott volna, bábszínpad bábjaként mozog. Csupa kérdés, kísértés és titok. Idáig a világ egy volt lelke mélyrétegeinek az aktusaival. Most válik problémává számára a megismerés kérdése. Ha nem belülről, hát akkor hogyan lehet megismerni bármit is? Keresi a varázstükröt, amiben megismerhetővé válna a világ, a múlt, az élet, s önmaga lényege: „A szállaló Idő”. Úgy érzi, hogy ebben a felszíni külsőségekben megáll az élet, s hirtelen eljut az értelem, a tudomány álláspontjára: a lényeges kérdésekre a felelet: nem tudom. Régi életével és világával szemben feltámadt-önmaga s a körülvevő világ fantomszerű. Megérkezett az értelem birodalmába.

És megáll az Élet

És tudom, hogy most már semmi sincs,

Senkisé is él

És semmisem igaz.

Keshedt, vén arc vigyorg a tóból

És nem tudom: ki az?

Föltámadtam, jaj, föltámadtam,

(A föltámadás szomorúsága)

„A Minden-Titkok versei”-ben, az első kötetekkel szemben megpendített egy új hangot is. A szomorúság titkát. Mellécsatolta ugyan a dicsőség titkait is, de ezekből még tisztábban csengett ki a szomorúság. Az élethódító titán elesett és szomorkodik. A feltámadás szomorúságának az utórezgése és a magyarázata ez. Félreérthetetlen bizonyíték, hogy a félig öntudatlan teremtmény-lét világából feltámadt a tudatos tudat, az értelem, az öntudat létfokára.

Mikor szomorúan szétnézett ebben az idegen új világban, de még lelke minden csücskében érezte a régi forróságát, kérő és fogadkozó szóval fordult a többiekhez és a világhoz: „Senki élőnek ellensége”. Az étellel teljes létből a halállal teljes valóságra ébredt, s könyörgött, hogy mindenki más is higgyen a jó békés halálban. Ez a halálérzés már nem az élet kontrasztja csupán, hanem a valóságos hideg halálnak a megérzése. Ennek a jeges körében mindenki bocsánatát esdekelt, s szíves békét ajánlott. Ő, a harcos és győzelemre szomjas titán nem akart többé senki élőnek az ellensége lenni.

Tele szívem békével,

Túllátok már a földi rácson,

Fáj az élet. Mindenkit

Kérek: ne, ne, ne bántson.

(Senki élőnek ellensége)

Apadni érezte élete erét, de még élni, birkózni akart, bővülő szavakkal elmondani sok mindent. Aggódva figyelte élete egészének testi felét. Sohsem volt aszkéta. Test-lelke egészét akarta élni mindig. Az élet millió mozzanatát mind a kettővel együtt érzékelte. A lélek mély rétegei teste mély titkaiba voltak beágyazva. A test és a lélek egybefoglaló titkát talán mindenkinél jobban érezte.

A lelkes test volt az a mély katlan, amiben élete első korszaka forrott. „E gyötrött földi hüvelyt áldom”, írja feltámadása átmeneti idején is. Teste megkopása is föltétlenül oka volt a nagy megtorpanásnak. A test-lélek misztikus mély titkaiból a szellem világára ébredt. Megmaradt a test is, a lélek is, de egy többé-kevésbé idegen erő, a szellem ékelődött tudatosan közé. Bár felkészült az értelmi életre, hiszen feltámadt rá, mégis aggódva figyelte testi hanyatlását.

Testem: vitéz, kemény pajtásom,

Híven ugrott értem tűzbe, vérbe,

De most már nagyon kopott

Hajdantan büszke vértje.

(Testem, vitéz pajtásom)

Ennek az átmeneti kornak egyik jellegzetes vonásaként, meg akart szabadulni a sorsától. Ha nem lehet az, aki volt, akkor sohse legyen másodlagos jelenség. Még nem tudta, hogy a gondolat erejével is utólréteget alkot a magyar lírában, s világviszonylatban is. El akarta adni az életét, a sorsát. „Eladó a hajó, Szakadt kötelekkel, tört árboccal És minden-minden jófajta rosszal.” Új gazdát keres élete, sorsa hajója, „új ígézetet”. Alig van ennél leleplezőbb kifejezése. Élete első részében ígézett volt, lelke mély rétege lakóinak, a kiméráknak, a rémeknek és a csodálatos szépségeknek a megszállottja. Sorsa hajóját most új ígézett-nek árulja, mert ő új hajóval más vizekre száll már.

A tűnődés bú-berzsenyes csolnakjába lépett, az eddigi piros és fekete helyett kék lett a lobogója. Az egzisztenciális mindent átélés piros-fekete színeitől a kontempláció, a szemlélet kék horizontjába emelkedett. Az egzisztenciálisan élés sodrából az egzisztenciális gondolkozás világába került. Óriási nagyságát mutatja, hogy mind a kettőt hihetetlen költői erővel tudta kifejezni. „A Minden-Titkok versei” utolsó darabjában félreérthetetlen tisztasággal írta: „Megyünk tűnődés vizére eresztve”.

*

A kontemplációnak ez az új világa természetesen nem egészen új. Eddigi versei közt is sok értelmi beállítottságú volt, s ezután is felvillannak mélytudata teremtő tüzei, de életének, szemléletének, kifejezésének az iránya radikálisan megváltozott. Három könyve jelent meg ebben a korszakában: „A menekülő élet”, „A Magunk szerelme” és a „Ki látott engem?”

„A föltámadás szomorúsága” szerint egy vértelen, fantomszerű életre támadt fel, ahol a viszonyulások kötőanyaga az értelem, s egyáltalán minden csak annak a tükrében mutatkozhat meg. A belső világ helyett megjelent a külső. De amikor ebben a halvány világban szétnézett, sok újat, érdekeset és szépet talált benne. Új módon látta az életet, az embereket és önmagát. Szokatlanul derűs, friss hang csendül ki némelyik verséből. „Mosolygó nagy szememben reszket Sok-sok boldog látnivaló”. Amikor új látással újra kezdte az életet, észrevette, hogy milyen sokrétegű ez a világ, mennyi öröm és mennyi újfajta szelid mámor leng át rajta. Tragikus, titáni életérzéséből derült világba lépett át. „Új, virágos ifjúsággal” című versében tökéletesen kifejezte ezt az életérzést.

Ez, természetesen, nem lehetett teljes, mindent betöltő. Egyfelől rettenetes súlya volt már a múltjának, másfelől életlátásában megváltozott ugyan, de nem életgyakorlatában. Sőt, nagyobb mohósággal kereste a testi mámort, mint valaha. Egész néember-csordák bitangoltak át az életén, s a bor most már mindennapjainak állandó kísérőtársa lett. Ebben a kettősségben írta: „Kár, hogy néha sokáig élünk És úgy vagyok, hogy sehogyse vagyok.” Gyakran megint nagy vizekre vágyott. A száraz bölcsesség vén aszályát nem bírta, szeretett volna régi hajójába, a „szenvedni-vágy” csónakjába ülni. Ismét olvadó és bús üdvösségű ködöt akart. Piros csónakkal indult volna megint félelem nélkül, félős bajok útján.

Mégis megmaradt az értelem és gondolati kifejezés új világában. Lelke belső szerkezetének az értelmi része vette át az irányító szerepet; most minden az öntudat fényében játszódott le. A misztikum helyét az

intellektus foglalta el. A külső világ inspiráló hatása erősebben és közvetlenebbül jelentkezett, mint előző korszakában. Nem olyan abszolút módon szubjektív, mint idáig volt. Tehetsége más oldaláról mutatkozott be.

Mondanivalói különben alig változtak, régi témaköreit építette tovább. Egyes elemek előtérbe kerültek, mások visszahúzódtak élete külső alakulása és az értelmi világ természete szerint, de nem sikkadt el egyik sem. Leginkább vallásos versei tűntek el. Az intellektus légkörét ezek birták legkevésbé. A három verseskötetben egyetlen ilyen ciklus van, az „Istenhez hanyatló árnyék”, de ennek jórésze is csak határterületein érinti a hitet és az Istent. Ami eddig elképzelhetetlen lett volna, néha hangot ad kora divatos racionális vallásosságának is. Viszont megszorozódtak politikai versei. A ráció légkörébe ezek jobban beleillettek.

Új korszakát nem is mondanivalói jelzik legjobban, hanem kifejezésbeli új módja. Majdnem teljesen eltűntek a szimbólumok, amelyek képszerű érzéki hatásukkal közvetlenül értetik meg mondanivalóit, szinte átplántálják az olvasó lelkébe, s helyettük megjelentek az értelemhez szóló gondolatok. Ezek hasonlatok, metaforák nélkül csak a gondolat szépségével és súlyosságával hatnak. Mondatai sokszor hosszúak és bonyolultak, komoly értelmi munkát kívánnak az olvasótól.

Ne gondolja azonban senki, hogy ilyen óriási tehetség gondolati költészetében egyszerűen filozófiai, vagy másféle eszméket öltöztetett versbe, vagy egyszerűen leírta a jelenségeket. Gondolati költészete is félelmes erejű, önmagától való és önmagáért való élet- és világlátás. Ezekben a verseiben is kimondatik az egész világ. Idáig a mélytudatban élt, annak az erőit és anyagát formálta világgá. Mostantól kezdve az öntudat birodalmában mozog, s gondolattal, fogalommal próbál ékszerűen behatolni a valóság mélyébe és titkaiba. Témái alig változtak, csak másmódon közelített hozzájuk és másképpen fejezte ki azokat. Idáig a vulkán működését tapasztalhattuk költészetében, most az értelem villámainak a cikázását láthatjuk. De mind a két módon a valóságot mondja ki. Adynak még jelentéktelenebb verseiben sem találunk soha szavakkal való játszást, vagy hamis, nem létező érzéseknek, gondolatoknak versbe szedését. Egy szavával sem hazudott soha. Egzisztenciális gondolkozó, éppen azért az emberi lét szempontjából a legigazabb és legmélyebb realista. (Az értelem igazi ideái természetesen a valósághoz tartoznak, sokkal inkább, mint a felszín kézzelfogható jelenségei.) Két eddigi nagy korszakának költői termését lehet különböző módon értékelni. Egyiket lehet a másik mellé, vagy fölé állítani — bár mind a kettőben vannak hatalmas csúcsok, amik minden értékelés számára grandiózusak és örök szépségűek — csak egyet nem lehet, egyiket a másikkal szembehelyezni, mert mind a kettő az igazi Ady, és mind a kettőben az emberi lét valósága, sőt teljessége szólal meg.

A fellépése óta eltelt négy év alatt lényegesen megváltozott Ady helyzete a magyar életben. Először a rajongás és meg nem értés gúnyolódása kísérte. Legtöbbször úgy számítottak, hogy vagy elhallgat, vagy elszürkül, vagy belesimul a fennálló társadalmi és szellemi életbe. Egyik sem történt, hanem sajátos pályát futva költőfejedlemmé, szellemi vezérré, s bizonyos vonatkozásban politikai zászlóvá is lett. Ezzé ugyan akarata ellenére, vagy legalábbis tehetetlenségi helyzeténél fogva. Nem mintha nem akart volna politikai zászló is lenni, de nem ott és nem úgy, ahogy bizonyos körök igyekeztek felhasználni.

Éveken keresztül zajlott körülötte a harc. Sokszor elkeserítő volt, de biztosította számára a munka szükségét, frissességét és tempóját. Ady harcos természet volt. Nagyúri göggel, felülről tudott harcolni, nem veszett el az apró csetepatékban. Költészete jellegéből és mondanivalóiból szükségképpen következett, hogy egyszerre többfelé is hadakoznia kellett. Magyar népéért vitte a harcot, így szembekerült minden elnyomóval és idegen kizsákmányoló akarattal. Fajtája sorsáról szólva írta magáról:

*Minden semmirevalónak,
Gácsnak, svábnak és zsidónak
Grádics adatott:
Itt alant már csak egyedül
Maradok.*

(Seregesen senkik jönnek)

Seregesen senkik jöttek, akik őt is, népét is igyekeztek megrabolni, kihasználni, közprédára adni. Adyban mindenki fölé ágaskodott tehetsége gögje, s a széthulló, meghamisított magyar életbe belekiáltotta:

Álmagyarok s jöttment népség

S címeres, ronda cselédség

S nagyúri nagyok:

Ez időben, itt, valaki:

Én vagyok.

.....
... nem lesz itt semmi, soha

Nélkülem.

(uo.)

Többfelé kellett hadakoznia. Legjellemzőbb és legérdekesebb azok ellen a radikális körök ellen vívott harca, akik céljaikra ki akarták sajátítani. Ady föltétlenül radikális volt, de nem egy forradalmi eszme, hanem a népe érdekében. Ezt nem értették, nem akarták érteni, el akarták sikkasztani a néptől idegen, valamilyen eszme, vagy valamilyen kizsákmányolás lehetőségét kereső ideológusok. Ady a Nyugatban, Galilei körben és egyéb radikális politikát valló helyeken összekeveredett velük, mert radikális volt, s a konzervatív szellemi és politikai körök merev elzárkózását másképp nem tudta megbontani. De idegen volt közöttük, s keserű, gúnyos versekben néha nemcsak megtagadta őket, hanem harcolt is ellenük. Ezek a doktrínék nem tudták, mi volt tegnap a magyarsággal, és mi lesz holnap; történeti életén kívül próbáltak beleszólni a sorsába. Ady nevében, és mellette egy csomó senki mozgott, dúlt-fúlt, harcolt és írt, akikhez semmi köze sem volt. Az akkori sajátos magyar viszonyok értetik csak meg, hogy köztük kellett élnie.

Hatvany Lajos volt ezeknek a köröknek egyik vezére és mecénása. Jogot próbált formálni Ady szellemi irányítására, vagy legalább is befolyásolására. Ady kegyetlenül élesen és kegyetlenül szépen válaszolt a „Hunn új legenda” soraiban. Bizonyos fajta műveltségekben és radikalizmusokban büszkélkedők felé odavágta az igazságot, hogy életének és alkotásainak csak nézői lehetnek a kortársai, de nem a meghatározói. Parányi életekkel szemben az övé messziről jött és messzire megy. Pillanatnyi politikai helyzetekben is népe történelmi sorsa igazságát és folytonosságát képviseli. „Bennem a szándék sok százados szándék”, „S lelkem: példázat, dac-fajok úri daca”. Népeért áll, népeért harcol: „Ütő legény, aki az ütést álltam: így állva, várva vagyok egészen magyar”. Sorsát, szerepét, hivatását, az egyetlen lehetséges magyar magatartást így fogalmazta meg Hatvanyinak:

Vagyok egy ágban szabadulás, béklyó,

Protestáló hit s küldetéses vétő:

Eb ura fakó, Ugocsa non coronat.

(Hunn, új legenda)

Több mint költő, több a politikai vezérnél is, az emberi lét, s a magyarság prófétája. A pesti polgári radikálisok közt élve az ellenük folyó harcában nőtt fölējük, s a doktrinér szektás társasággal szemben a magyarság nagy összegezője, prófétája lett.

Néha határozott lépéseket tett a másik oldal felé. A Duk-Duk-Affér című cikke félreérthetetlen ebben a vonatkozásban. Kísérlete eleve halálra volt ítélve, mert a másik oldal semmilyen körülmények közt nem volt hajlandó befogadni, másfelől a jórészt csuhajos, bokrétás álmagyarok — Rákosi Jenőék — közt úgyse tudott volna megmaradni. A felszín és a mélymagyarság nem férhetett meg együtt. Nem volt harmadik oldal, magyar oldal, ahol igazán otthon lehetett volna. Lényegileg a magyar klasszicizmus őrzői és folytatói álltak hozzá legközelebb. Ady kisembernek látta, de becsülte Gyulait, kivesző, legjobb magyar fajtának nevezte, aki nem csupán a kardot, hanem sorsunkat is hordta, s hozzá írt versében megvallja: „nincs ütésed, mit meg nem érdemeltünk.”

Nagy harcát azonban most is Tisza István ellen vitte. Kölcsönös volt ez a harc. Tisza 1912-ben Rusticus néven támadta a Magyar Figyelőben. Ady tajtékozó verseket írt ellene. Érezte Tisza nagyságát, de politikáját végzetesnek tartotta a magyarságra nézve. Valószínűleg Tisza is annak tartotta, de másfelé nem látott kiutat. Ady viszont egy magyar forradalmon keresztül próbálta menteni a népét. Nem az ő bűne volt, hogy

idegen, nemzetközi, vagy áforradalmak jöttek, s ezeket is mindig a magyarság ellen fordították. Ő az elkerülhetetlen forradalmat próbálta magyarrá és megmentővé tenni. Abszolút tisztán látta: „Csönd van, mintha nem is rezzennénk S rohanunk a forradalomba.”

Gondolati költészete idején természetesen megváltozott szerelmi költészete kifejezési módja és hangja is. A mondanivaló nem fért el többé egy plasztikus képben, s a megszokott rövid mondatokban. Komplikáltabb lett a kifejezési mód. Nem a szimbolikus kép többé a mondanivaló megjelenítője, hanem a gondolat. Néha több versszakon át kígyózik a gondolatot hordozó mondat. A szerelem testi vonatkozásai ugyanúgy, vagy fokozott mértékben megmaradtak, de többé sorsdöntő módon nem határozták meg az életét, nem rázkódtatták meg annyira lelke mély rétegeit. Szerelmi költészete is intellektuális színezetet kapott.

Léda lassan kihullt az életéből. Szörnyű külső és belső viharok előzték meg a szakítást. Ady tulajdonképpen már „A Minden-Titkok versei”-ben leszámolt vele. Többé nem volt tényező az életében, de még nem hagyta el. A férfi sajnálata és ellágyulásai kötötték még hozzá.

Nekem, tudom, bármely nagy csók is

Semmit se adna.

De neked, szegény, szegény asszony,

Jaj, mi maradna?

(Szívedet Isten segítse)

Sajnálta Lédát, s benne a múltját. Egyik legszebb férfi gesztusában azt kérdezi tőle: „Akarsz-e szerelem után is szeretni.” S adakozó sajnálkozásában írja: „Adnám nagy vágyamat vágyakozó vádnak S adakozó számat ragadozó szádnak.”

De ezek a harcok közti ellágyulások nem sokáig tartottak. Szakítania kellett, hogy végzetes egyénisége előtt senki ne legyen útbán, s egyetlen, senki máséval fel nem mérhető és cserélhető sorsát végig vihesse. Az „Elbocsátó, szép üzenet”-tel szakított végérvényesen. Ez a kegyetlen vers látszólag a hideg értelem csillogása a kihűlt érzelem fölött. Pedig sokkal több ennél. Értelmi megfejtése Ady szerelmi költészetének: „Soha sem kaptam, el hát sohse vettem.” Szerelme is önmagából folyó és önmagáért létező valóság volt. Léda csak szerelmét kiváltó tárgyként hullt az életébe, Ady nem őt, hanem saját szerelmét szerette. Ebben az „Elbocsátó, szép üzenet”-ben megvallja, hogy a Lédához írt szerelmi versek jórésze nem is hozzá íródott, a kiváltó tárgy nem ő volt, hanem valaki más, méginkább mások.

Léda valóban nem több a magyar irodalomban, mint hogy rajta van Ady krózzussága nyoma. Egyéni életében kimondhatatlan élmény volt a költő: az addigi kis kérdőjel Ady által lett beteljesedett valakivé. Számadás ez a kegyetlenül szép vers. Minden igazi férfi asszonyhoz való viszonyának a képe szellemi síkon. Ady esetében különösen az, a zseni felülemelkedése az élet kézzelfogható dolgain, a testi szerelmen is. A férfi felülemelkedése egy asszony kicsinyes sorsán, aki a sorsa alkatrészének képzelte magát.

Kérem a Sorsot, sorsod kérje meg,

Csillag-sorsomba ne véljen fonódni

S mindegy, mi nyel él, ár, avagy salak:

Általam vagy, mert meg én láttalak

S régen nem vagy, mert már régen nem látalak.

(Elbocsátó, szép üzenet)

1912 márciusa körül írta ezt a verset. Ezután többet nem találkoztak. Ady szerelmi élete és költészete ezzel természetesen nem ért véget. Új szerelmek sorozata kezdődött, de közülük egyik sem volt igazi hatással az életére. Ezek a szerelmi versei néha nagyon izzóak, igazabbnak hatnak a Léda-zsoltároknál is, de mindegyikben van valami szkeptikus mellékíz. Többé nem is fontos, kire irányul a szerelem. Ajánlásokban és néha versekben feltűnő nevek helyett sokkal többet mond róluk egyiknek a címe: „Találkozás egy Senkivel.”

Legerősebb motívuma a kíváncsi érzékiség; szellemi tartalma sokszor alig van ezeknek a szerelmes verseknek. Néha maga is furcsálja, hogy szerelme tárgya egy tizenhét éves lány. Ő akkor harmincöt volt. Biztatja is: „Ma még futhatsz, s itt hagyhatsz bátran Imát s Átkot összerebegve.” Az együgyű, éhes, kis pesti lány szerelmén eltűnődve írja:

Elbúsulok én szörnyű sorsomon:

Hát annyi asszony-lutri után

Ez lett az én főnyereményem?

(Holnap talán elküldöm)

E korszakban született szerelmi verseinek elmaradhatatlan velejárója a keserűség, sőt a spleen. De azért hallatlan intenzitással lobognak. „Jól van: akarlak, hát hazudjunk”, írja valakinek, de szerelmi lángolása félelmetesen igaz és intenzív.

Versein néha áttört a másba fonódó szerelem vágya is. Szeretett volna kilépni önmagából, szeretett volna valakit szeretni. Kereste az igazi nőt, aki feloldaná szerelmi görcsét, akivel egyesülhetne az élete. Egy percre úgy látszott, meg is találta Zsuká-ban, Dénes Zsófiában. Feleségül akarta venni, de külső és belső körülmények megátolták. Asszony-előkelőnek nevezi, szerelem-nek, jónak és bölcsnek egyszerre. Valószínűen az egyetlen nő volt, aki sosem bántotta, akivel nem kellett héja-harcot vívnia. Rövid időre megpihent mellette.

Mintha Hellász küldött volna,

Hogy hadd beszéljen egyszerre velem

A Nő, a Szerelem,

S mannás ajkai a bölcseségnek.

(Talán Hellász küldött)

Ez a verse, s ezenkívül elég sok más is, már következő korszaka verseskötetében, „A halottak élné”-ben jelent meg, bár még 1914 elején Dénes Zsófiához írta. — Ezzel tulajdonképpen le is záródott Ady szerelmi költészete. Élete utolsó, harmadik nagy korszakában írt ugyan még egy szerelmi ciklust, de az már nem egyenes folytatása az előbbieknek. Feleségéhez, Boncza Bertához írt versei más helyzetben, más feltételek mellett íródtak.

A „Ki látott engem” kötet utolsó szerelmi verse egy nagy vallomás: „Élet helyett órák.” A biblia egyik könyvének az Énekek Énekének hangját üti meg ebben a számban adó és lezáró versben. Soha ki nem elégitett érzékisége jajdul fel a sorokban, s ismét erőteljesen nagy vágya az egyetlen, teljes asszony után, akiben feloldódhatott volna az élete. Nála nélkül — Lédára és mind a többi nőre gondolva — írja: „Legszebb ágyamban szerelmek nem dültek”, „S legjobb vágyaim a szívembe fúltak.” Ágyasháza ajtajait kitarja, s szétküldi, elbocsátja asszonyait, illetve azok emlékeit. Elküldi a kis női csukákat, s ezzel a számadással zárja szerelmeit:

Elkábítottak olcsó mandragórák.

S az Élet helyett nem jöttek csak órák.

(Élet helyett órák)

De leszámolt szerelmei mögött hihetetlen fénnel ragyog a Szerelem költészete.

Ennek a korszakának a végén már tisztán megmutatkozik az öregedő Ady. Öreg sohse lett, hiszen negyvenkét évet élt összesen, de magatartása, hangja, összegezései, emlékezései, és sok mindentől való

búcsúzása az öregedő embert mutatja. Elfáradását elsősorban testi tények okozták. Elképesztő módon szertelenül élt. Készakarva és hangos mutogatással menekült a polgári, ahogy ő érezte, a nyárspolgári életformától. Tisztán látta, hogy ott egzisztenciálisan nem bontakozhat ki az élete. De az aszkézist meg sem próbálta. Az ellenkező véletlenben élt, akarva volt bohém. Bor, nők, éjszakázások szinte megszakítás nélkül töltötték be az életét. Most tárgyalt korszakában már gyakran szanatóriumokba kellett húzódnia. Betegségek és halálfélelmek gyötörték. Rövid pihenések még helyrehozták szívós testét, de lassan kezdett mutatkozni az öregedés. Különösen 1912-13 felelőtlen lumpolásai tették tönkre. S több mint egy évtizede magában hordozott végzetes baja is örölte az életét.

Mind gyakoribbak lesznek a visszapillantó és összegező versek. „Az évek és a kedvek úgy szaladnak, Mint páholt hadsereg” s ő koldusként jár a nyomukban. Ebben, az „Erdőben, esős délutánon” versében végigfut a fajtája, a bűnei, s asszonyai során. Végso magatartása a rezignált megbocsátás, és az örök emberi sorsot megértő szeretet. De a sors ellen felhorkan, nem tud és nem akar megöregedni. Biztatja magát: „Tavasz van úrfi”. Soha meg nem született fia helyett a tavaszban neki kell fiatalnak lenni.

*De fia lettél önmagadnak,
S el kell járnod a Tavasz táncát,
Ha az inaid megszakadnak.*

.....
Halálig kell élned Tavaszban,

(Tavasz van úrfi)

Úgy érzi, hogy öregedő korára minden és mindenki elhagyta. Ám ez nem végso tragédiája, hiszen a körülötte zajlott nagy kavargásban úgylis mindig egyedül volt. Rendszerint azok voltak legtávolabb tőle, akikkel mindennapjait élte. Most lefelé hanyatló élete során ezt nyilvánosan meg is vallja. Nem maradt más, csak „A Magunk szerelme”, önmaga az egyetlen, aki megmaradt, aki jó és hű volt minden és mindenki helyett. S most megcsókolja „A derekat roncokban is, Hű magamat.”

Megkopott-e az életével együtt költészete is? Egy árnyalattal föltétlenül színtelenebb lett. Szavainak nincs többé a burkát szétrepesztő plasztikus teltsége. De sokkal mélyebb bölcsessége van. Ha élete első korszakában öntötte magából a nyelvi újdonságot, most készakarva keresi, s rendszerint nem Kazinczyék útján, hanem a XVI. század módján találja meg. Most nem a mélyből törnek felszínre mondanivalói, hanem a gondolatokkal ő hatol a mélybe. Ebben a korszakában írta hatalmas, mindent bevilágító versét, „A megöszült tenger”-t, s a „Szent lehetetlenség zsoltárja”-t.

*

Ady életének utolsó nagy korszaka viszont radikálisan különbözik az előbbiektől. Élete külső alakulásában és költészetében egyaránt. 1914-ben kitört az első világháború, s attól kezdve az, illetve annak nyomán a magyarság sorsa lett a főmondanivalója. 1915 márciusában pedig megnősült, ami egyéni életének adott más fordulatot. Kialakult és változatlanul látszó témakörei most sem szűntek meg, csak elhalványodtak, vagy más színt és más értelmet kaptak. Gondolati költészete folytatódott, de valami ideges nyugtalanság vett rajta erőt. Mind többször villant fel verseiben a régi víziós elem. Sőt mintha most érte volna el legteljesebb fokát. De vízióinak forrása többé nem elsőrenden énjének a mélye, hanem a magyarság kollektív mélytudata. Félős leírni ilyen kifejezést, mert nem tudjuk pontosan körülhatárolni. Nyilván egy kollektív szellem tudattalan oldaláról van szó. Nem csupán a néplélek biológiai és pszichológiai adottságáról, hanem annak történelemmel ötvözött módosulásáról. Egy nép pszichológiai adottságának és történelmének az egységről, ahogy az általa produkált objektív szellem áthatja, s ahogy az ötvözet a valóságban megvalósulhat. Ez a népi kollektív szellem tudattalan mindaddig, míg valaki a tudat világába nem emeli. Ebben az atmoszférában csak egy bennelevő, azaz nem kívülről behatoló valaki mozoghat. Aki egyéni adottságaival és történelmi sorsával azonos ezzel a kollektív szellemmel. És akiben megvan a zsenialitás, hogy annak a tudattalan mélységét a napvilágra hozza.

Utolsó korszakában rendkívül ritkák az Én-t kifejező versek. Egyéni életéből hazatalált a kollektívum világába. Ez Ady számára nem a legáltalánosabban emberi, hanem a magyarság zárt élete volt. Ebben

viszont éppen olyan otthonosan mozgott, mint első korszaka idején lelke tudattalan mély rétegeiben. Az effajta misztikumokkal teljes világ úgy látszik szükségszerűen megkívánja a szimbolikus kifejezési módot. Újra feltűnnek a szimbolikus versek. Nem olyan kizárólagosan, mint először, s a szimbólumok sem olyan élesek és újszerűek, de egyetemesebbek, az egész magyarságot átfogók. Az egyénileg elkopott élet így olvadt bele fajtája nagy kollektivitásába, s lett annak legtökéletesebb kifejezője és vátesze. A magyarság lényege, léte, sorsa, és jövője Széchenyi látásánál mélyebben és tisztábban mutatkozott meg Ady verseiben.

Természetesen az elkopott és az elnyomott Én is jelentkezett nála. De a másik nagy élményhez viszonyítva ritkán és halványan. Kicsit ironikusan beszél róla, hivatkozó embernek nevezi, bár újra megvallja: „Csak az a fontos, ami: Én S minden csak ezért történik.” A történelmi roppanás előestéjén beszél így az emberről, önmagáról.

*Mikor a világ megveszett
S a minden-jók dögbe hullnak,
Tudom, hogy a legnemesebb:
Szegény, hű hivatkozó ember.*

(A hivatkozó ember)

Lehetetlen nem érezni benne a nosztalgiát, a vágyat elkopott, ködbe fúlt, s a történelemben elsodort élete után. De éppúgy lehetetlen nem érezni benne az iróniát. Hiszen minden egyéni igazsága ellenére is most nagyobb dologról, népe sorsáról van szó.

Énje még egyszer fellobbant utolsó szerelmében. Három évvel az „Elbocsátó szép üzenet” után feleségül vette Boncza Bertát, Csinszkat. Mély és igaz szerelem fűzte hozzá, de már nem a régi kielégíthetetlen vágyakkal. Az eddigi kény és kín további kergetése helyett inkább a szenvedélyből való feloldódásra vágyott. Ez a szerelem nemcsak önmagában levő entitás volt, hanem szorosan kapcsolódott a magyarság szerelméhez és a háború nagy kórusához. Az első Csinszka vers: „A Kalota partján”. Egy vasárnapi falu leírásával kezdődik. Már ahogy ő egyáltalán valaha is külső környezetet leírt. Templomból jövő pompás magyarok vonulását nézi. Nyugodt, nagyságos arcok mennek el előtte, magyar fajtája nagyságos arcai. Szinte megrészesül népe szerelmétől.

*Mily pompás vonulások a dombon.
Óh, tempós vonulás, állandóság,
Biztosság, nyár, szépség és nyugalom.*

(A Kalota partján)

Népében előmlő békessége közben csak a maga egyéni sorsa nyugtalanítja: lányszemek, sorsának a szemei. Vajon le tudja-e bennük zárni szépen az életét?

*Szebb szemek minden volt szemeknél
S bennük végkép megpecsételtetett
Az én örök-bús ifjúságom.*

(uo.)

Az eddigiektől különböző szerelem ez, s a vers is másféle, mint a Léda-zsoltárok. Ahogy megérezte népe ölelő karját, ugyanúgy valami biztonságot érzett ebben a szerelemben is. Az élete végéhez elérkezett költő képes volt kilépni önmagából, s feloldódni másban.

Ezt az utolsó szerelmét mindvégig kíséri a háború nagy kórusa is. Fajtájára nézve végzetesnek tartja a háborút, csak akkor tud róla másképp szólni, ha szerelmére vonatkoztatja. Riasztóan szépek az Idők, s ők az Idők kedveltjei. „A Halál szent parfüme terjeng Forró, zaklatott ölünk körül.” Ettől a fenséges kórustól kísérve halad együtt közös életük. A háborúról szólván írja:

Óh, Gonosz, ki legnagyobb lettél,

Két szép embert összekerítő

Nagyobb híddal a kis szerelemnél.

(Az Idők kedveltjei)

A szerelem költője beszél így a saját szerelméről. Összekeveredik ebben az érzésben magyarság, szerelem, a háború fenséges kórusa, s a fajtájabeli asszonyban való feloldódása. Van ezekben a versekben a bölcsék derűjéből. Kibékült a szerelemmel, vagy legalábbis nagyobb hatalmak alá helyezte. Amikor a magyarság féltésében égett, s a háború borzalmait vigyázta, resignált lett a nőkhöz való viszonya. Megszűnt a héja-nász, inkább kibékülést, biztonságot keresett. „Nézz, Drágám, rám szeretve, Téged találtalak menekedve”.

Igazi élménye azonban a világháború, illetve a magyarság sorsa volt. Milyen dadogó a kifejezés, amikor élményről beszélünk. Ady a megszokott emberi élményeken túl a háború kapcsán a lét legmélyebb titkaiba, az ember, az Isten, a Sátán viszonyába látott bele. Mintha nem is egy racionális századnak lett volna a gyermeke, hanem Istennel viaskodó régebbi koroké, vagy az eljövendő apokaliptikus időké. Nem véletlenül írtam le ezt a kifejezést, hanem nagyon tudatosan, mint Ady lényéhez tartozót. Háborút bejelentő verse: „Emlékezés egy nyár-éjszakára”, csak az apokalipszis mértékével mérhető. Kortársai számára természetesen csak egy bizzar ötletnek, vagy írásnak látszott. De az azóta eltelt évtizedek igazolták és megértették ezt a döbbenetes verset.

Költői kibontakozásában ez is egyike a vízvázalztó megnyilatkozásoknak. Lezárul vele egy kor, s egy egészen új jön a helyébe. Előző korszakának lényege a gondolat volt, a titkokba ékszerűen behatoló gondolat. Most olyan periódus következik, ahol a gondolat is parányinak bizonyul a lét döbbenetes metafizikai valósága mellett. A gondolat már csak arra való, hogy a szavak dadogó rendjével kifejezze a kifejezhetlent. A lét mélysége a háborún, s a magyarság sorsán keresztül nyílik fel Ady költészetének ebben a korszakában.

Az „Emlékezés egy nyár-éjszakára” valóban apokaliptikus vers. Nemcsak Ady egy-egy korszakát zárja és nyitja, hanem prófétai erejű kifejezése az egész emberiség egy hatalmas korszaka lezáródásának, s nyitánya az eljövendő borzalmas újnak. Adyn kívül senki, legalább is az irodalomban senki, nem látta még 1914 nyarán a nagy korfordulót. S most nem a szokásos történelmi korokra gondolok, amivel nagyjából az európai történelmet szokás felosztani, hanem az emberiség létét alapjában meghatározó időszakokra. 1914-gyel nemcsak az ún. újkor záródott le, hanem az emberiség történetének emberi méreteken formált része is. Az emberszabású történelem. Ami utána jön, az már csak emberentúli kategóriákkal fejezhető ki, az Istennek, a Sátánnak, a végnek, az apokalipszisnek a gondolatával.

„Az Égből dühödött angyal dobolt Riadót a szomorú földre.” Ez az első két sora a versnek. Legtöbben csak a túlzott metaforát hajlandók látni benne, pedig Ady a legvalóságosabb valóságként írta. Abban a percben az emberi értékek rendje összezavarodott, és jórészt értelmét veszítette. Az évezredek kultúrmáz alatt meztelenül mutatkozott meg az ember.

Tudtuk, hogy az ember esendő

S nagyon adós a szeretettel:

Hiába, mégis furcsa volt,

Fordulása élt s volt világnak.

Csúfolódóbb sohse volt a Hold:

Sohse volt még kisebb az ember,

Mint azon az éjszaka volt.

(Emlékezés egy nyár-éjszakára)

Az eljövendő iszonyúságok kezdete volt ez. Megdöbbenő, hogy Ady, ez a borban, szerelemben fetrengő esett ember a legfinomabb műszer érzékenységevel mindezt látta és tudta, s kinyilatkoztatásszerű versében meg is írta. A döbbenetes arányú, kultúrán kívül álló zseni tette volt ez. Érzékeny idegrendszerében a kozmikus, isteni, és démoni erők tisztán megmutatkoztak.

Az elszabadult iszonyúságok során „Minden emberbe beköltözött Minden ősenek titkos sorsa”: az egyetemes létnek, a bűnnek a sorsa. Egyáltalán, itt már nem a kultúra temperált világában járunk, hanem emberentúli erők birodalmában, ahol csak játék, csak szalmaszál az ember. Külön világa összetörik, s legbűszkébb formáló ereje, a gondolat bénának bizonyul. — Az emberentúli erőknek ebben az emberi világot elsüllyesztő pokoli forgatagában Ady Istent-várón áll, s így emlékszik arra a különös nyár-északára.

Az új korszak kezdete az első világháború volt. Ady ezt végigélte. Nem a saját élete szempontjából nézte a háborút, de nem is mindig a legegységesebb nézőpontok szerint. A magyarság sorsa érdekelte mindenekelőtt. Ha meg is látta az új kor elkerülhetetlenségét és döbbenetes arányát, mégis ellene mondott, mert a magyarság szétszóródását és pusztulását sejtette benne, s az ember emberi világának a felszámolását is. Iszonyodással tudott csak írni a háborúról.

*Terítve a föld: lakni tessék,
Tombolj, Világ, most szabadult el
Pokloknek minden pokla rajtad,
Ha akartad vagy nem akartad,
Hollókkal és kóbor kutyákkal
Kész a lakoma, kész az egység.*

(E nagy tivornyán)

Ebben a nagy kavarodásban a fajtája sorsa érdekelte. Az apokaliptikus magaslatról ehhez tért vissza. A külön magyar sorsot nézte a háború minden fordulatában. Rossz lépésnek tartotta a magyarság belesodródását. Nem napi politikai megfontolások miatt, hanem tisztán látta, hogy az európai politikai erők mindenképpen ellene dolgoznak. Még ha a vele szövetséges csoport nyerte volna is meg a háborút, az is csak rosszat hozhatott volna a sajátos magyar életnek. Mindenkinél tisztábban érzékelte, hogy idegenek lettünk az európai együttesben. Farkas esz meg, vagy ördög esz meg, de meg akarnak enni bennünket. A magyarság tragédiája: „Az a szomorú és régi: Véletlen, ki esz minket.”

A magyar sors céltalanságát sokféleképpen kifejezte: „Minket, még ha győzünk, úgys kisemmiznek.” Szeretett volna hinni, együtt menni a lelkesedő tömegekkel, de nem tudta becsapni sem önmagát, sem a népét.

*Vállalom az én magyar gyászom
S azt a vétket,
Hogy eljövendő bánásokat
Előre élek
S jajgatok, hogy ti bíztok.*

(Több bizodalom vágya)

Évtizedek távlatából könnyű a szemével látni, s a megtörtént tények után lehetetlen neki igazat nem adni, de ő mindenkivel szembe helyezkedve, előre látta a magyar sorsot, s minden hazugságot, vagy féligazságot elvetve félreérthetetlenül meg is írta. Mindent pontosan tudott: népe jellemét és történelmi sorsát, az európai népek törekvéseit és mozgató eszméit.

Kezdetől fogva meglevő predestinációs hite, vagy determinizmusa a háborút is beillesztette a kikerülhetetlenség rendjébe. Aminek dőlni kell, a vér, az dőlve dől. Aratja a végzet a földet. De amikor fajtája sorsára gondolt, fellázadt minden kikerülhetetlenség ellen, s tehetetlen dühében átkozódni kezdett. De túl

minden keserűségen és átkozódáson valami, racionálisan meg nem fogható, reménység élt benne. Mint életem halottat elteszi magát, a feltámadás örök rendjére várva. Magként él hó alatt. S biztat másokat is, hogy lehet majd folytatni az életet. Felrémlik benne az örök magyar sors: „Élet s Halál peremén jártunk.” Szinte végtelen távlatot ad a magyar létnek: „Mi másoknál messzebből jöttünk És örök amit akarunk.” Ebbe a nagy távlatba beállítva látja, hogy a magyarság, történelmi sorsa szerint, meg tud maradni az élet-halál peremén is. Ezért biztatja fajtáját, ha megállott is az élet, lehet folytatni, s minden poklokkal körülvéve is érdemes folytatni.

Utolsó verse, legalább is különböző kiadások szerint az utolsó, „Üdvözet a győzőnek.” A magyar nép legtisztábban látó váteszének a beteljesedett végzetben való könyörgése a magyarságért. Utolsó pillanatában is fajtája érdekli. Amikor összeomlott az állam, a társadalom, amikor szétdarabolták az országot, ő a bárhol is élő magyar népért könyörög:

*Ne taposzatok rajta nagyon,
Ne tiporjatok rajta nagyon,
Vérvesztes, szegény szép szívünkön,
Kí, íme, száguldani akar.*

(Üdvözet a győzőnek)

Nem volt ennél igazabb, mélyebb, emberségesebb magyarság-szerelem. Ady a legmagyarabb költő. Ennyire csak Arany János volt egy a népével, de a „Bolond Istók”, s egy kicsit „A nagyidai cigányok” kivételével nem akart, vagy nem mert mindent látni és mindent megírni. Ady mert, s ezért a baljóslatú, bús népért könyörög utolsó versében.

Ebben a végső korszakában új motívum is jelentkezik költészetében, a humanitás. Eddig is szinte minden versének ez volt az alaptónusa, de most önállóan, külön témakörként kezeli. Témán persze sosem egy adott külső helyzetnek, vagy eszmének a fejtegetését értjük Adynál, hanem mindig egzisztenciálisan átélt életmozzanatot. A humanitás is így lett témaköre. A háború borzalmi a legegységesebb emberséget szóltatták meg benne, a szolidaritás utolérhetetlen szépségét, a megértést és együttműködést. Ez a magyar Zaratusztra a Mindenség ellen való lázadásában nem mondta ki az utolsó szót: lelke legmélyén a szeretet élt. Érti minden emberi élet egyes, pótolhatatlan voltát. Égig ágaskodó gőgje nem gyűlöletben, hanem szeretetben oldódott fel. Minden emberre, de különösen fajtájára nézve.

A megvadult világban is érzi „Az ember Szépbe-szótt hitét.” A halál éjszakájában is hirdeti:

*Az Élet él és élni akar,
Nem azért adott annyi szépet,
Hogy átvádoljanak most rajta
Véres s ostoba feneségek.*

(Intés az őrzőkhöz)

Élete végén újra rátalált Istenre is. Sohasem hagyta el, de most nem teheti, hogy ne szóljon róla. Élete integráns része, s most látja, hogy az ember életének is az. Előző köteteiben a legsubjektívabb hangon beszélt a hozzávaló viszonyáról, most az emberiségre vonatkozó objektív Isten-vonatkozások lépnek előtérbe. Bibliai idézeteit mindjobban a Jelenések Könyvéből veszi, vagy a Dániel könyvéből. Mind a kettő a jövőre vonatkozó próféciaikat tartalmazza. Néha a megvalósulás állapotában levőnek látja azokat, bár mondanivalóikat csak ritkán vonatkoztatja az egész világra, vagy az egész emberiségre.

Mégsem Istenben való elnyugvással végződött az élete. A „Nem csinálsz házat” soraiban megrázó erővel siratja, hogy életét nem sikerült az Isten házává építenie. Sokat harcolt, sokat lázadt, s most élete végén a „Szabadulás fény-sáva olyan vékony”. A mindent bíró, s minden harcot vállaló Ady élete végén olyan bizonytalanul szól, mikor az Istenhez való viszonyát summázza.

*Csetepatáztam örökkön az Úrral
S pár zsoltárát megírtam talán
S beszélük, hogy jöttem sok újjal,
Beszélük, hogy megbántottam sok régit,
Beszélük, így beszélük.*

.....
*Házam nincs és idegen az én arcom:
Ez az én híres harcom.*

(Nem csinálsz házat)

Nem az Istenben oldódott fel élete feszültsége és tragikuma, hanem fajtájában, a magyarságban. A végtelennek indult életből a magyarság legnagyobb költője lett. De csak azért lehetett, mert meglátta, és élte is a magyarságon túli végtelent. Az Istenhez kötötte a sorsát.

Halála után megjelent kötete: „Az utolsó hajók”. Ennek címet adó verse mutatja meg az életből kilépő Adyt legtisztábban. Szabad tenger volt a lelke, amin mindenféle hajó futott: az emberi lét minden lehetőségét magában hordta. Végül csak két hajó, két lehetőség maradt meg: a fáradt félelem, s a hetyke utálat. A magyarságból pillanatra is kilépve földi életének ez a vége. Úgy érzi, minden harcában igaza volt, de a gaz fátumokkal nem tudott megbirkózni. Élete végén elsüllyeszti még ezt a két hajóját is. S végül: „Lelkem adom a Titkolónak”. Tovább adja létét az örökkévalóságnak, az ismeretlennek, akinek a valóságában soha nem kételkedett. Harcolt vele és ellene, s most mindenkéül túlján lelkét ennek a nagy Titkolónak adja. Az Istennek, a Sorsnak, a Titkolónak, aki másképpen van, mint mi, másféle létező, azért az emberi lét körén belül a Nincsen, de mégis a legvalóságosabb valóság. Mindenkéül túlján lelkét ennek a Titkolónak adja. Akinek a korlátaihoz puritán módon nem tudott soha alkalmazkodni, de aki mégis a végső valóság és legmélyebb mondanivaló volt.

Fiatalon halt meg, negyvenkét éves korában. Életének utolsó korszaka mégis olyan, mint a késő öregséget megért nagy költőké. Valóban túllátott a földi rácson, s az élete „Halálon innen, Életen túl” játszódtott le ebben az utolsó korszakában. 1919-ben ért véget a legharcosabb, leggyötrelmesebb és legnagyobb arányú magyar élet. A legnagyobb magyar költői mű megalkotása után.

AZ ALKOTÓ MŰHELYE

Nincs grandiózusabb és félelmetesebb a világ tömbyszerű egységénél, hacsak nem az egységet tagolni képes erő. A világ megismerését, a tőle való különválást, s mégis a benne való elhelyezkedést a szellem valamilyen formája teszi lehetővé. Ez tagolja a világot Én-re és Nemén-re, s ez tagolja tovább a Nemén-t is. Egyáltalán, a tagoltság a szellem következménye. Az én természetesen nem tiszta szellem, hanem lélekkel, élettal, anyaggal párosult tudatos különrésze a világnak. Magában is többféle részt hordoz. A világ és az én tagoltsága soha nem lehet teljes; ha az volna, az egész világ szellemmé feloldott fantommá változna át. Így viszont hatalmas tömbökre, s finom apró nűánszokra tagolódik. Ezek mindegyike is zárt egész, titok, amit körülcsapdos az én-ben megvalósult szellem, s próbál behatolni, hogy úrrá lehessen fölőtte. Minden behatolás egyúttal új formálás is, az egészen belül addig nem létezett új változatnak a létrehozása.

Az egész együtt, s minden rész külön is egyszerre felület és mélység. Akár az óceánt vizsgáljuk, akár egy finom emberi érzést, a felületet és a mélységet megtaláljuk benne. Illetve a felületet érzékeljük, a mélységet pedig sejtjük, s ha van megfelelő eszközünk, bele is hatolunk. A szellem tragédiája, hogy a sejtett mélység új változatok felületeként mutatkozik csak meg. Valahogy mindig kicsúszik kezünkől a lényeg, de mindig tovább tagolódik a világ. A mélységnek az a végzete, hogy felületté kell válnia, ha meg akar mutatkozni. De tagolódást létrehozó változásában a felület finomabbá, kifejezőbbé, szellemibbé lesz. A szellem formáira alakul át.

Az ember, világbanléte tényén túl — rész benne, mint szellem, s mint felület és mélység — nagyjából kétféle magatartást tanúsít a valósággal szemben. Érzékelni akarja, vagy teremtő módon a mélységébe próbál behatolni, önmaga mélységeibe is. A kettő közül bármelyik csak akkor válik igazán emberi cselekedetté, ha valamilyen módon ki is fejezi, művészetben, vagy tudományban viszonylik hozzá.

A felületek érzékelését és utánképzését legtöbbször a képzőművészet valamelyik fajtája, festészet, vagy szobrászat kíséri meg. Ezek a felületek művészetei. Nem képesek behatolni a mélységbe, ténylegesen csak az árnyék árnyékai, a felület utánképzésére valók. Igazságtalanok volnánk, ha el nem ismernénk örök nosztalgiájukat és vergődésüket, hogy a felületen túl a mélységet is megmutassák. Eszközeikkel azonban ez teljes lehetetlenség. Legtökéletesebb mivoltukban is csak a Nietzsche által kifejezeti igazságot érzékeltetik: „Nincs igazán szép felület szörnyűséges mélység nélkül.”

A mélység szerve viszont a fogalom, aminek legáltalánosabban a szó a hordozója. A kettő együtt jár. Többé-kevésbé elválaszthatók egymástól, de kapcsolatuk teljesen nem szűnik meg soha. Ha ebben a kettős egységben csak a fogalmon van a hangsúly, akkor születik meg a filozófia, ha viszont elsősorban a szavakon, akkor a költészet lát napvilágot. De sem a fogalom, sem a szó nem hiányozhat teljesen egyikből sem. A filozófia szükségképpen a mélységet kutatja és próbálja formálni, a költészet néha csak a szavakkal játszik, azaz felületi dolgot művel, de még akkor is, a burkába rejtett, teljesen el nem dobható fogalmak akaratlanul is a felszín alá hatoltak. Viszont az igazi költészet a fogalommal tudatosan, teremtő módon nyúl hozzá a mélység titkaihoz, s a szavak hallható, látható jeleivel ki is fejezi azokat. Ilyen minden igazi nagy költészet, ilyen az Ady is. A fogalom a szellemhez tartozik, a szó a felületi világhoz, bár ahogy egymásban élnek, s együtt hatolnak a mélység titkaiba, úgy találkozik legigazabban a szellem és a világ. Ennek a násznak művészi formában való kifejezése a költészet. A képzőművészetekkel szemben a mélység művészete. Persze változatai szerint különböző fokokban.

A fogalom hordozója a szó. A szavak folyamatos használata pedig a beszéd, a nyelv. Ebben a csodálatos valamiben, mutatkozik meg végső fokon a valóság általunk elérhető része, főleg a jelenségek kapcsolatai, s a fogalom idealitásának a valósága. Számunkra ez igazán elérhetővé a szóban, a beszédben lesz. A lélek a hordozója sajátos külön részünknek, a szellemnek is, s a szellemben formát és jelentést nyert világnak, a gondolatnak is. Ám valóságos gondolattá bármi is csak a beszédben, kifejezésben válik. Enélkül a lélek magános körében rejtőző minden tartalom csak sejtés, csak látomás; valósággá csak a beszédben lesz. Részben az általunk alkotott, másnak szóló kifejezésben. A szó a kifejező és összekötő kapocs. A nyelv tehát végső fokon azonos a személyiséggel, az ember emberi mivoltának a titkával.

Egész lelki világunknak, legspeciálisabb egyedi indulatainknak, és a lelkünkbe beleömlött, s a szellem erejével formát és jelentést kapott világnak egy szűk kapun, a szavak kapuján kell átlépnie, hogy végleges, kifejezett, mással közölhető valósággá legyen. Ez a folyamat történhet pongyola módon, a hétköznapi beszédben, amikor a kifejezés dadogásában és pontatlanságában elvesz, vagy elszürkül a kifejeznivaló, de történhet művészi módon is, a költészetben, ahol kifejezés és kifejezendő lelkitalalom harmóniában van. Viszont játékká válik a költészet, ha üresen örül a malom, ha csak a szavakkal játszunk lelkitalalom nélkül, vagy hazug lelkitalommal.

Így a szó formáló, szinte teremtő erő. A lelkünkben kavargó káoszról kozmoszt formál. Ugyanakkor meg is szabadít, a lelki terheket megszünteti, világra szüli a lélek tartalmát. Végül pedig közösséget teremt. A lelkek legkülönbözőbb tartalmait azonos kifejező eszközzel, az azonos nyelv szavaival, s nyelvtani rendszerével közös nevezőre hozza. Az egyes embert emberré, az embereket közösséggé a nyelv teszi. A szó csodálatos valami: egyszerre szellem és érzéki valóság; mind a kettőt — különböző fokokban ugyan — egyszerre hordozza magában. A beszéd érzéki eszközzel végrehajtott szellemi tevékenység. Ennek a művészi formája a költészet.

Természetesen a beszédnek is megvannak a veszélyei, sőt halálos veszélyei. Egyfelől a szellem a szó segítségével kiszabadul elzárt helyzetéből, eddigi megkötöttségéből, s a lélekkel, az étellel, sőt a valóság egyéb köreivel szemben is önálló hatalomként, támadó és pusztító hatalomként jelentkezik. Másfelől a szavak tartalom nélküli üres csecsebecsév is változhatnak, elhitetik az emberrel, hogy ők önmagukban a valóság, így az emberi életet elszürkítik, eljelentéktelenítik, másféle módon ismét romlásba viszik. Harmadik féle módon is veszélyessé válhat a szó, ha hazug tartalmat hordoz, s ezzel valótlanná teszi az életet.

A költészetben mind a három veszély megmutatkozhat. Leggyakrabban az utóbbi kettő. Üresen, a megszokott verstani formákban pergetik a szavakat, vagy nem valóságos lelkitalalmat fejeznek ki velük. Az ilyen költészet mindenestől hazug és destruáló, még akkor is, ha látszólag tetszetős igazságokat szajkóz. Az Arany János utáni magyar irodalom tipikus példája ennek. Adynak kellett jönni, hogy a költészetben a kifejezendő lelkitalalom és a kifejező eszköz egységét, valóságát, mélységét és igazát helyreállítsa. Nála viszont a költészet másféle veszélye mutatkozik. A valóság minden körét átható és formáló szellem, adekvát szavainak a mágiján keresztül, önálló, életellenes hatalomként is jelentkezik. Bár Ady nagyságát abban láthatjuk elsősorban, hogy ezt az óriási, szinte démoni mivoltát a lélek, az Isten, s a magyarság valóságában

megköti. Alkotása nem szavak hazug játéka, nem is a démoni szellem pusztító ereje, hanem valóságos költészet. A magyar nyelvű gondolkodás és művészet legnagyobb teljessége.

*

Mielőtt legsajátosabb műhelyitkait analizálnánk, előbb röviden fel kell vetnünk a legáltalánosabb ismeretelméleti kérdéseket, s az irodalmi ábrázolás és kifejezés legáltalánosabb módjait is. Ezek tárgyalása nélkül Adyt lehetetlen megérteni, mert nála valóban nemcsak szavakból összerakott versekről van szó, hanem az emberi szellem és egzisztencia egészét átölelő költészetről.

A világ megismerésére nagyjából két teljesen ellentétes elméletet dolgoztak ki. Mind a kettőnek évezredes története van, s mindegyik rendkívüli hatást gyakorolt az emberiség életére.

A tükröződés elmélete élesen materialista felfogású. Lényege szerint a világ tőlünk teljesen független, önmagában levő valóság, amit az emberi felfogó apparátus, szerkezete kényszerűségénél fogva, visszatükröz. Az ember csak egyfajta visszatükröző tárgy a világ egyéb tárgyi tényei közt. E szerint az elmélet szerint minden művészi alkotás speciális formája az általános megismerési lehetőségnek. A művészet tehát több-kevesebb tökéletességgel tükrözi vissza a világot.

Sokkal valóságosabban tapintott rá a megismerés lehetőségére az idealizmus elmélete. Szerinte semmilyen tárgyi tény, a világ semmilyen része az én tudatomtól függetlenül nincs. Illetve önmagában van, de milyen formában és feltételek szerint, azt soha meg nem tudhatjuk, mert számunkra minden már csak tudatunkon keresztül megformáltan jelentkezhet. A tudat viszont nem egyszerűen tükrözi az önmagában levő valóságot, hanem önmaga lényegét (nagyjából az ideákat) hozzáadva formálja, vagy teremti azt. Ebben az aktusban mindig az a fontosabb, amit az én ad hozzá a beleömlő tárgyi ingerekhez. A világ megismerésében és kialakításában a tudatot hordozó énnel sokkal nagyobb szerepe van, mint az általunk közvetlenül soha meg nem ragadható, önmagában levő tárgyi ismeretlenségnek. Így áll előttünk az objektív kényszerűséggel megalkotott szubjektív világ.

Vajon ténylegesen ezek szerint az elméletek szerint történik a megismerés? Vagy legalább is egy-egy lényeges mozzanatát magukban hordozzák-e ezek?

A tükröződés elmélete csak egyetlen valóságról tud, csak a matéria anyagi mozgásának megfelelően tagolt világról, ami a megismerő apparátusban tükröződik, s ezzel megismertté lesz. A tükör viszont csak a tárgyak felületét mutathatja. E szerint mi a világnak mindig csak az esetlegesen mutatózó felszínét ismerhetjük meg. Ennek a tarthatatlanságát mindenki rögtön belátja, akiben az értelem formáló erejének a tudata valaha is felvillant. Azért dolgozták ki e tan korrekciójaként a jelenség és lényeg elméletét. Eszerint a valóságnak különböző fokozatai vannak. A felület csak pillanatnyiság, ami belevesz a valóság mélyebb rétegébe, lényegébe. Ebben az örökös mozgásban a művészetnek nem a pillanatnyi elfutó jelenséget, hanem a lényegyet kell megragadnia.

Az elmélet magában hordozza cáfolatát is, mert a jelenség és lényeg közt csak a tudat különböztethető. Tehát a tudat máris több egyszerű tükrönnél. A világban számunkra örökösen csak jelenségek mutakozhatnak, a lényeg már föltétlenül a tudat hozzáadása az ismerethez. A lényeg nem tükröződik, csak a tudat alkotása lehet. Így ha nem is minden, de a lényeg megismerése a tudat formáló, teremtő tevékenysége. — Esztétikájában sem a felület fényképét kívánja látni, hanem a lényegnek a típusban való megragadását és kifejezését. Típus viszont az önmagában levő valóságban nincs, csak a szellem alkotásában. A tükrözés elmélete tehát magában hordja cáfolatát. Napjainkban pedig a típus hangoztatásával rendszerint egyszerű marxista propagandává lett, mert típusként mindig a marxi követelményt mutatja be.

Másfelől megvannak az idealista megismerési elméletnek a buktatói is. Az idealizmus teljesen tisztán látja, hogy a világ számunkra, önmaga mivoltában megismerhetetlen, s csak az énből székülő szellem, tudat és öntudat által megformáltan, azaz újjáteremtetten lehet róla bármiféle ismeretünk is. A veszély abban mutatkozik, hogy a szellemnek a megismerő formái, az irodalomban pedig a művészi formák veszik át az uralkodó szerepet. A fal helyett az állványzat. A formák tökéletessége a végső cél. Ezzel azonban elvonatkoznak a valóságtól, s annak művészi kifejezésétől is. Kifejezés helyett stilizálás történik. Az üressé vált konstrukciókra azután rendszerint impresszionista részleteket aggatnak rá. — Ugyanakkor az ember idegenné lesz a világtól, nem része, hanem csak szellemben történő formálójá. Az ember vagy fantomává válik, vagy isteni teremtő jogokat vél gyakorolni. Ennek megfelelően az idealista művészet is a valóság formálása helyett könnyen hazuggá válható követelmények és álsideák lecsapódása lehet. A materializmushoz hasonlóan világnézetté válik, csak más előjellel.

Nem önmagukért tárgyaltuk ezeket a megismerési elméleteket, s esztétikai vonatkozásait, hanem Ady költészete végső elemeinek a feltárásáért. A tükröződés elmélete, illetve a most arra építő marxista világnézet (mint a magyar költők legnagyobb részét) őt is próbálja kisajátítani. Másfelől idealista alapon évtizedeken keresztül ki akarták a magyar irodalomból selejtezni. Nézzük meg, mi köze van egyikhez is, és a másikhoz is. Közben, vagy ezektől függetlenül egy harmadik pozícióban, költészete végső elemeit fel kell tárunk.

Adynak semmi köze nem volt a materializmushoz. Soha nem hirdette a tanait, s a megismerés elméletében és gyakorlatában s az abból folyó esztétikai nézeteiben is tudatosan a másik póluson állt. Soha nem próbálta egyszerűen tükrözni a világot. Költészetében a külső világ jóformán nem is létezett. Félreérthetetlenül, teljesen magába olvasztotta, s újjá teremtve mutatta meg verseiben. Jórészt pedig a lelke, tehát legegényibb, legbelsőbb része sajátos rezdüléseit énekelte. Nincs nála szubjektívabb jelensége a világirodalomnak. — Lényegileg nem is tudnak vele mit kezdeni a marxisták. Egypár forradalmi versét hangoztatják, de egész költészete a teljes magyar irodalomban a legidegenebb tőlük. Ezerszer könnyebb Petőfit meghamisítani és sajátjuknak vallani, s nem is sokat hangoztatott forradalmi versei miatt, hanem őrá könnyebb ráhúzni a tükröződés elméletét; sajátos helyzetben ugyan, de valóban — amennyire az emberi szellem formáló ereje megengedi — a külső világot próbálta tükrözni. A felszín objektív és megejtően optimista lírikusa volt. Ady viszont a mélység titkaival birkózott, s az általa ott formált, vagy teremtett világot mutatta meg tragikus költészetében. Amikor nem saját lelke kiméráival harcolt, akkor fajtája, egy kollektív szubjektum érdekelte. Ennek sem a látható felülete: szociális állapotából kollektív tudatába, lelke mélységeibe szállott alá. Ady a legformálóbb, legteremtőbb erejű költője talán az egész világirodalomnak. Soha nem a felszínről beszél, és sohse alkot típust, azt meg se látta, hanem a valóság mélyében egyszeri módon formálja és fejezi ki a lényeg titkait.

Nem volt idealista, mégis ezerszer több köze volt a megismerés idealista elméletéhez. De ebből ne vonjunk le hamis következtetést. Csak annyi köze volt hozzá, amennyire az idealizmus a megismerés igazságát mondja ki, amikor hangoztatja, hogy a lélek, illetve a tudat formálja a megismerésben adódó, tehát számunkra egyáltalán létező világot. Konvencionálisan idealista eszméket soha nem verselt, sőt azok üressé, hazuggá válása miatt nagyon élesen harcolt ellenük. De tudatos szubjektivitása a materializmussal szemben ide állítja. Illetve ezen túl egy harmadik pozícióba.

Az idealizmus alapján a világot egyfelől magában levő, számunkra teljesen elrejtett valóságként kezeltük, másfelől a szellem által megismertté vált szubjektív alkotásként. Két világról beszéltünk tehát, ami közül a második a miénk. Kimondhatatlanul tragikus és végzetes tagoltsága ez a valóságnak és a létnek. S közben valahol elsikkad a ténylegesen létező ember. Megismerő fantomává lép elő. Pedig az önmagában levő, rejtett világ nemcsak rajtunk kívül van, hanem valamilyen módon mi magunk is része vagyunk annak. Mi nem kívül állunk rajta, hogy a megismeréssel egy másik világot formáljunk fölötte, hanem mi is része vagyunk, éppen úgy, mint a megismerésben formáló szellemnek. Valamilyen módon mi magunk is — testünk, lelkünk — az önmagában levő elrejtett világhoz tartozunk, öntudatunk megismerő erejével magunkból is formálunk ugyan egy megismert embert, ez azonban csak leplezője az önmagában levőnek, s ugyanakkor hordozója a megismerő szellemnek. Az ember tehát saját maga számára is éppen olyan titok, mint az önmagában levő világ; hisz annak is része. Ezt a titkot a megismerés útján boncolgatjuk, de nem fejtjük meg, hanem az ismeretlenség fölött egy másikat, ismertet építünk rá, légvárat a valóság fölé. Igazi megismerés helyett megkettőzzük a világot.

De ha mi ténylegesen nemcsak szemben állunk az önmagában levő, elrejtett valósággal, hanem részei is vagyunk, benne létezzük, akkor ezen az egyszerű tényen keresztül a racionális megismerés mellett, illetve annak eszközként való felhasználásával más módon is tudatosíthatjuk a világot, s közvetlen módon történő megismerésben titkainak a részeseivé is lehetünk. Ilyen megismeréssel, a benne való létezés átélésének a tudatosításával a túllevő világnak is polgárává válhatunk. Az önmagában levő valóságnak és létnek a titkait egzisztenciális átéléssel megfejtjük.

Mindenkinél világosabban és mindenkit megelőzően tisztán látta ezt Ady. Lelkében — aminek egy része racionálisan kifejezhetően is a mélytudat — és teste éppen olyan ismeretlen mélyeiben közvetlenül átélte a rejtett valóság és lét titkait, s költészetében kifejezve megismertté tette azokat. Ez az abszolút szubjektivitás. Nemcsak a formáló szellem szubjektivitása, tehát nemcsak az idealizmus megismerési módja, hanem az ismeretlen valóságban való benneélésnek az abszolút szubjektivizmusa. A felszín és a racionális megismertség világából alámerült az önmagában levő rejtettség, magánvaló titkaiba. A minden-titkok verseit énekelte egész költészetében. Amikor pedig a valóság és lét rejtett mélységeiből a felszínre, a másodlagosan formált világba fel kellett jönnie, akkor a gondolat erejével próbált a mélységekig újra lehatolni.

A filozófia ezt az egzisztenciális megismerést soha nem produkálhatja, mert anyaga és eszköze csak a szellem. Ez pedig valóban nem benne él, hanem szemben áll a magában levő valósággal, vagy amennyiben része, annyiban az is ismeretlen a számunkra. A filozófia kirándulhat az egzisztencializmus világába, mégis

örökre bezárva marad a racionális gondolkozás börtönében. Abból kitörni csak tágabb területen, az igazi nagy költészetben lehet. Az Ady lírájában, vagy vele egyenlő nagyokéban, ő fogalommal, szóval fogalmontúli valóságot fejezett ki, azért használta szükségképpen szimbolikus formában. A semmit mondó, vagy racionális hétköznapiakon túl, a rejtett valóság mélyeiben a Szerellemmel, az Élettel, a Halállal, az Istennel, a Sátánnal, az Igével (magyar nyelv), a Vággyal (megistenülési vágy) találkozott. Általa kitapinthatóan ezek voltak saját maga rejtett valóságának, magánvalójának az elemei. S valami módon a magyarság. Nem társadalmi, szociális és történeti formájában, hanem ontológiai titkaiban, amiket költőink és gondolkozóink közül jóformán csak ő látott meg.

Költészetének ez a tartalma, s mellesleg a behulló egész világ, módszere pedig a közvetlen átélés, a fogalmi gondolkozást megelőző intuíció. Kifejezési lehetősége a szimbólum, s ugyanakkor a legélesebb racionális gondolkozási mód is, mindez pedig a magyar nyelv szuverén módon kezelt lehetőségeiben megformázva. A nyelv természetesen nemcsak kifejező eszközként határozta meg verseit, hanem mint a magánvaló-létnek valamilyen módon részese eredendően is befolyásolta egész költészetét. — Sikertült vajon Adynak az emberi lét s a valóság egészét átfogni, vagy csak egy részének a perspektíváját nyújtja? Magyar nyelven idáig mindennél jobban sikerült. Nemcsak az irodalomra gondolok, hanem a magyar szellemi élet egész területére, nem hagyva ki abból a filozófiát sem. Ady a legnagyobb távlatot nyújtó magyar gondolkozó.

A filozófia oldaláról szükségképpen fel kell vetnünk a kérdést: tényleg valóság-e, amit megtalált és kifejezett, jogosan beszélünk-e tárgyának valóságos voltáról? Nem egyfajta ontológiai szolipszizmus ez csupán? A lehetetlent természetesen ő se csinálhatta meg, a magánvaló létet ő se tehetett kézzelfogható valósággá (azaz dologi létezővé a jelenségvilágban), de a létezés objektív módozatát világította meg az emberi lét lehető teljes átélésén keresztül. Így az önmagában levő valóság az emberi lét megjelenési formájában mutatkozott, kifejezett mivoltában pedig függvénye lett az emberi tudatnak, s a szavak kifejező erejének. Költészetében legcsodálatosabb ez a magánvaló mélységeibe behatoló realizmus. Egyetlen sora sincs, ami csak üres szavak játéka lenne. A lét és valóság mélységeit a világirodalomban is kevesen élhették át és fejezhették ki nála plasztikusabban. Költészete elsősorban nem lélektani, hanem metafizikai jellegű.

A lét egészének ilyen módon átél, s a költészet eszközeivel kifejezett formája természetesen csak mítikus lehet. Nem az idealizmus esetleges receptje szerint, mikor gondolati konstrukcióknak kénytelen az ember valóságos szerepet tulajdonítani, hanem a fogalmi megismerés körén túleső valóságnak költői kifejezéseként. Ez nem érinti az Ady költészetében feltárt és kifejezett lét valóságos mivoltát, csak jelzi a tudományos megismeréstől való különbözőségét. A mítosz ilyen értelmezése jelenthet a tudománynál minőségileg magasabb rendűt is, mert a valóságot jobban megragadja és kifejezi annál.

A legáltalánosabb ismeretelméleti kérdések felvetése után nézzük meg azok esztétikai vetületét is. Látnunk kell, a végső ismeretelméleti kérdések hogy függnek össze a naturalizmussal, realizmussal és más irodalmi formákkal és stílusokkal. Itt is arról van szó, hogy valaki a magánvaló-létet, vagy a jelenséget próbálja-e kifejezni művészi formában, illetve a mélységet-e, vagy a felületet.

A jelenségnek, a felületnek irodalmi kifejezési formája a naturalizmus és az impresszionizmus. Az előbbi beéri a valóság közvetlenül észlelt felületének a fotografikus ábrázolásával. Szükségképpen részletező művészet, s rendszerint el is vesz a részletekben, anélkül, hogy szintézist alkotna és lényegeset mondana. Sohsem hozhat létre realista műveket. Igazi realizmus helyett szükségképpen beletorkollik a romantikába, ahogy legszembetűnőbb képviselőjénél, Zolánál egész világosan látjuk. Adynak semmi köze nincs a naturalizmushoz, ő a mélység költője, s állandóan szintézisekkel dolgozik. Némely kifejezésbeli sajátossága miatt próbáltak egyesek naturalizmust belemagyarázni költészetébe.

Ha viszont a felszínt, a jelenséget nem fotografikusan próbáljuk ábrázolni, hanem az érzékelés keltette idegizgalom játékaiként, akkor előttünk áll az impresszionizmus, az érzékelhető felületek futó benyomásának a rögzítése költői formában. Szerinte nem a dolog fontos, hanem a dolog keltette érzet. Ez az érzékszervek költészete, tiszta szenzualizmus. A látással, hallással, tapintással, gyönyörrel és fájdalommal érzékelt külső világ, illetve a külső világ felületének, jelenségeinek a kifejezése. Bár kézzelfogható valóságnak tűnik, mégis csak illúzió. — Ady első kötetében néha megcsap ennek a hangulata, de impresszionista verseket soha nem írt.

Ezzel szemben az idealista csengésű versek eszméket, általában etikus tendenciájú eszméket énekelnek, legtöbbször kínosan fals hangon, mert a lét igazi realitásához nincs semmi közük. S ráadásul propaganda ízüknél fogva a lét valósága és követelménye helyett rendszerint etikus mezbe öltöztetett hazugságok. Adyt a naturalizmustól költői természete választotta el, az idealizmustól tudatos szembenállása.

*Tetsző, hazug-szűz dalt dalolni még tudnék,
 Erkölcös hazugok kegyébe bejutnék,
 De akarok szólni, de akarom látni:
 Mer ma is hazudni álerkölcöt bárki?*

(A Szerelem eposzából)

Ady, filozófiai felfogásának megfelelően a művészetben realista, azaz a valóság mélységére és átfogására törekszik. A valóságot pedig mindenekelőtt önmagában találja meg. A világ valóságát is. Teste, lelke, egzisztenciája mélységeiben a mindenség elrejtett valóságával érintkezik, így saját létében a magánvaló titkait éli át. Számára csak a belső világ létezik, a külső lényegszerű mélységét is saját magában éli át, a jelenségek felületi világa pedig egyszerűen leperereg róla. A szembe kerülő táj csak a sors alkatrészeként érdekli. Petőfiéhez hasonló tájleíró impresszionista versek költészetében egyszerűen elképzelhetetlenek, hasonlóképpen a mediterrán szenzualizmus is. A naturalizmusba átcsapó kisrealizmus is idegen tőle. Ő a világot csak belülről, saját életében, a magánvaló mélységeit érintve éli át és fejezi ki.

Életét viszont teljes egészében megragadja és versbe formálja. Mindig a jelenségek mögé hatol, mindig csak a lényeg érdekli, vagy ahogy a lényeg átmegy a jelenségbe. S mindig az egészről beszél. Bárhol is nyúl hozzá az életéhez mindig az egész valósága érzik rajta. Minden verse magán hordja teljes költészete súlyát, bár a titkot, az Élet, a Valóság titkát nem egyes verseiben, hanem csak egész költészetében együtt mondja ki. — Nincs ennél szubjektívabb művészet, mégis a valóság objektivitását, mélységét fedi fel. Ennek a kettőnek tökéletes egysége az egzisztenciális realizmus. Szenvedélyes törekvés a valóság átélésére és kifejezésére.

Ezek után könnyen érthető mindennapi zilált élete is. Egyfelől menekült a felszín kibírhatatlanságából, a jelenségek világából, másfelől pedig élete teljességét, s abban a valóság és lét mélységét akarta mindenáron megragadni. Vitatható, hogy ennek ez volt-e a legjobb útja, vagy pedig az aszkézis lett volna. Ady érezte a legnagyobb igazságok egyikét, hogy a világ, a test és a lélek is tele van még soha testet nem öltött végtelennek mondható lehetőséggel. Ő minden lehetőséget kipróbált, amire futotta az erejéből. A felszín jelenségeiben élő átlagember számára jórészt ismeretlen módozatokat is. Nem tanácsos a mélységbe követni, mert vagy a nihilizmus, vagy a megőrülés lehet a vakmerő sorsa. Ám bármennyire elítélendők és halálosan veszedelmesek is Adynak ezek a metafizikai kísérletei, vagy méginkább kirándulásai, mégis ezek a valóság megragadásának a lehetőségei. Ady a realista, nem pedig a nyárspolgár. Előtte soha fel nem tárt mélységekbe szállt le. A test és a lélek mélységeibe, teljes egzisztenciájába, ebben pedig a magánvaló-lét birodalmába. Ady a tökéletes, igazi realista. Nagyon kevesen foghatók csak hozzá a világirodalomban is.

*

Van azonban a szellem megismerő és kifejező formáján túl valami az emberben, ami az eddig elmondottakat is lehetővé teszi. Az emberi lélek. Az irodalomban, s a kultúra egyéb területén, egyáltalán az egész emberi életben ez a végső adottság, illetve ennek az aktusa és tartalma. Minden alkotás, a megnyilvánuló eszmék és formák mögött, lelkitartalmakat fejez ki. A lélek minőségétől függ, milyen kifejezni való tartalmak vannak. Túl szellemen, formán, társadalmi funkción az igazi különbség ember és ember közt a lélek nagyságától és minőségétől függ. Fordítva is igaz: legközelebbek, egymásra legjobban hasonlító az emberi lélek tényében és alapfunkcióiban vagyunk. De az igazi különbségeket is az emberi lélek okozza.

Minden materialista szemléleten és propagandán túl az ember a test, a lélek és a szellem hármas tagozódásának az egysége. Egyformán fontos a tagozódásnak és az egységnek a hangsúlyozása. A test és a lélek elválaszthatatlan közössége csak a halálban bomlik fel. Biológiai egység ez, ami az élettelen materiát élő, érző és gondolkodó emberré teszi. Az együttes harmadik tagja, a szellem, már nem ennyire elválaszthatatlan a másik kettőtől. Azokkal való szimbiózisra adja a minden más létezőtől különböző embert, de az egység harmóniája könnyen megbomolhat, a szellem az emberrel szemben öncélúvá, s abban a pillanatban destruktívvá és életellenessé válhat. A szellem szinte fantomszerű. Logikai mivoltában az embertől el is szakadhat, külön léte is lehet, s adott körülmények közt másvalakikben is megvalósulhat. A testtel, a lélekkel, szóval az egzisztáló emberrel szemben önálló hatalomként is felléphet, bizonyos körülmények közt szükségképpen fel is lép.

A nehezen kitapintható emberi lélek az élettal azonos, de több és más is annál. Több és más az egyéniségnél is, bár ebben a kettőben jelentkezik legkonkrétabban. Ennek a kettőnek egysége az Én, önmaga létének a tudatában, s a világgal való szembenállása tényében. Ez az Én, az emberi léleknek ez a felső rétege különbözik minden más lélektől és létezőtől, öntudata, s a neménél való szembenállása egyedülvalóvá és szenvedővé teszi.

Nem mindenki érzékeli az emberi léleknek ezt a tragikumra felhúzott voltát, de a legnagyobbak föltétlenül átéli. Aki valaha is tudatos formáló akarattal nézett szembe a világgal, a nem-énnel, az megtapasztalta, hogy az emberi lélek szükségképpen lázadó. Megbontja a világ egységét, s végsőkéig a saját képére akarja átformálni. Ezzel ugyan kultúrát teremt, de a világnak erre az új formára történő átalakítása föltétlenül a természet ellen való lázadás. Kultúra és természet abszolút ellentétes fogalmak.

Mesterséges, azaz természetellenes minden emberi mű, a legprimitívebb is, és a legmagasabb rendű alkotás is. Az ember teremő akar lenni. Ennek a vágynak és képességnek a hordozója az emberi lélek.

Ady a leglázázóbb lelkek egyike volt. Ez föltétlenül nagyságot és minőséget jelent, még akkor is, ha szembehelyezkedik az etikai követelményekkel, és ha szükségképpen el is kell buknia. Ez a nagyság és minőség a zsenialitás, ami lelke végleteiben mutatkozott meg. Minden ember adottságainál fogva lázadó, de legtöbbször a világgal szembeni lázadás intenzitása szóba se jöhet. A zseni lázadása azonban nagyon is érzékelhető, s emberi szemszögből nézve néha kozmikus arányokat ölt. — Természetesen nemcsak az elszürkülés, vagy tragikus összetöretetés lehet az ember sorsa. Van egy harmadik út is: az Istennel, a teremő és megváltó szellemmel való harmónia: a hitnek és a váltságnak az útja. Ady nem akart és nem is tudott elszürkülni soha, lázadása fausztii méreteket öltött, de ismerte a harmadik utat is, és arra felé kereste élete megoldását.

Az emberi léleknek kettős tevékenysége van; illetve lehet: egyfelől nemtudatos kényszerűséggel a neméntől hozzáérkezett ingereket saját formáira alakítja, s így megalkotja a jelenségek világát. Ezt minden lélek nemtudatos kényszerűséggel egyformán csinálja. Ezen túl azonban lehet a léleknek egy másik tevékenysége is: a világ tudatos újrateremtési akarása, az előbb említett lázadás. Ebben már csak kevesen vesznek részt. Ady a résztvevők vezérei közé tartozott.

Mi volt a lázadás Ady költészetében? A lélek a nemtudatos kényszerűséggel produkált jelenségvilág mögött a magábanlevőt akarta megfogni és formálni, újjáteremteti. Nem elégedett meg azzal, hogy az én a jelenségvilág közepe, azzá akarta tenni a magánvaló szférájában is. Kötődött az Istennel, ahogy Ady írta.

A legtöbb költő elvesz a jelenségvilágban, elveszti benne formáló énjét, s azzal az igazi világ értelmét, szépségét és értékét is. Ady abszolút módon én-központú költő. Minden érzése, gondolata, minden sora énjéből ragyog elő. Nemcsak önmagára vonatkoztatja, hanem önmagán átpréselve alkotja. Óriási világot fogadott magába, s alkotott lelken keresztül. A humánus teljessége, s ráadásul a magánvaló világ kifejezésére és leigázására irányuló törekvés is benne van költészetében. Ezt a mérhetetlen horizontot irodalmunkban csak ő fogta át.

Az én-költészet a tiszta líra. Ady talán az egész világirodalomnak is a leglírikusabb egyénisége. A világot nem kívülről tükrözi, hanem belül alkotja, és költészetében kivetíti. Mivel az alkotó léleknek nincs térbeli határa, határtalan egész költészete is. Ady egzisztenciális közege nem is a tér, hanem az idő, a térbeli kiterjedést is mindig időivé alakítja át. Számára nincs táj, külső világ, hanem időivé oldott anyaga és hatása létezik csupán. A történelem és saját lelke erejével — mind a kettő idői folyamat — átlékesíti a tájat, s abban a pillanatban a külső térbeli valóság csupa legendává és jellé változik. „Séta bölcső-helyem körül” című versében Bence, a széles domb és méla lanka, nem tárgyi mivoltában érdekes, — mint Petőfinél az Alföld — hanem történetiségében, s belőle fakadó mítikus mivoltában. A mítoszból időivé oldott valóság pedig egy saját lelkünkkel, hiszen valamilyen módon — a megélés folyamatosságában — annak is az idő a lényege.

Ez itt a Bence, látod-e?:

Szelíd, széles domb s méla lanka,

Tán klastrom állt itt egykoron,

Bence-nap éjén köd-torony

Fehérlik s kong sülyedt harangja.

(Séta bölcső-helyem körül)

De nemcsak a táj, hanem minden más térbeli valóság is rögtön időivé oldódik a lelkében. Így éli át, teremti, s így fejezi ki. Bármelyik asszonytest is számára csak kötöttséget jelent; anélkül, hogy szeretné — mint a kis szerelmesek — folyamattá oldja mindegyiket, s azt a pillanatot fogja meg és fejezi ki, amikor a szerelmen keresztül a lét a maga végtelenségében átzuhog rajta. Az igazi lírai pillanat soha nem térbeli, hanem idői mozzanat. A lírikus a tér egybekapcsoló helyzetéből kirekesztve a lélek idői árában él, ezért mindig társtalan, s szükségképpen lázadó.

Konvencionális nyelven szólva a világ Ady számára átélt lelki élmény volt. Elsősorban önmaga és az ember érdekelte, illetve a metafizikává átváltozott világ. Kantnak még csak az volt a problémája, mit ad hozzá a lélek a világhoz, Adynál már abszolút módon döntővé válik a lélek; a bármilyen módon beleömlő világ már csak nyersanyaga az új teremtesnek. Nem a tárgyi világban élt, hanem csak önmagában, de rajta kívül nem történhetett semmi, hisz mindent magába olvasztott ez a roppant nagy lélek. — Azóta a magyar költészet útja visszatért a tárgyi világhoz, a jelenségekkel bajlódik, a valóságot bennük igyekszik megragadni és kifejezni.

A lélek azonban még ennél az analízisnél is sokkal mélyebb tenger. Az Én a léleknek csak a felső része, tudatos vékony rétege, alatta mérhetetlen mélységben terül el a lélek tudattalan, mélytengeri része. Ez a tudatalatti világ a legtöbb embernél kitapinthatatlan, mintegy kikapcsolt része az életének, s csak a tudat különböző fejlődési fokaiban nyilvánul meg. A rendkívüli egyéniségek azonban tudatos és tudattalan lelki világuk egységében élnek. Életük döntő része a mély lelki rétegekben játszódik le és formálódik, bár természetes, hogy a tudat világában lép napfényre.

Nemcsak a logikai kapcsolatok jelentik számunkra a lelki életet, hanem elsősorban a végtelen mély lelki világ. Ebben benne van minden: születésünket megelőző mozzanatok, generációk életerejé, vagy sivársága, ösztönök örökletes sokasága, s minden, ami a fogamzástól kezdve haláláig történik az emberrel. Fontos és jelentéktelen tények egyformán. Sokszor éppen a jelentéktelennek látszók az igazán fontosak. Siker és kudarc, vágy és beteljesülés, szellemi érintések s a test legdurvább megnyilvánulásai mind lakója és alkotója a lélek tudattalan mély tengerének. Ezek mind, s rajtuk kívül még előszámálhatatlan millió más tényező a lélek eredendő erejénél és finomságánál fogva egymással a legfantasztikusabb egységben él. Egyik nő, a másik elsorvad, s állandóan új kapcsolatba kerül egymással. Aki tudatos énjével le tud ereszkedni ebbe a mély világba, vagy legalább is a zsilipeit ki tudja nyitni, az, a logikai vékonyságokon túl, egy új világot szabadít fel az életében. A magánvaló-léttel érintkező, sőt bizonyos fokokban azzal azonos világot. Ebbe a tudatalatti végtelen mély lélekbe — Adynál valóban végtelennek tűnik — ömlik bele a világ, hogy ott elrejtett módon éljen, új kapcsolatokat újja formálódjék, sőt új teremtesben teljesen mássá legyen. Ezt a mélységet világította meg Ady az öntudat fényével, s onnan hozta felszínre az újjáformált mítikus világot. Később a szellem metsző éles gondolataival ebbe szállt alá. Megtalálta a bejáratát; valamilyen módon mindig otthonos volt benne. Ebben a mélységben próbálkozott az önmagában levő lét és valóság fölött is úrrá lenni. Tudatalatti megnyilvánulásainak keresett mindig új költői kifejezést. Belső erők végzetes parancsára született meg költészete. A magyar lírában csak Vörösmarty járta ezt az utat, persze egy sokkal kisebb tenger mélyeibe ereszkedve alá.

Természetesen Ady sem élt mindig ebben a szférában, s az alámerülést néha borral próbálta elősegíteni, de költészetének mégis ez a legalapvetőbb ténye. A Mindent próbálta lelke mélységében átélni és megformálni. Költői nagysága abban mutatkozik leginkább, hogy a tudatalatti mélyrétegeknek teremtő szintézisben létrejött képzetkapcsolatait a logikai sémák elhagyásával egy-egy szimbolikus képben közvetlenül tudta megjeleníteni. S ráadásul, szinte csodálatosan, az értelem, sőt az ész univerzalizmusának a ténye és ereje is benne ragyog szimbolikus képeiben.

A mélylélek tehát az alapösztönök, a halállal határolt emberi idő, s ezekbe az átélés valamilyen formájában belekerült lét és valóság elemeinek az együttese. Ezek teljesen új formációkban, az örök változás módján adják a tudatalatti lelki valóságot. Az egész pedig egybefogja valamilyen kielemezhetetlen képesség, a lélek befogadó és formáló ereje. Ennek a képességnek a nagyságában különbözik ember az embertől. Ady lelkének befogadó és formáló ereje óriási volt. Ha ehhez hozzászámítjuk értelmének és kifejező erejének utolérhetetlen ragyogását, előttünk áll a zseni, a legnagyobb magyar költő.

A pszichológia alig tudja megközelíteni ezt a mély lelki valóságot. A lélekelemzés Freud nyomán szinte csak egy materiális tudatalattiba próbál behatolni, s egyes tényeket onnan akar napfényre hozni. Rendszerint semmi mást nem talál, csak a saját elméletét. Nem is találhat, mert a mélylelket csak átélni lehet, s intenzív erővel kifejezni. Ady költészeténél mélyebbre senki sem tudott, s nem is merészkedett alászállni a lélek óceáni világába.

Lelke mélységeinek a vizsgálata érthetővé teszi, miért azonosította önmagát mindig lírai tárgyával. Lelkében önmaga és a mindenség egybeolvadt, s az így született új világot fejezte ki verseiben. A tárgy szubjektivitása nála tökéletesen megvalósult, nemcsak a szubjektívnek mondható logikai formáltság révén, hanem azt megelőzően a lélek szintetizáló egybeolvasztásában. Sohsem írt le valamit, hanem — bármiről

volt is szó — lelkének egy darabját fejezte ki mindig. Soha nem a külső világról beszélt, mégcsak nem is a világ és saját maga viszonyáról, hanem a benne megszületett valóságról. Ady lírájának egyetlen tárgya van: saját lelke, s az abban megfogant világ.

Hogy tudta ezt a világot feltárni, hiszen az minden szubjektivitása ellenére mégis rejtett és ismeretlen volt? Rejtettsége éppen úgy alkotórésze, mint a valósága. Fogalmi, racionális gondolkozással a logika útján egyszerűen megközelíthetetlen; állandóan kicsúszik az értelem fogalmi hálójából. Van azonban a megismerésnek egy másik szerve is, az intuíció. Ez megismerő képesség és megismerési magatartás egyszerre. Csírájában minden emberben megvan, használhatósága esetén mégis külön képességnek kell tekintenünk. Lényegileg egy öntudatlanul végbemenő gondolkozási folyamat tudatosítása. A gondolkozás nemcsak a tudatszférában zajlik le, hanem a tudatalattiban, a lélek mély rétegeiben is. Természetesen nem a logika szabályainak megfelelően, nem is célszerűségi szempontok szerint, hanem a lényegszerűen egybetartozó tartalmak és képzetek szintetikus egybekapcsolódása révén. Akkor válik képességgé, ha ez a tudattalan gondolkodás intenzíven történik, s szintetikus állapotában felszínre is kerül.

Ady utolérhetetlen intuitív képességgel rendelkezett, örök aktivitásban élő mérhetetlen mély tenger volt a lelke. A sejtjein keresztül belerohanó világot hatalmas energiával hozta állandóan új és új szintézisbe. S mindenekelőtt valami elemezhetetlen értékmérője mindig kiválasztotta a lényegeset, hogy a szintézis akörül valósuljon meg. Elég volt csak egy belehulló kép, vagy egy-két szóban meghúzódo gondolat, vagy csak egy jel, s intuitív ereje egész gondolatrendszert, új világot formált belőle. Készen emelkedett ki lelkéből szintetikus látomásban az eredmény, aminek a logikai csontvázát, rendszerint a paródiáját mások elvont fogalmakkal, diszkurzív gondolkodás útján lépésről lépésre harcolták csak ki maguknak. És sok olyan látás is felszínre került lírájában, amit a logika útján meg sem közelített még senki.

Ebből egyáltalán nem következik, hogy Ady csak ösztönös alkotó volt. Lelke tartalmát óriási szellemi és nyelvi erővel formálta költészetté. A legtudatosabb magyar költő. Észbeli erejével a magyar irodalomban senki sem vetekedhet, nyelvi tudatosságát is csak Arany János múlta felül. Amihez intuícióval jutott hozzá, azt hatalmas logikai erővel bontotta szét, ha akarta. S fordítva is alkotott: az ész erejével fúrta magát a lélek mély rétegeibe, a valóságba, s onnan kincseket hozott felszínre. Igazán mély intuíciója csak nagy értelmi erővel rendelkező embernek lehet.

A fogalom, racionális alkatánál fogva, csak a jelenségvilágban, mozoghat és lehet érvényes; mihelyt a magánvaló-létre irányul, csak mesét mond a valóságról. A racionális gondolkodás éppen azért rendszerint ismeretelméleti formalizmusba menekül, saját megismerő készségét teszi meg ismerete tárgyául. A dialektika próbálkozik újra tartalmi kérdésfeltevással. Nem nagyobb eredménnyel a logikánál. Ám a gondolkodás ezeken a határokon, a jelenségvilág határain, s az ismeretelméleti formalizmuson túl akar menni, reális tartalmat akar megragadni. A gondolkodás az intuíció eszközeivel próbálja ezt a lépést megtenni. Kérdés, sikeresen-e. Az ismeretelméleti formalizmuson föltétlenül túljut, s a jelenségvilág mögé is vág, de az így elért mélység állandóan újra felszínre változik. Ez a tartalom mégis azzal az igénnyel léphet fel, hogy minőségileg másféle, magasabb rendű valóság a csak fogalmilag megragadhatónál. Ez jelzi Ady költészetének a mélységét. Ő ugyan még ezen is túl akart menni, a lehetetlent is megpróbálta: fenntartás nélkül be akart törni a magánvaló világába.

Az intuíció, a lélek mély rétegeinek szintéziseiben való megmutatkozása természetesen nem állandó folyamat. Hatalmas gátlásokat kell leküzdenie, hogy egyáltalán megnyilvánulhasson. A szürke hétköznapi sorozata, a jelenségvilágban való teljes ellényegtelenülés elzárja az útját. Hasonlóképpen a célra irányuló logikus gondolkodás is. Ezekből kell kilépni az embernek, hogy szóhoz juthasson az intuíció. A magunk mélységeibe hittel és fegyelemmel kell elmélyednünk, hogy megszülethessen az ihlet pillanata. Ady ezt nem mindig várta meg. Egyfelől nem volt aszkétatermészet, másfelől sietnie kellett. A teljes Ady-mű nem egész húsz év alatt született meg. Elképesztő költői teljesítmény. Néha a bor segítségével mesterségesen próbálta a gátlások mögül felszabadítani az intuíció teremtményét. A mámorát is szerette, de elsősorban mégis a szűkeség gátlásait próbálta legyőzni vele. „A magyar Pimodán”-ban erről így vall: „Az első mámor olyan, mint akárkié, aki inni tud, kitüzesít bennünk minden öröm-hajlandóságot, s nagyon hatalmasok vagyunk. Ezután jön az éjszakai végi, hajnali, vagy nappali alvás, furcsa sok ébredéssel. Fejünket feszítik, ha felkelünk, maga vagyunk a nyugtalanság és megszemélyesült figyelés és figyelem, össze tudjuk kapcsolni a legantipódikusabb ideákat. S mikor alkonyul, egyszerre csak, akárhol járunk, nyugtalan s továbbra is nyugtalan marad agyunkat, szívünket befogja a mindenség.” Ez már nem a bor mámor, annak a gőzébe nem lehet alkotni, hanem a gátlások alól felszabadult, meztelenül maradt léleknek az intuitív állapota. A lélek mélyéből tör elő a minden: önmaga belső tartalma, s a belé hullott világ. Az ilyen állapot viszont mindig büntudattal jár: nem aszkézis, hanem külső segítség révén jutott el a teremtmény pillanathoz, az ő Kaján segített. Ilyenkor azonban a büntudat vádja, s a bűnbocsánat áhítása mögül szükségképpen szembenéz az emberrel az Isten. Ady költészete elképzelhetetlen az ő Kaján és az Isten jelenléte nélkül.

Az intuíció nem önmagában álló adottság, hanem a lélek képessége. Minden költői alkotásban elsősorban a lélek szólal meg. Tanultság, mesterségbeli tudás is szükségszerű követelmény, de elsősorban

mindig a saját természete szerint alkotó, egyéni, soha mással nem helyettesíthető, egyszeri, meg nem ismétlődő lélekről van szó. Mennél nagyobb ez az egyéni lélek, annál inkább általánosan emberi is. Nem igaz, hogy a szűk kis lelkek az általánosan emberiek. A nagy és még nagyobb lelkekből lép eléink az ember, világával és sorsával együtt. A csak tehetséges, tehát középszerű, vagy szűk emberi lélek soha nem önmagát adja, s a benne megfogant világot, hanem idegen érzéseket, gondolatokat tükröz, rendszerint kölcsönzött nyelven. Csak a lángész, az óriás méretű lélek és értelem képes önmagát adni, s ebben az egész világot is, tehát a teljes embert. — Ady Endre tűrhetetlenül nagy lelke lázadásait és szintéziseit vetíti eléink költészetében. A legnagyobb arányú ember volt, ezért lehetett a legnagyobb arányú líra megalkotója.

Ady műhelytitkait boncolva eljutottunk a tulajdonképpeni problémához, a versalkotás kérdéséhez. Sok minden megelőzi: a lélek teremtő munkája, a szellem megismerő és formáló tevékenysége, de a vers megjelenésében elsősorban mégis nyelvi alkotás. A beszéd, a szó, a fogalom és a jelenség, a szellem és a világ szintézise. A nyelv azonban nemcsak lehetővé tevője a kifejezésnek, hanem a legnehezebben legyőzhető akadály is. A szellem egyénfőlötti logikai formák sorozata, a lélek a legsubjektívabb egyéni képesség, a nyelv tulajdonképpen mind a kettő egyszerre. Személyfőlötti mozzanat, hiszen szavait, nyelvtani törvényét, belső logikáját készen kapjuk. Évszázadok történeti munkája formálta ilyenné. Senki sem alkothat magának a történeti nyelvek mellett egy külön egyéni nyelvet. Másfelől olyan kifejező anyag, amit minden költőnek magának kell újra formálni és a legegényibb módon felhasználni. Hagyományos kifejezéseket, fordulatokat kell megtöltenie új tartalommal, s a nyelv adott lehetőségein belül magának is újakat kell teremtenie. Lelke tartalmát először a fogalom béklyóiba kell zárni, azután pedig egy kész nyelv fluktuáló anyagával kifejezni. Ezek a mozzanatok csak az analízisben különülnek el egymástól ennyire, az alkotásban egyszerre jelentkeznek, és egymásba folynak. A lélek és a szellem rendkívüli tevékenysége az előfeltétele, hogy valaki alkotó lehessen, költővé azonban mégis a nyelvi kifejezés mikéntje, ereje és szépsége tesz bárkit is.

A nyelv egyszerre csodálatos és tökéletlen eszköz a költő kezében. Amit az egyik nyelven szépen és félreérthetetlen tisztasággal ki lehet fejezni, arról a másik csak dadogni tud, és megfordítva. Minden nyelv bonyolult és többértelmű, szavainak jelentésárnyalatai egymásba folynak, és állandóan változnak is. A szó legszívesebben csak lebeg a valóság fölött, a dolgokat, vagy jelenségeket hordozó fogalmat nagy örömmel kiejti magából. Nem simul a valósághoz, csak sejtet, vagy üresen játszik. Erőszakot kell elkövetni rajta, hogy meglehetősen pontos kifejezése legyen a lélek tartalmának. Ezért van minden nyelven belül a sokféle stílus, s a legnagyobbak azért fordulnak szimbolikus megoldásokhoz. Végző fokon a szó úgyszólván csak szimbóluma a kifejezendő valóságnak; ők a megszokott nyelvi kifejezési módokon, formákon belül tudatosan is szimbólumként kezelik.

A magyar nyelv XIX. századi formájában egyike a legkiműveltebb, legfordulatosabb nyelveknek. Kazinczyék hajlékonnyá tették, Arany János pedig a népnyelv., a paraszti nyelv minden lehetőségét kimunkálta benne. Ezzel találkozott költői pályája elején Ady. Konkrét adottságok és színezések kifejezésére abszolút módon alkalmas volt ez a nyelv, de a lélek mély világának, s a metafizikai általánosságoknak a megragadására, s jelentésüknek pontos és költőien szép visszaadására már kevésbé. Adynak pedig az volt a mondanivalója. Új módon kellett tehát felhasználnia a magyar nyelvet, hogy újfajta költészete megszülethessen. Eleinte keservesen kínlódott a kifejezéssel. Első igazi verseskötete, az „Új versek” három évnek a termése. Saját bevallása szerint sok versét elégette, mondanivalóit nyilván nem sikerült tökéletesen kifejeznie. De hihetetlen rövid idő alatt áttörte a nyelvi akadályokat. A szavakat megolvastotta, s új formában és jelentéssel kristályosította ki újra. Szinte szuverén módon bánt a nyelvvel. Lehetetlennek látszó fordulatokat, és formákat, nyelvtani és jelentésbeli alakzatokat egyaránt mert és tudott használni. Közben kiderült, hogy nem mindenáron egyénieskedett. Alkotása a magyar költészetnek éppen olyan lehetősége, mint Arany népi nyelve. A nyelvújítás és a népi nyelv alatti, XVI. századi biblikus beszédet, s a történeti kódbe vesző még ősbibliai fordulatok és törvények magyar nyelvét használta fel, hogy megalkossa költészetét. Amilyen mértékben merített a régi magyar nyelvből, olyan mértékben volt nyelvalkotó zseni is. Semmilyen kritika felfedezett, vagy megteremtett új és mégis legrégibb nyelvétől, kifejezési eszközeitől el nem téríthette.

Másfelől a szavak csodálatos tárházak is. Elmúlt századok kincseit őrzik. Léte folyamán sok fogalomnak és érzésnek volt a hordozója minden szó. S bár sorba mind kihullott belőle, mégis mindegyikből hozzátapadt valami a testéhez. Sok színe és illata van a szavaknak. Ady nagy intuícióval megérezte a lelküket, s napvilágra hozta elrejtett tartalmukat is. Nemcsak harcolt velük, hogy mondanivalóit kifejezhesse, hanem ki is használta, saját lelke tartalmává tette őket. Szavaiból egyszerre több árnyalat sugárzik, s ez verseinek teltséget, tömörséget, utolérhetetlen szépséget ad. A magyar költészetben hiába keressük a mását.

Még így is panaszkodik néha a kifejezési lehetőségek elégtelensége miatt. Valóban új teremtetésre szeretne volna felhasználni a szavakat.

*Szűz borzongások, pompás szavak,
Új nagy látások királyfia volnék . . .*

.....
*Jaj, hogy elfut a tollam alól,
Ami igaz, ami esztelenül Szép.*

(Egy csúf rontás)

Nekünk, akik már Ady versein nőttünk fel, ő a legtisztább és legkifejezőbb magyar költő, ösztönös biztonsággal, s abszolút tudatos művészettel használja a magyar nyelvet. Ilyen tisztán és igazán csak Arany János beszélt még magyarul, de ő a demokratizált magyar népnyelvnek volt utolérhetetlen mestere, míg Ady tömörebb, kifejezőbb, darabosabb és erőteljesebb nyelvet használt. Idáig benne teljesedett be legigazabban nyelvünk minden lehetősége. A magyar lélek, míg tartalmát az emberi szellem formáiba önti, Ady nyelvén fejezheti ki magát legmegragadóbban. A magyarság legszebb metafizikai alkotása Ady költői nyelve. Csodálatos ötvözet: érzéketesen érzéki, s ugyanakkor az egész magyar irodalomban legjobban hasonlít a biblia minden más irodalmi alkotástól különböző egyéni nyelvére. A szimbólumok félhomálya dereng fölötte, mégis világos jelentése van, mint a legragyogóbb francia stílusnak, de ezzel a tiszta jelentéssel csak utal valami távolabb levőre, elérhetetlenre. Nyelve, kifejezési módja éppen úgy magában hordozza a teljes univerzumot, mint mondanivalóinak a komplikáltsága.

Ez a nyelv új költői eszköz volt. Ady lírája nemcsak a kortársakétól különbözött, hanem egyedülálló az egész magyar költészetben is. Szenczi Molnár Albert és a prédikátor irodalom az egyetlen igazi őse. A magyar költészet, nyelve, sajátosságai ellenére is, nyugati csapásokon haladt. Európa fogadott gyermeke volt, de szándékában európaibb a mindig itt élőkénél. Irodalmi példái a legnagyobb nyugatiak voltak. Ezek nyomán nyelvét is ráigazította az európai verselésre, versformákra. Idegen ritmust rejtettek a magyar nyelv másféle természetébe. Erre a ritmusra is szépen gördült a magyar vers, éppen olyan szépen, mint bármelyik más európai nyelv. De lényege szerint másféle ritmus, nyelvzene lüktetett benne. Ezt ha érezték is a legnagyobbak, nem mertek szembeszállni az európai formákkal, a kisebbek kezén viszont süket szabadvers lett az elszakadásból. Ady az egyetlen, páratlan magyar ritmust megérezte, s lírája alapjává tette.

A görög, s az európai verselés is folytonos haladást tételez fel, illetve folytonos haladást produkál. A folyóvíz ritmusa árad benne. Ady verse viszont mint a mélyből előtörő, s rögtön megkövesedő láva. Ritmusa nem folyik, hanem egy helyben áll, illetve egy helyben mozog. Nem jambus, nem időmérték, nem is szabadvers. A magyar nyelv szelleméből következő tagoló ritmus, ami semmilyen európai nyelv természetével nem férhet össze. Nyelvünk nagy gazdagságát mutatja, hogy alkalmas minden európai versmértékre és formára, s azonkívül van egy lényegéből folyó saját ritmusa is. Ebben emelkedett legmagasabbra a magyar költészet.

Az Európát megelőző magyar lélekből folyik ez a nyelvi különbözőség, mint ahogy abból való ikerpárja, a Bartókban és Kodályban megmutatkozó ősi magyar zene is.

Minden nyelvnek megvan a többiétől különböző legsajátabb logikája és ritmusa. Tökéleteset alkotni bármelyik nyelven is csak ezek szerint lehet. A legszebben hangzó mérték és a legragyogóbb versforma is dadogássá válik egy idegen gondolkodású és lejtésű nyelven. Csak a legnagyobb művészek tudnak igazán bánni a nyelvvel, mások kezében összetörik, vagy megcsúfolja az illetőt. Ha valaki nem érzi belső logikáját és ritmusát zsarnoki módon, önhatalmúan használja, mintha valami önkényesen változtatható titkos írás, vagy jelbeszéd lenne, összetöri a nyelvet, csak dadog vele költészetében. Máskor viszont a nyelv csúfolja meg a használóját. Akarata ellenére megváltoztatja az agyában levő gondolatot, s szelídíti, túlozza, vagy torzzá teszi a kifejezni szándékolt érzést. A nyelv a legkényesebb kifejezési eszköz.

Adynál senki nem érezte tisztábban a magyar nyelv logikáját és ritmusát. Még legnagyobb nyelvzszenink, Arany János is idegen lépésre fogta e kényes paripát. Nála ugyan az idegen versmérték alatt is a magyar ritmus lüktetett, de nem merte elvágni az Európához kötő idegen törvényektől. Ady viszont mindentől és mindenkitől függetlenül csak a nyelv belső törvényszerűsége szerint alkotott.

A legtöbb írásműben a szavak közelebről, vagy távolabbról csak körüljárák a kifejezendő tartalmat, mondanak róla valamit, de nem fejezik ki tisztán. Ezért kell a sokféle hasonlat, metafora, műfogás, hogy valami lényegeset mégis mondjanak róla. Csak a legnagyobbak képesek tárgyakat, illetve a lelkükben kialakult mondanivalót az egyedül megfelelő, egyenértékű szóval kifejezni. A szavak rendszerint csak jelzik a dolgot, bár vannak a tartalmat tökéletesen kifejező expressziók is. Ezek minden képszerű hatás nélkül önmagukban állnak. Viszont vannak képpen megjelenített expressziók is, amik ugyanolyan tökéletesen

kifejezik a szóban forgó tartalmat. Ezek a képek nem hasonlatok, nem metaforák, hanem maguknak a kifejezendő dolgoknak szavakba mintázott jegyei. Ezek a szimbólumok.

A legtöbb úgynevezett szimbolista költő csak szokatlan hasonlattal él, képei nem expressziók. A francia szimbolisták jórésze ilyen. Képes beszédet alkalmaznak a túlságosan analitikus, minden zöngéjüktől megfosztott, lemeztelenített, törzszerű élükkel rendszerint a kifejezendő dolog mellé levágó szavak helyett. Ezekben a hasonlatokban, képes beszédben az árnyalat a legfontosabb, az elmosódó vonalak egyfajta impresszionizmusa. A parnassz objektív látásmódjára történt visszahatás volt ez. Föltétlenül erőszakot az egyértelmű, pozitív jelentésű szavakat és kifejezési módokat kedvelő francia nyelven, s a nyelv logikáján.

Ady viszont a szó szoros értelmében szimbolista volt. Nem állandóan, de százszázaléki, mikor az akart lenni. A magyar nyelv természete is segítette ebben, sőt valószínűen ez kényszerítette a szimbolizmusra. Nemcsak az európai gondolkodás, hanem az európai nyelvek immanens logikája is lépésről lépésre következtetés formájában halad előre. A magyar nyelv nem ilyen analitikus természetű, hanem egy képszerű kifejezésben rögtön kész a szintézis, s e körül helyezkednek el a kifejezés egyéb részei. Nemcsak a magyar ember gondolkozásmódja, hanem nyelve természete is deduktív.

A nyelvnek ez a szintetizáló mivolta teszi lehetővé a szimbólumok alkalmazását is. Ez ugyan már tudatos költői ténykedés, de nem ellenkezik a nyelv szellemével. Ady legtöbb versének az elején ott áll a kifejezendő dologból, lelkitartalomtól kipattant szoborszerű kép, a valóság egyenértékű képe, amit a következő versszakok még plasztikusabbá tesznek. Nemszimbolikus természetű verseiben sem pusztán fogalmi analízisről van szó, hanem a megismerendő valóságba beható gondolat ott is rögtön szintézist alkot. A lényegyet mindig kezében tartó, átfogó erejű gondolkodás és költészet ez.

Adynál a kép soha nem hasonlat, hanem megszemélyesített érzéki jegye a kifejezendő valóságnak, ami viszont — bármiről legyen is szó — mindig lelke szubjektív tartalma. Így a szimbólum maga a valóság megszemélyesített formában. Mivel a lelkitartalmat csak fogalmi ötvözetében fejezhetjük ki, viszont a valóság csak szubjektíven a mienk, a szimbólum majd mindig egy absztraktum perszonifikálása. Legtöbbször a legmélyebb, legmisztikusabb absztrakciók jelennek meg megszemélyesített képszerű formában. A szimbólumok megszületésük pillanatától kezdve maguk is élnek, mint jegyei és kifejező részei a költő lelkében életre kelt világnak. Soha nem hasonlatok tehát, hanem önmagukért levő valóságok. Eszközi szerep helyett az életre kelt valóságot, tehát az igazán létező világot jelenítik, mint ahogy a görögök istenei megszemélyesített valóságai voltak bizonyos természeti és lelki erőknek, vagy a világ egy részének. Azzal a különbséggel, hogy a görög mítosz objektív volt, a dolgok külső megszemélyesítése, egyfajta — bár nagyon mély értelmű — mese a valóságról, Ady szimbólumai viszont a lelkébe ömlött, s ott szubjektívan feldolgozott világnak, tehát a legvalóságosabb valóságnak a megszemélyesített képei. Ady összefoglaló szóval kiméráknak nevezi őket. Ezek a megteremtett és felidézett hatalmak valóságosan éltek benne; olyanformán, ahogy szimbólumaival kifejezte őket.

Versaiban sem a szerelemről, sem másról soha nem találunk hasonlatot. Soha nem írja, hogy a szerelmi élet olyan, mint a ... s most jönne a hasonlat, hogy milyen, hanem ehelyett egyik versét ezzel a szimbólummal kezdi: „Megcsókolom Csók-kisasszonyt.” Csók-kisasszony nagybetűvel írt, megszemélyesített absztraktum, az absztrahált szerelmi élet perszonifikált valósága. Ebben a döbbenetes erejű képben benne van a szerelmi élet teljessége. S mint életre keltett valóság, Csók-kisasszony ténylegesen él is, hiszen elválaszthatatlan része életünknek. Nem testi mivoltában él, mert egyik nő sem azonos vele, mégis legelőbb valóság a számunkra. Ady kiméráinak egyike. A kép nem hasonlat, hanem valóság, a szerelmi élet jelentkezik benne. A szimbólum s legvalóságosabb lelki tartalmunk egyike azonos. Mítosz, kiméra, Csók-kisasszony. A vers nem objektív gondolati csinálmány, nem a valóság fölött lebegő esztétikai koholmány, hanem a szimbólum révén Ady lelke egy részének művészi vetülete, a valóság egy része.

A szimbólum a szerelmi élet szintézise, amit a következő versszakok körüljárnak és színeit magyarázzák: A szerelmi élet tragikus szépségét így mondja el Csók-kisasszonnyal kapcsolatban:

Könnyel mázoló be arcát,

Szemöldökét vérrel festem,

Sóhaj tűzők a hajába.

Könnyel mázoló be arcát.

(Megcsókolom Csók-kisasszonyt)

Szimbólumai, kimérái újjá teremtett világoknak, új létrendnek a kifejezői és szerves részei. Létüket a költő lelki funkcióiban bírják, ebben a számunkra legvalóságosabb valóságban. Kísérteties világ ez, mágikus vonatkozások rendje. De nem is lehet másként, mert a lét és a valóság csak szubjektívan a mienk. Ady az emberi lét igazi költője.

Szimbólumai közül egy csokorra való: az Élet, az Idő, a Halál, a Csókpálota, az Ördög leánya, a Zavar, az Álomfickók, az Özvegy legények, a disznófejű Nagyúr, az ős Kaján, a Csöndherceg, a Gond, a Semmi, a Puszt, az Életfa, a Fekete Hold, a Mámor, a mesebeli János, az eltévedt lovas, az Akarat cselédei, a Föld ébresztése, a nagy Hitető, az Idők kedveltjei, az Ismeretlen, a Minden, az Isten. A valóság jegyei ezek a szimbólumok, s rajtuk kívül még számtalan más is, s ugyanakkor maguk is a szépség erejével képbe kivetített létező valóságok. Soha nincs az az érzésünk, hogy a költő egy hasonlaltal próbál kifejezni valamilyen racionális koholmányt, hanem mindig a valóságot éljük át a szimbolikus képben.

Ezt az esztétikai csodát csak a zseni tudta létrehozni. Elsodró ereje van a verseinek. Hatása magával ragadja még az ellenkezőket is, azokat is, akik nem értik, vagy nem akarják érteni. Baudelaire sokat írt az illatokról, Ady nem ír róluk, de verseiből valami semmi mással össze nem téveszthető illat árad, hangulati erejének egy része. Csoda-világ ez, s akiben az életet átérző képesség erős intenzitású, az tudja, hogy ez a csoda-világ a bennünket körülvevő szürke miliőnél és hétköznapi sorozatánál sokkal valóságosabb. A felszín helyett a mélység valóságát és szépségét sugározza.

„Búgnak a tárnák” analízisében próbáljuk megnézni lelke struktúráját, szimbólumot termő műhelyét. Ebben a versében is láthatjuk, hogy a kifejezendő és kifejezett valóság nála mennyire egy. Nem külön valóságként kezeli mondanivalóit, hanem saját élete kristályosodik verssé, s az alkotás is rögtön szerves része lesz az életének.

Havas csúcsával nézi a napot

Daloknak szent hegye: a lelkem

Gonosz tárnáktól általverten.

Álmok, leányok, bomlott ingerek,

Gondok, kínok vájták a mélyet:

Gyűltek a tárnák és a rémek.

Fent, fent a csúcson: nagy-nagy szűzi csönd.

Gondolat-manók csoda-tánca,

Lent: a rémeknek harsogása.

Lelkem tetőjén szent táncaikat

Fürge manók riadva járkák.

Lentről, letről búgnak a tárnák.

Egy pillanat és megindul a hegy:

A büszke tető táncos népe

Bevágódik a semmiségbe.

(Búgnak a tárnák)

Az első szimbólum a szent hegy; meg is magyarázza, hogy az a lelke. A hegynek van csúcsa, s van tömege és mélye. A csúcsa havas, szűzi, tiszta, csendes, a mélye viszont gonosz tárnáktól szaggatott.

Lelkének felszíne, napba néző része, a tudat, az öntudat, a szellemi funkciók birodalma. A megszemélyesített szellemi funkciók a gondolat-manók. Csoda-táncot járnak: logikai rendben, ritmusban funkcionálnak. Körülöttük napsugár, havas tisztaság és szűzi csend. A szellem tiszta világa ez.

Lelke mélye, világot befogadó és teremtő műhelye viszont a sötétség birodalma. A mélységet gonosz tárnák verték át. „Álmok, leányok, bomlott ingerek, Gondok, kínok vájták a mélyet . . .” Ez a tudatalatti kavargó világ, a külső és a belső valóság vulkanikus műhelye, az emberi lélek hasonlíthatatlanul nagyobbik része. Álmok, azaz vágyak, s Ady speciális szimbóluma szerint a még meg nem született versek, és nők, a szerelmi élet szépsége és kínja ásták elsősorban a tudatalatti tárnákat. Azért ásták, hogy beleköltözzenek, s rémekként lakjanak lelke mélységeiben. De nemcsak a nőkben szemléltetett külső valóság, hanem saját maga élete, testi és ösztönfunkciói is rémekként ássák a mélyet. Bomlott ingerek, ösztönélete zavart reflexei, az értelem és tudomány által már meg nem fogható funkciók szintén lelke mély rétegeibe süllyednek. Gondok, kínok: az emberi lét általános gondolai és a sajátjai is, s testi kínjai dúlják fel a lelkét.

A lélek mély rétegeinek, a tudatalatti világnak félig tudatosra tett lakói ezek a rémek. „A vár fehér asszonya”-ban írja a lelkéről: „Árnyak suhognak a sötétben S elátkozott had nyöszörög.” Kísérteties alvilág ez, a rémeknek harsogása, de ebben formálódik és születik meg az új világ, a gondolat-manókkal, azaz a tiszta szellemmel versekbe formált valóság. A gondolat-manók önmagukban csak tiszta formák lennének, ha alattuk nem zúgna a rémek harsogása, a lelke mélyébe lesüllyedt világ. Ezt a szubjektív kísértetvilágot — mégis egyetlen valóságot — kell a gondolat-manók csoda-táncával, a szellem ritmusával új rendbe, a versek világába öntenie.

A hétköznapi embernél mind a szellemi funkció, mind a tudatalatti világ satnya. Nem okoz problémát sem egyik, sem másik, sem a kettő egymáshoz való viszonya. Az ember szinte csak egy tagja a valóság különböző darabjainak. De Adynál mind a kettő óriási lelkében, a szent hegyben, hatalmasra nőtt. Világosan látta, hogy tűrhetetlenül nagy lelke mélységeivel a gondolat-manók, a tiszta szellem funkciói végül nem tudnak megbirkózni. Már most is riadva járnak csoda-táncukat lelke tetején. Eljön a pillanat, amikor megindul a hegy. A rémek tárnáikkal annyira átszaggatják, hogy össze kell omlania. Akkor a büszke tető táncos népe, az öntudat kristálytiszta szellemi formáló ereje bevágódik a semmiségbe, kiálszik majd az öntudat. Addig is, már most is búgnak a tárnák, emésztik életét a rémek.

Kifejezendő valóság és szimbólum csodálatosan egy. A vers analízise érthetővé teszi a szimbólumokat, de hihetetlenül megszegényíti a mondanivalót. Ady szimbolikus szintézisei azok legfinomabb analízisének is mindig többet mondanak a valóságról. Nem minden verse szimbolikus, bár a legkifejezőbbek azok. De nemszimbolikus versei is mindig a mélybe vágnak, nem a felszín naturalizmusát, vagy impresszionizmusát adják, hanem a mélység, lényegét. Azok is szubjektívak és szintetikusak.

A szimbolizmus kifejező eszköz, de még nem maga a stílus. Erősen meghatározó eleme, de nem egyedüli alkotó része. A stílus az egész nyelv használatának a kérdése, ahogy a szavakat elhelyezzük és értelmezzük, a mondatokat fűzzük, a nyelvtani formákat alkalmazzuk, a színeket elosztjuk. Az irodalom egyik legfontosabb kérdése ez, hiszen az írásmű végső fokon kifejezés. Ha egy alkotásban konkrét alakba öltözik a nyelv, már stílusról beszélünk. Amiben szóhasználaton, s az alaktanon túl az alkotó nyelvi, formáló készsége vizsgálják elsősorban. A nyelv fejlődése, s a kifejezésre váró anyag állandó változása mindig új stílust követel meg.

Ady stílusforradalmár volt. A verseiben kifejezett ezerrétű komplikáltságot csak új stílussal lehetett mondhatóvá tenni. A szavak új színt és értelmet kapnak verseiben, szükség esetén nemcsak jelentésükben, hanem formájukban is átteremti őket. Mondatfűzése a mondanivalóhoz igazodik. A tartalom megjelenítését nem a szavak és nyelvtani formák hiánytalanságával és rendjével éri el, hanem az expressziók erejének a fokozásával, s kihagyásokkal. Néha a sokatmondó homály a legkifejezőbb eszköze, s mindig a logikai tömörség. Sokat ráhagy a szintetizáló értelemre s a megérző szívre. Stílusideálja nem a francia értelemben vett világosság, hanem az expressziók és képek kifejező ereje. Egy szót sem használ fölöslegesen, kevés szóval nagy lelki tartalmat fejez ki. Nála a romantika abban jelentkezik, hogy a tudatos nyelvhomállyal tökéletesen kifejezi a tartalmat. Kezében az expresszív homály is kifejező lírai eszköz, a szavak árny- és fényjátékában a lényeg mindig a legtökéletesebb megvilágításba kerül. Ady a lélek belső rettenetét és drámáit nem Petőfi világos, átlátszó stílusával jeleníti meg, hanem mázsás súlyú szavak és szoborszerű képek titáni halmozásával. Egy-két nyelvi és logikai fordulattal áthidalhatatlannak látszó távolságokat köt össze és teremt végérvényesen egygyé. Kezében a szó, a nyelv, a stílus varázslatos, szinte teremtő hatalom. Mindig megtalálja a legmegfelelőbb szót, s annak a legmegfelelőbb elhelyezési formáját. Nem külső, rendszerint indogermán nyelvekre alkotott szabályok után ment, hanem belülről ösztönösen alkotta a magyar nyelvet.

De legszabadabb stílusfordulatával sem vétett soha természetét, belső logikáját és ritmusát ellen. Ez a stíloromantikus a legmagyarabb nyelvművész is volt. Nyelvünk eddig ismeretlen, csak sejtett, vagy elfelejtett lehetőségei és titkai benne bontakoztak ki legtisztábban. Ilyen értelemben, az általános szóhasználatall ellentétben, ő a legnépiesebb magyar költő. Egyetlen írónak, vagy költőnek sem jelentett oly keveset az európai példa, mint neki. Sem a latin, sem a francia analízis, világos, racionális stílus nem befolyásolta, vagy inspirálta, sem a metafizika homályába vesző germán. A magyar nyelv legbelső természetéből folyó sajátos stílust alkotott. Annyira különbözik a nyugati példától, mint a magyar az európai nyelvektől.

Stílusának végső titka: mondanivaló és nyelv tökéletesen egymásra talált. Ez csak a világirodalom legnagyobbjairól állítható. Minden romantikus stílus mellett is ez jelenti a klasszikát. Ady, verseiben nem a magyar barokkot, hanem a magyar klasszikát alkotta meg.

AZ ADY HORIZONT

*Csak ez az egy: a rettenet,
Hogy élém vághat valaki,
Hős valaki
S megkettőzőm a léptemet.*

*Élet kerülget vagy Halál?
Mindegy, de amíg én megyek,
Elöl megyek
S mindenki csak nyomomba jár.*

*Ha nem igaz, hát hazudom,
Hogy még mindig első vagyok,
Magam vagyok
Szabad mezőn, szűzi úton.*

(Az elsőség jósága)

A MEGŐSZÜLT TENGER

Az egyes versek és versciklusok fölött kibontjuk a teljes Ady horizontot. Együtt kell látnunk az egészet, s az egészben mindennek a helyét. Tartalmi mondanivalóit és értékelméleti analízisét csak azután rajzolhatjuk meg. Fordított eljárás nem vezetne eredményre; az egyes versekből nem lehet összerakni az Ady-művet, ahogy tervrajz nélkül kövekből és szobrokból nem lehet összerakni egy katedrális. Látnunk kell a teljes horizontot, hogy az egyes részek helyet és értelmet kapjanak benne. — Ady tanulmányozásánál ez a döntő. Megérzi-e és meg tudja-e rajzolni valaki a legtágabb, de ugyanakkor Ady képességein és alkotásán túl nem menő látóhatárt, s el tudja-e benne rendezni teljes életművét, hogy minden a helyére kerüljön, és mindennek az értéke egymás fényétől is megvilágítva ragyogjon.

Ady a világ és a valóság elől bujdosó népe közt a lázadó. Nemcsak valamiféle társadalmi rend, s a maga kis sorsa ellen lázadt, hanem a Mindenség ellen. Ráadásul nemcsak teoretikusan próbált a mindenség urává lenni, hanem életgyakorlatával valóságosan is. Néha félisteni szerepre tört. Ilyen arányú lázadás természetesen csak összetörtetéssel járhat, vagy a megváltásban adódó kibéküléssel. Ady mindegyikben sodródott, s mindegyikkel tudatosan is megpróbálkozott. Saját életében összetörtetés lett a sorsa, s néha a béke, ez azonban inkább elfáradás és menekülés volt. Egyéni sorsában nem jött el a megoldó és feloldó megváltás. Föltétlenül tragikus élet, s tragikumot sugárzó költő. Mégis volt számára egyfajta megváltás. Tragikus énjéből ki tudott lépni, s fel tudott oldódni magyar népében. Fajtája szerelme megváltotta lázadása bukásából is. Senki sem tudott hozzá hasonlóan eggyé válni népével. Nem egynek lenni belőle, hanem egynek lenni vele. Ennek az óriási lázadónak talán az a legnagyobb tragikuma, hogy megváltója, a magyar nép is újra elbukott. Bármilyen földi megváltatás csak időleges lehet. Ady ezt mindnyájunknál jobban tudta, ezért legvégül nagy lázadására és bukására gondolva így végzi: „Lelkem adom a Titkolónak”. Nem a megváltó Istennek, hanem a Titoknak, a titokba burkoló Sorsnak. Utolsó gesztusa is fáradt lázadás, illetve a legeslegutolsó a győzőhöz való könyörgés szerelmes fajtája életéért.

Ha gigászi lázadását, tragikus bukását, s távolabbról fajtájában történt üdvözülését megrajzoljuk, kibontjuk a teljes Ady horizontot. Ezen belül minden elfér, helyet talál, önmagában és egymáshoz való viszonyában is értéket nyer és értéket sugároz.

Óriási arányaival mindent magába olvasztott, önmagává asszimilált, s legsajátabb alkotásaként tárt a világ elé költészetében. Szerelem, nő, vallás, szocializmus, s bizonyos fokig a magyarság is csak alakváltozása az egyetlen Énnak, önmagában elviselhetetlen hatalmas arányú önzés. Mégsem egyszerű önimádat, hanem szabadságharc, megváltani akarás, hogy mindenkiben teljes, töretlen, a halált is legyőző legyen az élet. Ady óriási képességeivel, de mégis csak emberi képességeivel, megváltó akart lenni. Hol Istennel együtt, hol vele is harcolva határtalan életszerelmében meg akarta váltani az embert, néha az egész világot, s mindig magyar népét. Az életért hadat üzent a halálnak; a szabadságért pedig minden elképzelhető korlátnak. Egyetemes lázadás a magyar, az ember, sőt a mindenség nevében.

Minden önimádata mögött mélyen szenvedő volt ez a lélek. Ugyanakkor magányos, gögös, és határtalan uralomvágy lakott benne. Kiengesztelhetetlen ellentétben volt az egész világgal; nemcsak az ember-alkotta külön világgal, hanem a mindenséggel is. Megváltani, újjáteremteni akaró vágya állította vele szembe. Nemcsak magát akarta érvényesíteni a világban, hanem urává is akart lenni; az én mellett a birtoklás mámorát is ismerte. „Istenülő vágyaimba ki látott? Oh, vakszívű, hideg szemű barátok.”

Örökös harcban állt az emberi értékek eddigi rendjével, léte határaival, s az egész valósággal is. Végző fokon mindent újra akart teremteni. Szükségképpen szembekerült a mindenség s az emberi lét korlátait meghúzó Istennel. Titáni módon, erővel akart az égbe, a transzcendens világba törni, hogy megváltó lehessen. Istenülő vágyairól nemcsak írt, hanem valóban érezte és élte is azokat. Más megváltását nem fogadta el, ő maga akart megistenülni. Ez az emberfelettiért való harc mindenekelőtt jellemző rá. Gög és elbizakodottság rejlik mögötte, de ugyanakkor önsanyargatás, lemondás és áldozat is. Titánizmusa kísérő párja lírizmusának, a kettő egy gyökérről fakad.

Először csak saját lázadása érdekelte, a világ fölötti teremő uralomvágy később kapcsolódott hozzá. Titánizmusa legelőször a régi értékeket akarta mássá tenni. Újakat nem is nagyon látott még, de annál vehemensebben lázadt a régiek ellen. „Az én menyasszonyom” soraiban még csak a megszokott erkölcsi értékeket rúgja föl: az utcasarkok rongyát is elfogadná élete párjául. Megváltást vár az ilyen násztól is, a megtisztító, szent tüzet, hogy a kéjben együtt szárnyalják be a mindenséget. Indulásakor a múlttal akar leszámolni, múltja korlátaival próbálja megváltani magát, évezredes törvényeken akar átlépni. A mindenséget

meg csak érdekes témaként látja, még nem akar teremtő módon urává lenni. Egyelőre a jót és a rosszat próbálja átértékelni, keresi az új értékeket.

Szétzúzva minden kőtáblát és láncot,

Holtig kacagnók a nyüzsgő világot.

Együtt kacagnánk végső búcsút intve,

Meghálnánk együtt, egymást istenítve.

(Az én menyasszonyom)

Később etikai lázadása elmélyült, az élet minden területére kiterjedt. Megtalálta pozitív mondanivalóit is, a volttal szemben a mát és a jövőt. Egyelőre a gyönyör és az uralomvágy a pozitív mondanivaló. Nem a pusztát kéjt dicsőítette, hanem a gyönyörben az élet teljességét, a megistenülést, az uralomvágyban pedig a szabadságot. Az aszkézissal, s a Megváltóba vetett hittel szemben, titán módjára a gyönyörrel és uralomvágyal próbált az égbe törni. Hatalmas gőgje mögött azonban egyetemes szánakozás húzódott meg. Azt akarta, hogy teljességre vivő legyen még a magtalan és bűnös szerelem is. Uralomvágya lángostor volt a kezében, kegyetlen kín, mindenki szabadságát próbálta vele megvalósítani. Az égbe akart törni, de ehhez a szabadságharcához sokszor az Isten segítségét is igénybe vette.

Akik erőt és örömet ölnek,

Nem lesz majd kegyelem azoknak.

Néhány ezer évig tűr az Isten,

De azután jaj a gyilkosoknak,

Nem lesz majd kegyelem azoknak.

Mert Isten: az Élet igazsága,

Parancsa ez: mindenki éljen.

Parancsa ez: mindenki örüljön.

Parancsa ez: az öröm-gyilkos féljen

Parancsa ez: mindenki éljen.

(Az Isten harsonája)

*

Először önmaga megistenüléséért lázadt, a régi törvénytáblákat akarta összetörni, s újakat írni helyettük. Második lépésként már a világfölköti hatalmat igényelte. Nem politikai értelemben, inkább az angyalok, vagy a Sátán módján. Szellemi hatalomként akarta kézbe kapni a világot, hogy az életet nagyra növelje benne. Az Életet, mindenki életét. Ez már emberentúli uralomvágy, de még nem a teremtő hatalomnak a kívánása. A teljesség kedvéért a csodák föntjére vágyik. Az új rend ura akar lenni. De ugyanakkor érzi, hogy fantomszerűvé, „fantomossá” lesz, hiszen minden emberileg megszokottól eltépte magát. Ez a feszültség szükségképpen összeütközésekkel jár, s határozottan démoni jelleget kölcsönöz egyéniségének és verseinek is. Nem a déli népek derült mítosza sugárzik lírájából, megfoghatatlan erővel tartja a kapcsolatot, s velük és ellenük küzd az elrendező hatalomért. Nemcsak a világ erőivel, hanem saját lelki megszállottságával is harcol. Távol van a meglegedettségtől, a neménél és önmagával való kibéküléstől. A világ igénylése, vagy tagadása csak pillanatnyi helyzetképe a démonikus hatalomért folyó harcának.

Végül tisztán eljutott az elérhetetlen meglátásáig is. „A Mindent hurcolva” soraiban félelmetesen ki is fejezte. Nem szavak játéka volt nála a Mindenről való beszéd, valóban a mindent értette rajta. A teljességet.

Amivel kikötött. Ami ellen harcolt. Aminek urává akart lenni. Érti vállalkozása lehetetlenségét, de többé nem tud tőle szabadulni.

Búsulásának ő haragját

Velem mindig kínlatta a Minden . . .

S örökös forradalmival

Kell hurcolnom magamban a Mindent.

S jelentenem kell mindennek a Mindent.

Játsznom velem nagy rendelések.

Miként áprilisok a virággal

S világlok ezer kis élet-lánggal

Gyulandó nagy lángok előtt —

A mindig nyugtalan Mindennek

Bolond kicsi heroldja én,

A Nap korán-kelt Holdja én,

Ki holtáig borzolja a Mindent.

(A Mindent hurcolva)

Költészetének ez még nem a metafizikai csúcsa, de félelmetes és valóságos törekvés, hogy valóban emberfölötti embert formáljon magából. Emberi adottságainkon átlépve újfajta létezésben akart urává lenni a mindennek, aminek mostani lehetőségei közt csak egy kis életlángja. A végtelenség távlatát próbálta megnyitni. — Itt volt a legidegenebb a végességben magát szívesen meghúzó magyar élettől és gondolkozástól, de itt a legrokonzóbb Szenczi Molnárral és másokkal, akik a magyar létet metafizikai magasságba próbálták emelni. (Szenczi Molnár természetesen a pozitív Krisztus-hit útján.) — A végtelenségben Ady a világot és Istent egyszerre próbálta átfogni. Lázadása, egyáltalán léte és költészete, egyszerűen elképzelhetetlen Isten nélkül.

De aki a mindenre vágyik, nem ejti-e ki kezéből a megfogható emberi valóságot, nem válik-e tényleg fantomná? Adynak mérhetetlen érzéke volt a valóság iránt, a mindent is a valóság foglalataként élte át és fejezte ki. Soha nem próbálta benne feloldani a világot. Az emberi realitások talaján állva harcolt érte, s az onnan hozott üzenete ezekbe ütközve lett ragyogó valósággá. Mindenesetre fenyegette a veszély, hogy üres absztrakciókban hull szét. Nála csak egy fokkal kisebb lélek is megsemmisült volna ebben a kozmikus lázadásban. Ő viszont őriássá nőtt benne. Tüzet lopott a világ végtelenségéből, s beragyogta vele a szerelem, a hit, az emberi lét valóságát, s más módon a magyarságét is. Illetve ezek valósága tette láthatóvá a mindenség sugárzását. Mértéktelensége és örök sóvárgása a valóság körében maradt, így bizonyos fokig tényleg úrrá lett a mindenségen. — Titánizmusa teljességében azonban még ezen is túlment: újjá akarta teremteni a világot is. Ebben a vonatkozásban Ádámnál is nagyobb lázadó. Mintha az angyalok lázadását látnánk.

Az erkölcsi értéktáblákat összetörhette, újfajta jót és újfajta gonoszt hirdethetett, a mindenséggel való kötődése azonban lehetetlen vállalkozás volt. Szeretett volna visszatérni az emberi határok közé, de ez még a világ meghódításánál is nehezebbnek látszott. Beült a mindenségen átlengő pokolhintába, tüzes mélységek fölött repült, s főnről is ugyanaz a tüzes mélység ásított. Szédítő körökben szállt „Való alatt és képzelet fölött,” s mégis érezte az áttörhetetlen korlátokat. Már csak várhatatlanokra várt, s erre a szent lehetetlenségre átokszoltárt énekelt.

*S körülöttem csak lehetőség
S álmodható és lenge álmok
S nincs Isten, hogy szédítő hintám
Dohodt rab-útjából kiszálljon
S vágyam megfogjon valamit,
Eleddig még megfoghatatlant
És megöleljen valakit,
Eleddig megölelhetetlent.
A tüzes mélység megvakít,
Agyam fölforr, torkom rekedt
S bomlott, nehéz alkonyaton,
Átkozott, szent Lehetetlenség,
Zengem sorvasztó éneked.*

(Szent Lehetetlenség zsoltárja)

A pokolhintából többé nem tudott kiszállni, de a szédítő körök zuhanása közben a valóságot mindig megfogta és megölelte, a mindenség szédületével teljesebbé tette. Néha úgy érzi az ember, hogy a megfoghatatlanból is megfogott valamit, és a megölelhetetlenek közül is megölelt valakit. Pokolhintája táltossá vált, hogy rajta vezérkedjen az örök lázadók élén.

Nemcsak vállalja, hanem követeli is ezt a sorsát. Az Istentől követeli. Úgy tudja, hogy ő Isten választott embere; annyira egyek, hogy sorsokat bízott rá. Nemcsak egyes emberek sorsát, hanem az egész emberiségét is egy kicsit.

*Istenem, uram, elvégeztem
Sorsaidat és rendelésed,
De a szívemben nem találom
Én-sorsom, aki mindig késett.*

(Követelő írás sorsunkért)

Nem találja mindenképpől különböző egyetlen sorsát. S ő más sorsot nem vállal, a magáét, az egyetlen követeli:

*Hallod, uram, hallod-e, hallod?!
Mi magunkat kérjük, a sorsunk.*

(uo.)

Többes számban beszél, mert magáról és a szívéből szól együtt. Az Isten ellen feltámadt lázadó nemcsak kér, könyörög, hanem követelőzik is. A fenti verssorban a kérdőjel után tett felkiáltójel egyik legtragikusabb írásjele a világirodalomnak.

A maga külön, egyéni sorsát követeli, az emberi méreteken túlnőtt, megváltónak elképzelt isteni sorsot: „Amilyen a tied...” Ez már az Antikrisztus útja, aki vélt isteni sorsában megváltó akar lenni. Megváltó anélkül, hogy a maga életét meg tudta volna váltani.

*S ha sorsunkat ide nem adod,
Majd megkeressük ezt a sorsot,
Sorsunkat a büszkét s nem vakot,
Amilyen a tied: bocsáss meg.*

(uo.)

Ennek a sátáni lázadásnak bocsánatkérés a befejezése. Isten Adynak is Istene, de nemcsak alázatosan állt meg előtte, hanem lázadón emelte felé az arcát.

Valóban a világot és Istent akarta átfogni. Kozmikus önzésében és gögjében mégsem a hatalomért lázadt, hanem a kicsiségében és gonoszságában porban fetrengő embert próbálta megváltani. Akarta, hogy az ember győzze le a sorsát: nyomorúságon és halálon győzedelmeskedő életet akart. Ezért volt ő lázadó, kárhozott, bűnös ember, aki a többiekért elvászott feketén.

*

Lázadását és sorsát legtisztábban „A megöszült tenger” mutatja. Abban bontakozik ki legteljesebben az Ady-horizont. Szimbólumok és átható gondolatok szintézise ez a vers. A kezdő lendület elfáradása utáni korszakban született. Első négy kötete erős áramú, telt hangú versekkel volt tele, azután jött az összegezés, majd a fáradtság ideje. Ebből a helyzetből csapott legmagasabbra a lázadás. Már nemcsak a lét és valóság fölötti uralmat akarta, hanem a világ szószerinti értelemben vett újra teremtését is. Az Ady-horizont, a lázadás teljessége és a lázadó sorsa, ebben a versében mutatkozik meg legtisztábban.

*Megöszült tenger, ez volt a vak remény:
Úgy hagyni vénen a tengert,
Hogy jajgasson,
Hol erős karral habjába csaptam én.*

*Hogy megöszülten tépje ezüst haját,
Hogy szánják a megöszült tengert,
E megöszült,
Halálraiijedt, óriás banyát.*

*S ha jön elétek az aggok serege
S kérdi, mi lelte a tengert:
Mondjátok meg,
Hogy itt úszott az Isten szörnyetege.*

*S mégis képírók képén mocsár, romok
S mégis nézzétek a tengert:
Kissé ősz lett,
De, hajh, semmi, de semmi sem változott.*

*Úgy csapott belé, mint az Isten nyila
Valaki s nézzétek a tengert:
Képíró-mű
S rajta néhány úri hal-familia.*

*Óh, én bibliám, mégis maradj titok
S ha nézik a megőszült tengert,
Mondd, hogy egyszer,
Egyszer tán mégis valami jönni fog.*

*Egyszer talán majd nyílik az Úr ege,
Egyszer tán átszeli a tengert
Villám-csíokban
Az Isten sújtott s kedvelt szörnyetege.*

(A megőszült tenger)

A vers hármas tagozódású. Az első három versszak a megőszült tenger víziója. Szimbólum. A megrémített, átfarmált, újjáteremtett világ képe. Ezt az új teremtetést az Isten szörnyetege, egy demiurgosz, Ady végezné el. — A negyedik és ötödik versszak ennek az óriási kísérletnek a csődjéről beszél. Míg a két utolsó egy egészen másfajta kibontakozás útjáról.

A vers elején bibliai mottót találunk a Jób könyve 41. részéből. Károli revideálatlan bibliafordításából vette a szöveget. Az egész 41. rész lenyűgöző hasonlat az Isten erejéről. Szembeállítja az embert és a Leviánt, ezt az ősidők homályába vesző hatalmas, legyőzhetetlen szörnyet. Vele szemlélteti az Isten erejét, ami előtt meg sem állhat az ember. A hasonlat csúcsa a mottónak választott pár mondat: „Fölforralja a mély vizet, mint a fazekat és a tengert olyanná teszi, mint a kőpírók mocsara. Maga után hagy világos ösvényt úgyannyira, hogy aki látná, azt vélné, hogy a tenger megőszült.”

Ady számára az idézet az első pillanatban megszűnt hasonlatnak lenni. Valóságként éli át, illetve a maga léte valóságát ebben a szimbólummá emelt bibliai hasonlatban mutatja meg. Ő a Leviánt, az Isten szörnyetege, aki a tengert, a világot össze akarja tenni. A bibliai hasonlat csak fantáziát elindító volt, egyes részeit is más értelemben használja fel. A kőpírók mocsara a bibliai szövegben a szörny által mélységében felkavart víz egyik jelzője csupán, Adynál viszont a sikertelen lázadás utáni világnak a szimbóluma. Nem egy bibliai verset költött át, hanem saját lényét ragadta meg és fejezte ki benne. Mégis fontos a bibliai mottó, mert egy egyéniségen túli örök világhoz kapcsolja.

Mi a rugója ennek a kozmikus lázadásnak? A cél a megőszült tenger volt, „Hogy jajgasson, Hol erős karra habjába csaptam én”. A sorvégi én, nemcsak egy eléggé elcsépett, gyenge rím, hanem az Én, az egész világgal szemben fellázadt, s azt a maga igájába betörni akaró én. A középkorból kilépő embernek legnagyobb élménye volt ez az én, az újkor folyamán is mindmáig vallásban, filozófiában, művészetben, egyéni és közösségi életben a középpont maradt. Új életformát és új rendet építettek rá, de végzetes elhajlásában az ember lázadásának a kiinduló pontja is lett. Ady egyik leghatalmasabb hajtása az én-központú világ, az éntudat-, vagy öntudat lázadásának.

Az öntudatra épült filozófiák képviselőit is beleszámítva talán senki más nem tulajdonított végzetesebb és központibb szerepet az éneknek. Több ez az újkor individualizmusánál. Költészete egyetlen tárgyának szinte csak magát tette meg, saját lelkét a tudat határain túl is. A világ csak énje teljességeként szerepelhetett. Magába olvasztott, önmagává tett mindent. Élménnyé vált az egész világ, hogy költészetében énje misztikus formájaként állítsa újra elénk. Néha a pusztán én jelentkezett, máskor az élmény, de mindig saját magáról volt szó. S egocentrizmusa nem könyvszagú, mint a filozófusoké, minden során érzik a mögötte álló élettapasztalat.

Mindenkinél az én és a más áll egymással szemben, s ezek együtt adják a világot. De a legtöbb emberben az én parányi kicsi a mással szemben, alig tudja fenntartani magát, s érvényesíteni csak a legritkább esetben. Feloldódik a másban, s egy jellegtelen, szürke élet bontakozik ki belőle. Vagy tudatosan feloldódik az Istenben, hogy elmondhassa: „Élek többé nem én, hanem él bennem a Krisztus”. Adynál az én magába olvasztotta, önmagává tette a világot. Mind teljesebb mértékben arra törekedett, hogy egy végső nagy lázadásban úrrá lehessen fölötte. Meg akart istenülni, demiurgosszá akart válni.

Az én és a világ roppant feszültségét mindvégig érezte, s többféle megoldással kísérletezett. Van egy nagyon érdekes, szinte egész költészetében egyedülálló verse: a racionális értelemmel próbált úrrá lenni a világon. A múlt század kisszerű racionalizmusa talán csak ebben „A nagyra nőtt Krisztusok” soraiban jelentkezik, bár a vers érzelmi és hangulati háttere, a humánumnak Isten helyére való állítása, gyakran

felbukkanó szín egész költészetében. Most az emberi agy lobogóját tűzi ki a csillagokra. Új teremtést lát a repülő, lármás gépmadárban, s valahogy ennek folytatásaként a technikai civilizációtól várja az én győzelmét a világ felett. Az emberi értelemre célozva kimondja a lázadó szót: „Emberé a teremtés S Isten csak egy megócskult koronája.” „Célunk mégis az örökkévalóság”: a rációval akarja legyőzni a lét és a valóság korlátait. Mintha a mi évtizedünkben az atomtudósok lennének a nagyra nőtt Krisztusok.

Ez a lapos racionalizmus különben teljesen idegen tőle. Élete feszültségét egészen más utakon próbálja megoldani. Rendszerint a lázadásban, de volt pillanata, mikor az én feladásában látta a megoldást. Nemcsak a szerelem extázisában, az egyéniségét megsemmisítő orgazmus pillanataiban, amikor léte érzékelhetően érintkezik a halállal, hanem a szellemi szférák területén is.

Az újkor individualizmusa együtt jelentkezett a reformációval. Egyéniségre épített társadalmi és szellemi rendet sokféle módon a protestantizmus produkált. Néha rajta keresztül, néha tőle függetlenül támadtak a világ, a mindenség ellen történt nagy én-lázadások. Adyban egyik római utazása alkalmával pillanatra fölrémlett a gondolat: talán a római katolicizmus volna a megoldás. Annak évszázados rendje, s az egyéniséget alaposan megnyirbáló diszciplínája tenne rá pontot. Lázadás helyett az én leszerelése. Klasszikus tömörségű és szépségű sorokat írt erről a pillanatra felvillanó lehetőségről.

*Óh, gyönyörű örökség,
Változó, ős, szent község,
Urbs, te feledtető,
Az én-élet poklából
Lelkem-testem kilából,
Te, szent védő tető.
Im, magam idehoztam,
Védj és boríts be mostan,
Te szép, te bölcs, örök.*

(Nyárdélutáni hold Rómában)

Jól esett egy pillanatra elnyújtózni a szent védő tető alatt. De pontosan tudta, hogy ez nem megoldás. Harcát sem ő, sem más nem bízhatja egy hatalmi szervezetre. Az én-élet poklából mindenkinek egyedül kell kiverekednie magát. Nincs más megoldás, hacsak valamilyen szervezet diktatúrája alá nem veti az életét.

Ady meghatódott a többezeréves várostól, s az emberiség életében betöltött szerepétől, de az élményen túl egy pillanatig sem gondolta komolyan ezt a megoldást. Maga a vers rá a bizonyíték. Így kezdi, és így végzi:

*Sandítva száll Rómára
Fecske-raj-követséggel,
Vigyorog vígan széjjel
Nyárdélutáni Hold.*

.....
*Be régen élek itt,
S be minden élet mindegy
S a Hold már ismer minket,
Vigyorog s nem hevít:
Sandítva száll Rómára.*

(uo.)

Nyárdélutáni hold ez csupán; nemhogy nap lenne, még holdnak is hamis az égen. Sandítva száll, vígan vigyorog és nem hevít. Van, mint egy nyárdélutáni kép, de hiányzik belőle az erő, a tűz, a megoldás. Jelképe alatt minden élet egyforma, minden élet mindegy. Uralma idején csak vegetálni lehet, de nem akarni, nem magán túllépve akarni. Távol van a mai ember életétől, aki — mégha összeroppan is bele — akarni és szeretni kíván. Különösen távol volt Adytól, aki azt akarta, hogy a kép ne maradjon kép, s a nyárdélutáni holdon túl a nappal nézett farkasszemet. A hold megejtette egy pillanatra, de ő a nap szerelmese volt. Annak a tűzében pedig elpárolog minden védő tető, s mindenkinek magának kell szembenézni vele, magának kell megoldani az én és a más feszültségét.

Az én az emberi élet központja, de az egész mindenség új kristályosodási pontja is lehet. Ez azonban már lázadás, s Ady, az óriási egocentrikus ember, a legnagyobb lázadók egyike. Az én és a más feszültségét nem oldotta meg számára sem Róma, sem semmi más. Ő lázadása végén győzni akart, erőszakkal az égbe törni, megistenülve új megváltó kívánt lenni.

Eddigi lázadásai, ha félelmetesek voltak is, mégis megérthetők, sőt emberi képességekkel követhetők. Új törvénytáblát akart, a mindenség fölött való hatalomra szomjazott. Van azonban egy még további lépése is, ahová teoretikusan már nem követheti senki, ahol természetesen ő is teljes vereséget szenvedett, amit mégis megpróbált.

Az én lázadása rendszerint nagyon teoretikus valami, vagy csak az erkölcsi síkban érvényesül. De van egy valóságos lázadás is: a hétköznapi és teoretikus én mögött lehet egy lázadó módon cselekvő én. Az érzékek játéka, s az ember megismerése végtelennek tűnik; de nem ezek a végső tényezők, hanem a ténylegesen uralomra törő, a testbe beágyazott Én, testi és szellemi mivoltában a magánvalóval érintkező magánvaló.

Ez azt is sugalmazhatja, hogy egyedül csak ő létezik, s a világ is csak az ő tudattartalma. Különösen a nagy távlatokat befogni képes lélek jut el ilyen gondolathoz és magatartáshoz. Ez is egyfajta lázadás, de ez inkább az örülettel határos, nem köt össze a világgal, hanem tökéletesen elválaszt tőle. Eszerint az énen kívül nincs semmi más, ő az egyetlen magánvaló, az ő jelensége a világ. Ez azonban csak egy teoretikus gondolat, nem pedig tényleges lázadás.

Adynak ehhez a szolipszizmushoz nem volt semmi köze. Ő a cselekvő én útján lázadt. Szürke, semmitmondó élete mögött a szerelemben, a mámorban, a forradalomban, az Istenhez való új viszonyulásában próbált megistenülni. Lázadása nagyon is valóságos, kézzelfogható valami. Erről szól „A megőszült tenger.”

Megőszült tenger, ez volt a vak remény:

Úgy hagyni vénen a tengert,

Hogy jajgasson,

Hol erős karral habjába csaptam én.

A tenger a mindenség szimbóluma, a megőszült tenger pedig a metafizikai létében mássá lett világ. Számunkra a világ csak jelenségeiben adódik, azokban ténykedhetünk, s hozhatunk létre új kapcsolatokat, de a mögötte álló magánvaló-létet tudatosan és ténylegesen még csak érinteni sem tudjuk. A mindenségről való beszédünk is csak a jelenségvilág összefüggéseiről szól. Ez a részünkre adott valóság. Mögötte ott van a magánvaló-világ, de az csak az Isten számára nyitott, ha mi közelítünk hozzá, mindig hátrál, s bármilyen mélységben is örökké felszínre, jelenséggé változik a számunkra. Ady leszállt ennek a magánvaló-világnak a mélységébe. Nemcsak gondolataival, hanem élete tudatos fordulataival is. Megpróbált áttörni a transzcendens létezésbe, az Isten jogait követelte magának. Testi, lelki, szellemi vonatkozásban egyformán lázadt. Ő volt a csók-csatatér lovagja, a mámor fejedelem, a szavak mágikus zsoltározója, kisebb körben Dózsa György unokája, s ő járta az Antikrisztus útját. Egész életével és költészetével a jelenségvilágból a magánvaló-létbe próbált áttörni. Nagyobb lázadó volt Nietzsche-nél is, mert a filozófus emberfölötti emberként az Isten halálának a hirdetésével csak az ember fölé akart kerülni, Ady azonban ténylegesen megpróbált a számunkra adott jelenségvilágból a magában létezőbe, a transzcendensbe áttörni.

A megőszült tenger, az áttört, kézbe vett, legyőzött valóság, az isteni hatalommal mássá teremtett világ volt életének a célja és reménye. Vak reménye, mert ez a lázadása nem sikerülhetett. Mégis megpróbálta, hogy a tenger, az önmagában létező világ megverten, megőszülten jajgasson, tépje a haját, mert valaki, ember, kézbe kapta s úrrá lett fölötté. Ady már nemcsak az erkölcsi törvényeket akarta áthágni, nem is csak a jelenség-világ fölött kívánt úrrá lenni, hanem az ismeretlen, magában levő világ legyőzése hevitette.

Természetesen még az atombontás is csak a jelenségvilág határai közt mozog. Elképzelhetjük, milyen győzelemre vágyott Ady, mikor a megőszült tengert látta lázadása végcéljának.

Ha a tudósok, az értők, a bölcsek kérdezik, mi lelte a tengert, „Mondjátok meg, Hogy itt úszott az Isten szörnyetege”, aki a jelenségek láncolatából kilépett, de nem veszett el a hétköznapi világban, vagy az örültségben, hanem legyőzte a túllévő, magánvaló-világot is. Ez az emberi lét szükségszerű szubjektivitásán túl az objektív teljesség vágya. Amibe Kant beletörődött, s amit csak az erkölcsi törvény útján próbált megközelíteni, Ady az ellen lázadt. Valóban az Isten szörnyetege volt.

Ezzel elérkezett az emberi lét legszélső határához. Túllépni természetesen ő sem tudott. A szélső pontoknál nem mehet tovább senki. Ez nem történelmi út többé, de lázadását meg nem történtté sem tehetjük, s ha vele együtt nem akarunk lezuhanni és összetörni, a történelem fölötti utat, a hitnek az útját kell választanunk, ő is arrafelé kereste a menekülést. Versei vallomása szerint teljesen nem találta meg soha. Nekünk viszont meg kell találnunk, mert csak a hit útján menekülhetünk, ha versei olvasásával és megértésével részesei voltunk lázadásának. Nem a formális vallásosság, hanem a krisztusi élő hit útján.

Az európai kultúrában Ady természetesen nem az egyetlen nagy lázadó. Kitűnő elődei voltak. Rögtön az elején Kant, aki a magánvalót és a jelenségvilágot nemcsak a külső világban, hanem magában az emberben is élesen szétválasztotta. Ezzel megölte a világra és önmagára vonatkozó gyermeki hitet, s valaha ismert legmélyebb erkölcsi tendenciája ellenére is hazátlan fantommá tette az embert. (De a zárt kultúrában élőknél vágyakozóbbá az Istenországa után.) Schopenhauer legszívesebben már megszüntette volna az emberi léte. Nietzsche pedig isteni szférába akarta emelni: Darwin és Spencer gondolatait a fajok átalakulásáról és az egyetemes fejlődésről a világtörténeti kultúrkérdésekre alkalmazta: az ember nem a vég, hanem csak egy láncszem, s a kultúrtörténeti emberfajok átalakulása után emberfölötti emberré fejlődik tovább. Az Isten halálát hirdette, s újnak a születését: a kozmikus ugrást megtevő ember, az Übermensch válik majd istenné.

Ezek filozófusok voltak, s a gondolat logikus bonyolításával próbálták a lét és a valóság mozgását és lehetőségét megragadni. Végső fokon ez a metafizika. Ady viszont költő volt. Sokat tanult tőlük, mégis más utakon, valóságosabb utakon járt; gyakran tisztábban érezte a metafizika kérdéseit is. Félelmetesebb lázadó volt, mert nem kötötte a logikus gondolat merevsége. Soha nem mozgott légüres térben, nem szakadt el a valóságtól. Mindig érezte az ellenállását. Ez nemcsak lázadását fokozta, hanem lehetővé tette, hogy vissza is tudjon térni belőle a korlátok közé szorított emberinek, sőt az Istennek, s egészen Krisztusnak az alázatos átéléséig. Egy logikai szállal, bármennyire igaz is, nem lehet az egész életet befonni. Ady viszont lírájával megcsinálhatta. A filozófia mindig csak egy x egy határozatlan egyenletben; Ady viszont, bármilyen fantasztikus módon is, reális életet élt. Nagyon komolyan vette a jelenségek világát, igaz csak azért, hogy megpróbáljon belőle áttörni a magánvaló-létbe. Nemcsak a gondolat, hanem az élet erejével. Költészete előfutárja az egzisztencializmusnak. Másfelől, ilyenformán alakult életét a filozófia gondolatai is segítették, különösen a saját maga által termeltek, hiszen ezek szétválaszthatatlan szimbiózisban voltak élete rezdüléseivel.

Lázadása nemcsak ismeretelméleti és etikai tendenciájú volt, hanem metafizikai természetű. Ezért volt a legnagyobb, és ezért kellett szükségképpen elbuknia.

*

A negyedik és ötödik versszak a csőd beismerése. Csak a lázadás bukásáé, mert különben az itt leírt állapot az emberi kultúra győzelme. A magánvaló-léte próbálta saját akarata szerint újjá teremteni, megőszült, jajgató tengert akart látni, s bár úgy csapott bele mint az istennyila, mégsem lett azzá, hanem: „nézzétek a tengert: Képiró-mű”. Festmény, a magánvaló világ fölött a jelenségek kombinációja csupán, azaz kultúra. Ez lett az eredménye a kozmikus lázadásnak. Emberi létünk adottságaiból fakadó kritikai határainkat Ady sem tudta áttörni. Lázadásának az eredménye kultúra csupán, az ember emberi lehetőségének a megvalósulása, összetört a vakremény, a végtelen, megőszült tenger helyett egy képiró-mű jött létre, festett világ, jelenség-világ. Az Isten szörnyetege, a nagy lázadó helyett, néhány úri halfamilia, a kultúra méreteire szabott létező, ember mozog a kialakult képen. A jelenségek mögött meghúzódó, a magánvalóval érintkező, sőt azzal valami módon egy, elrejtett embert, elrejtett önmagát nem sikerült győzelemre vinnie. Csak a jelenség-világban megmutakozó másodlagos ember, az úri halfamilia egy tagja egzisztál és jelentkezik a kultúrformákban.

A lázadásból ide hullott vissza Ady. Másnak ez a legnagyobb eredmény lett volna, neki a bukást jelentette. Nem találta meg azt az erőt, formulát, vagy ígét, aminek engedelmeskedett volna a magában levő világ. Pedig ő Góg és Magóg fia, igéi zengők, bővek, nagyok, s az Antikrisztus útját járta. Lázadóvá lett, az egyetlenné, a világot valóban átforgató képes Egyetlenné, Krisztusnak a helyébe akart lépni. Az emberi lét korlátait azonban nem sikerült áttörnie, visszahullott az emberi adottságok közé. Megtapasztalta, hogy

csak ember és magyar, csak egy tagja az úri halfamíliának. De ezzel a lázadásával az emberi lét legszélső határait súrolta. Ha nem tudott is áttörni a korlátokon, a kritikai határokon, legalább átleskelődött rajtuk. A végtelenség vágyától megittasult, s a bukás kudarcában megperzselődött emberré lett. Óriási méretűvé tágította léte és alkotása horizontját; leghatalmasabbra a magyar világban. Keservesen megtapasztalta, hogy nem teremtő, hanem csak költő, nem megőszült tengert, hanem csak képíró-művet produkált. De a képíró-mű a legcsodálatosabb alkotássá lett. A legtágabb horizont, a humánus legáradóbb gazdagsága a magyar életben. Hatalmas látóhatárán belül minden csodálatos fényt és értelmet kap. A lázadás túlról sugárzó fénye ragyog a szavain, s mindegyiknek az értelme túlmutat önmagán.

Nem sikerült a magánvaló-világába betörnie, de érezte, hogy a kettő titokzatos módon, az emberi lét valóságában összefügg egymással. A képíró-mű tengerétől, a jelenségek kombinációiból a magánvaló-lét fölött alkotott kultúrától, vissza is tért eredeti céljához, a megőszült tengerhez. Ezt a célt soha nem érthette el, annyit azonban mindenesetre megvalósított, hogy legalább a képíró-mű tengere kissé ősz lett. Igaz, rögtön utána teszi: „De, hajh, semmi, de semmi sem változott.” A magánvaló-világban közvetlenül természetesen semmi, de a jelenségvilágon keresztül valami mégis történt. Mert a képíró-mű tengere valami módon mégis kapcsolatban van az eredeti nagy tengerrel. Annak egy hulláma. Mesterségesen alkotott része, de mégis csak egy hulláma. Összefügg és ellentétben van vele. S ha ez ősz, a tenger egy hulláma is az. A kultúrában az ember a teremtés előjogát mégis elragadta. Nem győzte le a mindenséget, de szabadakarattal egy új világot alkotott fölötte. S nemcsak az eredeti lázadás valóságos, hanem a képíró-mű megalkotása is az. Működése nyomán ketté vált a mindenség. Ezt a kettősséget azonban nem lehet mindvégig fenntartani. A titok, az elrejtett valóság visszaüt. Nemcsak passzívan áll ellene a lázadónak, hanem aktív módon is visszaüt, hogy a külön megalkotott képíró-mű eltűnjön a mélységében. Ez az ember tragédiája. Minden lázadás eleve vereség. A lázadók alkotása eltűnik, maguk pedig megtörve, szétrombolva, terméketlenül hullanak bele az emberileg semmibe. Hacsak a magánvaló lét fölött is nincs egy még nagyobb Úr, aki annak is formálója és ura, s az ember megmentője is lehet. Adynál senki jobban nem látta a nagy ismeretlent, a menekülő életnek az Urát.

Nem sikerült a világot zsákmányként magáévá tenni, megőszült, jajgató tengerként újra teremti, sőt a lázadásból megszületett képíró-mű lett zsákmánya, prédája a magánvaló-létnek. Teljes a kudarc, azaz teljes volna, ha Ady csak magában vívta volna ezt a harcot. Ő azonban a bibliából indult ki, a mindenség tengere fölött is látta az Úr egét, ahonnan jöhet a megváltás, a szabadítás, a győzelem.

Veresége után nem a nihilt, vagy a halált választotta, hanem az emberfölötti és történelemfölötti lehetőséget, a bibliát. A két utolsó versszak erről beszél: „Óh, én bibliám, mégis maradj titok . . .”

Démonikus lázadásának mozgató élménye a változás. Egyszerre kétfélét is szemlél és átél: a világét és a saját magáét. A lét megnyilvánulási formájában, a változásban nem a dolgok egymásmellettiségét szemlélte, a világot az események egymásutániségében élte át. Ugyanakkor átélte énje változását is. Meg kellett tapasztalnia, hogy ez a legsajátabb birtoka sem állandó, külső és belső erők hatása alatt ez is változik. Én azonos vagyok önmagammal, de mégis mennyire más a gyermekkori énem, mint a férfikorban levő, vagy az öregségbe eljutott. Az én változásával megtapasztalja az ember, hogy a legszilárdabb pont is ingadozó a jelenségekben s ugyanakkor titokzatos, ismeretlen háttérben megmutatkozó valóságban. A világ beleömlik az énbe, az is ötvöződik a mással, így mind a kettő változó valami. Változik, ami ellen lázad, de változik a lázadó én is. A lázadást elsodorja az örök mássá léte, s a pillanatra született képíró-mű is aláhull a változás mélységeibe. Az Isten szörnyetege lett volna a változáson felülemelkedő, s a mindenséget saját akarata szerint formáló Én.

Ady a változóból megértette az állandót is, sőt — Isten-versei bizonyágtétele szerint — a változáson kívül is látta az állandót. Föltétlenül Istenben látta. Ennek a dokumentuma pedig az ő szemében is a biblia volt. Élete legdöntőbb fordulataiban mindig erre apellált, benne kereste a változatlant, a nagy ismeretlent, akit ténylegesen Istenként élt át. A priorisztikus gondolkozási mód ez, csak az a priori nem az értelem szemléleti formái és kategóriái, hanem a bibliában önmagát kijelentő Isten.

Analizált versében is, lázadáson és elbukáson keresztül, ez a végső és szilárd pont. Természetesen itt vége a lázadásnak, s vége a kudarcnak is. Illetve vége volna, ha Adynak egész életében Isten mindig a Kijelentés Istene lett volna, aki a maga sújtott és kedves Hatalmasát, Krisztust egyszer valóban elküldte. Krisztus pedig életével és halálával valóban megőszült tengerre tette a mindenséget, s a földre való visszajövelekor benne és általa létrejön majd az új teremtés is. Ha Ady ezt minden feltétel nélkül hitte volna! Nagyon is történeti kudarcba fulladt lázadásának egyetlen történelem fölötti megoldása ez lehetett volna. A Kijelentés Istenére s Krisztusára való teljes ráhagyatkozás. Nem általában beszélt az Istenről, hanem a biblia Urában hitt. Ez volt a végső titka, de sajnos a bibliát sosem fogadta el fenntartás nélkül teljes egészében. A változás gondolatát néha az Istenre is átvitte. Tehát nemcsak lázadt ellene, hanem néha őt is a folyamatosság egy részének tekintette, az egymást túlszárnyaló formák egyik megnyilvánulásának. Az isteni tartalmat is viszonyokká, tevékenységekké oldotta fel, ami szükségképpen a relativizmus felé

sodorta. A Kijelentés Istene és valamilyen természeti isten közti ingadozása lehetetlenné tette lázadásának ezen a ponton való megnyugvását.

Neki nem sikerült a lázadás, célját azért most már az Istenre bízta. Nem tisztán, mert a bibliai Megváltót, az Isten Fiát, a „drága Istenember”-t néha magával, vagy mással, valamilyen emberistennel próbálta helyettesíteni.

Egyszer talán majd nyílik az Úr ege,

Egyszer tán átszeli a tengert

Villám-csíkban

Az Isten sújtott s kedvelt szörnyetege.

Kiről van itt szó, Krisztusról, vagy másvalakiről? Krisztus második eljöveteléről beszél, vagy egy emberisten sátáni lázadásáról? Mind a két irányban nyitva hagyja a lehetőséget, költészetében a keresztyénséget és a pogányságot különös módon keveri. Ezek az ellenmondó alapelvek feloldódnak nála Istenben való hitében, de Istene nem mindig a Kijelentés Ura. „Óh, én bibliám, mégis maradj titok.”

Egy percre meg kell még állnunk Isten eljövendő sújtott és kedvelt szörnyetegénél. Ady lázadása nem sikerült, félelmetes erőfeszítése ellenére is csak a képíró-mű világában találta magát, de teljes világossággal tudta, hogy ez nem megoldás. A világtörténet célja nem a történetiségnek újabb generációkban való állandó megújulása, hanem a történelem-fölötti eseményeknek az eljövetele, az emberiség vége, a világnak és az embernek teljes átalakulása, újjáteremtése, a megőszült tengernek a létrejötte.

Ady látóhatára a történelmi út végéig terjed.

*

Ezt a hatalmas horizontot teljesen betölti életműve, Természetesen nemcsak ilyen absztrakttá válható verseket írt, ezek csak szélső pontjai lírájának. Teljes költészete: szerelem, pénz, filozófia, Isten, forradalom, magyarság. Verseinek plasztikus teltsége teszi valóságossá hatalmas horizontját. A mögöttük meghúzódó életérzések taszították lázadásba, viszont a túlról jövő sugarak utolérhetetlen jelentést adnak verseinek.

Horizontja azonban nem minden irányban ilyen tág. Lázadásának megvannak az ellenpontjai is, a letörések, sőt a valóságtól való menekülni akarás. Az Isten-hit nem oldotta meg lázadását, ezért megpróbált az ellenkező végletbe, a mesébe menekülni. A két pólus közt szikráztak a versei. Persze a menekülés sem sikerülhetett, mert Ady szenvedélyesen a valóságot szerette, élte és fejezte ki. Viszont valahol kiegyenlítődést, megoldást kellett találnia. Ott sikerült, ahol legkevésbé számított rá: az Istenben nem tudott maradék nélkül feloldódni, a magyarságban viszont tudott. Népében találta meg a feloldódást, s a humánus igazi mondanivalóit is. A megőszült tengernek sokkal szűkebb körben le tudta zárni a teljesen nyitottnak látszó horizontot. A világháború az Élet-Halál fiát elvezette a magyarság realitásához, s a tragikus költő megbékült tragikus fajtája szerelmében.

Mielőtt azonban ezt a szűkebb kört lemérnénk, előbb tragikus lázadásának az ellenpontját, a menekülést kell szemügyre vennünk. Az Isten szörnyetege az úri halfamiliák közt természetesen nagyon idegenül érezte magát. Még ha megpróbálta volna is, még akkor sem tudta volna élni azok életét. Szükségképpen félelem és irigység vette körül, életében el nem ismerhették. A valamiben is zseniálisan elsőt elgáncsolják és elpusztítják. Mit csinálhat a többiek közt az Isten szörnyetege? Képességei arányában gondolkodik és lázad. De ember ő is. Vágyik a megértésre, s mindenekelőtt a szeretetre. „Szeretném, ha szeretnének”, sírja és vallja száz formában. De nem szerették, vagy csak a lényegtelen és rossz oldalát ajnározták körül. Pedig vezérkedni kívánó hiúságán túl lelke mélyén nagyon vágyott rá. Soha nem kapta meg, nem kaphatta meg. A hétköznapi ember a maga létét tenné kétségessé, ha szeretni tudná a zsenit.

Soha be nem teljesült szeretet után való vágyódása mérhetetlen gögbe csapott át. Nemcsak hiúsága ágaskodott, hanem a meg nem értéssel szemben a minőségileg másnak a tehetetlensége. Lehetetlen volt kapcsolatait szétszaggatni, mert végeredményben a többiekért harcolt és lázadt. Mégis egyedül maradt; a többiek nem követhették és nem szerethették. Az óriás, magára maradottságában gögössé lett az emberek felé, és ellágyult magára gondolván.

*Szeretlek halálos szerelemmel,
Te hű, te jó, te boldogtalan,
Te elhagyott, te szép, béna ember,
Te: Én, szegény Magam.*

.....
*Szeretlek, mert a keserűségnek
Ártatlan és áldott fia vagy,
Mert minden egynek, búsnak és szépnek
Tömjénezní szabad.*

(Én, szegény Magam)

De az ilyen gögösségben és ellágyulásban nemcsak az emberektől húzódott vissza, hanem a lázadásában elért korlátoknak is hátat fordított. Ez már nem a mindenségbe való betörésnek, hanem a mesébe való visszahúzódásának az első lépése.

Nemcsak a lázadásból, hanem az elkerülhetetlen külső és belső drámából is szeretne kimaradni. Szeretné csak messziről nézni az egészet.

*Nagyot lökött rajta pár csalafinta
S messziről milyen pompás volna bámulni:
Nini, a hinta!
Hogy lóg az öreg sötét Föld,
Hinta, palinta.*

(A nagy hinta-játék)

Tökéletesen kifejezett kozmikus életérzés megint, ő maga is a pár csalafinta közé tartozott, aki meglódította az öreg földet, ezt az óriási hintát. De már nem akarja mozdítani, sőt szeretne távol lenni a hintázástól is. Lázadását, kozmikus életérzését elnyelte a fáradtság, a félelem, a nyugalom utáni vágy, s egy végérvényesen megtalált kisebb kör, a magyarság. Nagyon messziről szeretné nézni az egész hinta-játékot. Hol van már tőle a megőszült tenger vágya.

Ezen az úton elérkezett az Óperenciás-tengerhez, a mesetengerhez. Ez az ellenkező pólusa a megőszült tengernek. Nem is képíró-mű már, hanem valóságot rejtő mese. A menekülés lehetősége. Mert a megőszült tengerért való lázadás véres realitás volt, s az volt a képíró-mű tengere is. Most már szeretne a valótlanban kinyújtózni, megpihenni, ahol nincs ellenállás, ahol ő maga is mesehőssé válna.

*Pucér mellemet vágyom betakarni
Felhőkkel mint az őszi, csöndes Ég,
Ne táncoljon tovább az Élet rajta:
Most már hadd jöjjenek a mesék.*

*Száz méter lenne borotvált szakálam,
Öreg az ajkam, fogam is hibás:
Olyan kicsi tenger lett a szívemből
S olyan nagy az Óperenciás.*

*Hát megpróbálom magam befelhőzni,
Szólni magamról unott a dolog,
Gyűl és dohog őszi mese és felhő,
Burkolt mellemre rágomolyog.*

*Volt egyszer, sokszor, volt talán ezerszer,
Hét mértföldes csizmájú hős, derék
Királyfi, ki szabad mellel elindult
És, himm-hámm, elnyelték a mesék.*

(Az Óperenciás tengeren)

A valóság ellen felhőkbe burkolta magát. Mesehőssé lett. A szívében, énjében összegyűlt világ, a lét és a valóság olyan kicsi tenger lett az Óperenciához viszonyítva. S a mese elrejtő, megnyugtató és éltető erő. Persze nem sokat időzött az Óperenciáson, élete hajója valóságos tengerekre siklott ismét, a szerelem, a hit a magyarság vizeire, s örökösen kísértette a megőszült tenger is. De életének másik pólusa az Óperenciás volt: a valóság végtelenségének az ellenpólusa, a valótlan végtelenje. Ebben alig időzött valamit is, de csak ezzel kiegészítve plasztikus a megőszült tenger, Ady életének az óriási horizontja.

Azután beborult a látóhatár. A világháború borzalmi elhallgattatták az én-költészetet. Új realitást hoztak, kisebbet, de zártabb bat az előbbinél, a magyarság, s a humánus valóságát. A mindenséggel vívódó költő fel tudott oldódni ebben az új közegben. Kisebb horizont borult fölé, emberi méretek közt mozgott. Rendszerint nagyobb volt a horizontjánál, nagyobb volt, mint a magyarság.

Életének ebben az utolsó korszakában is kinyúlt néha a megőszült tenger végtelensége felé. Közelvaló rettenetek foglalták el, s közeli célokért vívott harcot, de a mindenséget sohse felejtette.

*Mint a piros vér a fehér havon,
Visszáját úgy virítná szerte
Énem, e legnagyobb nagy-hatalom.*

.....
De most másé a vér, másé a hó . . .

(Bóbiskolván lehajtott kardomon)

Az a töretlen lázadás, ami költészete delén a megőszült tengert áhíttatta vele, soha többet nem lángolt fel verseiben. A problémákat tisztán látta, meg sem szabadult tőlük, de nem futotta már az erejéből a nagy lázadásra. S közben egyszerű lázadóból nagyhatalommá is nőtt; a Mindenség rendjében érezte a rangját. A lázadó kozmikus pozíciót vívott ki magának.

*S ha lovamat mégis megnyergelem,
Ne ülj mögöttem óh, sötét Gond,
Nálam mégis kisebb fejedelem.*

*Bóbiskolván lehajtott kardomon,
Engedem a világot futni
S visszafutni kérőn, hallgatagon.*

(uo.)

Ez költészetének az egyes versek fölött kibomló horizontja. Így láttuk és így éltük át. Ebben a távlatban minden alkotás helyet és igazi jelentést nyert.

Óriási nagy ez a látóhatár: a megöszült tengertől az Óperenciás-tengerig terjed. Benne a valóság minden körén átfutott: élete a szerelemben, az Istenben, a nyelvben, a népben a magánvaló-léttel érintkezve megalkotta a képíró-mű tengerét, a jelenségek kapcsolatának a hálózatát, a kultúra egy darabját. Ady lelke, a lázadásában kibontakozott horizontban kultúraalkotó kohó volt.

A TRAGIKUS ADY

*Bűneim, mint Pokol pálmái,
Égverő bujasággal nőnek
S mégis, mint bölcsős kisdedet,
Mosolyogva engedem át
Egész valómat az Időnek.*

*Az Időben, új emberekben,
Több lesz a megértő nemesség,
Bűnös testem nyelje a Föld,
Bűnös, nagy példám a Jövő
S az Időben megszenteltessék.*

*Mert jaj nekem: Multért s Jövőért
Vagyok kárhozott, bűnös ember,
Víg, ép, kacagó unokák,
Jövő ember-örökösök,
Legyetek hozzám kegyelemmel.*

*Mert üdv nekem: szomorú létem
Az Idő óramutatója
S minden bűnöm egy stáció,
Hol a Jövő új embere
Élet-útját vígabban rója.*

*Keserves út, fölséges mégis,
Ez már az Anti-Krisztus útja,
Aki elvásik feketén,
Muszájul, szörnyűn, másokért,
Hogy a jövőt fehérnek tudja.*

(Az Anti-Krisztus útja)

SZERELEM

Ady életének s lázadásának egyik legfontosabb része a szerelem. Ebben a fejezetben nem szerelmeiről szólok, hanem a Szerelemről, ahogy életművében megmutatkozott. Élete négy főfrontjának — szerelem, filozófia, Isten, magyarság — ez a legszembetűnőbb része. Legegzisztenciálisabban itt mutatkozik meg az élete, s rajta keresztül az emberi lét is.

A valóság elől néha a meséhez, kozmikus harcának az ellenpólusához menekült. Szerelménél fordítva történt: a meséből indult ki, s mind nagyobb lázadásokon keresztül a halálhoz érkezett meg. Nem valami szimbolikus halálhoz, hanem a legvalóságosabbhoz. Először, természetesen, neki is mese volt a szerelem. „Mese-zajlás volt. Még élt a Mese”, s „Parthoz sodort egy kósza asszony-árnyat”. Ez újfajta mese volt, s az árny csodaszép. Addig kérlette, ostromolta, míg egyszer életre kelt. Valóságos asszonnyal találkozott.

Mese-zajlás volt. Meghalt a mese

Ugyanez éjjel. Bénán, félve, fázva,

Élő mesére s élő asszonyára

Riadtan néztem. Nem az én mesém.

És ez az asszony, ez a csodasápadt?

Ez Minden-asszony, ez nem az enyém.

(A Mese meghalt)

A mese életre kelt, s ezzel meg is halt. Odalett a mesebeli királykisasszony, hogy helyét nagyon is hús-vér asszonyok, a mese legelképzelhetőbb ellentétei foglalják el. Riadtan nézte a valóságot, de többé nem tudott szabadulni tőle. Egész életre szóló harc, héja-nász lett a tündérmeséből. — Már ebben a versében is benne van szerelmi mondanivalóinak a lényege: „Ez Minden-asszony, ez nem az enyém.” De mindegyik asszony Minden-asszony, s a különleges egyetlen csak a mesében él. A Minden-asszony különböző megszemélyesítőivel pedig egy életen keresztül folytatni kell a harcot.

Valami módon állandóan zajlik ez a küzdelem. A legtöbb ember tudomást se vesz róla, annyira része az életének. A társadalom, s erkölcsi fegyelmünk kultúrjelenséggé is teszi. Szokások, törvények, hazugságok és játékok rendjévé. Az irodalom pedig erről a másodlagos kultúrjelenségről tájékoztatja az olvasóközönséget. Mást nem is tehet, mert az irodalom lényegénél fogva csak a kultúra körén, a jelenségvilág körén belül fejezhet ki bármit is. Ady itt is megpróbálta a lehetetlent: a jelenségvilág mögött a szerelem magánvaló-lényegét, illetve a szerelmet, mint magánvaló-lényeget kimondani a költészetben. Az úri halfamíliák szerelmi ténykedése mögött az Isten szörnyetegének leglázázóbb mozdulásait írta meg szerelmi verseiben.

Félreérthetetlenül bejelentette, hogy a szerelem irodalmi világából, a kultúra másodlagos jelenségeiből, a képi-mű vizeiről a magánvaló nagy tengerére siklik át, s ott a szerelem igazi titkait mondja el. A kifejezés természetesen már megint jelenség-mű, de a fogalmak alatti valóságot dadogja el benne. Az óriás dadogása az eddig ismert leghatalmasabb szerelmi líra.

A mesevilágból kilépve nem maradt meg az úri halfamília körében, tintafolyamról tengerre hajtotta bárkáját a fekete ár. Az alvilági tájon — csak nekünk alvilági, hiszen az az elsődleges — ősi poéták álomasszonyával, a szerelem megszemélyesített valóságával találkozik. Természetesen nem kultúr-egyéniisége kalandozik az ősi tengeren, hanem a mögötte egzisztáló, a magán-valóhoz tartozó léte, egy parányi része az ősi életfolyamatnak. Ezért versenghet a szerelem-asszonyáért százezer év óta, s ezért mondja, hogy meghalt, de feltámadt érte. A roppant élet egy paránya egyszeri egyéniiségében meghalt, s belőle fakadó új egyéniiségekben siklik tovább a szerelem asszonyáért. Ez az ősi vágy, önmagát mindig megújítani kívánó legősibb akarat örökösen harcol a szerelemért, megújulási lehetőségéért. Ha valaki tudatos egyéniiségében száll alá az alvilági tengerre, annak a számára halott az álom-asszony. Tudatos ténykedéssel nem lehet legyőzni a magánvalót, a szerelem tudattalan vágyak, ösztönök és akarások dolga lehet csupán. Mégis ez minden asszonyoknak asszonya, a földi nők csak jelenségekpei, bár magukban

hordozzák azt az ősi asszonyt is. A szerelem túl van tintafolyamon, képiróművön, jelenségvilágon, társadalmi szokásokon, túl az egyéniség egyszerűségén és börtönén. Adynak ez a szerelem kellett. Ha ezt megragadhatta volna, ura lett volna a megőszült tengernek is. Ezért a szerelemért pazarolta el az életét száz nőnek az öln, ezért ereszkedett tintafolyamról a tengerre, s futott a szerelem jelképes kendőjéért. A sorsa itt is: „Futunk. S szegény, tintás rossz szívünkkel Sohse érünk oda”.

Sokan a szerelem pszichológiai jelenségeit próbálják megragadni és magyarázni Ady lírájában. Pedig itt már nem az idegéletéről és a vele kapcsolatos lelkijelenségekről van szó, hanem az azt megelőző adottságokról. Az emberi egzisztencia magánvaló-rétegéről, mely szubsztanciálisan érintkezik a magánvaló-világgal. A pszichológia ennek a mélységnek csak sokféle megnyilatkozási formáját tárhatja fel. A világirodalom szerelmi költészete is szinte százszázalékig csak azzal foglalkozik.

Ady vallomása szerint a magánvaló egyik lényeges eleme a szerelem. „Ez az ájulásig-csók hona.” Lenyűgöző szimbólumban vetíti elénk ezt a minden tényt megelőző valóságot. Szatír-képű bús hegyekről ír, a valóság elemeinek hatalmas szimbólumáról. Ennek aljában mint egy nagy fiatal lány terül el az ájulásig-csók hona. Erről az ősi valóságról millió részletproblémája közben megfedkezett a tudomány, s erkölcsi korlátokkal apró részletekre parcellázta fel a történelem és a társadalom, de tud róla a paraszt babona, a legősibb emlékezések tárháza. S tud róla ő is, az ősi valóságok tengerére kimerészkedő új Odisszeusz.

*Mikor rásüt a Hold, megremeg
S eléberoskadnak a hegyek,
Fehér halmait nyögve áldják,
Szent forrásaira borulnak
És csókba, könnybe, vérbe fulnak.*

(Csók az ájulásig)

Ez az ájulásig-csók hona a lét és valóság szerves alkatrésze. Gáttalanul tobzódik benne a szerelem. Maga a szerelem a valóság, mely partnérküli gáttalanságában mindig megújítja önmagát. Az egyéniségbe, a test lélek, szellem formáiba bezárt ember közvetlenül nem élhet az ájulásig-csók honában. Életünkben mindennek formája és határa van. A szellem a priori formái a test és a lélek lehetőségén belül alakítják ki az emberi életet. Semmi — sem szubjektív önmaga, sem objektívnak nevezett külső valami — ezen kívül nem eshet, mert az már nem emberi, s az egyéniség (az emberi ember) elpusztulásával jár. Természetesen korlátaink ellenére érintkezünk vele, sőt valami módon egyek is vagyunk ezzel az önmagában levő valósággal. De erről is csak korlátainkon belül veszünk tudomást. Legnagyobb érintkezési felületünk a szerelem. Ennek a pillanatában az ember át is éli a korlátatlanságot, az elmúlás misztériumát. De szerelmeink mind szociális, mind ontológiai részükben egyéniségünk korlátait hordják magukon. Csak nagyon távolról érezhetjük bennük a magánvaló-lét kötetlen végtelenségét és szabadságát.

Ady ebből a korlátból is próbált kitörni, s közvetlenül akarta magát belevetni az ájulásig-csók honába. A szatír-képű hegyek, a titánok sorsára vágyott. Más helyen ír is nagy szomorú szatír fejről. Az egyéniségébe bezárt ember természetesen csak elpusztulhat ezen a tájon.

*Jaj annak, aki már erre járt.
És jaj, aki itt asszonyt talált,
Maró szája sohse lakik jól,
Ajka, foga, szíve elvásik,
De csókolni fog ájulásig.*

.....
*S asszony nélkül vagy asszonyostul
Csókol, amíg csak belepusztul.*

(uo.)

Elképesztő ez a végső fokon tárgynélküli Szerelem. A földi asszonyok csak egy-egy morzsáját jelentik ennek a magánvaló entitásnak. Szerelmes létezés ez. Méginkább: a lét önmagában szerelem, aminek egyes alkalmait egyéniségébe szorított mivoltában is megtalálja az ember. Ady közvetlenül a szerelmes lét árjában akart úszni.

Szerelme egyik ilyen felvillanó tárgya volt Léda. Nyilván nem is tudta, milyen szerepet játszik a költő életében. Viszonyukat Ady két kárhozott angyal szerelmének mondja. Ők a Tavasz gyermekei, „Kik arcukat vetik az Égnek, Kik nedvesek, s mégis elégnek”. Léda nem égett el. Szerelme ugyan törvényen kívüli, de egyéniségen belüli ténykedés volt, míg Ady rajta keresztül is egy emberentúli világba vetette bele magát. Pontosan tudta mit csinál és mi történik vele. Filozófiai, vagy klinikai egzakttsággal írta: „túlzás, betegség, de valóság.”

Természetesen nem élt mindig ebben a mitológiai mélységben. Sokszor nagyon emberi volt a szerelme. Néha figyelmet és jelentőséget kapott benne partnere, a nő is. — Föltétlenül átélte az emberin túleső, önmagában levő szerelmet is, bár inkább csak szimbolikus valóságával volt dolga. Érdekes megfigyelni költészetében a középlények birodalmát: az önmagában levő valóság, és a korlátok közé zárt emberi lét közt élnek a Kimérák. Ideák, megszemélyesített absztraktumok, a valóság és lét absztrahált lényei. Nem az értelem konstrukciói, mint Kant szemléleti formái és kategóriái, inkább a platonai ideákhoz hasonlítanak. Nem az égből, hanem a tárgyakban rejtőző ideákhoz. Ezek a kimérák, középlények Ady lelke mély rétegeiben élnek, s szimbólumokban vetítik a verset. Leggyakrabban szereplő középlények az Élet, a Halál, a Szerelem, a Mámor. Kiméráiba szerelmes, s ugyanakkor harcol is elsodró titáni voltuk ellen. Az Istent hívja segítségül ehhez a harcához:

*Te, Isten, mi egyek vagyunk:
Mikor kimérákba szerettem,
Már ott voltál hátam mögött,
Nehogy kimúljak hülye sebben.*

(A kimérák Istenéhez)

Élete négy legfőbb ügye: a szerelem, a filozófia, az Isten és a magyarság. Legállandóbb, amiből egy pillanatra sem lépett ki, a szerelem volt. Asszonyok kísérték végig az életét. A személyük általában nem fontos. Bármelyikük is csak parányi része volt a csók-mindenségnek. De ilyen mivoltukban a férfiaknál sokkal közelebb állanak a tudattalan ősi valósághoz, a differenciálatlan egy szerelemhez. Ady a szerelmet szerette bennük. „A legfőbb várta” soraiban mint végső valóságról, utolsó menedékről beszél róluk. Az ember tulajdonképpen emberi mivoltán túleső valóságról, ami mégis a legfőbb várta volt a számára.

*Óh, asszony, őrség, tűz-jeles vén halmon,
Ki az ellenek áruló szót gyújtogatsz.*

*Haszontalan s bolondságnak utolsó.
De legfőbb várta mégis az én szívemen.*

(A legfőbb várta)

Nem egyszerű asszonyi hűtlenségről szól, hanem az ember emberi élete ellen történt árulásról, az egyéniség szétbomlasztásáról, és a mélységekbe történő hullásáról. Az ember világos, körülhatárolt létében haszontalan és bolond dolog az asszonnyal való harc, mégis a nő a legfőbb várta.

Ady egyik legmélyebb vallomása: „Halálosan szeretem a szerelmet.” Nem szerelmeskedő játékot űzött, hanem a nagy lázadásnak egyik legegyszisztenciálisabb fejezetét élte. Könnyű, vidám kalandról soha egy szót sem írt. Szerelme mély, sötét, tragikus színezetű. Emberi mivoltában, egyéniségében a magánvaló átélésének egy lehetősége. A nő sem volt számára csak enyelgő társ, hanem a mindenségnek az orgazmusban elérhető egy darabja. Szerelme egyik tárgyáról, a kis zavart Éva-gyermekről azt írja: „Te Élet, anya, Te gyermek, Te testvér”. Nőkön és polgári szerelmeken túl halálosan szerette a szerelmet.

A legősbibb, magában levő létet és valóságot próbálta átélni benne. A másodlagos, emberi mivoltában élő ember számára ez a primer valóság három mozdulatban valósul meg: „Holnap s mindig az emberek Ölelnek, szülnék és temetnek.” Ez a három, mégis egy mozdulat a magánvaló-lét egy részének, a Szerelemnek az emberi életben történő megnyilvánulása. Ennek sok-sok kis módosulása és változata az egyesek szerelme. Az emberi létnek valami módon alapténye, de maga az emberi élet mint felépítmény zárt korlátai közt más szerkezetű és más minőségű. Lelki és szellemi tények által meghatározott és differenciált.

*Szép asszonyom, a szerelem
Ötlettelen és ócska jószág,
És mégis, hidd el, ez az egy
Hajszás valamink: a valóság.*

(Biztató a szerelemhez)

Az emberi létnek a lényegéhez tartozik, hogy ezt a számára hármass tagozódású, mégis egy valóságot szellemi képességével, hitével, kultúrájával feledtesse, élete néhány évtizedére mássá tegye. Az embernek nem ezzel a valósággal, hanem az emberi életével kell foglalkoznia. Ady is feledni akarja a szerelemnek születésben és halálban adódó ősi valóságát, de nem a speciális emberi élet módzataival, legalábbis nem mindig azzal, hanem magával a szerelemmel. Annak a mámorával akar megfeledkezni a Szerelem emberi létünkben adódó ősi tényeiről, a születésről és a halálról. A magtalan szerelmet hívja mákonynak a halál ellen. Ezen a ponton lázadása az emberi élet kultúrában, vagy hitben való beteljesülése helyett destruktívvá, az öncélú mámor hajszolásává lesz. Igaza van, az ember „csók-kérő daganata” sosem fog lelohadni, de az csak egy része lehet az ember életének, másodlagos, mégis egyetlenül szép emberi életének. A halált emberlétünk kibontakoztatásában s Istenhez való viszonyunkban kell felednünk, nem pedig a mámor mákonyában. Ő gyakran azzal akart győzni fölötte. Bele is dobta magát a karjaiba.

*Epében, könnyben és mézben,
Halálosan, tudatosan
Elfogyni az ölelésben:
Ezt akarom.*

(Elfogyni az ölelésben)

Nemcsak érzékisége lángolt ebben a magatartásában. A Mindenség ellen történő lázadása lobbant benne nagyot. Másféle módon is lázadt, s ráadásul az emberi kereteken belül is mindent megérintett és formált. Ezzel természetesen nem akarjuk elsikkasztani lobogó érzékiségét.

*

A szerelem tehát a magánvaló-lét és valóság bennünk is levő, s általunk is átélhető része. Természetesen apró parcellákra osztják emberi létünk korlátai s százféle módon meghatározó törvényei. A férfi és a nő valamilyen fajtájú kapcsolata, amit konkrét egyesek eseteiben szokás szemlélni és írni róla. Ady azonban olyan mélyen élte a szerelmet, hogy a magánvaló-lét rejtelseit érintette és tudatosította benne. Magáról a szerelemről a konkrét egyesek esetein túl is sok újat és meglepőt tudott mondani.

Legalább is annyit, mint a görög mitológia. E szerint Zeus az eredetileg kettős alakban élt embert kettévágta, s azóta férfi és nő örökké keresi egymást. Ezt az egységet, teljességet akarta elérni Ady minden nőhöz való viszonyában. Nem találta meg, azért üzte a vágy egyikőtől a másikhoz. Nem a konkrét nőt, hanem léte hiányzó felét kereste a szerelemben.

*S akkor volt, amikor ő ment itt,
Hozzám-hajtott, édes néemberem
S akkor volt, amikor nagy-ámulva
Tárta ki karját két szakadt
Egy-ember és megint egy lett újra.
És nem is volt ez szerelem,
Csak visszaforrás újra itt,
E választó, bitang időben.*

(Hiába hideg a Hold)

A teljességet kereste. Természetesen függetlenül a görög mitológiától. Évezredek távlatában az emberi lét hiányérzetének a kifejezése, s a szerelemben való teljesülés vágya mind a kettő. Ezért élt egész életében a szerelem sodrában.

Ezzel azonban még nem értük el szerelmi lírája legmélyebb és legsajátosabb részét. A hétköznapi elterőden Ady a kettészakadt ember, a férfi és női princípium egységét sokszor saját magában találta meg. Egyáltalán nem biológiai tényekről beszélünk, hanem a költő feminin lelki vonásairól. A zseni hétköznapi elterő egyik tulajdonsága az örök női. Nem a nőiség a zsenialitás, önmagában az csak negatívum, hanem annak a zseniben történt ötvözete. A lángész valamilyen módon a kettészakadt embert, a kétféle princípiumot több-kevesebb mennyiségben és minőségben, tehát ötvözetben magában hordozza. A nőt nem másban, hanem saját lelkében keresi és szereti. Bármelyik asszony is csak elindítója „A Magunk szerelmének”. Ebben a távlatban kap igazi értelmet szerelmi lírája. Szerelmes szeretettel valóban csak önmagát szerette, a létében levő nőt, ami összehasonlíthatatlanul több, igazabb és fontosabb volt számára minden „idegen” asszonynál. Lelkének ezt a részét, a semmilyen testi nőben meg nem található csodálatos ötvözetet emelte eszményi magasságba. Erről írja: „Bús asszony-ember, de lelke Nap üszke”, „Királynő az én párom”. Nem Lédához, vagy valamelyik más nőhöz volt ténylegesen köze, hanem mindig csak saját magához. Félelmetes szépen zeng Ady költészetében a maga szerelme.

Nem általános emberi tulajdonság ez a lelki értelemben vett kettősség. Csak a zseni átka és kiváltsága. A hétköznapi embernek — gyakorlatilag tehát mindenkinek — egy külső valakiben, nőben kell megtalálnia élete kiegészülését. A szerelem — egy-két zsenitől eltekintve, a költőké is — férfi és nő viszonya, s ha valaki csak magára vonatkoztatja, önzését éli ki csupán. Ady szerelmének a kiváltója is mindig egy nő volt, de a folyamat csak a saját lelkében zajlott le. Csak ott kereste a teljességet, ott birkózott a Mindennel.

Honnan származott ez a lelki minőség, vagy legalábbis annak az erezte és tudata? Egyik versében érdekesen magyarázza meg.

*Asszony ölébe ha lehajtom
Nagy, szomorú szatir-fejem:
Emlékezem.*

*Messze és mélyen az Időben
Én asszony voltam: termetes,
Szerelmes.*

(Ha fejem lehajtom)

Két dolgot mond el ebben a pár sorban. Először a préegzisztens létezéséről beszél, azután pedig az időben valaha történt asszony-létéről. Valaha asszonyként létezett. Ezért hordja magában az örök nőiséget. Egy régebbi egzisztálásnak a sejtelve él benne. Nem ebben az egyéniségében való létezésé, hanem a lét egy más változatáé, de ami mégis ő is volt. Nagy lázadásában kitapogatta magában a létet, s kezdettől fogva ahhoz tartozónak érzi magát. Most férfi formában egzisztál, de az asszonyi lét teljességét is átélte,

azért mind a kettőt, különböző fokokban magában hordja. Minden őünk bennünk él, csak az egyikben színtelenül, a másikban robbanó erővel.

Ha valakinek kedve van hozzá, ebbe a versbe belemagyarázhatja a lélek-vándorlás tanát is, bár Ady egész költészetével találja szemben magát. Ady az örök létben hitt, s ettől átjárta az egyedi létezés tragikumát sírta minden kötetében. Nemcsak hitt benne, hanem magában is hordta, így annak a változatai révén a női princípium is realitás volt az életében. A lelkében élő nőiség kényszerítette hajdani asszony voltának a megvallására. Ebből pedig szükségszerűen következett a kis női csukákon túl a maga szerelme. Ady a legférfiasabb férfiak egyike: „Igaz, bús férfi vagyok.” Azért tudta szeretni végtelen szerelemmel a lelkében lakó örök nőt, ezért vallotta: „Nem a némbert, én magamat csókolom.”

Valami végtelen életszomjúság gyötörte. A szerelemmel próbálta enyhíteni. Saját génuszában találta meg a női mivoltot is, így minden szerelmi szimbóluma magára vonatkozik. Más nélkül próbált üdvözülni a saját szerelmében, önmagáért való életének egyik legnagyobb fellobbanása volt szerelmi költészete.

Ez a lelki szimbiozis azonban nem teljes. Néha asszonyrésze elhagyja. Ezt az érzését külső asszonyokhoz való viszonya is táplálta, de a döntő pont mindig saját maga, életének hiún imádott asszonyrésze.

*Egy régi, kényes, édes dámát,
Kegyetlen szépet siratunk,
Bennünk-sarjadtat; asszony-részünk.
Valakit, kiért hiúk voltunk.*

(Valaki útravált belőlünk)

Nem egy valóságos nőről beszél, hanem a saját lelkében fakadt nőiről, egy kényes, édes dámáról, emberek fölé emelő teljességéről. A valóságos nőkről, a faló szájú kis női csukákról megvolt a látása és véleménye. Nem az önmagában negatív női mivoltot dicsőíti, hanem a saját lelkében élő nőt. Mert az csak ilyen viszonyban, ötvözetben, a férfival ennyire egybeforva pozitív, szép és nagy. Teljességének az érzése, s ebből fakadó hiúsága lelkének a női része. Szerelmes verseit önmagához írta. Valóban nőies az egy fából faragott férfival szemben, aki a szerelmet csak a külső életben találhatja meg. — Természetesen vannak egyéb vonatkozású szerelmi versei is. A család vágyával, vagy az érzéki gyönyör és fájdalom sikoltásaival foglalkozók, szóval erotikusak. Csak a férfi és nő szokásos szerelmi viszonyának megfelelőek nincsenek. Zsenije csak önmagában találhatta meg az örök nőt, a külső nők csak eszközök és alkalmak voltak a számára.

Lelkének ez a női része néha kiesik az életéből, olyankor szomorú és elhagyott, mint a valóban asszonyok nélkül élő férfiak.

*Valaki útravált belőlünk
S nem veszi észre senki más,
Milyen magános férfi-porta
Lett a szemünk, lett a szívünk,
Szemünknek és szívünknek sorsa,
Mert asszony-részünk elhagyott.*

*Nem tudjuk szeretni magunkat
És nem hisszük el, hogy szeretnek ...*

.....

*Mert mi csak magunknak bókkoltunk,
Asszony-énünkért, szertelen,*

*Érte voltunk jók, ha jók voltunk,
És kacérok és hűtlenek
És most sírva megözvegyedtünk.*

(uo.)

Mihelyt asszonyrésze valami miatt kihull a lelkéből, nem tudja tovább szeretni önmagát. Abban a pillanatban elhal a szerelmi líra. „Mert mi csak magunknak bókoltunk, Asszony-énünkért szertelen.” Ez a kulcsa Ady szerelmi költészetének. Asszonyok légiója ment át az életén, de ezek csak a kíváncsi érzékiség eszközei voltak. Az igazi szerelmi líra, férfi és nő minden vonatkozásának szellemi régiókba emelt költészete, Adynál kizárólag „A Magunk szerelme”, önmaga szerelme.

A képességet, különösen a zsenialitást általában el szokták vonatkoztatni a testtől, s valami magában lévő entitásként kezelik. Ady abszolút tisztán látta a test-lélek-szellem egységét. Egyiknek a másikban való benne élését, egyiknek a másik nélkül való lehetetlenségét. Szerelmi lírája is a három egységen alapszik. Sokszor egészségesen hangsúlyozza a test szerepét, néha azonban szem elől téveszti a másik kettőt s csak a test vágyai és mámore hajítják.

„Múzsám: Szilágyságban határozott vén testem.” Ezzel a mondattal testének a költészetben való szerepét határozza meg. Először egyáltalán nem erotikus irányban. Rendkívül kényes szerszám volt a teste. Szinte közvetlenül süttött belőle a lélek és szellem. Érti az ember, hogy a magánvaló-lét próbál megmutatkozni ezen a majdnem átlátszóvá vált testen keresztül. Mert ez is csak jelensége a mögötte lévő valóságnak. A lelki-testnek, amiről Pál apostol is beszél. A test, lélek, szellem valahol a jelenségek világán túl szorosabb kapcsolatban van egymással, mint mostani formájában. A magánvaló test is meghaladja érzékeinket, s a lélekhez hasonlóan utolérhetetlen mélységű. Azzal együtt hordozója a zsenialitásnak is. Ezért nevezi Ady múzsájának. Nemszerelmi vonatkozásban testének erről a funkciójáról így beszél:

*Testem, ez a szent, kényes szerszám
Mint valami ördögös posta
A most-Idők rémületeit
Előre és magával hozta.*

(Már előre rendeltettem)

Nagyon gyakran azonban elhajlik az érzéki test élete felé. Önmagában ez még nem érzékiség, nem a gyönyör hajszolása, csak valami utolérhetetlen elmélyedés a testiség örömeinek a titkaiba. Van azonban szerelmi költészetének olyan része is, ahol csak erről a kézzelfogható hús-vér testről, s az ugyanilyen formában megfogható asszonytestekről van szó. Ez már a hús szöveteinek a mámore és tobzódása. Itt már kellett a szerelmi társ, a húsnak a partnere. Mohóságával és mérges nyilaival ez az övön aluli szerelem emésztette az életét. Bár ebben sem csak a mámort kereste, hanem az orgazmusok pillanataiban az üdvösséget, vagy a halált. Az érzéki testen keresztül is megpróbált betörni a magánvaló-birodalmába. Az asszonytestek lírája azonban ezen a fokon már csak a hús költészete. Most is teste volt a múzsája, de olyan módon, hogy a lelket és a szellemet nem hármassá tagozódása szerinti valóságába burkolta, hanem jelenségszerű voltába. A legvaskosabb anyagi realitás, mámore és bűn jelentkezett a nyomában.

Sok változata van Ady szerelmi költészetének, mindegyiknek azonban ez a sor az alaptónusa: „Halálosan szeretem a szerelmet”. Nem a konkrét nőt, hanem a szerelmet szerette halálosan. Szerelmét viszont nem a külső világban, hanem saját magában találta meg. Amit másban keresett, az is mindig önmaga volt. Így érthető a szerelem démonának a sikoltása: „Nem a némbert, Én magamat csókolom.” Végeredményben olyan mindegy, ki volt szerelmének a tárgya.

*Csókjaimat szedtem, vettem,
Híven sohase szerettem.*

.....

*Ha od' adtam testem, lelkem,
Kerestem és mitse leltem.*

(Híven sohase szerettem)

Személytelen szerelem ez, illetve csak a maga személyére irányuló. Elvonatkoztatta a konkrét nőktől, önmagáért valóvá tette. Nem az átlagember közösséges önzése szerint, hanem ebben a senkihez nem kötött parttalan szerelmi áradásban próbált megistenülni, a megőszült tenger túlsó partján kikötni. Nem sikerült, csak a test a testen nagy csata lett belőle. Egyéni tragédiájának ez volt a legerősebb rugója. Lírája félreérthetetlen: a szerelemben való üdvözülés kísérlete bárki számára is csak tragédiába vezethet.

Konkrét személyekhez szóló ajánlások mellett is teljesen személytelen ez a szerelem. Végső fokon soha nem a szóban forgó nőt, hanem mindig Csók-kisasszonyt, az egyetlen erre érdemeset szerette. „Halálon innen, Életen túl” van a csók-palota, nem külső valóságában, hanem csak a lelkében létezően. Ott van az ezer asszony és az ezer Soha. A soha ki nem elégülés és a csók által soha meg nem váltatás. Ennek a személytelen démoni szerelemnek minden tragikuma ott sir ebben a pár sorában:

*Ott fogsz futkosni mindörökké,
Gyáván, vacogva, csóktalanul,
Jégvirágosan, csóktalanul,
S barna hajadra a nagy Ősznek
Hóharmata hull.*

(Az alvó csók-palota)

Lelke ódon babonás várában ott sétál az örök szerelem, a vár fehér asszonya. Nem egy konkrét nő veszi be szerelmi ostrommal a lelkét. Női része, a fehér asszony nevet ki az ablakon, s nevetésében cseng szerelmi költészete. Ennél szubjektívabb, teremtőbb tendenciájú (és tragikusabb) líra már elképzelhetetlen. Szemmel láthatóan megmutatkozik, hogy a Más csak az Én teremtésében valóság. Félreérthetetlenül megmondja: „Magam szeretem, ha szeretlek.”

Szerelem még ez? Konvencionálisan nézve semmi esetre sem az. De ez a szerelem életet és létet meghódító végtelen igazi áradása. Tragédia, bűn, ahogy minden tragédia bűn. A titán teremtő mozdulása a magánvaló-lét feletti győzelemért, hogy megistenülésében megváltója lehessen ennek a sok kicsi önző életet élő, s gyatra szerelembe merült embernek.

Az itt elmondottak nemcsak második szerelmi korszakára vonatkoznak, amikor már szakított Lédával, s jelentéktelen kis női csukákkal volt csak dolga. A Léda-zsoltároknak ezek a motívumok még sokkal tisztábban megmutatkoznak. Idézeteinket is jórészt onnan vettük. Lédát is csak ő teremtette, ilyen nő ténylegesen nem is volt. Saját lelke egy részét, női mivoltát sugározta rá valakire, s így megteremtette Léda aranyszobrát. Magából vetített ki mindent: női mivoltot, szépséget, vágyat, értékeket; így alkotta meg az aranyszobrot, szerelmének igazi tárgyát.

*Hús-tested akármerre menne,
Arany-tested értem lihegne,
Mindig, örökig.*

(A Léda arany-szobra)

Lelke tartalmát tárgyasította. Ölelő karjaiban ezt az arany Lédát tartotta, a hús-vér nőre minden csak csodás, verses ráfogás volt. Léda rég elsüllyedt a tegnapok múlásában, de az aranyszobor, Ady lelkének a tárgyasított szerelme, örökké ragyog a magyar költészetben.

„Ruth és Delila” soraiban száz alakban százféleképp látta. Egyik sem volt Léda, minden vonását csak ő vetítette rá. Így vannak ezzel a kisszerelmesek is: lelkük minden szépségét és jóságát rávetítik a szeretett nőre, s azután szükségképpen jön a kiábrándulás. Nem elegek önmaguknak, jön tehát a megalázkodás. A nő egysíkú szemléletébe való betörése az életünknek. Ady is hatalmas lelkének női árnyalatát, minden gazdagságát kivetítette magából, de számára csak ez az általa kreált, másképp soha nem létezett, csodálatos százarcú és százízű nő volt a valóság.

Száz alakban, százképpen látlak,

Látlak Ruthnak és Delilának,

Látlak mindenkinek.

Látlak angyalnak és ördögnek,

Dicső Valónak, tunya dögnek,

Látlak mindenkinek.

(Ruth és Delila)

Már szerelmük elején a szakításra gondolva prológusnak írta, hogy Lédát, saját lelkének egy árnyát egyszer majd a színe elé parancsolja. Lelkéből fölcibálja, telefröccsenti tintalével, bepaskolja mérges csalánnal, kikacagja, s aztán: „Felé fúvók: menj, elbocsátlak.” Évek múlva jött is „Az elbocsátó szép üzenet”, a kósza árnyat elfújta Ady. Megszűnt a híressé kikiáltott viszony, de ugyanolyan intenzitással, sőt még mélyebb tartalommal égett tovább szerelme, s hangzott szerelmi lírája. A kis senkik éppen úgy inspirálták, hisz szerelmének a tárgya csak a saját lelkében élő nőiség volt. Saját teljességének érzete és tudata, a szerelemre egyetlen igazán érdemes szépség: Csók-kisasszony.

*

Szerelmi költészetének ez a lényege és az alaphangja. Természetesen egyedül maradt, még a szóbanforgó nők is idegenekké lettek. A velük való kapcsolat csak önmaga elégetésének, testi mámorokban való elherdálásának az alkalmá volt. Szenvedélyének halálos kielégítése.

De van szerelmi lírájának egy ettől különböző hangja is: a tisztaság, az élet földi folyamatossága, a család vágya. Édesanyja, soha meg nem született fia, s bizonyos vonatkozásban felesége, Csinszka fér bele ebbe a kategóriába. Szerelmi költészet ez is, bár nem a tárgy nélküli szerelem lírája.

A magyar költészet gazdag az anyai szeretet megszólaltatásában. Költői tárgyként gyakran megjelenik az édesanya. Gyöngéd és szeretetteljes szavakkal, rendszerint kívülről beszélnek róla. Ady lírájában viszont sorsának az alkatrésze. Nincs külön élete. Fia sorsaként vagy szűrkeség, vagy áldás, vagy átok.

Ady nagyon szerette az édesanyját, kötődő, csúfolódó, mindennel és mindenkiel harcban álló élete csak előtte tudott leeresztett fegyverrel megállni. Mégis, mikor számbaveszi viszonyukat, így ír róla:

Csak azért volt ő olyan szép

Hogy ő engem megteremjen,

Hogy ő engem megfogadjon,

S aztán jöjjön a pokol.

Bizarr kontyán ült az átok.

Ez az asszony csak azért jött,

Hogy szülje a legbizarrabb,

A legszomorúbb fiút.

*Ő szülje az átok sarját
Erre a bús magyar földre,
Az új hangú tehetetlent,
Pacsirta-álcás sirályt.*

(Az anyám és én)

A maga sorsát régen tisztán látta. Óriási mivolta átokként nehezedett az életére. Népére nézve pedig valóban pacsirta-álcás sirály volt. Neki kellett a végzetet belesikoltani a magyar éjszakába. Emberfölköti lázadásában és meddő messiásságában átkozottnak érezte magát. Ez az átok ott ült már az édesanyja bizzar kontyán, de csak a fia életében teljesedett be. Anyja szülte sorsával együtt, egyúttal életének szorosan a része is volt. — Verse végén felsír a bűntudata, hogy torz életével ő kergette a vénségébe, de ez az emberi ellágyulás az előbbieken nem változtat semmit.

Ritkán bukkan fel az édesanyja, de mindig mélyértelmű módon, sorsa alkatrészeként szerepel. Élete végzetes útját is a hozzávaló kapcsolatán méri le:

*Akit én csókolok, elsáppad,
Nem merem megcsókolni
Az anyámat.*

(Akit én csókolok)

Mikor az élet sötét hatalmával, az ős Kajánnal harcol, így védekezik, és így próbál menekülni: „Uram, van egy anyám: szent asszony.” Halálára gondolva is rendszerint ő jut az eszébe, benne gyakran össze is kapcsolja a születés és halál misztériumát. Sorsa eszközeként szerette. Az asszonyokkal vívott ádáz tusákban ő mindig megmaradt tisztának, menedéknek, a szerelem távoli ideájának.

Ady, a magyarsághoz való viszonyát kivéve, minden vonatkozásban végzetesen egyedül maradt. Szerelmei élet helyett csak órákat adtak. Családjért, gyermekért síró versei szerelmi lírája peremén helyezkednek el. Közülük némelyik a legmélyebb emberséget szólaltatja meg. Mikor soha meg nem született kislányra gondol, az emberi fájdalom legmélyét kavargatja fel versében. Az életből már kifelé haladva írja: „Szívemben az elveszett, szép családok Tűzhelyeiről pernyét ver a szél.”

Őseire büszke nemzetség volt a familiája. Bár tudta, hogy ő az értelme az évszázados láncnak, mégis fájtn neki a magtalanság és az elmúlás. Egyik versében az édesapjával nagy sírkertet mér. Csak négyen kerülhetnek bele — szülei, testvére és ő —, édesapja mégis némán biztatja a halál partján:

*Százszor és százszor újra kezdi,
Már száz sírra eleget lépett,
De hátha, hátha
S bús lépéseit megnöveszti.*

(Nagy sírkertet mérünk)

Később mind tisztábban érzi, hogy a szép öregséggel együtt a családot is eljátszotta. A meddő szerelem borzasztó módon visszaüt a lázadóra. Nem a szerelem gyümölcsében akart győzni, hanem a mámorát próbálta életet megváltó erővé tenni. Elégette magát, de megváltás helyett az elmúlás nézett rá.

Minden élet egy, egyetlen, nem folytatható és nem pótolható, kárhozata, vagy üdvössége csak a saját ügye. Még a legszorosabban hozzátartozók is más életpályát futnak be. Mégis mindenki nézi az elődöket, s várja az utódokat, hogy egészen másféle módon bennük folytatódjék a harc, a sors, az élet. A férfi reménye a gyermek. Benne akarja látni élete megoldását, vagy remélni a győzelmet.

Ady először elég könnyen vette ezt a kérdést. Lédával való szerelme elején írja:

*Bús szerelmünkből nem fakad
Szomorú lényünknek a mása,
Másokra száll a gyermekünk,
Ki lesz a vígak Messiása,
Ki majd miértünk is örül.*

(A mi gyermekünk)

Ebben a pár sorban a tragédia mélysége is benne van. Lényünknek nem fakad mása, lobogó szerelmük bűn. Nem ők hozzák világra a nagyon áhított gyermeket. Pedig Ady, a kárhozott lázadó el nem végezheti, amire vállalkozott: nem lehet az élet megváltója. Kell a tragédia nélküli tiszta gyermek, a vígak Messiása. Vér szerint nem lehet az övé, de legalább lélekben ő akar az őse lenni. Mások lesznek a szülői és mégis ők, a napvirág-szemű menyasszony és a napsugár-lelkű legény. Másoké lesz a gyermekük, de lélekben mégis tőlük fogant. Nem szellemi azonosság révén vallja, hanem valami misztikus lelki nász útján, hogy övé a más véréből fakadt gyermek. Eltemetett, tragédiába hullt, igazi énjének lenne ez a fia.

Kell a gyermek, a vígak messiása, mert nélküle torzó marad Ady is.

*Kit napvirág és napsugár
Új ígére, új dalra termett,
Áldott legyen, ki eljövend,
Az idegen, nagyálmú Gyermeke,
Kit küldtek régi bánatok.*

(uo.)

Évek múlva már keservesen zokog, meg nem született fia fellegbölcsőjénél. Alig van a magyar irodalomnak ennél megrázóbb verse. Nem elég a mások gyermeke, a magáét, az eltékozoltat akarja és siratja. „Csak téged kíván már a csókom, Kicsi fiam,” vallja a szerelem mámorában lázadó és megistenülni akaró tragikus Ady. Szerelmi költészetének ez a legmélyebb és legcsodálatosabb hangja. A lázadó emberré lett. A nők révén sohse tudott kilépni a maga szerelméből, most maga helyett mást akar, mást szeret, mást kíván élete középpontjába állítani. „Csak téged kíván már a csókom.” Ebben az érzésben szeretete áttörte énje korlátait.

*Hűs lugasban vén, nyári napon,
Aludj, mikor az apád altat,
Kicsi fiam:
Fellegbölcsőd sírva ringatom.*

.....
*Hogy ködből vagy és sohse valál,
Sohse fájt így szegény apádnak,
Kicsi fiam,
Közel lehet hozzá a Halál.*
.....

*Vén nyár, vén sors, magtalan apa:
Akartad-e valaha látni,
Kicsi fiam,
Kóbor, bús apádat valaha.*

(A fiam bölcsőjénél)

A vígak messiásáról sem beszél többé, hanem csak soha meg nem született kisleányról. A lázadó észreveszi, hogy élete alapja mégis az emberformájú ember. Ennek az összetörtét siratja ilyen keservesen. Megváltói szerepében még csak közelébe sem tud jutni Krisztusnak, az egyetlen Megváltónak, aki anyjának és testvéreinek hozzávaló viszonyát elrendezvén, így szól: „Az én anyám és az én testvéreim azok, akik cselekszik az én Mennyei Atyám akaratát.” Ady csak ember volt, óriási lázadó, de ember, s pokoli lánggal égő szerelmi-lírájának ez a legemberibb és legtisztább hangja.

Leszámol a kérdéssel, hogy soha nem lesz fia, aztán új misztikába merül. Csodálatosan tiszta és mély misztikába. Saját kisleány korát, kisleányi mivoltát helyettesíti be soha meg nem született gyermeke életébe. Már az előbbi verset is így végzi:

*Halál leseng e nyári napon,
Mintha én feküdnék bölcsődben,
Kicsi fiam,
S álom-arcocskád cirógatom.*

(uo.)

Máskor egy ismerős kisleányról ír, saját magáról. Benne érzi élete elvesztett szépségét, tisztaságát, töretlenségét. Ahogy indult, s amilyené kellett volna lennie. Néha gyermekként sírva ébred, s ezt a magában hordott örök gyermeket végtelenül szereti.

Misztikus érzését lassan átviszi minden kisleányra. Érdekes módon a kisleányokról egész másképpen ír. Már éveik kezdetén is a nagy életforgatagban sodródó parányi Éváknak írja le őket. Csak a kisleányok élete egészen más. Külön világ, a csodák világa. A gyanútlan érzések és szépségek birodalma. Százszor sírja, miért leszünk nagy, rossz fiúk. Szerelem ez? Föltétlenül az. Tragikus vergődése mögött a jóság és tisztaság végtelen szerelme.

*Jó, kis fiúk lelke
Nyár-álmokat lelve
Röpkül ki az ablakon.
Nagy, rossz fiúk fáznak,
Jajgatva bokáznak,
S zúg-zeng a Jégcimbalom.*

*Miért nővünk nagyra,
Behavazva, fagyva,
Ha a hideg Duna zúg?
Kis emberkék népe,
Élet szemefénye,
Mért leszünk nagy, rossz fiúk?*

(Zúg-zeng a Jégcimbalom)

Egyik versében Krisztust gyermekhez hasonlítja, illetve a gyermeki tisztaságot krisztusinak mondja, amit keresztre feszít a világ. Végtelenül szereti a gyermeki lelket, megvallja, hogy kisfiúnak lenni az élet egyik legfőbb és legtisztább java.

*Téged búval és jókor
Minden csapással ver meg,
Te: legszomorúbb ember,
Ezerszer ember: gyermek.*

*S vallató kamrájában
E nagy, iszonyú pernek,
Izzó vas-szűzek állnak:
Korán-jövő szerelmek.*

(A gyermekség elégiája)

A szerelem költője félreérthetetlenül kimondja, hogy a gyermek külön, tiszta, csodákkal teljes világát korán jövő szerelmek — mindig korán jönnek — süllyesztik el. A szerelmek izzó vas-szűzek, az élet legkegyetlenebb kízó eszközei. — Véres, tragikus nászai mögött a gyermeki létbe, a kisfiúk csodálatosan tiszta világába szerelmes. Ide mindig visszavágyott, s keserves könnyekkel siratja el, hogy neki nem lehet kisfia, aki újra átélné a tisztaság csodáját. Mintha Krisztus szava csengene ezekben a verseiben: „Ne tiltsátok el tőlem a kisgyermeket, mert ilyeneké a mennyeknek országa.”

Nemcsak a gyermekkorából nőtt ki, hanem a boldog zilahi diákevekből is. A világ komisz forgatagában, szerelmei poklában égett, s látta, hogy a hozzá hasonló élet útja mind ide vezet. Szellemi örökösére ráhagyta egész életét, tisztasága vágyát, s szerelmi mámorát és kínját is. Végül azonban örököse sem maradhat meg a tisztaság világában, harcoljon hát több göggel, még nagyobb lázadó legyen. A kisfiúk tiszta világán kívül csak lázadni tud és akar. De a héja-nászok mögött ragyogó tisztán áll ez a külön világ, háttere és kiegészítője szerelmi lírájának.

Szerelmi költészetének van még egy tiszta fejezete. Feleségéhez, Boncza Bertához írt versei. Az asszonytesteken bukdácsoló költőben régóta jajgatott már a jóság síró vágya. Meleg karokban akart melegezni, nagy hűséggel mindent szeretni, még az álmokat sem hazudni. A jóság utáni síró vágyában írta: „Milyen jó volna jónak lenni.” Élete végén a tiszta szerelem formájában megcsapta ennek a jóságnak a szele. Nem lényegében, hanem etikai magatartásában volt tiszta ez a szerelem. Lényeg szerint sok minden keveredett hozzá: fajtája szerelme, menekülés, a háború borzalmái; mégis ez tette számára lehetővé a jóság síró vágyának a megvalósulását.

Élete és szerelmei különböző lázadásaiban megvárta a tiszta szerelmet is. Tudat alatt valaki féltőn fogta. „S szebben nem lobogott élete még a poklokban sem.” Tiszta, fiatal lány lett a felesége. A testében kiégett és összetört Ady számára ez már nem a régi nagy szerelmi mámort jelentette, hanem a menekülést és a pillanatnyi megnyugvást. Házassága legszorosabban kapcsolódott népe szerelméhez. Ez a motívum mindennél fontosabb volt.

*Bolond, új kor: minden megváltozik,
De mi feledt nászunkban
Szép úr-fajtánk megint találkozik.*

*Kiket edzetek százados kohók,
Ím, egymás ajkán késünk:
Egymást karolók és nem loholók.*

*Idegen urak s asszonyok hona,
Oly hús-halványan kísért,
Mintha nem jártam volna ott soha.*

(Óh, fajtám vére)

A világháború borzalmi is a másik emberhez hajtották. A felidézett gonosz erők forгатagában rokkantan nem állhatott meg. Kellett a társ, a szerelmi partnernél sokkal szorosabban hozzátartozó ember. Nem társadalmi vonatkozásban — Ady ilyet sohse keresett — hanem a tragédiájából kilépni nem tudó férfi fajtája kollektívumán kívül egy nőt akart élete tényleges társául. Ady önmaga szerelmében soha nem volt egyedül, elég volt önmagának. Csak amikor Énje zárt egységét a halál előtt állva feladta, s kilépett önmagából, akkor vált társtalanná. Házassága valóban a másik ember keresését jelentette. Mindenesetre azt szerette volna benne elérni.

*Gondoltam: drága, kicsi társam,
Próbáljunk mégis megmaradni
Ebben a gyilkos, vad dúlásban.*

.....
*Mikor mindenek futnak, hullnak,
Gondoltam: drága, kicsi társam,
Tarts meg engem ígérő Múltnak.*

.....
*Karolsz még drága, kicsi társam?
Jaj nekem, jaj ezerszer is jaj,
Ebben a véres ájulásban.*

(De ha mégis?)

Voltak pillanatai, mikor a feleségében való feloldódást ténylegesen érezte. „Szabadabb vagyok minden szabadoknál, Olyan teljesen nem magamé.” Az én kötöttségéből kilépő ember létünk törvényei szerint akkor szabad, ha bizonyos körülmények közt máshoz kötött.

*Most vagyok Én és büszkén viszem
Szent és ifjúságos, bolond viharokba
Az egyetlen ölelnivalót ...*

(Az elhagyott kalóz-hajók)

Társai idáig csak a kimérák, lelke szörnyetegei voltak, tehát majdnem csak saját maga. Kimérákba szeretett, s minden más is feloldódott azok valóságában. Mind a nők is. Most, hogy tényleg másra talált, emberivé lett a szerelme. Nem primér módon; inkább énje szabadult fel a varázs alól. Pillanatokra megérezte az emberi szabadságot.

*És félnek a kísértetek,
S hogy egyre jobban vágatunk, elmaradnak*

S mi csodákként csodákba

S a szabadságból rohanunk föl szabadnak.

(Vágtatás a Holdnak)

Nem önmagában, hanem „Valakiben másban” fényes biztonságnak érzi a szerelmét. Mintha feloldódott volna az Én-élet pokla. Valóban feloldódott, de nem ebben a házasságban. Ez csak pillanatnyi epizód volt, része fajtája szerelmének. Életrajzírói szerint néha még válással is szabadulni akart belőle. Házassága idején sem elégítette ki a csak egyfajta testi szerelem. Kilépett az Én-élet köréből, de nem egy parányi másik lélekbe, hanem a végső veszedelemmel fenyegetett magyarság kollektívumába. Házassága csak egy hulláma volt a magyarság szerelmének; költői megnyilvánulásában mégis külön szint képviselt.

*

Szerelmi lírájának egy része azonban az eddig tárgyaltak közül nem tartozik sehova sem. A kimondottan testi kapcsolatokról szóló verseiről beszélek, amit ő így fogalmazott meg: test a testen nagy csata. Nem törekszik bennük erotikus hatásra, nem játszik velük, nem csiszol rajtuk irodalmi formát, nem csábít, hanem halálosan komor tornáról énekel. Nem kíváncsi versek, hanem a testnek az élet s halál partján tántorgó megnyilatkozásai. Ady testi és lelki struktúrájából következnek, de van bennük tudatos akarás is; a testi kapcsolatokon át megfogni a mást, kilépni önmagából. A testi szerelem mámor-halál pillanatában át akarja törni az egyéniség börtönét, megőszült tengert akar látni maga körül. Ezek a versek és a létrehozó érzések és cselekedetek valóban túl vannak az erkölcs világán, önerejükkel próbálnak úrrá lenni a lét és valóság tengerén. Nem mindig ilyen akarások űzik asszonytól asszonyhoz, sokszor csak testi gerjedelmek, a kíváncsi érzékiség, de még azok se mentesek soha az előbbi metafizikai vágytól. Tudattalanul is él bennük a lázadás értelme.

Elképesztő ez a test a testen nagy csata. Már egyáltalán nincs szó külön személyekről: ez a minden asszony szerelme.

Óh, nagyszerű Szerelem,

Minden nőnek szerelme,

Borzasztó Lehetetlen,

Bolond álom-beszéd,

Nő, minden nő ...

(Óh, nagyszerű szerelem)

Örök kielégíthetlenség. Még öleli a nőt, de már egy másikban próbálja megkeresni a mámor teljességét. Néha el akarja hitetni magával, hogy megtalálta az igazít, eljött a hűség aranyos kora, de ez is csak múltó valami. Ismét kell az új testi kapcsolat. „Borzasztó Lehetetlen” szenvedélyben ég, mégsem tud és nem is akar szabadulni tőle.

Pánerotizmusa az emberi határokon is túlterjed:

Minden kis mozgás csókba téved.

Csókók világa a világunk,

Csókban fogan a gondolat,

Kicsi kis agyvelő-csomócskák

Cserélnek tüzes csókokat ...

.....

*Szent kéj a csók és szent az élet,
A párzás végtelen sora ...*

(A csókok átka)

Mintha egy fordított Schopenhauer beszélne: a világ lényege a csók, az akarat pedig annak a kényszerített szolgája. S az ember ne akarja megszüntetni magában a világ lényegét, hanem teljes egészében élje ki. Ez a pánerotizmus Ady világlátásának csak egy része, de amikor megszólal, kizárólagosságra törekszik. Nem tud szerelem nélkül élni, viszont sajátos önszerelmének ideális világából kilépve rögtön az érzékiség kellős közepén találja magát. Pár ritka esettől eltekintve az önmaga szerelmén túl fellépő vágya minden nőre irányuló érzékiség.

*Szeretem, ahogy megszületnek,
A csecsemőt, süldőt, vént, nagyot,
Szeretek én mindenkit, ki asszony:
Igaz, bús férfi vagyok.*

(A Hágár oltára)

Bármelyik kisebb tehetségű költőnek a kezén ez a pánerotizmus pornográfiává válna. Adynak alig van esztétikailag bántó sora, vagy verse. A démoni testiséget is tökéletes költői tehetséggel írja le. S bár etikailag túl van a jó és rossz világán, mégsem csábít erkölcstelenségre, inkább döbbenetes képét mutatja a kézzelfoghatóan el nem érhetőért való viaskodásnak. Félelmetes versek, az öröm is iszonyú és a mámor is halálos bennük, s mögöttük egy megfoghatatlan rém dobogása hallatszik.

A mindenséget ostromló szellemi felkelését egészíti ki ez a démoni testi lázadás. Szervesen hozzátartozik a megőszült tenger vágyához. A világ végső szubsztanciájában valahogy egy, s Ady sokfelől próbálta megközelíteni ezt a végső valóságot. Meg akarta változtatni a teremtés rendjét, az ember külön világát az ősválósággal próbálta összeolvasztani. Testi mivoltában is örökösen lázadt. Nem kellett erre külön ösztökélnie magát; testestől-lelkestől lázadó volt.

Fiatal kora óta állandóan szerelmes, természetesen magába a szerelembe. Végső fokon mindig önmagát ölelte, de ugyanakkor minden asszonyt kívánt. Szerelemben történt lázadása komor vívódás a végtelenért. Nem az asszonyokhoz való viszonya; az egyáltalán nem állt arányban élete nagyszerűségével. A nőt szerette és lenézte, harcolt démonikus lényükkel, s ugyanakkor semmibe se vette őket. Hozzájuk való viszonyában több a keserűség, mint az öröm. Majdnem büntetés a velük való együttélés, mégsem tud, s nem is akar szabadulni tőlük. Valami démoni, nemkívánatos, sőt ellenszenves van a lényükben, gyakran boszorkányoknak mondja őket, s mégis vágyakat gyűjtenak.

*Szemed szomorú és gonosz,
Két mély gyehenna-fészek:
Marja ki sós könny a szemem,
Ha a szemedbe nézek.*

*Ajkad mohó és vértelen,
Mint hernyók lepke-rajban:
Ha csókosan remeg feléd,
Fakadjon föl az ajkam.*

*Öled hívó, meleg, puha,
Mint a boszorkány-pelyhek*

Altató, bűnös vánkosa:

Jöjj, Léda, megöllelek.

(Jöjj, Léda, megöllelek)

Tisztán megérezte a nőkben lévő démonit, mely mindig megmutatkozik, ha az erkölcsi és társadalmi korlátokat lebontják körülöttük. Legszívesebben ők maguk bontják le. A nő az élet forrása, de korlátnélküliségében a halál, a pusztulás legbiztosabb útja is. Ezért írt Ady örök halálmenetről, mikor látja a férfiakat utánuk futni. Egyszerre szerette és utálta az asszonyokat, izzó rajongással vágyott utánuk és beszélt róluk, s ugyanakkor minden emóció nélkül elűzte őket magától. Lírájának ez volt az egyik legmeglepőbb újsága a magyar irodalomban, ahol eddig — igazán, vagy hazugul — a szeretett nőt a tisztelet feltétlen tárgyaként emlegették a költők. Nem látták, hogy a szerelem sokfajta korlátja lebontásakor törvényszerűen megváltozik a helyzetük az életben és a versekben is. Ha a szerelem entitásként jelentkezik, szükségképpen Adynak van igaza velük kapcsolatban. Pedig minden nőnek a végső vágya a szerelem öncélúvá tétele, semmi más nem érdekli őket igazán. Ugyanakkor szeretnének megmaradni eddigi tisztaságukban is, ahová az emberi lét egyéb erői révén kerültek. Ady költészetéből nyilvánvaló, hogy ez a kettő semmi esetre sem járhat együtt. Ezért is írja:

Leköpöm és csókolom őket.

Ők: a semmiség és a világ

S nekik viszem az Élet-vásárból

A legszebb vásárfiát.

(A Hágár oltára)

Boszorkánnyal való beszélgetése közben leplezi le a nőkre vonatkozó férfiori szkepszisét. Semmi sem olyan náluk, ahogy mutatják. A valóságos etikai magatartás helyett a látszat uralkodik az életükben. Ha társadalmi, vallási, vagy egyéni úton az etikai követelményt meg nem valósítják bennük — ami rögtön tiszteletreméltóvá teszi őket — a szerelem parttalan áradásában elsodródik az életük, s Ady verse, „Beszélgetés a boszorkánnyal”, mindennapi valósággá lesz. A testi szerelem árjában nevezi őket Ady némbor csordának, kis női csukáknak.

Sokszor keserű szájjal igyekszik leszámolni velük; az élet egészen másfajta rétegeiben akar mozogni, mert ebben már az ő számára is fullasztó a légkör. Szerelmeinek lelki tartalmát csak önmagára tudta vonatkoztatni, a nők csak testi mámorának az eszközei voltak. Így érthető, hogy nem tisztelte őket, és sokszor menekülni próbált tőlük.

Drága szép simulásai a Szépnek,

Hogy körül-fogtok, buzdulok

S aztán jönnek, mik mindig jókor jönnek:

Nő, szép, szeret, de megfulok.

(Nő van mellettem)

Menekülés helyett rendszerint a harcot választotta. Kezdetől fogva nemcsak a csók íze kellett neki, hanem a nőknél, minden nőn vett diadal is. Könnyen el tudta dobni magát az asszonyoktól, de az Asszonyon végső fokon nem tudott diadalmaskodni. Egyenlőtlen is a harc. A férfi mindig szellemi eszközökkel kénytelen megívni, míg a nő állandóan a testiség hatalmával harcol, ami önmagában megint túl van a jón és rosszon, az erkölcs világán. Ady nagyon ismerte Nietzschét, s a nőkről való mondását: „A férfi félje az asszonyt, ha az gyűlöl, mert a férfi lelke fenekén csak rossz, de az asszonyi állat gonosz.”

Mégis harcba bocsátkozott velük, és élete végéig tartott a küzdelem. Nagy diadalokat és nagy bukásokat ért meg benne.

*Nagyon fogok szeretni valakit,
Mondjátok meg neki, jöjjön, rohanjon,
Hogy holnap mint hálálkodó kutya
Csókolja a kezemet egy új asszony.*

(Elindult egy leány)

Sok nő fölött állt meg győzőn, gőgösen, de az Asszonnyal kapcsolatban újra és újra be kellett vallania: „Szégyellem, hogy sorsommal Csípőd ringása bánik.” Éppen azért életében örök volt a harc és a nász. A boldog szerelem hangját alig találjuk meg verseiben, annál inkább a harc és a kín százféle megnyilvánulását. Héja-nász volt a nőkhöz kapcsolódó szerelme: „Egymás húsába beletépünk S lehullunk az őszi avaron.” A szerelemben az élet meghódítására vágyott, s minden csókos ütközetének a halál volt a kísérő társa.

Nem tudott asszonyok nélkül, szerelmük s a velük való harc nélkül élni. Az élet vizén csak az asszonyokból vert hídon volt képes átmenni, csak egymásba kapcsolódó szerelmekkel: „Nagy Hídnak szép, támos hajói, Életen ringva átvivők.” Visszagondol mind az asszonyokra, s végül ezt a vallomást teszi:

*Egyik se volt kevesebb
És többet egyik sem ért.*

(A nagy Híd)

Egyik se kivétel, se Léda, sem a többiek. Szerelmes szeretettel csak a saját lelkében élő örök női szépséget szerette, a nők mind csak a test a testen nagy csatának voltak a partnerei, s többet egyik sem ért mint a másik. Szerelmi költészete csak önmagának szólt, a mindenség ellen irányuló testi lázadását viszont sok nővel együtt csinálta végig.

Hogy mutatkozik nála a csók természetrajza? Látnunk kell ezt is, mert a szerelem lezajlása a tudat alatti világ átélése is, vagy legalább annak egy részéé, az őszalammal való érintkezés lehetősége. Ha a szerelemben az ember emberi világának az áttörése nem sikerül, ha valaki nem találja meg benne a magában való létet, akkor utána csak a semmibe való zuhanás következik. Ha viszont átéli a teljességet, akkor csak a halál jöhet. Hová jutott el Ady féktelen szerelmei nyomán?

Versei szerint a szerelemben nem találta meg a kielégülést. Valószínűen gyakran testileg sem, lelkileg pedig jóformán soha. Ezért volt a mindig megújuló kielégíthetetlen vágy, s ezért írt a szerelem és a kín együttvalóságáról. Önmagát és szerelmi partnerét, a félig csókolt csókok nyomán, egyformán a szenvedés járta át.

*Egy félig csókolt csóknak a tüze
Lángol elénk.
Hideg az este. Néha szaladunk,
Sírva szaladunk
S oda nem érünk.*

.....
*Bevégzett csókkal lennénk szívesen
Megbékült holtak ...*

(Félig csókolt csók)

Hiába szaladnak sírva, a beteljesülést el nem érik. Ilyenkor felrémlik előtte a semmi iszonyata. Vad szírtetűn állnak: „Nincs jajunk, könnyünk, szavunk: Egy ingás és zuhanunk.” Aki a szerelmet az emberi lét korlátain kívül megváltó erőként akarja élni, az a félig csókolt csókok nyomán csak a testi és lelki megsemmisülésbe, a nihilbe zuhanhat le. Ebből a szempontból viszont a legteljesebb emberi szerelem is csak félig csókolt valaminek számít. A végtelennek tűnő nászok nyomán a tenger nem nagyon akar össze válni. Különösen nem a félig csókolt csókok mámorával.

Másfelől ismeri Ady a beteljesülést is, vagy legalább is annak pillanatra adódó érzését. Nem a szerelemnek, hanem csak a pillanatnak a kielégülését. Ilyenkor felenged a szerelmi zavar, a kielégületlenség nem jelentkezik olyan ríktó színekkel. Pillanatokra megszűnik a szerelmi éhség, de a kielégületlenség érzése soha. Keveseknek volt annyi asszonya, s talán senki után nem járt annyi felkínálkozó némbor, mégis egyedül és kielégítetlen maradt. Az alvó csókpalota vízióját valóságban mutatja meg „A túlsó part” című versében. A szerelem órájában is a túlsó parton síkló lányokra figyel.

Itt vetkezik, itt dobja le mezét

S már nem is kell tán.

Bemegyek és megfogom a kezét,

Ablakhoz viszem s megmutatom:

Idevilágol a túlsó part.

Túl a Dunán leányok síklanak...

(A túlsó part)

A Duna másik oldalán asszonyok, lányok csapata jár. Idegenek és — legalább is pillanatnyilag — elérhetetlenek. Kielégületlenségében inkább azokat szerette, mint az éppen karjában tartottat. Valami mélyen rejlő kisebbségi érzés is táplálta ezt a magatartását. Néha felrémlik előtte a külön legény szerelme, bár gögösen tudta, hogy királyként senki sem állt női szívekből rakott magasabb piramison. Ezzel az érzéssel kiüríti ágyasházát, szélnek eresztí asszonyait, búcsúzóul mondja nekik: „Hó-ágyatokon Szerelemnek S Dölyfnek lángpallosú anygala áll.” „Szépek vagytok a túlig szépek S már nem érdemlem a csókokotokat.”

Vigyétek ágyasházam illatát,

Szent muzsikáját bolond lihegésnek

S ágyán majd a külön legénynek

Sírvatok értem egy pillanatot.

(A kiürített ágyasház)

Természetesen, a csók pillanatra néha feloldódást ad, amikor a világ százféle ostroma közben is csontjaiban érzi Léda melegét. Egyetlen melegségnek nevezi és megbékélten elnyújtózik benne. Ám ez a kielégülés csak pillanatokig tart, neki nem elég, s ráadásul mélyén ott van a halál, a végső lépés. Ebben az állapotában egyszerre lobbant fel benne az élet minden primér ténye: születés, szerelem és halál. Szerelmi beteljesülésében a születésre emlékszik és a halál partján találja magát. Születés és szerelem nőkkal kapcsolatos. Asszony szülte, s az adta a csókkal való beteltség pillanatát is, amiben felrémlik előtte a halál. Ennek a percében anyját és szerelmét összezavarja. „Mária és Veronika” kavarg a lelkében.

Biblikus háttere van: Mária a Jézus anyja, s a monda szerint halálos útján Veronika törölte meg az arcát. Az első és az utolsó asszony. Ady édesanyja is Mária volt, a bibliai név őt is jelentette. Ő szülte, s csókkal küldte az életbe. „És mi az élet? asszony-öröm.” S mi ennek az örömnek a beteljesülése? A halál. Születés, szerelem, halál, a testiség minden fontos állomása egybeesik a beteljesült csók pillanatában.

*Ki szült s ki tanított a csókra?
Asszony. S a halál hajnalán
Altass, Lédám. Hadd álmodjam, hogy
Te vagy az anyám, az anyám.*

(Mária és Veronika)

Most a nők mind egyformák, egybe esnek. A férfi mellett végzetesen megjelenik az Asszony, a születés, a szerelem és a halál megtestesítője és eszközlője. Míg a kielégítetlen csók a kint és a nihil kockázatát jelentette, addig a beteljesülés a halált.

Az igazi csók halálvirág, s utána már csak az elmúlással való beszélgetés jöhet. Éppen azért felrémlik benne a testetlen szerelem: a nőnek a lelkével szeretne hálni, mert testi viszonyában már a halál szárítóján leng. Ez persze csak vízió, az asszony és a halál rokonságának a kifejezése. Ennél szörnyűbb téren Attila sem harcolt, Adynak a szerelem ravatalos, halálos víg torna volt. A halállal való játék, míg végül:

*Egy koporsóban kéken-sárgán
Ott fekszünk egymással telve,
Vége, örökre egybekelve.*

(A mi násznagyunk)

*Hát hadd daloljak,
Harsányat és szépet a nőnek
S testvérének: a temetőnek:
Megérdemlik.*

(Asszony és temető)

A szerelem végső szava: asszony és temető. Legalább is az volna, ha az élet egyéb erői más területekre nem rántanák az embert. Vagy ha a szerelem a test a testen nagy csatán túl nem volna a magunk szerelme, szellemi tartalommal töltött, magunkra vonatkozó érzelmi állapot. A női testek lírájában azonban a szerelem végső szava tényleg: asszony és temető. Aki az asszonytesteken keresztül próbálja a magánvaló-világot megközelíteni, az föltétlenül a halálba hull.

Ady, különböző intenzitással, élete végéig benne élt a testi szerelemnek ebben a sodrában. Nem lelkesítette ezt át semmilyen szellemi tartalom, de azzal biztatott, hogy benne elérheti a megfoghatatlant. Végső fokon tudta, hogy ez lehetetlen; fényes hazugságnak nevezte. Vérmérséklete, fékezhetetlen erotikája mégis újra és újra belesodorta.

*Beteg vagyok, szép beteg:
Hihetetlen és nem hitteket várva
Száguldok be friss-újából a világba ...
.....
Óh, nő-kergető, fényes Hazugság,
Küldd el hozzám asszonyhugod,
A csalót, az élet-pusztítót,
A drágát, szűzet, hazugot,
Küldd el hozzám, küldd el hozzám.*

(Nő-kergető, fényes Hazugság)

A szerelem gyógyíthatatlan betegség, az élet betegsége. Az elbukott, bűnbe hullott ember legsebezhetőbb pontja. Hozzákötdik a gond, az aggodalom, a félelem, a bizonytalanság, s valami módon a halál. Jaj annak, aki a szerelmet szerelemmel akarja legyőzni, az életet csókkal, az élet egyik nagy betegségével akarja meggyógyítani. Az emberiség egyik végzete, hogy a nőket más nem érdekli, csak a szerelem, a férfiak pedig hosszú halálmenetben utánuk futnak. Adynál — a szerelem végzetes költőjénél — senki sem fejezte ki tisztábban ezt az igazságot. Az volt a tragédiája, hogy az egész életet nagyon intenzíven átélve fejezhette csak ki.

*

Óriási lázadásának első és legkézzelfoghatóbb része a szerelem volt. Akár saját maga szerelmében égett, akár kielégíthetetlen érzékisége hajtotta a nőkhez, e körül forgott az élete. Illetve ebben próbálta az életet megfogni és legyőzni. Maradék nélkül magáévá tenni, minden lehetőségét realizálni, úrrá lenni fölötté. Úgy gondolta, hogy az élet kulcsa a csók, a teljessé tett szerelem. Ennek a maximálisra való fokozásában kezébe veheti, birtokolhatja, tetszése szerint formálhatja az életet és foglalatát, a valóságot. Hite és vágya szerint a csók a magánvalóval érintkező magánvalónak a kulcsa, a győzelem lehetősége. Az erkölcsi rendbe beszorított emberformájú ember összetörik ugyan ebben a pánerotizmusban, de a konvencionális emberi élet mögött ezzel próbálta felszabadítani, megváltani a rejtett, igazi, nagy életet. Írta és élte, hogy a felszabadulásnak, a megváltásnak útja és módja a csók.

Így kárhozván feloldozódok,

Mert így ítélem igazán

Az életet, s kulcsát, a csókot.

Az életét, s kulcsát, a csókot.

Az élet: elveszett csók-holmi

S én szeretném az életet

Egy csók-ötlettel megcsúfolni,

Egy csók-ötlettel megcsúfolni.

(Gonosz csókok tudománya)

Ady azonban realista volt. Valóságérzéklésében az egzisztenciális filozófia előtt tökéletesen egzisztencialista tudott lenni. Láta és meg is írta, hogy ez a megváltás és győzelem nem teljes. Másképp indult és mást remélt tőle. Sőt mindinkább a teljes vereséghez kezd hasonlítani. Félelem nélkül szembenézett vele, s kérlelhetetlenül megírta ezt a szituációt és a mögötte levő mozgató erőket is. Az asszony, a nagy romboló a pusztítás démonaként villog az egyes ember, s az emberiség történelmében.

Csupa rom és romlás a multunk

S te voltál élén

A romboló angyal-seregnek.

Csak azért is szeretlek.

(Én régi mátkám)

A győzelemnek és megváltásnak indult csók csupa romlást és rombolást szült, de itt még ágaskodik benne a bukott megváltók gögje: „Csak azért is szeretlek.” Csak azért is égjen továbbra a csók, s dúljon a szerelmi vihar. Még a kárhozatban is teljessé akarja tenni a szerelmet.

Ám ez a csak-azért-is lázadás is megtorpan egy szer. Egyvonalú vágányon nem akarta kisiklatni az életét. Realista volt, s a teljességre vágyott. Ha lázadásának egyik formája veszélyeztette a győzelmét, visszafordult belőle, vagy ha visszafordulni nem is tudott, kilépett a lét és valóság egyéb területeire. Ady életének legerősebb árama a szerelem volt, végül el is égett a tűzében, de soha nem vezett el benne. Ezenkívül az elérhető teljességet is befutotta.

Pánerotizmusa, a szerelemben való megistenülés vágya és akarása, szükségképpen az ellenkező végletbe fordult. A csók nem adta meg a mindenséggel való beteljesülés érzését sem, nemhogy valóságát. Szerelmi lázadásából végül csak ez maradt:

*Vonaglottunk bízón, nagyon,
Hús estén és hideg hajnalon.
Pállott harctér szegény testünk
S jaj, örökre hiába lestünk.*

(Csókokban élő csóktalanok)

Koldus csókmívelők voltak csak, s velük együtt minden ember. A létezés által nyújtott, vagy elérhető örömek összességét, a teljességet nem kaphatták meg a szerelemben. Kevesen próbálták meg ilyen gáttalan lázadásban legyőzni az életet, s talán senki még ilyen tisztán meg nem látta, hogy az élet meghódításában milyen tehetetlen a szerelem.

*Túl vánkoston, leplen, ingen,
Sírva láttuk meg: ez se Minden.*

(uo.)

Ez a mámor nem az igazi teljesedés. Ezért jár vele a tehetetlenség érzése, a megtorpanás, kedves kifejezésével élve: a leroskadás. A végtelenül felfokozott vágy még nem jelent végtelenbe repítő erőt, pedig ő a mindent akarta. A szerelem csődje után is akarta; más módon és más eszközökkel. Ezzel a tehertétellel is meg akarta hódítani a mindenséget. A megőszült tenger víziója soha nem vezett el a szeme elől.

*Be búsak vagyunk, be nagyok,
Csókokban élő csóktalanok,
A Végtelent hogy szeretjük:
Sírunk, csókolunk s újra kezdjük.*

(uo.)

Nem a szerelem volt a tető, de érintkezett az őszalósággal, s kaput nyitott a mindenség nagyobb távlatú vonatkozásai, az Élet, a Halál s az Isten felé.

Szerelmi költészete nem ilyen történeti sorrendben zajlott le. Nem a megistenülés vágyával kezdődött fiatal korában, s csőddel zárult utolsó éveiben, hanem a szerelmi vonatkozások minden eleme jóformán minden pillanatban egyszerre volt jelen az életében és költészetében. Természetesen nem egyforma intenzitással. Néha a csók valóban megváltó erőnek látszott, s néha teljes volt a leroskadás, de minden elem azért mindig benne élt mindegyikben. Bár félreismerhetetlen, hogy az idő múlásával a féktelen szerelem Ady életét mind jobban a halál felé szorította, s ettől motiváltan mind nagyobb lépéseket tett a mindenség egyéb tájai felé is. De első köteteiben a teljességért való lázadás épp úgy benne van, mint az utolsókban. Idősi vonatkozásban csak árnyalatokról beszélhetünk.

Mielőtt azonban a teljesség nagy realitásaival, az Élettel, Halállal, Istennel találkozott volna, előbb szerelmi téren is megpróbált a mese világába menekülni, a valóság vizeiről az Óperenciás-tengerére. A realitások világából a testetlen tiszta ideák honába. Nem az Istenhez, hiszen ő a legvalóságosabb valóság, hanem a mesék országába. Ott élnek a kék hegyek testetlen lovagjai, akik eljönnek erre az érzéki szerelemmel teljes földre, s összeszedik a csók-csatatér elhullott bajnokait. Náluk remeg a csók üdve, nekünk itt csak a kín és nyomorúság belőle az osztályrészünk. Abban a testetlen világban test nélkül folyik a szerelem tovább. A tisztaság vágya szólal meg ebben a versében. Ez a vágy realitás, csak beteljesedésének a módja mese. Szerette volna megkerülni az Élet, a Halál, az Isten valóságát, szerette volna a mesék világában megoldani ezt az egzisztenciális kérdést. Várta, hogy érte is eljönnek majd a csók-csatatér lovagjai.

Kék hegyek mélyén élnek ők mind,

Hol csókunk üdve remeg

S itt kapnak majd életet újból

Csóktépett holttetemek.

(A csók-csatatér lovagjai)

Csak pillanatokra tudott a mese világába menekülni. Neki az volt a rendeltetése, hogy a valóság minden körén verekedje át magát, s elégjen ebben a gigászi harcban. A szerelmi lázadás csődjéből sem a mese volt a kivezető út, a valóság egyéb területeire kellett átlépnie, hogy felvillanjon benne a Minden.

Először is a halállal kellett szembenézni. Valami misztikus sejtelemben mindig érezte, a csók és halál rokonságát, a teljes kielégülés és az elmúlás egymásra következését. De ez inkább csak játék volt, a szerelem plasztikusabbá tétele, az édes íznek sóval való fokozása. Mögötte azonban mind kézzelfoghatóbban bontakozott ki a valóságos halál. Az élet teljes kiélése ezzel állította szembe, a halál-árok partjára dobta, amibe bármelyik percben bele is zuhanhatott.

Némelyik verse olvastakor a középkori haláltánc balládák modern változatával találkozunk. Halálarcú fekete párként táncol Lédával a bálban. Körülöttük téli szél zúg, s elalszanak a lángok, az életlángok is. Szinte már táncoló halottak. Beteljesült végzet, a tragikum teljessége veszi őket körül. Asszony és halál, piros és fekete állandó kapcsolatot jelent a lírájában. A szerelem haláltánc.

A győzelmesnek indult, megváltói szerepkört igénylő szerelem tragikumba fúlt. De nem ez volt az utolsó lépés és szó az életében. Több irányba is vezetett út kifelé belőle. Sőt ezek az utak csak a szerelem tragédiájából indulhattak ki. Költészetének egyéb tájai létre se jöhettek volna e nélkül a háttér nélkül. — Szerelmi költészete erősen tagolt, sok rétege van. „A Magunk szerelme” szellemi tartalmától kezdve az asszonytesteken bukdácsoló érzéki vonaglásokig a teljes skálát megtaláljuk nála. Ennek megfelelően a belőle kivezető utak is többfélék. A halál-árok partján a magunk szerelmének szellemi tartalma, az Én-szerelem sikoltva fordul a haláltól az élet felé. Az én szerelme erősebb, mint a szerelem halálba ívelése, s minden elmúlással szemben kicsap belőle az élet imádata, az élet pátosza. Így lett szerelmi lírája filozófiai verseinek a háttére és forrása. Az élet szerelme fontosabb volt minden nőnél és minden más szerelemnél, de az Élet csak a szerelem-halál sötét háttéréből emelkedhetett ki és válhatott az Istennel együtt Ady legnagyobb ügyévé.

Nem szoltunk szerelmi költészete erkölcsi vonatkozásairól. Ő sem beszélt róla. Megváltó szerelem és költészet akart lenni: a gyönyörre fokozott örömmel akarta megváltani a szürkeségbe, gondba, hétköznapi korlátokba szorított emberiséget. Szerelmi verseinek végső mondanivalója mégis a büntudat és az újjászületés vágya. Mégpedig a legtisztábban értelmezett keresztyén etika szerint. Az erkölcs nélkül való metafizika, s az erkölcstelen pogány megváltói hősi morál a keresztyén büntudatba, a krisztusi etikába hajlott át. Nemcsak egyes verseiben, hanem az egész kísérőjelenségeként.

Szédítő és szörnyű szerelmei nyomán gyakran elfogja az undor. Kábultan ébredszik megváltást kergető mámorából. Mindent megtagadóan sikolt a tisztaság, a patyolat fehérsége után.

Meghurcolt a Vér, ez a Pokolba

Bomolva, romolva

Vágtató tüzes fogat

*S most lenget utánam jelt
A Patyolat,
Most, most szeretnék lenni bátran
Élet-tagadó, szűz, makulátlan,
Vágytalan és tiszta.*

*Most mikor már nem térhetek vissza.
Átkozom gerjedelmem ...*

.....
*Minden volt dolgom egy-egy átok,
Szégyen:
Boldog, ki Isten kegyelmében
Fehérre aszatja magát.*

.....
*Jaj, be piszkos ruha az Élet
S a Vér be nyomorult, be ronda.*

.....
*Sírva nézem, hogy kendőt lenget,
Késetten az én bűnös lelkem
S egyetlen, igazi szerelmem:
A Patyolat.*

(A Patyolat üzenete)

Ilyen igazi, az ember egész valóját átjáró bűnbánat alig csendült meg a világirodalomban is. Nemcsak a pánerotizmus csődjét látta meg, hanem a benne tomboló bűn valóságát, s gigantikus voltát is. S a vér piros árjából a patyolat tisztaságáért zokog. Ezért megtagadja múltját, életét, megtagadja bűneit. Ugyanakkor érzi, hogy azok mégis hozzátartoznak. Ebben a hatalmas lélekben hasadás áll be, egyszerre bűnös seregély és tiszta galamb. Az első bűnbánatában megtagadja, hogy a második patyolatfehéren élhessen benne. Teljesen újjá akart születni, hogy csak galamb élete legyen. Ez mindvégig nem sikerült, de a mindenségnek erkölcsi, hófehér, krisztusi világát is megjárta.

*Éjben, csókban, borban, szemétben
Tört szárnyal én sohse loholtam,
Sebekkel félig-holtan,
Éjben, csókban, borban, szemétben
Az nem én voltam, az nem én voltam.*

.....
*Előttem egy vén seregély járt
Bizonytal, gonosz, bűnös kedvben
Dacolva, istenetlen.
Előttem egy vén seregély járt,
De én ime, újraszülettem.*

.....
*Pihés, fehér, szűzi galambként
Halok meg szép galamb-halállal.*

(Seregély és galamb)

Szerelmi költészetének végső kicsengése: a metafizikai valóságok mellett van erkölcsi világrend is, s ennek is megvan a maga külön, sajátos metafizikai háttere, valósága. A szerelem csődjén, s a bűnbánat (szinte állandó a költészetében) erkölcsi megrázkódtatásán keresztül érkezett el az Istenhez. Pogány istenei egy darabig még szerelmi lázadását erősítették, de ezek fölött átélte az egyetlen élő Isten valóságát is. Én-szerelme a szerelem csődjéből az Élet filozófiájához vezette el, bűnbánata, erkölcsi megrendülése pedig az Isten-versekhez.

A szerelem tragikus sodrában magára gondolva is írja: „Majd egyszer csak egy hős is terem Azon az ősi csatatéren.” Aki minden szerelmi csatát végigharcol, végül pedig asszonyok nélkül a filozófiában s az Isten közelében pihen el.

*Füvet lel asszonytalan tájon,
Hogy nagy sebeit behegessze
S ahol asszony-személy sohse járt,
Ott hal meg majdan, messze-messze.*

(A csatatér hőse)

FILOZÓFIA

Ady költészete filozófiai jellegű líra. Minden mást megelőzően ez a legjellemzőbb rá. Nyugati viszonylatban ez egyáltalán nem meglepő: Európa filozófiából épült fel. Létének az alapja, köztársasága, s ugyanakkor építő ereje is a bölcsészet volt. A görögöktől kezdve a marxizmusig, vagy az egzisztencializmusig ez hatott rá legerősebben. Még a vallásokat is a logika köntösében szerette látni.

A filozófia északi jellegű. Legalább is európai története ezt látszik igazolni. Mikor észak vérben, kultúrában, tehát történelmi módon érintkezik déllel, akkor szokott a filozófia megszületni. A görögök valahonnan északi telepeikről, déli hazájukba mentek, s megalkották a filozófiát. Legalább is minden elképzelhető problémáját felvetették. Európa története később is az északról dél felé való mozgást mutatta, s ebben a vándorútban valósult meg a filozófia. A Földközi-tenger vidéke nem spekulatív táj, ott az élet inkább érzékelő, mint elmélkedő jellegű. Az érzéki benyomások a felület kézzelfogható világába helyezik az embert. Észak viszont az elmélkedés hazája, s ha déllel érintkezik, a két ellentétes pólus közt kisül a filozófia árama. Ez az áram volt a mindenkori Európa lényege. A filozófia akart mindig a jelenségek mögé hatolni, a spekulatív ész próbálta azokat egymástól elhatárolni. Közben a lét és valóság mind nagyobb mélységeit tárta fel. A filozófia a mélység szerve.

Ady élete jórészt, legalább is legjelentősebb éveit Budapest, Párizs, Róma háromszögében töltötte el. Kimondhatatlan vágygal vonzotta a dél, de ugyanakkor minden porcikájában tudatosan is északi ember volt. Ilyenformán benne is felvillant Európa lételeme, a filozófia. Mégpedig nem egy másod, vagy tizedkézből vett iskolás filozófiai rendszerezés, hanem a primér filozófia. Sorsokat meghatározó gondolati erő, amely foglaimaink szerint alakítja a világot is.

*Jaj, jaj, ől a fény és a szó,
Valamikor csak Délen járok.
Könnyű a fény, sekély a szó:
Közöttük egy rettenetes
Mély, ásító, hűvös, vak árok.*

*Én északi ember vagyok,
Aki útját zord gonddal rója,
Akinek pokol a beszéd,
Aki süket halált akar,
Nehéz nyelvű és rest a szóra.*

.....
*Ha én szólok, Észak beszél,
Fagy és fátum fogja a számat:
Ember beszél, kinek a sors,
Az élet, évek és napok
Szívének gyökeréig fájnak.*

(Északi ember vagyok)

Hihetetlen termékeny költő volt, de nem úgy ontotta a verseket, mint fa a virágait, hanem állandóan saját élete önkéntessége fölé emelkedett. Érzései, ritmusa, látásai mögött hatalmas elmélkedő képesség húzódott meg. Lírája nemcsak általában egy nagy gondolkozó műve, hanem kimondottan filozófiai jellegű költészet. S nemcsak látszólag az. A legtöbb filozófiai, vagy annak látszó gondolat, ha a vers éltető közegéből kibontják, összeomlik, közhellyé lesz, vagy nem mond semmit. Adynak lírájából kibontva sem esik össze a filozófiája, sőt gyakran a gondolat élteti magát a verset is. Ezért mondhatjuk, hogy költészete kifejezetten filozófiai jellegű líra.

De össze lehet-e keverni a költészetet a filozófiával, a tudománnyal, vagy akár az erkölccsel is? Nem a költészet halálát jelenti ez? Akik a verset csak a szép szenzációjaként kezelik, azok szerint igen. Hiszen a költeménynek csak saját maga a célja. Legjobb, ha nem is szól semmiről, csak szép legyen. Éppen azért kerülnie kell a lendületet és az igazságot. A gondolat semmi módon nem tartozhat a vershez, tehát a szépséghez. Ez a l'art pour l'art elmélet és gyakorlat csiszolt ékkőhöz akarja hasonlót tenni a költeményt, szinte egyfajta tárgyi alkotássá a világ egyéb tárgyi tényei közt. Természetesen a szépség metamorfózisán átment tárgyi alkotássá.

Adytól mérhetetlen messze állt a költészetnek ez a felfogása. Nem a tárgyi világot énekelte, hanem a saját életét, illetve az abban megmutatkozó létet és valóságot. Ezeket pedig a gondolat fogalmi erejével ragadta meg és formálta át. Költészete a Mindennek gondolattal megragadott és művészi eszközökkel kifejezett alkotása. A legnagyobb költő csak a legnagyobb gondolkozó lehet. Ady lírájában árad a metafizika. Nemcsak magyar, hanem világviszonylatban is a legfilozófikusabb költők egyike. Nem tankölteményeket írt iskolás módon, hanem úgy sugárzott belőle a filozófia, mint Pláton műveiből. Csak ő nem a logika és dialektika, hanem a vers formájában fejezte ki mondanivalóit. Mind ezt pedig azért tehette meg, mert az emberi lét legősibb és legemberibb élménye a filozófia, a gondolattal színünk elé kényszerített élet és világ.

Ez hiányzott a magyar irodalomból, szinte kizárólag, egészen Adyig. A múltban azok a korok és költők rokonok vele, ahol és akikben ez az áramlat legalább csíráiban megvolt. A XVI. század és Vörösmarty. Ady egyetemes választ adott hatalmas összefüggő költészetében a világrejtélyre, a Minden titkaira. A metafizika benne és általa előntötte a szikkadt magyar földet és agyvelőket.

Nem erkölcsi, vagy politikai tendenciája volt először olyan idegen a magyar életben, hanem filozófiai jellege. Egyszerűen nem értették mondanivalóit, vagy ha megértették, mégjobban féltek tőle: a magyar élet finitizmusát, szűk határok közé bezárt halálos nyugalma féltették. Illetve a finitizmus halálos mivoltának a tudatosításától remegtek. Ady is itt érezte először idegennek magát a magyarságtól, ő mocsár helyett

tengerekre vágyott, lapos szellemi síkokról égbetörő csúcsokra. Adomák helyett a filozófia egyetemességét akarta, míg a magyar költészet csak a balladáig jutott el.

Mocsaras rónán bércekre vágytam,

Egy kis halomig hozott a lábam.

Forró, szűz lelkünk rakjuk a sutra,

Lalla, lalla,

Be megjárta itt, óh Zaratusztra.

Ám néha mégis szóljon az ének

Bús ég-vívásnak, átok-zenének ...

(Ének a porban)

Nemcsak politikai látása és túlfinom életérzése nyomán nőtt ki a magyarságból, hanem filozófus alkata miatt is. Nem tanulta a bölcsészetet, egyénisége révén volt filozófus. Az igazi egyéniség mindig a saját maga bölcselője, a nagy arányú egyéniség pedig a filozófiának, mint tudománynak a csíráit is magában hordja. Egyikből tényleg filozófus lesz, a másik pedig, mint Ady is, típusérzések és látások helyett a saját magát éli és gondolja, és filozófia jellegű lírát alkot.

Ez nála nem jelentett mesterkéeltséget, nem teremtett a valóságtól elvonatkoztatott külön művészi világot. Nem zárkózott be a gondolat elefántcsonttornyába, hanem a saját magán keresztül zúduló életet énekelte. Így nem is lehetett más, csak filozófus. Nem valami magasztosnak vélt, külön formált művészi szépség után vágyakozott, hanem a lélek elragadtatásaiban, a szív és igazság szenvedélyében, tehát a legtermészetesebb dolgokban alkotta meg költészetét. A mesterkéltség érzés és alkotás, a túlrejt, dekadens kultúrák jele, idegen volt tőle. Még az érzéki világ dolgaiban is az érzékfölötti titkokat kereste.

Így lett az Élet fia és a Halál rokona, ebben a helyzetében pedig a mindenség titkait kutatta. Egyénisége, alkata tette filozófussá, de a korabeli bölcsészet is hatott rá. Tüzetesebben nem ismerte, sőt egzakton egyáltalán alig ismert belőle valamit is, de a lényegét látta, illetve saját magának megalkotta. Vitalizmus néven jelölhető legtisztábban a materializmusra való visszahatásként keletkezett filozófiai áramlat. Ady nem kívülről állt a sorába, hanem belülről alkotta. Nem tartozott bölcséleti iskolához, egyénisége olvadt fel és kristályosodott ki filozófiai jellegű lírájában.

A világfolyamatot, ahogy benne megtörtént, nem a tudomány eszközeivel ragadta meg, hanem a beleélés és együttérzés útján. Teremtő lendületével kilépett a racionalitás okság elvéből, s szabadsággal formálta a létet és alkotta meg líráját. Soha nem az oksági láncolat, hanem irracionális erők determinálták. Egzisztenciális magatartásával más viszonyba lépett a világgal, s annak a jelenségeivel. Mindenhez személyes köze volt, sőt mindennel eggyé olvadt. A halott világ életre kelt benne. A racionális magatartással szemben egyfajta misztika ez. Éppen azért nem magától értődő sem az átélőnek, sem az utánaélőnek. Ezt nem lehet kívülről hidegen megalkotni és megérteni. Az átélés hevétől függ a nagysága és az értelme. Ady beavatott volt; pontosabban képes volt beavatni saját magát. Lírája lényegét filozófiai átéléseit, s azok versekben történt projekcióját szintén csak beavatottak érthetik meg és élhetik újjá.

Ady azonban nem érte be a valóság új átélésével, újra is akarta azt formálni. A végtelen élet végtelen embere volt. Nem a misztikus élvezetére vágyott, hanem a valóság törvényszabója, új formába öntője, az élet megváltója akart lenni. Misztikájából kibontakozó új értékei az arisztokrata individualizmus, s a megváltó morál. Misztika és új érték együtt az élet megdicsőítését és istenítését célozta. Filozófiájával, s ami azzal egy, élete csődjével, ebből a kozmikus magasságból hullott a poklok mélyére. S hogy megmaradhasson, meg kellett keresnie az Istent, vagy egy sokkal szűkebb körbe, a magyarságba kellett visszahúzódnia.

*

Senki sem élheti át misztikusan az életet, csak ha előbb elveszíti. Ha előbb kicsúszik a kezéből, s már érzi a halál ölelését. S itt nem valami szimbolikus, vagy játszi halálról van szó, hanem a legvalóságosabbról. Ady hamar és végzetesen a markába került. Soha nem tudott tőle menekülni, pedig sokféleleképp

megpróbálta. Ezért élte át a nagy Élet misztikáját, ezért hullt a bor mámorába, vagy menekült az Istenhez. Visszavonhatatlanul megtapasztalta, hogy az ember erre a néhány évtizedre könyörtelenül belevetett a lét árjába, ami negatív annyit is jelent, a semmi árjába. Ezt ő nem valami filozófiából tudta, hanem minden percének reális kísérő társa volt a halál.

Fiatalon szerzett és orvosilag teljesen soha le nem győzött betegsége volt testében a halál hírnöke és valósága. Elsősorban, de nemcsak ez. „Az asszony és a temető” ikerpárja sem hagyta el jóformán egy percre sem. Versein kívül, egyik tanulmányában is írja: „Az Asszony gonoszságáért egyenesen és csak a halált állapítottam meg mindig, mint medikamentumot.” Féktelen szerelmei állandóan a halál markában tartották.

Ady alkotásra, sőt új teremtésre tört. De az öröm, amit a földön el tudott plántálni, nem az alkotónak, csak az élvezőnek az öröme volt. Elsősorban a szerelem mámorával akarta megváltani a fáradt és keserű emberiséget. A gyönyör nála nemcsak velejárója a cselekedetnek, nem is csak eszköze, hanem nagyon gyakran a célja. Emberfölötti hatalomra áhítozott. Az élet végső rugóját mégsem a hatalomra törő ösztönben látta, hanem a gyönyör mámorában. Ő is a magasságban akarta az életét megépíteni. Szállani akart, de nem saját maga legyőzése révén, vagy a hatalmi ösztön szárnyaival, hanem a mámor lebegésével. Így lett számára az asszony a halál forrása. Természetesen az örök emberi sorsot élte át. Az asszony mindenki számára az élet és a halál forrása, s mindenki testében valami módon ott tanyázik a pusztulás is. Csak ő intenzívebben és örök aktualitással volt a markában. Neki egy percre sem adatott meg, hogy megszabaduljon tőle. S nemcsak a teste haldokolt, hanem egész élete agonizált. A perc mámorát kereste, de tekintetét nem tudta levenni a végső mozzanatról, a halálról.

Mégsem ez volt számára az utolsó szó, sem ennek a szülőanyja, a szerelem. A haláltól kimondhatatlan vágygal és erővel fordult az élet felé; a koromfekete háttérből vakító fénnel ragyogott fel számára az Élet. Az én szerelme valóban erősebb volt a szerelem halálba ívelésénél. Megvetette lábát, s az elmúlással való küzdelméből buzgott fel az élet pátosza és imádata. Csak a halállal beoltott ember juthat el ennek a teljességéig. Ady az Élet filozófusa, de csak azért, mert a halál markában volt. Az élet fia lehetett, mert a halál rokona volt.

Első szeretője az élet, azután virágos (szerelmi) kék ravatalra terítette a halál. Ám az utolsó percben — s nagyon sok látszott az utolsónak — az élet felé sikoltott. Átölelte első szerelmét. Sok verse szól erről a csodálatos és egzisztenciális pillanatról, mikor a halál közvetlen közelében vakító sugárral felragyog benne az élet.

Virágos, kék pad-terítőmről

Sikoltok vígat és nagyot:

Most szememről letépett kendőt

Lengetek az élet felé,

Élet, én élni akarok.

Élet és Halál: majdnem egyek

Nagy rokonok, nagy különök,

Két orcámon egyszerre cuppant

Forró, vitázó csókokot

És én most Hajnalt köszönök.

.....
Élet, gyere most csókolózzunk,

Minden lehed tüdőmbe száll,

Csókos szádra, meleg öledbe,

Szent nászágyadra kergetett,

Másik szeretőm, a Halál.

(Első szeretőm ölében)

Mielőtt azonban a haláltól az élet felé fordult volna, most is megpróbált a mesébe menekülni. Meseforrása a bor volt, a nagy leplező, a valóság helyett a mámor délibábját mutató narkotikum. Könnyebbnek látszott hozzá menekülni, mint a halál-árok partjáról a teljes életet meghódítani. S a mese gyakran a valóság illúzióját adta, olyannak mutatta az életet, amilyen nem tudott, vagy nem akart lenni.

Valóban sokat ivott, szinte állandóan; különösen utolsó éveiben nem tudott meglelni nélküle. De számára a bor elsősorban nem a test nélkülözhetetlen mérge volt, hanem problémái elől a mesébe való menekülés lehetősége. Ivott, mert menekülni akart a hétköznapi kibíratatlan szürkesége elől, nem akarta látni a halál szorító rémét, el akarta érni a végtelent, s végül menekülni akart a végtelen dermesztő nagysága elől. Ivott, mert menekülni akart a valóságtól.

A halál ellen először nem az élet teljességét akarta, hanem a mámor vibrálását, az élet és a halál közti állapotot, a nemlét egyik fajtáját. A halálfélelem adta gyakran kezébe a borospoharat, s amikor a szürke hétköznapi egyéni és magyar mivoltában egészen porszínűvé és porízűvé tették már az életét, s az emberek kicsisége és korlátoltsága elviselhetetlenné vált, akkor megint a kancsóért nyúlt. Az elszürkülésből nem az akarat és aszkézis útján próbált valamivé lenni, inkább a bor mámorában kísérelte meg az életet és önmagát valaminek látni. Nem a lélek, hanem a bor volt a vitorlája. A végtelent is így próbálta elérni. Senki jobban nem vágyott rá, s a bor gőzében az élet-rejtély, a csoda, a titok olyan kézzelfoghatóan egyszerűvé lett. A valóságból a bor mámorával jutott el a mese tengerére, az ideig tartó menekülés bizonytalan boldogságába. De nem veszett el benne, úrrá tudott lenni a mámor rajzolta végtelen fölött is. Amikor viszont a szellem és a lélek ereje valóban a végtelen felé taszította, akkor meghökölésében gyakran a bor volt a lefelé vezető mentő kötele.

Maga a menekülés volt a boldogság, bár idegeinek a mesterséges mennyországot is jelentette a bor. Mind a kettő mélyen az emberi természetben gyökerezik, különösen Ady riadt, fáradt, sokféle csatában túl érzékennyé vált testében és természetében. Menekült az öntudattól, el akarta kerülni a szükségszerűen velejáró fájdalmat, az emberi lét alaptónusát. Az akarat megfeszítése, a lemondás alázata nélkül előre ki akarta élvezni a gyönyört. Ténylegesen mese ez a valóság helyett. A problémák így nem oldódnak meg, sőt a mámor után még súlyosabban nehezednek az emberre. A menekülő a gyönyör helyett megüresedve süllyed az állati sor alá. Ebből az állapotból pedig mindinkább csak a bor segítségével emelkedhet ki ismét. Milyen menekülési lehetőség és milyen paradicsom ez a mese-állapot, amit csak emberlétünk feláldozása árán nyerhetünk el? Egyfajta fekete mágia. A valóság körein kívül, a lét fölötti lebegő állapotban tartja az embert. Sem a természeti, sem a természetfölötti léthez nem tartozik. Ez a fekete mesék birodalma, az Óperenciás-tengernek a nagyobbik fele.

A bor mámore verseihez nem adott sem ihletet, sem ideákat. Valóban csak a mese világa, csak; menekülés volt számára az alkohol. Saját természetes eszméit és valóságos élethelyzetét írta meg verseiben. Időlegesen mondott csak le akaratáról. Öntudata ellenőrzése nélkül sohasse támadtak versbe való ideái.

Boros állapotában nem is írt. A mámor utáni mérhetetlenül érzékeny idegállapota viszont sok versének volt a szülőanyja. A bor nem adott neki semmi újat, csak egyéni adottságait élezte ki a végsőig. Végtelenül érzékennyé vált idegrendszere a lét és valóság nagy köreit fogta át, s mérhetetlen távolságokat kapcsolt össze. Így szinte szükségszerűen újat mondott, és új módon fejezte ki magát. Ébredéskori büntudata pedig az Istenhez vitte közelebb. Mámor utáni állapota volt egy része a valóságnak, a vers lehetősége, és gyakran maga a versbe írandó téma, de ez nem könnyítette, hanem súlyosbította az életét. A bor valóban csak menekülés, a mese lehetősége volt. Költőknek, filozófusoknak, hívő embereknek más módon kell elintézni felmerült kérdéseiket. A mese soha nem valóság, nekik viszont csak azzal kapcsolatban lehetnek problémáik. Az élet alszik a mese állapotában, Adynak pedig az étellel volt sok elintézni valója. Bármilyen nehezére esett is, szembe kellett nézni kérdéseivel. Munkával, szemlélődéssel, az akarat megfeszítésével, s a valóságos élet minden elérhető porcikájának az átélésével abszolút tudatosan kellett birkóznia a titkokkal. Robbanó erejű verseket csak így írhatott. Ady a mámor mesevilágából az Óperenciás-tengeren tett kirándulásából újra és újra visszavezett a valóság vizeire. S életművét ott alkotta meg.

*

Ady a halál elől menekült a borhoz, valóságos szerelme azonban az élet volt. A teljes élet. Ahogy a tudomány előtt ismeretlenül, számunkra közvetlen adottságában mégis ismerősen átzuhog a mindenségen és bennünk is. Nagy lázadásában a világot akarta megőszült tengerre tenni; élete, költészete beteljesedését mégsem a természetben, hanem az Életben látta. Ténylegesen abban érte el mindennek az egységét. A megőszült tengerért vívott nagy kudarca után az élethez menekült, másképp elmerült volna a dolgok örvénylő folyásában. — Mikor számára az értékek táblája összetört, és minden szilárd pont a kételkedés

semmiségébe zuhant, s már végképp a halál markában érezte magát, akkor lendült az élet teljességének a misztikájába. Ez a végső metafizikai adottság akkor is megmaradt. Az életben nem lehet nem hinni, hiszen rajtunk is átzuhog és valakiké tesz. S a bennünk való része is azonos az organikus létezőket mindmáig éltető roppant folyamatával. — Ennek elvitathatatlan része volt maga is, teremtettségének egy paránya. Közvetlenül, lázadás nélkül részt vehetett alkotó lendületében. Ezzel a világnak, a tapasztalatnak új magyarázatát adta. Más viszonyba lépett a dolgokkal, a magánvaló-léttel, az egész világgal: az Élet sodraiban valamilyen módon ő is lelke és ura a mindenségnek.

Világnézetének és nagyon gyakran hitvallásának az élet önmagáért való szerelme és tisztelete volt a lényege. A magyarságról szóló mondanivalóin kívül itt csendül meg tiszta és töretlen hang a lírájában. Itt — ha csak pillanatokra is — megszűnt nagy lázadása, az Élet áramában egyenesbe jutott az élete. Ez volt számára a magas fennsík, a nagy horizont, a béke. Valóban az élet szerelmese volt, s az néha jutalomképp a hátára vette és a teljesség érzetét adta neki.

Ide azonban nem egyszerre és nagyon nehezen jutott el. Előbb csak távolról csodálta a töretlen, hatalmas, egy életet, vágyakozott utána és átkozódott érte. Csak lentről nézte az Élet-fát. A biblia szimbólumainak, történeteinek és szereplőinek ismerete nélkül költészetét egyszerűen nem lehet megérteni. Az Élet-fa szimbóluma is onnan való s csak a bűneset históriája kapcsán érthető meg.

Lentről nézem őt terebélyed

Piros csodákkal rakott Élet

Óh jaj,

Te hitvány, te hitvány, te hitvány.

(Sírás az Élet-fa alatt)

Mikor az első emberpár fellázadt az Isten ellen, hogy előbb-utóbb maga is istenné válhasson, sikerült megszereznie a tudás fájának a gyümölcsét. Ezzel a rabolt kincsével kultúrákat épített, illetve ezzel, és tettének következményeivel, a bűnnel. Az ember öntudata és értékelő-tudata feszültsége a halál árnyékában elviselhetetlen. Mivel az élet fájának gyümölcséből nem sikerült szakítania, a halál martaléka lett. Ettől kezdve az ember örökösen csak egyet csinál: tudásával meg akarja szerezni az élet fájának a gyümölcsét is. A tudás és az élet fölötti hatalom birtokában töretlen létre vágyik, istenné akar válni. Az értelmére gögös, s ugyanakkor az értékelő tudata miatt szenvedő ember, ésszel, bűnnel, akarattal már sok nagy kultúrát felépített. Mindegyik beteljesülésében az élet fájának a gyümölcsét kereste. S egyikben sem érhetette el. Ady „A magyar Pimodán” című írásában a kultúrát Halál-fának nevezi: „... a civilizáció az ember-egyedek betegségeinek virulens összetétele, egy Halál-fa, amely virágzik.” Kezében a tudás fájának a gyümölcsével, a halál-fa árnyékában ülve sír az élet fájának a gyümölcse után.

Csodáidból, csak egyszer adnál,

Fiadnak csak egyszer fogadnál.

Óh jaj,

Be várom, be várom, be várom.

Véremmel hívlak, csallak, várlak.

Véremmel gyűlöllek, imádlak.

Óh jaj,

Csak nézlek, csak nézlek, csak nézlek.

És itt maradok, itt a porban.

Tudom, én tudom, eltiportan.

Óh jaj,

Halálíg, halálíg, halálíg.

(uo.)

Az élet fájának a meghódítása nem sikerült, csak lentről nézhetette piros csodákkal megrakott ős terebélyét. Nem is hódíthatja azt meg senki, és egyetlen kultúra sem. Majd csak a történelem, s az egész világ pusztulása után, az új teremtes idején veheti birtokába az ember. Ady azonban anélkül, hogy az élet fölötti hatalmat megszerezhetné volna, teljességét néha megízlelte. Nem lázadó módon, hanem a megajándékozottság boldogságával. Néha csodálkozva és örömmel úszott az Élet árában. Nem ő rendelkezett fölötte, az vitte őt magával.

Van egy kevésbé ismert verse, „Az ősz dicsérete”, az életről szóló legfelségesebb magyar költemény. Élete őszén írta, s 1914 őszén, mikor a világháború már javában pusztított. Túl száz győzelmes és veszített csatán, s már régóta a halál rettenetében élve, ősszel is zengi az élet nagyságát és dicséretét. Száz élet omlott már körülötte össze, s a magát is rég kikezdte a betegség és a halál, de azért tudja, s csodálatos biztos zengéssel hirdeti:

Evoé, Nap, nincsen baj égen-földön.

Evoé, Vágy, a Mind igazolója:

Él az Élet s az Élet nem beteg.

(Az ősz dicsérete)

Ez a mindenség titokzatos testében kezdettől fogva ömlő és áradó teljes élet. Nem a szétparcellázott egyes kis életekről beszél, hanem a roppant arányú egyetlenről. Millió részében megbetegedhet és a halálba hullhat, de az egyetlen roppant élet győzelmesen megy tovább. Él és nem beteg. S ő most ehhez tartozónak tudja és vallja magát. Az Én-életnek ez a hőrozsza a halál előtt énjét, egyéniségét is feladja, s az egyetemes életfolyamatba menekül. Már nem is róla van szó, hanem az Emberről, az egyetemességről, akin egyszerre félelmetes szépséggel átzuhog az élet teljessége.

Élet, ma hallom csengőn a szavad:

Nem milliónyi ilyen-olyan ember,

De Ember az Isten ígérete

S míg ember él, minden győzve halad . . .

.....

S Halál nincs a legfurcsább vágyra itt.

(uo.)

Az életben minden egybeesik. Nem panteista módon; az élet más, mint a világ, de ugyanannak a győzelmes folyamatnak a kiáradását érzi a mezők füvén és az emberi szívekben. Még az ősz is az élet teljességét mutatja, az emberi szívek ősze is. Sőt az emberi társadalomé, s a végzetes háborúba belegabalyodott népeké is. Ha régi legendák, ideológiák, tudományok az élettől távolra estek és ellenségévé lettek, jönnek új legendák, s bennük az élet legyőzi a rettegő kint és aggodalmat.

Igaz romlása nincsen semminek ...

.....

S a vígságos, hatalmas Úr előtt

Az Élet mit örömföldbe vetett,

Ma is drága és ma is szeretett.

(uo.)

Ady egyik legtisztább és legboldogabb vallomása: „Él az Élet s az Élet nem beteg.” S ennek az egyetemes életnek ő is pillanatra megbékélt győzelmes része. Benne állva olyan kicsinek és bűnösnek tűnik minden sírás, kétségbeesés és átkozódás. Itt megszűnik, feloldódik a tragédia, az egyetemes élet roppant áradásában értelmét veszti szülőanyja, a bűn és a halál. A legtragikusabb magyar líra feloldódik és boldog énekké lesz.

*Én vétkeztem, százszor vétkeztem,
De már jön a megjobbulás,
Már az örömet látni kezdem.*

*Már megragyog fénnel az élet,
Mindennemű és mindenkié:
Milyen nagy, áldott fényességek.*

(Köszönet az életért)

S égi orgonák mennydörgésszerű boldog hangjaként zeng a diadalmas himnusz:

*Aki él, az mind, mind örüljön,
Mert az élet mindenkinek
Kivételes szent örömmül jön.*

(uo.)

Lírájának ez a legtöretlenebb hangja. Csak pillanatokra villan fel, de besugározza költészetének az egyik felét. Am újra visszahull a harcba, a tragédiába, nemcsak szerelmi verseiben, hanem filozófiájában is. Egyéni élete ismét különválnak az egyetemestől. Még az előbbi himnuszos boldogságban él, de már elkezdődik a különülés. Nem szándékában, hanem a tényekben. Vergődése, győzelmei, kudarcai, bűnei, a hírért folytatott harcai szakadékos világából békés síkra ért, s nem messzire az örvendezés tengere, az egyetemes Élet csodája. A tragédia már ebben a remegő boldogságban is ott van, mert minden egyesülési vágy ellenére a különbözőzés tudata szólal meg benne. Pontosabban: az egyesülési vágy azonos a különbözőzési tudattal. Az egyéni élet folyója beleszakad a tengerbe, de azért mindig folyó marad, nem lesz soha tengerré. Ady ebből a látásból a világirodalom egyik legnagyobb tragédiáját kavarta.

Lassan a hangja is megváltozik. A himnuszba valami kötődésféle is vegyül, de még mindig nagyon egynek akarja magát az élettel. Tanúbizonyságnak hívja meg nem szűnő harcához.

*Hajh, Élet, hajh,
Te tudod nálamnál jobban,
Hajh, Élet, hajh,
Hogy összeszűrtük a levet.
S fogtam legvadabb paripád
S nyargalásztunk
S ma is dobban.*

*Hajh, Élet, hajh,
Minden út, amerre járunk,
Hajh, Élet, hajh,*

*Én nem akartam feledet:
Ten-egészedet hívtam én,
Egész javunkat,
Egész kárunk.*

(Hajh, Élet, hajh)

Az élet egészségéért küzdött, bele akart olvadni, meg akarta hódítani. Sem a félig beleolvadás, sem a félig meghódítás nem eredmény. Viszont a misztika percein túl az élet teljességét nem érhetjük el soha, mert emberlétünk sokkal kevesebb, s ugyanakkor sokkal több is annál. Ezen a misztikán túl az emberlét filozófiájában, vagy az Isten által történő megváltásban kell sorsunkat megoldanunk. Ezek híján értelmetlenségbe hull és összetörik az ember.

Az Élet valóban nem beteg, s mi tényleg a részei vagyunk, de élesen elhatárolt parányi részei csupán. Átömlik rajtunk is az élet végtelen folyama, egészsége, mégis a mi életünk véges, halállal bezárt idői lét. Csak percekre lehet mienk az élet teljessége, viszont mi mindenestől véges létezők vagyunk. Az embernek ezt a tragédiáját sírta Ady legigazabban.

Valóban tragédia ez, különösen tudatos mivoltában. Ady lázadása és bűnei, különösen féktelen szerelmei és betegsége révén korán és visszavonhatatlanul a halál kezébe került. De a rém elől mérhetetlen vággyal és nagy félelemmel az élet felé fordult. Átölelte, eggyé lett vele, boldogan úszott az árjában. Ám ez sem volt megoldás, öntudata még az élet sodrában is szétválasztotta az ént és a mást. Egyénisége, hajlamai és képessége szerint legalább annyira volt filozófus, mint költő. Először féktelen életmódja miatt került a halál kezébe, azután pedig az emberi lét átélése és a rávonatkozó reflexiók mutatták meg neki újra az életet bezáró halált. Ember, költő és filozófus volt. S az Élet és Halál fia lett, mert nagyon tudatosan emberi és lázadó volt az élete.

Az alapvető emberi életérzés az élet egyszerűsége. Ezt tudatosítja minden egzisztenciális gondolkozás, költészet és filozófia. Egyszeri az élet, véges és meg nem ismételhető. Minden ízében ez határozza meg, teszi tragikussá, s ugyanakkor széppé és értékessé is. Soha nem lehet közömbös, sem játékszer, hiszen feltartóztathatatlanul rohanunk a vége felé. Ugyanakkor minden pillanatban új is: végeessége újjá és egyetlenné teszi minden kis porcikáját.

Az élet misztikájából, pátoszából így került vissza a valóságos emberi életbe. Innen már nemcsak a halál borzalma nézett rá, hanem az emberlét páratlan egyszerűsége és szépsége is. Tragikus szépsége. Hol a tragédiáját énekelte, hol a szépségét, s mindig tragikus életérzéseit és valóságát. Az igazán nagy költőnél mindig egységben mutatkoznak az ellentétes változatok. Ady az egyszeri, véges emberlétnek minden ellentmondását s véges egységét is tisztán megmutatta. Ezért kellett a nagy élet misztikájából az emberlét filozófiájához fordulnia.

*Mosolytalan szám tegnap este
Egy gondolatra rámosolygott,
Mint Krisztus a durva keresztre.*

*Arra gondoltam: Nap-nyugvással
Milyen öröm már nem örülni.
S milyen rekedt az élet-nászdal.*

*Áldottam a muszájt, a rendet,
Rendjét a nem-lehet-máskéntnek
S azt, aki engem megteremtett.*

(Az örömtelenség öröme)

Rekedt az élet misztikus nászdala. Nem mi vagyunk a végtelen élet, s még csak örökkévaló része sem lehetünk. Életünk élet, de egyszeri és véges. Erre a kikerülhetetlen gondolatra mosolygott rá, mint Krisztus a durva keresztre.

Filozófiájának alapvetése az emberi életnek az egyszeri és véges volta. Életfilozófia, egzisztencializmus. A szakfilozófia támadja és cáfolja, pedig végső fokon annak is az alapvetése és alapproblematikája. Új pozíció ez a materializmussal és idealizmussal szemben. A materializmus beépítette az embert az okok láncába, a világ egy tehetetlen darabjává tette. Az idealizmus viszont feloldotta az eszmék sorában, az ember fantommá lett a ködlő és ragyogó mindenségben. Ady egyikhez sem tartozott, a reális emberi pozíciót, véges voltát, s ebből folyó viszonyulásait tárta fel. Az ember a világnak is valamilyen kiismerhetetlen módon egy tagja, s a szellem ideáinak a rendjébe is beletartozik, de ezektől mégis különböző, egyszeri véges lét. Ráadásul nem is az életfolyamat megtestesítője, s nem is Isten. Anyagba beágyazott, szellemmel átitatott, életet hordozó egyszeri, véges, törött valaki. Ennek a létnek volt Ady a költője és filozófusa.

Senki sem tehet arról, hogy él. Születése előtt senkit meg nem kérdeztek, vállalja-e az életet, s különösen ilyen feltételek mellett vállalja-e. Akaratunktól teljesen függetlenül belevettünk az emberi életbe. Az embernek csinálnia kell ezt a meg nem változtatható feltételű életet. Ez pedig véges és egyszeri. A valóság egy parányi részébe, a szellem által ilyennek megformált jelenségvilágba bezárt, s a halál bizonyosságával körülvett élet. Ahonnan Ady mérhetetlen lázadásában hiába próbált a magánvaló-világba áttörni. Életünk a halálba való bizonyos belefutás.

A legtöbb ember egyiket se veszi tekintetbe, azaz nem filozófus. Él, ahogy tud, s ahogy lehet. Sőt az emberi létnek ezekről a meghatározó alapadottságairól egyáltalán hallani sem akar. Tudatosan másra tereli a figyelmét. Beletemetkezik a kézzelfogható anyagba, a szükséges és narkotizáló munkába, a társadalmi élet problémáiba, vagy egyszerűen az elérhető mámorokba, a teljes felelőtlenségbe és vakságba. Nem akarja meglátni az élet egyszeri és véges voltát. Ady is kipróbálta ezt az utat, sőt gyakran járt is rajta. De ő filozófus volt, és a legnagyobb költők egyike. A szinte állattá történt lefokozásból szükségszerűen és nagy erővel emelkedett mindennapjai fölé, s az emberi élet teljességét átfogta, igazi valóságában élte, és ki is fejezte. Költészete központi mondanivalója: az emberi élet egyszeri és véges. Nem hűvösen és tárgyilagosan beszélt erről, szakfilozófusok módján, hanem minden problémát egzisztenciálisan átélt, s átélése egy részeként lírájában a világ elé vetített.

Az emberi élet egyszeri és véges. Adynak ehhez a felismeréshez két egymással ellentétes állapotból kellett megérkeznie. Először a mindenség ellen vívott nagy lázadásából, azután a mindennapok szürkeségéből. Az ember nem angyal és nem állat, hanem egyszeri, véges, vergődő valaki. Azonban túl akar látni a földi rácson. Ez a legfontosabb mondanivalója. Lázadásából és a mindennapok szürke elveszettségéből nehezen érkezett meg ehhez a felismeréshez. Különösen a mindenséget ostromló lázadásából. De végül belátta, hogy a Hideg király országában él, nem pedig az egyetemesen zuhogó nagy élet birodalmában, s nem is ő a világot újjáteremtő Isten-szörnyetege.

Télben élnek a törpék,

Kiknek a királya: Hideg.

Zsarnok király, Hideg király,

Szakálla hosszú, hosszú,

S nem ad kegyelmet senkinek.

.....
Én Óriás-országnak

Vagyok jobbágya, óh, Hideg.

Nagy császáruk: a szent Meleg.

Óh, király úr, kegyelmezz,

Kicsi szíved van, de szíved.

(Hideg király országában)

Ő a szent Meleg jobbágya, de a Hideg király országában kénytelen élni. Kivettetett a törpék, az emberek közé. Egy másik versében az emberi lét egyszeri és véges voltát még tisztábban fejezi ki. Minden szimbóluma közt talán legmeggrázóbb erejű az áment mondó Eddig. Ez a tényekre igazoló és visszavonhatatlan pontot tesz. A leghatalmasabb kimérák egyike, félreérthetetlenül meghúzza az emberi lét korlátait. Általa végérvényesen határolt, véges az ember.

*Az Eddig így szól: „ámen,
Én vagyok utolsó Urad,
Az Eddig és tovább nem.”
Hatalmas Isten az Eddig.*

*Lábamnál örvény-árok:
Itt a Határ és itt a Vég.
Más végek és határok
Feneketlen kútba csálnak.*

.....
*Be kár ez a rút ámen,
Hogy minden véges, jaj, be kár
S hogy eljön a tovább nem,
Hatalmas Isten az Eddig.*

(Az Eddig ámene)

Ilyenfajta verseiben érezzük legtisztábban élete és költészete egyedülvalóságát. Kortársai külső életét, legendává avatott szabadosságát látták csupán, a mulatozásokba temetkező iszákos zsenit, pedig ez csak a szürke hétköznapiokból, vagy kibírhatatlan lázadásaiból való menekülése volt. Igazi élete kimérái társaságában folyt le. Megszemélyesített absztrakciókban élt, a filozófia volt a lételeme. Ezért látta tisztán és szimbólumaival ezért tudta kifejezni az emberi élet egyszeri és véges voltát. Az Élet, a Halál, a Nincsen, a Hideg király, az Óriás-ország, a szent Meleg, az Eddig, a Határ, a Vég, nemcsak az ő életét, hanem minden emberét is meghatározó kiméra sereg.

Örökösen átélte és látta az emberi lét határok közé zártságát, a halált. Nemcsak betegségében, testi összetörettetésekor találkozott vele, hanem állandó kísérő társa volt, mert állandó kísérő társa az embernek. Egyszeri és véges voltát ez határozza meg. Hozzá tartozik, mint a fényhez az árnyéka. Nemcsak rettenetes és utálatos, hanem szeretetreméltó kiméra is, hiszen az emberi élet minden mozzanatát ő teszi egyetlenné, páratlanná, mégegyszer el nem érhetővé. A halál szépíti meg az életet. Aki az élet-halál mesgyéjéről nézi a világot, és éli saját egzisztenciáját, az valóban „a Halál rokona.” A határok közé kényszerített emberi élet, s számunkra a halál keretébe zárt világ mérhetetlen szerelme lobog ebben a versében is. Kimondhatatlanul szeretni kell az életet, mert emberlétünk adottsága miatt rövidesen elnyeli a halál. Ennek, a végzetes percében szeretett legjobban mindent. Szépséggé és értékévé a halál felénk rohanó végső pillanata tesz bármit is. Ady, szinte mindig egzisztenciálisan idézte és élte ezt a szituációt. Sokféleképp cimborált a halállal, nem hagyhatta el, hisz emberlétünk adottsága miatt úgy sem marad el tőle. Hol a víg pajtása, hol az üldözője. Harcol véle, vagy könnyörög neki, végül pedig — rendszerint féktelen szerelmei nyomán — jéghideg keze megéri. A halál kimérájában és valóságában élte át a reális emberi állapotot, létünk egyszeri és véges voltát.

A halál lovai állandóan felénk ügetnek; a kiválasztottak — az egzisztenciálisan élők — nyeregbe is szállnak. Onnan mérik fel, s fejezik ki az emberlét minden iszonyatát és szépségét.

*Honnan jönnek, ki tudja azt?
.....
S aki előtt megállnak,*

*Elsáppad és nyeregbe száll
S fehér úton nyargal vele
Holdvilágos éjjeleken
Új utasokért a Halál.*

(A Halál lovai)

Néha, félelmetesebben, koporsó-paripákká változnak a halál-lovak, vagy egyenesen a temető közelít felénk. Mindenféleképp emberlétünk meghatározója, egyszeri és véges voltunk megváltoztathatatlanságának őrzője a halál. „Élet s Halál között evezve” zajlott le a legfilozófikusabb élet, az Adyé, és megszületett a legmélyebb bölcséleti líra, az Adyé.

A véges és egyszeri emberi élet-állapot megmásíthatatlan. De sokféleképp lehet viszonyulni hozzá. Egyesek láznak ellene, mások az Istenhez menekülnek tőle. Legtöbben nem vesznek róla tudomást, a hétköznapi szürkeségében, látóhatárnélküliségében vegetálnak. Nem az emberi lét értékei töltik be a napjaikat. Apróbb, nagyobb ügyekben jelentéktelenné válik az életük. Aki nem a saját egzisztenciájával foglalkozik, az elveszti az életét. Amiért élnie adatott, s amiért élni érdemes. Semmilyen társadalmi, vagy politikai életformáért sem szabad a magánéletét senkinek feláldozni. Saját egzisztenciáját kell élni minden körülmények közt. Így tarthat csak számot az emberi mivolta. A társadalomban való szétszóródás az embert eltereli önmagától, ellényegteleníti. Ennek az útja, s egyúttal az eredménye a hisztéria, a félelem, a neuraszténia, a kétértelműség, a lezűllés. Anyagi jólét, vagy jó társadalmi állás lehet a következménye, de cserébe az ember eladta önmagát, egyetlen, semmi mással nem helyettesíthető, egyszeri létét. Ady is elképzelt magának néha ilyen társadalmi sorsot, különösen mikor sokfajta lázadása után összetört és leroskadott. Elképzelt magának egy külső formájában s lényegében jelentéktelen, szürke, kispolgári életet. Lázadását és egzisztenciálisan élt embervoltát is megtagadná benne. Néha úgy érzi, hogy ellopták ezt a kispolgári, vagy szolgabíró sorsát.

*Ki az én sorsomat ellopta,
Láttam,
Nipponban, vagy Amerikában,
Nem emlékszem;
Álmomban láttam.
Aratott és eredmény-kévék,
Halmaza és kincse előtte.*

.....
*S némán,
Titokban oldtam kereket
S neki a bús országutaknak
Szaladtam futva, szökve
Sorsom tolvajától örökre.*

(A sorsom ellopója)

Valami ellényegtelenült életet, s látóhatár nélküli nyárspolgári sorsot természetesen nem tudott vállalni semmilyen formában. Vagy lázadt, vagy a borhoz menekült, vagy lényegszerűen viszonyult a saját egzisztenciájához. Hétköznapijaiból bárki is csak néha tekinthet szét léte horizontján, néha nézhet szembe a halállal, s már hull is vissza hétköznapi megszokott és mákonyító dolgai közé, az életet elaprózó, jelentéktelenné tevő eseményekbe. Ady ezt a széttékintést, emberlétével való szembenézést, nagyon gyakran megcsinálta. Fél életével szinte mindig ebben az embert körülvevő halálhorizontban mozgott.

Időnként visszazuhan a hétköznapiakba, de ismét gyorsan kiemelkedett belőle. Egyszerre volt a lét és nemlét, az igazi emberi élet lakója.

Saját egzisztenciáját valósította meg, lényegszerűen önmagát élte. Az emberi lét egyszerisége és végessége öltött testet életében és költészetében. A halálhoz viszonyulva egzisztált, mégpedig nem egy kívülről jött brutális tényt ölelt magához, hanem emberléte egyik alkatrészét, saját halálát. Ennek a tudatos tudata tette emberivé az életét. Kedves hasonlata szerint újra és újra elment ezekre a nagy vizekre.

*Be szikkadt szájjal mosolygok megint,
Száraz bölcsesség vén aszálya bennem:
El kell már megint nagy vizekre mennem.*

.....
*Visz-e csónakom, a szenvedni-vágy,
Olvadó és bús üdvösségű ködben
S villamos zápor zuhog-e köröttem?*

.....
*Piros a csónak, bátor a lapát,
S ha aggul, gyöngül egykori hajósa,
Tengeren pusztul, mintha ifjú volna.*

(Megint nagy vizekre)

Persze nem veszélytelen játék egzisztenciálisan a halállal szembenézve élni. A nemlét szituációját csak kevesen és kevés ideig bírják ki. Csönd-herceg társasága gyönyörű, de fogvacogatóan félelmes is. Mert hátha egyszer tényleg nagyot lép, s eltiporja a megidézőt. Egész létünkkel nem is léphetünk a birodalmába, félig meg kell maradni a hétköznapiak mozgalmában, zajában; legalább is fütyülni kell.

*Holdfény alatt járom az erdőt.
Vacog a fogam, s fütyörészek.
Hátam mögött jön tízöles,
Jó Csönd-herceg
És jaj nekem, ha visszanézek.*

*Óh, jaj nekem, ha elnémulnék,
Vagy fölbámulnék, föl a holdra:
Egy jajgatás, egy roppanás.
Jó Csönd-herceg
Nagyot lépne és eltiporna.*

(Jó Csönd-herceg előtt)

Másik képe a fehér lepel, a fehér csönd. Lédának könyörög, sikoltson bele, másképp el kell veszni. „Jaj, mindjárt minden, minden elveszett. Fehér ördög-lepel hullott miránk...” Az asszonytestért nyúl vissza, hogy meg ne ölje a csönd, a fehér lepel.

Így tudott élni. A hétköznapiakban nem lényegtelenült el, a halál előtt állt és aggodalomban élt. Gondban nagy lázadásai miatt, s gondban a mámorhoz való menekülésből történt ébredése után.

*Ültem partjain Babylonnak
S ültem már partjain a Gondnak.*

.....

*Lelkemet már nagy válság ülte
S voltam kis álmok kis örültje.*

(Sötét vizek partján)

Költészetének életére vonatkozóan legtisztább, illetve legtöbbet megvalló két sora:

*Isten, kétség, bor, nő, betegség,
Testem, lelkem összebezték.*

(uo.)

De ez a gondban-lét az emberi élet. Hozzánk köttetett, vele együtt vagyunk emberek csupán. Ha valaki csalással, hazugsággal, öncsonkítással, vagy a lázadás gőzébe megszabadult a gondtól, meg is szűnt embernek lenni. Állattá, vagy fantommá változott. Ady több oldalról ismerte ezt az állapotot. „Jaj, jaj, nem érzem, hogy élek már, Mert a félelem elhagyott.” De újra felmerült előtte embervolta alapérzése, a gond.

Közben folyt a lázadása, hogy megőszült tengerré tegye a mindenséget, s a filozófiailag látott és érzett halál mindjobban bevette magát az életébe, mind aktuálisabb rémmé lett. Látta az emberi lét elkerülhetetlen végét, s mind tisztábban a magáét, s akkor az életért újra felsikoltott benne a félelem és a vágy. A filozófia útján nem rendezte el és nem oldotta meg az életét. Sem megdicsőült, sem megokolt halált nem akart, akármilyen csúnya életért könyörög: „Óh Élet, ragaszkodom hozzád.”

*Akárhogyan, de el nem múlni,
Akárhogyan, de létezni még,
Inkább feledten megfakulni,
Mint egy ragyogó, szép Halál
Dicsőséges karjába hullni.*

(Akármilyen csúnya életet)

Tiltakozik a halál ellen, közelléte, mindenkori és aktuális valósága szította benne magasra az élet szerelmét. Csak a halál árnyékában lehet egzisztenciálisan élni. De ez soha meg nem valósítható lehetőség. Aki sokat játszott, vagy harcolt vele és ellene, az megbántotta az életet. Mert az élet békét akar, nem pedig tudatosan tragikus ember-sorsot. Békét akar a hétköznapi szürkeségén, vagy az Isten megváltó hatalmán keresztül. Adyt viszont a minden mástól különböző egyetlen emberi lét teljessége érdekelte, vagy a lázadó szörnyetegé. Minden módon megbántotta az életet. Félt is a bosszújától.

*Aki az Élettel kikötött,
Akkor hal meg, erője vesztén,
Mikor az Élet lakodalm:
Csillag-esős nyárvégi estén.*

.....

*Karmos lelkemnek mit felelek,
Ha karmolva és fúlva kérdi:
„Miért megyünk el ilyen korán?”
S ha megmondom, tán meg se érti.*

*„Békétlenek voltunk: meghalunk
Muszájból, fáradtan, sötéten
S úgy bukunk bele a semmibe,
Mint lázadó tüzek az Égen.”*

*Jaj, hogyha az Élet győzni fog
S hűtlenségemért meglakoltat.
Sohse látott még ez a világ
Nyugtalanabb szomorú holtat.*

(Az Élet bosszúja)

A végtelen, egyetlen élet a nyugtalanokat nem szereti, s a meg nem valósítható végső lehetőségbe, a halálba dobja őket. Ez a halál lázadó égi tüzeknek, lázadó embereknek a semmibe hullása, nem pedig Isten által egy más létformába való átmenet. Természetesen ezt a második, isteni utat is megpróbálta Ady. Az élet és a halál mellett szívében az Isten is ott lakott. De amikor csak filozofikusan érez és gondolkodik, akkor a halál a semmibe hullás. A filozófia, bár emberlétének a végső titkait is feltörte, nem adott megoldást. Megváltatás helyett nyomában zűrzavar támadt. A filozófia a káosz gyermeke és szülőanyja egyszerre. Véges, egyszeri emberi élete ezen az úton is megfeneklett. Élete teljes zűrzavarában szűz Pilátusként mossa a kezét: „Csók, pénz, hit, bűn nem várok rátok De nem várok már magamra sem.”

*

Lét és nemlét csak együtt plasztikus egész. Élet nincs halál nélkül; ez a háttér. Egyszeri és véges voltát érthetővé teszi, értékét és szépségét megmutatja és fokozza. Ebben a tényében a halál az élet leglendítőbb, legimpozánsabb mozzanata. Mikor azonban az élet valami miatt összezavarodott, értelmét veszítette, s a nemlét gondolata — paradox módon valósága — döntő szerephez jut, akkor a halál már nem konstruktív mozzanat, hanem a semmibe hullásnak az útja és kényszere. Ady szerelmében ide hullott, filozófiájában pedig ebből a mélységből próbált kiemelkedni. De újra és újra lezuhant. Filozófiai lírájának is végső szava a Nincsen himnusza, a Nincsen mítosza. Ezen az úton tovább nem lehetett jutni.

Miért és hogyan érkezett el Ady ebbe a többé emberinek már nem nevezhető pozícióba?

Néha elvesztette élete központját, a részek értelmetlenül hulltak egymásba, s mögöttük végső valóságként mutatkozott meg a Nincsen. Szinte elképzelhetetlenül nagyarányú volt az élete. Teremtő lázadás, szerelmi lázadás, Istennel való harc, társadalmi forradalom, művészi forradalom a legjelentősebb állomásai ennek a zsúfolt és nagyarányú életnek. Végső fokon megváltó akart lenni. A legnagyobb arányú élet számára is túl sokat markolt, s túlfeszített módon élt. Összetartó erői néha megpattantak, ilyenkor elvesztette élete központját, s az Élet helyett a nemlét, a halál, a nincsen lett valósággá számára.

Azután bármennyire is elsődlegesnek látszott az élete, állandóan egy filozófiai körbe volt bezárva. Nem a szakfilozófia logikus sémáiba, hanem az absztrakciók körébe, a kimérák társaságába. Lelkének ezek a lakói tulajdonképp megszemélyesített, s valóságos életet élő ideák voltak. Igazán csak ezek társaságában élt, s ezek élete minden mozzanatában jelen voltak.

Elsődlegesen csak hozzájuk viszonyult, s csak rajtuk keresztül minden máshoz, vagy mindenki máshoz. Elátkozott had volt ez a kiméra sereg, Ady egyetlen igazi társasága.

Valóságos létezők objektívan is a kimérák? Mindenkinnek erre adott válasza határozza meg az Ady költészetéhez való viszonyát. Aki csak szubjektív rémlátásoknak tekinti őket, annak Ady lírája nem mond

semmit. Egy csomó furcsaság csodálásán kívül semmit sem érthet belőle. Aki viszont a lét objektív mozzanataként nézi őket, az maga is ki van téve Ady sorsának; a kimérák elsődleges szerepet játszanak az életében, s meghatározzák a nem-énhez fűződő viszonyulását.

Az ember léte, látszólagossága ellenére sem elsődleges állati, vagy (egészen más megvalósulási formákban) isteni lét, hanem a közvetlen élményben önmaga számára is rejtély. Eszméin, kiméráin keresztül, másodlagos módon viszonylik mindenhez és mindenkihez. Értelmünk adottságánál fogva ezek az intellektuális kísértetek objektív részei az életünknek. Ady rajtuk keresztül próbált betörni a magánvaló-világba is.

Élete végkép bezáródott ebbe a kiméra hadseregbe. Vezére és foglya volt személyes életet élő absztrakcióinak. S amikor teljesen bezárult a kör, akkor a valóság és lét világából a nemlét, a nincsen pozíciójába rántották a kísértetei. Hadd ajánljam mindenki figyelmébe minden idealizmus őst, Plátont, s az évezredek távolságán átragyogó ideáit. Ady be volt zárva egy filozófiai körbe, saját magába. Nagyon el is vékonyult a külső világgal való kapcsolata, illetve a mást is csak belső lelki újraformázottságában élhette át. A világirodalomban is a legtisztább Én-költő. Nemcsak élményei, hanem az egész világ is kizárólagosan csak az övé, kizárólag bensővé-tett-léte van csupán. Az én mindennek a végső mozzanata. De az ilyen abszolút szubjektív lélek csak egy darabig bírja vitézni a világgal való harcát. Először elnyeli a világot, vagy annak egy részét, azután menekülni kénytelen előle az én mélységei felé. Ez a tragikus menekülés végül az én szétfoszlásához vezethet, vagy legalább is elhalványodásához. S akkor újra felrémlik a széthulló világ helyén a nemlét, a halál, a semmi. Ady elvesztette a világgal, különösen a többi emberrel szokásos (bizonyára unalmas és fárasztó) kapcsolatot, s a nincsennel találta szemben magát. A semmi partján ülve zokogja megrázó versét: Szeretném, ha szeretnének.

*Sem utódja, sem boldog őse,
Sem rokona, sem ismerőse
Nem vagyok senkinek, Nem vagyok senkinek.*

*Vagyok, mint minden ember: fenség,
Észak-fok, titok, idegenség,
Lidérces, messze fény,
Lidérces, messze fény.*

De, jaj, nem tudok így maradni...

.....
*Ezért minden: önkínzás, ének:
Szeretném, hogyha szeretnének...*

Nem élt mindig tragikus individualizmusa világában; a vers második fele is valóság volt az életében. Végül a magyar néppel teljesen egybeforrva közösséget talált; de mostani helyzetéhez viszonyítva csak egy szűkebb körben. Filozófikusan azonban a semmihez érkezett meg. Életének és költészetének ez a része félreismerhetetlenül tragikus.

Természetesen nemcsak Ady jutott el ide, kora költészetének egy része is erről szól. De rajta kívül csak nagyon kevesen fejezték ki lelkük tényleges tartalmaként ezt a mondanivalót. Legtöbbször csak a kordivatot verselték meg. Nem volt találkozásuk Ady kiméráival, vagy a saját magukéval.

Ady, mert lázadó lélek, filozófus és ember volt, megérkezett a nincsenhez. Lírájának ilyenkor nem az élet a központi kérdése, hanem a Semmi. Ebben a szituációban viszont elhalványodott benne a hit és a valóság, s szinte tárgyi formát öltött a nemlét. Ez a semmi, a léttel együtt, ontológiai adottság. Leválaszthatatlan mozzanata a létnek. De ha valaki szinte egyetlen ontológiai valóságnak nézi, megtagadja az életet. Ahogy Ady pillanatokra tette. Nála viszont mindig nagyobb erővel lángolt fel belőle az élet szerelme. A modern ember modern tragédiája ez. Plasztikus, mint a görögöké, vagy a Shakespeare-é.

*Sors-intézőm a Semmi legyen,
Szem és fültömő Semmi,
Adassék meg nekem vád nélkül
És észrevevő vágy nélkül menni.*

.....
*Egy suhanás se árulja el,
Mit lelkem úgyis titkolt:
Valaki elment élet nélkül,
Valaki elment, aki itt volt.*

.....
*Nem voltam másé, se magamé,
Arám: a hideg Semmi...*

(A békés eltávozás)

„Valaki elment élet nélkül.” Milyen mérhetetlen távolságban van már a győzelmes, nem beteg Élettől, milyen messzire az életet csak plasztikussá tevő haláltól is. Sokféle csődje nyomán írja: „Ha nem voltam, ne vágyjak lenni.” De a semminek még ebben a hideg mosolygása világában is így végzi a verset: „S maradjak titok, hogyha voltam.” Lírájának tényleges mozzanata a nincsen világa, de csak egy mozzanata, s nem is a végső. Csak színezője az egész képnek.

A „Nincsen” föltétlenül mítosz. Végső fokon mítosz minden metafizikai probléma, még a materialista oldalról felvetett is. A nincsen önmagában kiüttalan üresség. De az egész emberi lét is önmagában, Isten nélkül, szintén az. (Vagy pedig belenarkotizálja valaki az életét a hétköznapi apró jelentéktelen mozzanataiba.) Nem Ady szubjektív látásmódja ez, hanem szubjektívan átélt objektív perspektívája az emberi életnek. Az ateista filozófia, akár idealista, akár materialista, az emberi létnek ezt a távlatát tárhatja csak fel. Isten nélkül valóban nincs más perspektíva. Az élet önmagában a semmibe való beledobottság, amiből megváltás nélkül, a maga erejéből nem tud kiemelkedni az ember. A semmi és az élet teljessége közt vergődik az emberi lét. Ennek a vergődésnek is szinte minden mozzanatát feltárta lírájában. Ennél többet a metafizika az emberről nemigen ismerhet meg és mondhat. Ady a legnagyobb gondolkozók egyike. Nem logikai sémák szerint fejtegeti a titkot, hanem mindent átélt és verseiben kivetített.

A semmibe belehulló életállapotában a nincsenről himnuszt énekel:

*A Van csak egy rossz álom,
S a valóság a Volna.*

*A Halál ős dáridó
S kis stáció az Élet...*

.....
*Nincsen semmi, ami van,
Egy Való van: a Nincsen,
Az ördög a rokonunk
S ellenségünk az Isten.*

(A Nincsen himnusza)

Ez a legteljesebb tragédia, a legteljesebb csőd. Az autonóm és lázadó embernek a szükségszerű zuhanása. Ezt is meg kellett írnia. Neki mindent vallani kellett az életről.

A végső kérdésekről mégsem ez az utolsó szava. Ebbe a kilátástalanságba nem hullhatott végérvényesen bele. Ennek a keserű mélységét is megjárta, de az útja másfelé és tovább is vezetett. A halál, a nincsen, a semmi nem a végső metafizikai mozzanata a létnek. Aminthogy az élet sem az. Filozófiája ezeken is átnyúl, s még rajtuk túllevő valóságot is átfog és kifejez.

Bölcseleti lírája nem spekulatív költészet. Az életet és a halált, a lét és valóság minden részét átéli, és művészi formában úgy fejezi ki. Néha azonban másra és többre van szükség, a végtelen távlatok előtt az átélés is megtorpan.

Ebben a helyzetben sem a filozófia racionális logikájához fordul, hanem a közvetlen szemlélethez. Ez a legmagasabbrendű megismerési mód. Közvetlen látásban szemlélni a megismerendő feladatot. Ez még az intuíciónál is több. Csak az képes rá, aki megismerése tárgya fölé tudott kerülni. Az Isten ilyen közvetlen szemléletben ismer és tud mindent egyetlen pillanatban. Bizonyos mozzanatokra nézve, s szűk korlátok közt az ember is eljuthat a szemlélet állapotába. Ez a tökéletes absztrakció és reflexzió egyszerre. A szemlélet szinte ekstázikus állapot. A megismerésben egyfajta letisztult formája adódik: az alkotó művésznek saját élete és alkotása fölött előmlő látása. Ady így fogalmazza meg ezt a megismerő állapotot:

*Óh, én magamból kiszállok
S úgy nézem ezt a hajszát,
Mint Rembrandt nézte rajzát...*

(A menekülő Élet)

Látásával filozófiájában a végső lépést tudatosította: nem az életé az utolsó szó, nem is a halálé, hanem egy felettünk levő ismeretlen nagy Úré. Ennek a szemléletnek az útján menekült a nihilizmus szakadékból. Egész költészetének egyik legdöntőbb alkotása „A menekülő Élet”. Életről, Halálról, s az ismeretlen nagy Üldözőről, a végső Úrról, s ezek egymáshoz való viszonyáról számol be ebben a versében.

Soha plasztikusabban nem érzékelteti a metafizikai valóságok önálló-lény-szerű létezését. Ezek a kimérák, mint végső valóságok vívják nagy harcukat. Nemrégén még legnagyobb szerelme, s a végsőnek tudott valóság az Élet volt. Minden élet roppant folyama együtt. Aztán jött a halállal határolt egyszeri és véges külön emberi élet, az Életnek millió unokácskája. Most ezt a végső valóságot is alárendelt szerepben látja. Valaki üzi, kergeti, mint egy tolvaj cselédet. S ez a valaki nem a halál. Annál is százszor nagyobb úr az üldöző. A magában levő, élet nélkül való szűzi lét nagy havas fehér síkján folyik az üldözés.

Ennek az ismeretlennek az árnyékában olyan kicsi a halál is. Csak egy apró vérfolt a lét fehér haván. Az élet vérét vevő hatalom, de nem végső valótlan valóság. Apró szolga a semmi, a halál, csak festék az életem.

*... véres kísérője,
Csöppekre hullott mása,
Ártatlan kísérője,
A menekülő Életnek ...*

(uo.)

Az élet megfogható fénye, s ugyanúgy a halál megfogható sötétsége is jelenség csupán, egymásba kapcsolódó jelenség. Mintha mindig meghalna Ady, amíg csak él. Legtöbb ember szemében a halál titka az életem túl van, az ő szemében az élet éppoly titok, mint a halál. S mind a kettő egyformán csak jelenség, örök az egységük; egymásba kapcsolódó jelenségek.

*Lehet: Élet se volna,
Hahogyha nincs Halál,
Holott ott van mögöttük*

*Titokzatos uruk,
Valami ős és vad szörnyű
Szabálytalan Szabály,
Egy nagyon nagy Üldöző.*

(uo.)

Micsoda, vagy kicsoda ez a végső úr, az Élet-halál üldözője? Lényegileg egy dolgot mond róla: ismeretlen. Titokzatosságában és mérhetetlen hatalmában ez már nem kiméra, hanem ura az egész kísértet hadseregnek is. Végzet ez, vagy Isten? Ady mind a kettőnek látta, és gyakran egységben is tudta őket. A világ jelenségein úrrá tudott lenni, a magánvalóval is szembeszállt, még az élet-halállal is valami módon le tudott számolni, de ettől az Ismeretlentől visszahőkölt. Érezte, tudta, hogy ez fenntartás nélkül az ő ura is. Sorsa végső fokon a hozzávaló viszonyán dől el. Meg is próbálta tragédiáját ennek az Ismeretlennek ismerőssé tevésében feloldani. Ezért forgott az élete mindig az Isten körül. Költészetének hatalmas része róla szól.

Ennek a versének az analízise csak azt mutatja meg, hogy az élet-halál problémán és tragédián túl van még más lehetőség is. A kozmikus, mégis az egyes emberben lezajló drámának más fejezete is van, a szabálytalan Szabályhoz, a nagyon nagy Üldözőhöz való viszonyulás. Ide sok tisztánlátó, s az emberi lét mozzanatait becsületesen értékelő ember eljut, mert a hétköznapon túl a végső valóságokkal is szembe tud és szembe mer nézni. De közülük legtöbbször a filozófia útján meg is maradnak ebben a hitetlen agnoszticizmusban. Ezzel a megfejthetetlen Rémmel fejeződik be életük és gondolkodásuk. Ady viszont az Ismeretlenben felismerte az Istent. Életével és költészetével hozzáfért. Tényleg a lét és valóság egységét próbálta átfogni.

A magyar irodalomban Ady az egyetlen filozófiai beállítottságú költő. Csak Vörösmarty járt még ezen az úton, ő sem elsősorban a lírában, hanem egyéb műfajokban. Különböző is, sem gondolkozásbeli átfogó ereje, sem átérző képessége nem fogható az Adyéhoz. Irodalmunkból ez a filozófiai kicsengés hiányzott, főleg azért maradt ismeretlen és érdektelen a más nyelven beszélők számára. Szinte csak Ady az egyetlen kivétel, de ő rögtön világvonatkozásban is a legnagyobbak közül való. Az Én költője. Ebben mindent átélt, ami az emberi életet alkotja, meghatározza, értékessé teszi és pusztítja. S mindent ki is vetített lírájában.

ISTEN

Ady lírájának filozófiai beállítottsága tette a magyarságra a legmeghökkenőbb hatást, az emberiség egyetemes kultúrájára viszont költészetének vallásos karaktere a legjellemzőbb. Nemcsak a szokványos vallásosság szólalt meg benne, hanem az elsődleges istenélmény hitvilága, sőt teológiája. Mindez pedig egy rendkívüli gyorsasággal ateistává váló korban.

Ady a lényegszerűen vallásos élet költője. Istenélmény viszont csak a hit alapján lehetséges; az igazi vallás tehát az istenhitből eredő létfeltétel és erkölcsi meghatározottság. Elsőrendben nem társadalmi, vagy művészi elhatárolása az embernek, mint ahogy a legtöbb ilyen tárgyú irodalmi alkotásban megmutatkozik. Ady primér módon vallásos lélek. Líráján végig húzódik az Istent kereső lármája, egyes ciklusaiban pedig minden mást kizáróan a hitről beszél. Félreérthetetlenül tudta, hogy elérhető világunkon túl valami homályos mélység van, s minden megismerhető dolog mögött ott rejtőzik a megismerhetetlen. Ezekkel birkózott egész életében és költészetében, s rajtuk keresztül jutott el az Istenhez. Nemcsak logikai felismerésként; egész lényé határozott viszonyba került vele. Más kérdés, hogy vallásos beállítottságában keresztyén ember volt-e.

Teljesen ellentmondott a gyors tempóban ateistává váló korszaknak és törekvéseknek. A voltairei humanizmus és a sokféle megjelenésű marxizmus lényegileg mind Isten-ellenes. Nemcsak az egyház társadalmi és politikai szerepét kívánja kikapcsolni, hanem az emberi léleknek Istenbe kapaszkodó gyökereit tépi. A mérhetetlenül megszorított tömeg pedig a közömbösség állapotába hullt. Ez a legrosszabb emberi magatartás. Valamiféle harcoss ateizmusból, az emberi lét szükségszerűen megmutatkozó

ellentmondásainak a nyomán, még visszatalálhat valaki az Istenhez, de a közömbösség minden-mindegy állapotából nehezen.

A nyugati kultúrában, különösen annak európai főágában mélyreható gondolkozásbeli és hangulati változások történtek. Minden felmerülő problémát a kézzelfogható világ keretein belül kívánnak megoldani. Ezzel a teljes immanenciával viszont a vallás gyökereit vágják el. Az elitnél ez gondolkozásbeli, a tömegnél pedig hangulati magatartás. De mind a kettőnél egyformán az ember és a mindenség viszonyában, az alapvető életérzésben, molekuláris változások mennek végbe. Ezek pedig előbb-utóbb az emberi élet teljes megváltoztatását hozzák magukkal. A második világháború után, nemcsak a vasfüggöny mögött, hanem a szabad világban is, robbanásszerűen mutatkozott meg ez az eltolódás. A felmerülő kérdéseket az Isten megkerülésével próbálják megoldani. Az emberi lét belsőellentmondásainak ilyen módon történő gondolati és érzelmi elhomályosítása viszont félelmetesen bizonytalanná teszi az életet. Ennek a feloldására az ember, szellemi mivoltát felejtve, fenntartás nélkül belevetette magát a természeti létbe. Míg technikai civilizációja kozmikus méreteket ölt, szellemi kultúrája gyors sorvadásnak indult. A munka pusztító eszközzé süllyesztette, rosszul értelmezett szabadsága pedig belső összefüggéseit oldotta fel. Így előkészítette a talajt az Isten helyére lépő totális diktatúrák számára. Korunk nemcsak a vallás, hanem az emberi élet krízise is.

Mindezt a múlt század szellemisége készítette elő, a századforduló pedig irodalmi és másféle művészi formába öntötte. A tömeg ebből csak a hasznosság és az élvezetek elve szerinti életet érzékelte. Elveszett számára az Isten, a túlvilág, az „örök” érték. Lelkesedése a világi örömeknek és izgalmaknak szólt. Sokan megpróbálták ezt a lelkesedést vallásos megnyilatkozásként kezelni. Különösen magáért az emberi életért való lelkesedést. Így született meg az egzisztenciális filozófia. Ennek egyik nagy alakja, előkészítője volt Ady is. Az élet pátosza egyetlen és konkrét voltának a hangsúlyozása föltétlenül ide állítja. A világban való elveszés helyett ismételten és örökösen a saját szituációja elé kényszerítette az életét. Ezek a gondolkodók, költők és filozófusok szembehelyezkedtek a materialista ateizmussal, de — paradox módon — egy vallásos ateizmushoz jutottak el. A filozófia lépett a vallás helyére, az Élet lett az ember új istenének. Nietzsche-től a mai egzisztencializmusig végig kísérhető ez a fejlődés.

Ady is ebben a közegben mozgott, sőt egyik legfontosabb alakja volt. Nagyságát mutatja, hogy nem rekedt meg benne, tovább lépett az emberen és világon túllevő Isten felé. Nem tradicionális módon a régi rend védelmében, hanem tényleg kereste az Istent és kényszerűen birkózott vele. Világosan látta, hogy kora már a keresztyénség utáni ateista civilizáció hajnala. Mégis az Isten felé fordult. Az élet alapvető tényeit és igazságait többre becsülte minden korszellemnél. A divatos agnosztikus, irracionális gondolkodáson túl — egyfajta modern vallásos színezetű ateizmuson túl — az Istent kereste, s lírájában a hozzá való viszonyát fejezte ki.

A tömegekre a vallásos ateizmusnál még nagyobb hatást gyakorolt a marxi materialista ateizmus. Túl politikai és társadalmi borzalmain, világnézete az egész életet elviselhetetlenül sivárrá teszi. Ennek ellenére látásmódja és életgyakorlata lassan átjárja az emberi agyakat és életeket. Nem is elsősorban politikai és társadalmi, hanem individuális életgyakorlata. Az ellene harcolók is lassan már az ő szemével látják az életet. Adyt is elkerülhetetlenül megérintette ez a materializmus. Ugyanakkor senki mással össze nem mérhető erővel küzdött is ellene. Nemcsak a vitalizmus filozófiájával; az emberi lét legvégső valóságát, Istenben való hitét állította vele szembe. Nem vértelen eszméket hangoztatott — idealisták módján — hanem a valóság legmélyéig lemerült, s feltárta a lét természetén túli részét, az Isten világát. A valóság egészét átfogó és átütő istenhitével szállt szembe a materialista ateizmussal. Tisztán érzékelte, hogy a felvilágosodás századai, a nagy filozófiai rendszerek, a materialista agyrém, s az Élet pátoszában vallásos ateizmusa után a világ, s benne az ember, még rettenetesebb, még titokzatosabb, mint valaha is volt. Az Isten (s vele együtt a hit és vallás) elvesztette helyét az ember életében, de egy fokkal sem vált kevésbé fontossá: az emberi életellentmondásait ma és mindörökké egyedül csak ő képes feloldani. Ady nyitott szemmel nézett szét a hitétől megfosztott világban: a kék, a kín, az emberi gondolat égő sivatagi poklát érzékelte, s az Istenhez menekült. Nem a keresztyénség évezredek tradícionális módján kereste az Istent, bár nagyon gyakran ugyanazon az úton járt.

A vallásos hit krízise, az autonóm ember vágya, s a kor tudományos szelleme egymás ellen és együtt harcolt a lelkében. Szörnyű kiméráin végül Isten, az egyetlen és végső valóság lett úrrá. Mindez nem ilyen idői sorrendben zajlott le benne, egyszerre és kavartan élte mindegyiket, de végső vallomásként ezt írta: „Az Isten van valamiként: Minden Gondolatnak alján.” Sokszor zavar kötekedő hangja, bár soha nem az Istent gúnyolja, hanem a vele való beszédet. Minden emberi szót méltatlannak érez hozzá. Istenes lírája nem a szokott módon hangzik.

A vitalizmus filozófiáját vallásos ateizmusnak neveztük. Ady líráját viszont nyugodtan mondhatjuk szekularizált teológiának. Sokkal inkább, mint Heidegger filozófiáját, amit valóban annak neveztek el. Ady esetében nem a jelzőn, hanem a teológián, a lényegen van a hangsúly.

Vallásos lírájának a tárgyalását nem kezdhjük az istenversekkel. Ő sem azzal kezdte. Az Istennel történt személyes találkozása előtt sem volt ateista, sokkal inkább pogány, a szó eredeti és teljes értelmében. Bálványokkal, pogány istenekkel harcolt és komázott. Először nem is a keresztyénségből jól ismert Sátánnal kötött ki, hanem más vallásos égöv alatti hatalom, az ős Kaján volt a cimborája. Illetve annak többféle megnyilvánulási formájával tartott kapcsolatot.

Nem véletlenül történt, nem is a szokásos költői módon affektált, hogy meghökkentse a világot, hanem valami sokkal mélyebb szerves összefüggést mutatott meg. A költői létezés lehetőségét, vagy legalább is legmélyebb fokát, a teremő erejű szónak s a tudatalatti lelkivilágnak a szintézisét. Ősidőkbe veszően a költő egyúttal sámán is volt. Nemcsak a primitív törzseknél, hanem rendkívül magas kultúrát teremő népeknél is. A görögséget megelőző, Európa alatti lelki rétegekről beszélek, a szumírokról és más ködbe vesző nagy népek mágikus kultúrájáról. Ahol a szó még valóban teremő erejű hatalom volt, keresztyén értelemben vett lge. Mágikus mivoltában tudatalatti és világalatti hatalmakkal tartotta a kapcsolatot. Démoni pogány hatalmakkal. Az igazi költő kezében a szó nemcsak egyszerű kifejezési eszköz, hanem teremő erejű mágikus hatalom ma is.

*Szűz borzongások, pompás szavak,
Új nagy látások királyfia volnék
S lelkemen, szép, pogány lelkemen
Egy csűf rontás ül, pusztít, bitorol még.*

*Jaj, hányszor csupán krisztuskodok
S minden igém kenetesen terül szét.
Jaj, hogy elfut a tollam alól,
Ami igaz, ami esztelenül Szép.*

*Pedig a szó nekem ópium,
Pogány titkokat szívhatok belőle
S új részegség, vagy új gondolat
Nekem nem új: régiek temetője.*

(Egy csűf rontás)

A szavak mágiáján keresztül így talál vissza az ősi kapcsolatokra is, a tudatalatti és világalatti pogány hatalmakhoz; érzékeli és gyakorolni próbálja az élet és a világ leigázásának legősibb módját. Az igazi vers alkotója nemcsak kifejezett valamit, hanem elsősorban ezekkel a sötét hatalmakkal cimborált. „Aki dudás akar lenni, Pokolra kell annak menni, Ott kell annak megtanulni, Hogyan kell a dudát fújni”, tartja a népdal. Minden igazi költő, ha meg nem keresztelkedik, ha Szentlélekkel meg nem keresztelkedik, eredeti mivoltában pogány. Nem versfaragókról, hanem költőkről beszélek.

Az „Özvegylegények tánca” érdekes bepillantást enged lelke, tehetsége és démonizált élete szövevényébe. Lelke dohos várának ótermeiben táncolnak az özvegylegények, a lét nagy rendjéből kiszakadt életmozzanatai. Eksztázisban dőzsölnek nyíló rózsák és asszonyok közt.

*Bolond és fehér valahány.
Lesik a szent, tavaszi Holdat.
Hopp-Sárit és Ave-Máriát
Váltva és bokázva dalolnak.*

.....

*S egy rózsát tép le mindegyik.
Egy sóhajt hörög, mert jön a Hajnal.
Egy Lédát keres: reá mered
S meghal kék, csókra-torzult ajkkal.*

*Reggel hiába gyűl a nép,
Nyoma sincs dalnak, bálnak, sírnak:
Egy-két vér-csöpp s könny-folt a falon
S egy-két bolond, verses papíralap.*

(Özvegy legények tánca)

Démonizált lelkiállapotot fejez ki a beszéd, s közben maga is elsodró erejű művészi alkotásba, versbe formálódik. A szavak felszabadított művészi rendje engedi szabadon a démon erejét is.

A pogányság nem dekorum, hanem valóságos életállapot, vallásos állapot, végtelen elmélyedés az érzéki élet, a testiség mélyeibe. Pogány szempontból a test, s a vele kapcsolatos mámor szent. Végtelen erővel mutat rá az emberi élet egységére, legalább is arra, hogy a jelenségek világán túli szubsztanciájában a test és a lélek egy. Célja azonban ez az élet, a testnek, s ennek a világnak mámora, kincse, uralma. A szavak mágiáján keresztül a pogány a test és a világ hatalmaival érintkezik, a természetes föld- és életszerelem démonaival. Végeredményben a testiség démoni fölöslegének a vallása. Ady a legnagyobb költők egyike, természet szerint tehát pogány. Nem töretlenül, mert gyermekkori neveltetése zavarja, később pedig személyesen találkozik az élő Istennel, s valami módon Krisztussal, a Megváltóval is. Tökéletesen pogány életnek indult, tökéletlen keresztyéni öntudattal. Lassan azonban összetört benne a pogányság, hogy helyét elfoglalja a nem-tökéletes keresztyén.

Pogánysága álom volt, a szó általa használt speciális értelmében. Hétköznappal szembeni költői mivoltát összefoglaló módon jelezte vele. Ebben az állapotában volt pogány, ekkor érezte kényben és kínban egyformán az élet mámoros ízeit. Ehhez azonban valóságos bálványra, démonra volt szüksége. Nem kitalálta, hanem ténylegesre. Ady tökéletesen kifejezi démonához való viszonyát.

*Valahol mintha fönt-fönt volnék,
Érc-oszlopok s gránit-bálványok
Szilárd talpazatát érzem:
Valamely Isten-fejen állok.*

(Már előre rendeltetem)

A gránit bálvány eleven valóság volt az életében, ős Kajánnak hívta, megkülönböztetésül Mefisztótól, vagy a biblia Sátánjától. Ős Kaján valóban pogány démon, mágikus kultúrák és késői költők pogány istene, lelkük démoni eleme. Róla szóló hatalmas versében pogánysága, s vele együtt primér költői mivolta is tisztán megmutatkozik.

„Bíbor palástban jött Keletről A rímek ősi hajnalán...” Ez a Kelet nemcsak földrajzi helyet jelent, hanem nagybetűs mivoltában egy életállapotot, s egy hajdani kultúrát is. A rímek ősi hajnalának a birodalma, a mágikus kultúrák rendjéé, ahol az ős Kajánra vonatkozottan egzisztált élet és művészet. Ady, lelke tudatalatti mély rétegeiben, magában hordozta ezt az ős Kajánt. Néha felidézte, sokszor magától jelentkezett, s ezekben a révületeiben, vele való harcában született verseinek egy része. Tudatalatti mély lelki rétege eddig a Keletig, Ó-Babilonig terjedt. Valamelyik őse ott élt, s lévén az idő nem objektív világfolyamat, hanem az ember privát ügye, azóta is, s ma is benne él az ős Kaján.

Szent-Kelet vesztett boldogsága rémlik föl benne. Azóta viszont a démon is pozíciót vesztett, kultúrák helyett már csak egyes lelkekben él. Duhajjá lett egészen, nótázik és iszik. Boros asztalon táncol és birkózik a költővel. Nem föltétlen alattvalója a poéta sem: az asztalon a bor mellett feszület is van és két gyertya is

ég. Közelebből, vagy távolabbról más lelki hatalmak, keresztyén hatalmak is nézik ezt a harcot. A bor a közvetítő, a poharak járása nyomán lesz mind elevenebb az ő Kaján. A költő birkózik vele, bár tudja, hogy költői mivoltában föltétlen ura, cimborája, apja, császára, istene. Nem Apolló, nem a görög mérték istene ez a démon, hanem egy ősbibb szellem, valami korhely Apolló.

Elképesztő és megrendítő kettőjük harca. Nem akarja megtagadni, csak nem bírja már a sarkantyúzását. Nem bírja a töretlen életmámor, a test, a bűn, a szerelem megszakítatlan sorát. Pedig ez az igazi öröklött lény, illetve ezekből a szavak mágikus erejével felépített új világ. Úgy látszik, „A tiszta ész kritikája”-t is olvasta ez az ördög, vagy már Kant előtt is, s nála is tisztábban ismerte a mondanivalóit. Dühödten űzi a költőt, hogy törje át a kritikai korlátokat, s tegye megőszült tengerré az egész mindenséget. A mágikus kultúrák idején így tobzódott benne. De Ady nem bírja az ő Kaján iramát.

*„Nagyságos úr, kegyes pajtásom,
Bocsáss már, nehéz a fejem.
Sok volt, sok volt immár a jóból,
Sok volt a bűn, az éj, a vágy.
Apám, sok volt a szerelem.”*

(Az ő Kaján)

Nyögve kínálta törött lantját, de az Élet, az ő Kaján által korbácsolt élet csak ott robog korcsma ablakuk alatt. Könyörög, keljen mással viadalra, ő már kifáradt, s alig van valamije ezen a világon. Dalol ő, csak éppen a dalolnivalója fogyatkozott meg. A magyar rög meddő és kisajtott, pénze nincs, ereje elfogyott. Van egy anyja, szent asszony, Lédája is van, s álmovillanásokban fogantak a versei. De érzi léte realitását: a nagy élet szent mómora helyett elnyelő mocsár, a fürtelem terpeszkedik a lelke alatt.

*„Uram, bocsásd el bús szolgádat,
Nincs semmi már, csak: a Bizony,
Az ő Bizony, a biztos romlás,
Ne igézz, ne bánts, ne itass.
Uram, én többet nem iszom.”*

*„Van csömöröm, nagy irtózásom
S egy beteg, fonnyadt derekam.
Utolszor meghajlok előtted,
Földhöz vágom a poharam.
Uram, én megadom magam.”*

(uo.)

A démon új pogány tornákra másokhoz szalad, ő pedig ott marad mint egy holt. Feszülettel és tört pohárral nyúlik el az asztal alatt. A krisztusi jel és az összetört pohár a nagy csata végső mozzanata.

Pogány életszerelem, s mérhetetlen lázadás fűti, de az ő Kaján nyomán is megérkezik a halállal való kötődéshez. Ekkor énekel végül himnuszt a Nincsennek. Sehol a magyar irodalomban nem jelentkezik ilyen erővel ez az ősi démon, de a megigézett kései utód a szavak és rímek mágikus erejével nem tud már győzni a lét és valóság fölött. Megőszült tenger helyett a feszület és a tört pohár néz csak vissza rá.

Ennek a démonnak oldalági rokonai is jelentkeztek az életében és költészetében. Nem ilyen hatalmasak, nem akarják az egész világot és életet átformálni. A maguk korlátozott területén azonban igen hatékonyak. A pénz, az arany démonai, Baál isten és Mammon isten. Imát mond mind a kettőhöz. Ezek a bálvány-istenek

mérhetetlenre szítták emésztő szenvedélyét. A pokoli sárga lángot csak az aranyárba való bemerítéssel lehetne eloltani. Baál előtt párjával áll meg. Ő maga szürke valaki, de a párja bús asszony-ember. A lelke Nap üszke, kell neki a ragyogás, az arany, a bíbor. Nem Lédáról beszél, hanem saját élete asszonyi részéről, annak kell a hírnév, a pompa, az arany. Ezért imádkozik Baál istenhez.

Óh öntsd reánk aranykönnyed folyását,

Óh öntsd reánk, véres aranyak atyja,

Óh nézz reánk, a két legkoldusabbra.

Ha idenéznel, vad aranyszíved

Összeszorulna. Könnyed eredne,

S úszó, sötét gályánk szőnyegére

Óh hullna az arany, hullna egyre.

(Ima Baál istenhez)

Száma a pénz nemcsak egyszerű fizetési eszköz volt, hanem világának egyik mitikus ereje. Amint a valóságban is az. Megfoghatatlan hatalom, példa nélkül álló értékkoncentráció. Kísértése kettős: egyfelől hozzá lehet jutni munka nélkül is, másfelől az élet teljes kiélésének a lehetőségét ígéri. Végeredményben bálvány. Az volt Ady számára is. Az Isten helyén trónolt. Hite pótlékaival kapaszkodott bele, de az a nagy élet helyett a pokol mélyére lökte. Hiába imádta Baált, mégsem ömlött hozzá a pénz. Végül Mammon szerzeteseként, arany nélkül is hajlandó volt élni, csak valahogy a pénz démona közelében maradhasson. Nem lett övé a sárga kincs, de a démonát szolgálni akarta. Babilon sötét vizeinél, a mítosz világában zsoltározott Mammonnak, a nagy démonnak. Még arany nélkül is őt imádta. Háttha majd egyszer a Sátán aranyakat szór elébe az élet pusztaságában, s kivirul számára a rózsáliget, ős Kaján egy-egy fattya Baál és Mammon. Ady tudatalatti mély lelki rétegének a lakói, de tudatosan is vállalta őket. Pogányság, démonimádat volt ez az életében.

Vajon objektív realitás volt a démon, vagy csak lelke szubjektív tartalma? A kérdés feltevésében már benne van a válasz is: őrá nézve objektív valóság volt bármelyik esetben is. Démoni öntudata volt az objektív valóság. Sok versében írt is róla, bár vallomás nélkül is sugárzik ez a könyveiből. Idegállapotát vetíti a versekbe, de a megmutatkozó démon tudatos és tudattalan életének legnagyobb mélységeibe bocsátja gyökereit. Számunkra végső fokon Krisztus démonizációi döntenek el a kérdést: reális hatalmakként kezelte a gonosz lelkeket, és úgy győzött fölöttük.

Ady a Sátán fölönt kevélyének tudta és mondta magát, minden emberi érzés és kapcsolat fölött álló gögös életnek. Aminek a végső kicsengése ez a két versszak:

Krisztus tréfából se vezesse,

Akik szeretik, ne szeresse.

S ha az Élet már összemarta:

Jött a Halál, mert ő akarta.

(A Sátán kevélye)

Zárójelben megjegyzi ugyan, hogy nem tudott így élni. Mindenesetre így szeretett volna. De szerencsétlen lett a Sátán kevélye. Ivott a víg úriak borából; utálat és gyűlölet, gonosz becsület és mérges bölcsesség azért vette be magát az életébe. Föltétlenül tragikus sorsa volt. A szavak mágusa az élet sötét hatalmait is a lelkében hordja. Nemcsak azt, de azt is. Ellentétes erők gomolyognak benne, s harmóniájukat nem tudja létrehozni. Mindegyik külön mutatkozott meg. Csak befejezett, lezárt élete rendjében láthatjuk utólag mindegyiknek a szerepét és értékét. A démontól Krisztusig terjedt Ady élete, s ennek a diszharmóniának minden mozzanatát külön megmutatta. Vallania kellett, nem takarhatott el, nem szépíthetett semmit, mint a hétköznapi emberek.

Pogánysága démonhit volt, nem pedig ateizmus. Istentől megüresedett lelkét egy percre sem töltötte be a légüres térrel majdnem azonos, semleges racionalizmus, hanem pogány istenek, bálványok, démonok vertek benne tanyát. Ezek ellenére mégis újra súrolta a nihilizmust, mert démonai csak filozófiája és többé-kevésbé keresztyén hite árnyékában húzódhattak meg.

Az ős Kaján, Baál és Mammon testi, világi, anyagi hatalma és mámora körében semminek mondja az eget, a földöntúli valóságot. Csak az érzékelhető anyagi világ a realitás. A démonok és Isten közötti állandó mozgásában megszűnt számára az értelmes összefüggő világ, közvetlenül ismét a semmivel állt szemben. De ne felejtjük el, a nihil állapota ismét csak átvillanó szín volt a lelkén.

Természetesen nem harcolt és nem komázott mindig a démonaival, de az Istenre sem talált rá rögtön. Ilyenkor jelentkeztek lelkében és költészetében a valláspótlékok. Mert az ateista racionalizmus egy pillanatra sem elégítette ki. Leggyakoribb valláspótléka a görög mitológia volt. Soha nem rokkó játékosságában, hanem Istent pótló szerepében. Csábította a görög szépségideál, mindenekelőtt Apolló derűje. Emberszabású szép isteneket szeretett volna magának. De ez egy pillanatig sem volt komoly magatartás, nem hasonlított a démonokba, vagy az élő Istenbe vetett hitéhez. Inkább maga szeretett volna Apollóvá válni, hogy a görög derű és harmónia útján legyen dalos, erős és pogány. Ez se valósulhatott meg az életében.

Pogány erőtlől, daltól, vágytól

A lelkem immár nem buzog,

Megöltek az evangélisták,

Az életbölcsek, krisztusok.

(A krisztusok mártírja)

Sokkal inkább keresztyén volt, mint gondolta. Teljesen áthatotta a bűntudat, s a megváltás utáni vágy. Sem könnyelműségben, sem racionalizmusban, sem démoni hitben nem találhatott megváltást. Mindig Krisztus felé kellett lépnie, bár sokszor elfelé igyekezett tőle. Gyermekkorának Krisztusa egész életén végigkísérte, anélkül, hogy igazi megváltója lett volna. Első köteteiben különös erővel lepte el a démonok hada, később mind gyakrabban találkozott ismét Jézussal. Mikor viszont az ős Kaján megszállottja lett, modern Júdásként megtagadta. Az isteni és démoni erők mindvégig küzdöttek benne, s Júdás gyakran elárulta Jézust, végül pedig helyette maga akart megváltó lenni.

Dühödt, lázongó szívverésem

Golgotai bazaltra vésem.

Krisztus, poétám, szent Alak,

Eladtalak.

Enyém volt minden álmodásod,

Én voltam a lelked, a másod,

Megkoszorúztam a fejed,

Szerettelek.

S eladtalak, én fejedelmem,

Mert az Élet az én szerelmem,

Mert én is álmodok nagyot:

Költő vagyok.

Nem hallgatom zsoltáros ajkad,

Nem kell szép, égi birodalmad.

*Selymet, pénzt akar egy leány,
Vár, vár reám.*

(Júdás és Jézus)

*

Ady nagy lázadásaiból és összetörettetéseiből menekült Istenhez. Mikor másfelé nem látott kiutat, neki nyújtotta a kezét. Alapjában véve hívő lélek volt, de az emberen túli dicsőségért, a világ legyőzésének álmaért elhagyta az Istent, s a bor és szerelem mámorához, kimérákhoz, démonokhoz, filozófiához fordult. Csak amikor mindenütt vereség érte, menekült vissza hozzá. Amikor támadó helyett üldözött lett, kereste ismét Istent és Krisztusban a megváltót. „Üldöztetéseimben kellettél, s kerestelek bús szilajon.” Menekvés volt tehát az Isten. Mikor vitalitása csökkent, önmaga és a világ elől riadtan menekült hozzá. A vereség és a halál fenyegető réme előtt állva újra és újra látta csődbejutott életét, s ismételten az Istenhez fordult.

*Nem bírom már harcom vitézül,
Megtelek Isten-szerelemmel:
Szeret kibékülni az ember,
Mikor halni készül.*

(Álmom: az Isten)

Megtérésének indokait megrázó erővel mondja el több versében. Senkinek sincs joga kételkedni megtérései őszinteségében. Különbben is oly erővel tesz róla bizonyosságot, hogy csak a lelki vakok és süketek kételkedhetnek benne. Igaz, Istenhez térései időlegesek voltak, s utánuk ismét fellobogott sátáni gőgje, s elsodorta a szerelem mámorja. Illetve Istenhez való fordulása állandó volt az életében. A tőle való elfordulása is az volt. „Éltem egyszerre és kavartan.” A világ vallásos irodalmának legmeghatóbb, legőszintébb és legmélyebb pillanatait láthatjuk Ady egy-egy versében. Lázadásaiból, harcaiból gyakran Istenhez tért.

*Uram, háborúból jövők én,
Mindennek vége, vége:
Békíts ki Magaddal s magammal,
Hiszen Te vagy a béke.*

.....
*Lecsukódtak bús, nagy szemeim
Számára a világnak,
Nincs már nekik látnivalójuk,
Csak Téged, Téged látnak.*

.....
*Nem harcolok és nem csókolok,
Elszáradt már az ajkam
S száraz kóró a két karom már,
Uram, nézz végig rajtam.*

(Imádság háború után)

Adyt a megöszült tengerért vívott kozmikus harcának a csődje és bűneinek a súlya vezette Istenhez. Általában nem a lét értelmére való rábukkanás juttatja el az embereket a hithez, — ez rendszerint csak újabb filozófiai rendszert szül — hanem a lét értelmetlenségének az érzete. Ez a tapasztalat — a nihilizmus esetét kivéve — mindig ösztökéli az embert, hogy megértse különleges életét, szellemét, s megőrizze emberi mivoltát. Adyban is, kozmikus lázadása nyomán, összezavarodott a lét értelme és saját életének a célja, a teljes megsemmisülés előtt találta magát, s akkor az Istenhez menekült: „Óh én bibliám mégis maradj titok ... Egyszer talán majd nyílik az Úr ege...” Megérezte, teljes bizonyossággal tudta, hogy itt az Isten axiomatikus bizonyosságáról van szó, s ezt szubjektív érzése, vagy akarata szerint nem adhatja fel. Ez az egyetlen Úr kezében tartja az ő életét, a nagy lázadóét is. Sokszor saját akarata ellenére is beszélt róla, s hozzá való viszonyáról. Nem hallgatható.

Költészete minden fázisában vagy eljutott az élet-halál kérdéséhez, vagy egyenesen az volt központi mondanivalója. A halál csókját érezte a szerelemben, annak a csírát hordozta magában, s hozzá való viszonyulásában alkotta meg filozófiai verseit. Végső kérdése volt az élet-halál probléma. Bűnökben, démonokkal való cimborálásban, filozofáló lendületben próbált szabadulni tőle. A legnagyobb életigénylő volt, de érzése szerint mindig, s valóságosan is legyőzte a halál. Ettől menekült az Istenhez, az élet és halál Urához. A semmi rettenetéből, a nihil partjáról talált vissza hozzá.

Batyum: a legsúlyosabb Nincsen,

Utam: a nagy Nihil, a Semmi,

A sorsom: menni, menni, menni

S az álmom: az Isten.

(Álmom: az Isten)

Életének végső igénje nem a szerelem volt, nem is a filozófiai bölcsesség, hanem az Isten. Szerelemből, lázadásaiból és a filozófiából kellett kivágnia magát, hogy találkozhasson vele. Istenhite és filozófiája végső fokon szemben állott egymással. Mind a kettő a megoldást akarta adni. Filozófiája a semmi csődjébe vezetett. Isten viszont valóban a kiút volt. Ezt az utat azonban törés nélkül nem tudta végigjárni, gőgje, lázadása, szerelmei újra és újra visszarántották. Ez volt a tragédiája. De tisztán látta, s részben élte is az élet-halál egyetlen tökéletes megoldását.

Ki gőgös volt, már lakol itt lenn,

Jaj, ha engem is büntetni fogsz

Keserű gőgömért:

Félek törvénytől, Úristen.

.....
Sok életserleget kihabzsolt,

De tudod, hogy szomján szenvedett,

Álkevélyen, sírón,

És mégis csak igaz fiad volt.

(Ne sújts bénasággal)

Nemcsak a metafizikai, hanem az erkölcsi problémák is az Istenre utaltak. A bűnnek, a rossznak a kérdése is csak a hiten, Istenen keresztül oldódhat meg. Minden másfajta megoldási kísérlet áthidalhatatlan ellentétekbe sodorja az embert. Csak a vallás adhat erkölcsi megtisztulást és újjászületést. Emberi természetünk és helyzetünk képtelen rá. Viszont arról semmilyen körülmények közt nem mondhatunk le. Ha valaki csak kívülről nézi ezt a kérdést, s belülről soha nem élte át, annak paradoxként hat a bor mámorában, s céda női örömkben fetrengő Adyt Istent kereső pózban látni. Pedig pontosan azok átélése nyomán jutott el a megtéréshez. Szerelmi élete az erkölcs körén kívül zajlott le, s megváltói tendenciákat hordozott

magában. Egyszer mégis a büntudatba, bűnbánatba és az újjászületés vágyába torkollott. Szükségképpen ide, vagy az öngyilkosságba. Meglátta, hogy a szerelem metafizikai valósága önmagában bűn. De nem ez a végső szó. Van mellette erkölcsi világrend is, s annak is van sajátos metafizikai háttere. Nem a vitalizmus filozófiája, hanem az Isten léte és akarata. A szerelem csődjén, s a belőle fakadó bűnbánat erkölcsi megrázkódtatásán keresztül érkezett el elsősorban az Istenhez. Menekülés volt ez is: a bűn és a halál sötét világából az Isten és élet világosságába.

Ady azonban nem a törvény útján igyekezett megigazulni, bár sok versének van ilyen látszata. Gyakori ószövetségi idézetei, az ótestamentum könyveinek sűrű használata azt a látszatot kelti, hogy a régi törvényvallás világában élt. Ez azonban csak látszat. Szívesen használt szimbólum alkotásra alkalmas plasztikus ószövetségi képeket, de hitének központi gondolata a megváltás, vagy a megváltatás volt. Nemcsak az élet egyes tényeit érezte rossznak, elrontottnak látta az egészet. Csak a dolgok teljesen új rendje adhat nyugalmat, értéket, megoldást. Nem fokozatos javulás kell, gyökeres átfordulásra, tökéletesen új életre van szükség. Krisztus által történő megváltásra, vagy saját maga megváltására. Mind a két irányba tett lépéseket, mind a kettővel megpróbálkozott.

A megváltott új élet nem a világtól való elszakíttatás. Sőt pontosan az ellenkezője: a létben és a valóságban új módon akarta elhelyezni az életet. Látta ugyan, hogy a világ múltó keletkezés és csalóka látszat, s nem nyújthat tartós boldogságot. De nem úgy akart ettől az üres látszattól megszabadulni, hogy egy még üresebb nyugalmi állapotba, az érzelemtől való teljes izoláltság helyzetébe jusson, hanem a látszat mögött levő tényleges valóságot próbálta elérni. Először a megőszült tenger lázalmában, a világ általa történő újjáteremtése révén, azután pedig az isteni rendbe való bejutással, mert Istenben tapasztalta meg a látszat mögött levő igazi valóságot. Ez az utóbbi mód azonban nemcsak az emberi erőfeszítéstől függ, sőt egyáltalán nem függ tőle. Csak egy felsőbbrendű hatalom, a Megváltó fordíthatja meg az élet és a világ rendjét. Csak az isteni szeretet és kegyelem bocsáthatja meg a bűnt és alakíthatja ki az új életet. Minden más szituációt elhagyott, s ehhez a megváltó Istenhez menekült.

*Szépség, tisztaság és igazság,
Lekacagott szavak,
Óh, bár haltam volna meg akkor,
Ha lekacagtalak.*

*Szüzesség, jóság, bölcs derékség,
Óh, jaj, be kellett.
Hiszek Krisztusban, Krisztust várok,
Beteg vagyok, beteg.*

*Meg-megállok, mint alvajáró
S eszmélni akarok
S szent káprázatokban előttem
Száz titok kavargó.*

.....
*Isten, Krisztus, Erény és sorban
Minden, mit áhítok
S miért áhítok? — ez magamnál is
Óh, jaj, nagyobb titok.*

(Hiszek hitetlenül Istenben)

Ezen az óriási területen való mozgás már önmagában is szenvedéssel jár. Élete tele volt konkrét fájdalommal, de ez az egyetemes szenvedés is teljesen átvihar. Ady nem azért szenvedett, hogy megadja magát, s fájó szép lélekként ellágyult hangulatokban éljen, hanem le akarta győzni a szenvedést. Rajta

keresztül a szeretet és a remény világába próbált eljutni. Ebben tökéletesen református volt. A keresztyénségnek és Adynak is fő jellemvonása az élet igenlése, a természeti lété, s a természetfölöttié egyaránt. Ebben a mozzanatban azonban újabb kísértés rejlik, a titánizmus egy más lehetősége. S Ady újra beleesett a gőg és titáni harc szakadékába. Maga akart győzni a szenvedés fölött, Krisztus helyett Antikrisztusként megváltó akart lenni. A legnagyobb ellentéteket egyesítette magában: a lelki tökéletesség legmagasabb csúcsaként a hit alázatát, s ugyanakkor a bűn és lázadás legmélyebb gőgje is benne lángolt. Csak percekre szabadult meg a szenvedéstől, csak ritkán érezte a megváltottság ízét. De föltétlenül érezte, mert gyakran fenntartás nélkül Istenhez menekült.

*

Ady lelke zsúfolva volt kimérákkal, démonokkal, értelmi, vagy szellemi eredetű közléplényekkel, ezek mögött azonban lelke legvégső tartalma az Isten volt. Még pedig nem egy általában létező, filozófiai alkott istenfogalom, hanem a Kijelentésnek, a Bibliának egyetlen élő Istene.

Az élet be sok újat hozott

S Isten nem változott.

Falusi, nádas iskolában

Már ilyennek láttam,

Ki rossz helyett jó és új szívet

Adhat mindenkinek,

(Az Uraknak Ura)

Újságokon, folyóiratokon kívül aránylag keveset olvasott. Zsenije védekezett a közepes értékű betűhalmaz ellen, bár amit elolvasott, annak a lelkét életalakító erőként szívta magába. De a bibliát mindig magával hordta és állandóan olvasta is. Hitének a háttere nem valamilyen egyházi, vagy szokásforma volt, nem is papos dogmatika, vagy tudományosan látszó vallásfilozófia, hanem közvetlenül a Kijelentés. Valóban protestáns volt: a bibliához, a forráshoz ment vissza. Az írást ugyan szubjektív módon használta, de nem filozofált róla, hanem merített belőle. A protestantizmus főáramában élt. Mást is csinált és írt, de ide tartozását egész költészete félreérthetetlenül megvallja.

A biblia Istenét kezdettől fogva ismerte. Sokszor távoli területekre elkalandozott tőle, de tudta, hogy csak nála van a megoldás. Lázadásaiból és összetörettetéseiből mindig hozzá menekült.

Megűzeték s nem nyugszom addig,

Míg hitedet meg nem nyerem,

Mert kockán van az életem,

Mint árnyék, mikor elhanyatlík.

S hányattatom, miként a sáska,

Mert csak Teneked van erőd

S mert nem láttam régen előbb:

Nem szabad hinni senki másba.

(Istenhez hanyatló árnyék)

Ady vallásossága természetes állapot, ha ugyan természetesnek lehet nevezni a hitet, nem pedig csak külön kegyelemnek. Legalább is magától értetődő. Szükségképpen jutott el az Istenhez, mert a világ jelenségeit mindig csak végső vonatkozásaiban látta és élte. Nem a ráció, hanem az élet-halál kényszere alatt. Világ, haza, nemzet, nő, szerelem, pénz, élet, halál soha nem részletkérdés, vagy dekórum a számára. Végső mivoltában, metafizikai létében látja mindegyiket. A végső kérdésekre adandó érvényes felelet így csak az Isten szájából, a bibliából hangozhatott felé. Másféle megoldási kísérletei is mind ide torkollottak. Ady szükségképpen volt vallásos lélek.

*Neved sem értem, Istenem,
De van két árva, nagy szemem
S annyi bolondot látok,
Hogy e sok bolondságból
Nagy ijedelmemben
Uram, hozzád kiáltok.*

*Próbáltam sokféle mesét,
De, hajh, egyik se volt elég:
Szívemben, idegimben,
Kiabáló nagy lárma
Téged keres, Főlség,
Isten, a tied minden.*

(Az Isten-kereső lárma)

Istennel való találkozása élményszerű. Nem filozófikus, nem is dogmatikus. Elsősorban nem az Isten létét, vagy létezési módját vizsgálja, egyszerűen rábízta magát, kapcsolatot létesít vele, hogy ebben a viszonyban oldódjanak meg elfekélyesedett problémái. Hallja, ahogy a lelkében lépked, s csodálatos erővel felbuzog benne az istenszerelem minden forrása. Rendszerint álmatlan éjszakái során találkozik vele, s éli át az istenmisztikát.

*Mikor elhagytak,
Mikor a lelkem roskadozva vittem,
Csöndesen és váratlanul
Átölelt az Isten.*

*Nem harsonával,
Hanem jött néma, igaz öleléssel,
Nem jött szép, tüzes nappalon,
De háborús éjjel,*

*És megvakultak
Hiú szemeim. Meghalt ifjúságom,
De őt, a fényest, nagyszerűt,
Mindörökre látom.*

(Az Úr érkezése)

Fölmerül a kérdés: nem csupán istenhangulatról van itt szó? A külső világ helyett a lelki táj egyfajta impresszionizmusáról? Egy-két kiragadott verse nyomán ezt is lehetne gondolni; elérzékenyült a Patyolat és a Szamaras Ember elképzelésében. De itt sokkal többről van szó. A hangulat a legegzisztenciálisabb életmozzanatot, a büntudat felfakadását, a bűnbánatot s a megtérést hordozza magában. Nem önállóan történő élménysorozat ez, hanem a biblia Istenével való találkozás következménye.

Verseinek a lírai becsületesség adja meg a hitelét és tartalmi szépségét. Pontosan így van ez Istennel kapcsolatos verseivel is. Egy sort sem írt le belső átélés nélkül. Nagyon vigyázott, hogy az évszázadok alatt kialakult egyházi nyelv saját élményénél többet, vagy mást ne mondasson vele. Kerülte is ezt a jeruzsálemi nyelvet, csak lírájának megszokott fordulataival beszélt Istenről, és hozzá való viszonyáról. Istenhangulata mindig a valóságos Istennel történt tényleges találkozásából fakadt.

Ennek a lelki valóságnak pedig első felismerése és kifejezése a bűn realitása. Nem általában, hanem a saját életében. Meglátta és meg is merte vallani, hogy bűnös ember. Ez az alaphangja és lehetősége vallásos lírájának. E nélkül a felismerés nélkül senki nem találkozhat az Istennel. Írhat róla sok szépet és jót, esetleg tagadja a létét, de személyes köze nem lehet hozzá. Sehogy másképp meg nem közelíthetjük, csak bűnös voltunk felismerése és megvallása révén. Nem általában az emberi lét töröttségét kell látnunk, hanem a bűnnek legszemélyesebb életünkben való tobzódását. Ez a hang a XVI. század prédikátor irodalmának kivételével szinte teljesen hiányzik a magyar költészetből. Az is inkább kollektív büntudat és vallomás volt, bár Adyéhoz hasonló lelkialkatok hozták felszínre.

Első ilyen megnyilatkozása: „Óh, nagyon csúnyán éltem.” De ettől a felismeréstől még hosszú az út a bűnbánatig és a bűnbocsánatig. Ady végigjárta. Természetesen nem úgy, hogy itt elkezdte, s élete végén befejezte. A krisztusi életnek pedig ez lett volna az igazi módja. Nála bűnfelismerés, büntudat, dac, bűnbánat, megbocsátás egymást váltva és keverve jelentkezett.

Sokszor úgy gondolta, hogy élete túl van a jó és rossz korlátain. Nagy lázadásai és pánerotizmusa ebben a tudatban és légkörben zajlottak le. De hamar és gyakran jött az ébredés. Nem hitt a természet szerint jónak született emberben, s az eredendő rosszság száz formáját fedezte fel a saját életében is. Különösen kettőt: a gőg és a hús bűneit. A lázadás és engedetlenség gyönyörét, s az érzékiség varázsát. Elkerülhetetlennek tartotta a bűnt; az élet járulékanak, a megváltás szükségszerű lehetőségének látta. Jajkiáltásnak a tisztaság felé.

Hiszen a bűn mindig egy jajkiáltás

A Sors felé, hogy mért nem marad

Az ember mindig tiszta s szabad,

Vadba beoltott, nemes rózsa-szem.

(A bűnök kertjében)

A bűn felismerése még nem jelent büntudatot. Ez mindig személyes állapot az egyszerű felismeréssel szemben. S a büntudat még nem jelent bűnbánatot. A vétkei tudatára jutott ember még gőgös is lehet nagy és szép bűneire, vállalhatja azokat még az Istennel szemben is. Amint Ady sokszor vállalta is.

Mert voltam búsult, csüggeteg, árva:

Így adtam magam paráznaságra,

Így adtam magam paráznaságra,

Bűnre, világra.

.....

Nem bánok semmit, mit cselekedtem,

Szent, kényes dolog volt minden tettem,

Szent, kényes dolog volt minden tettem,

Szent és kietlen.

(Utálnak, de csodálnak)

De ez a gög nem állandó az életében. Ahogy büntudata erősebbé válik, úgy hull lassan a bűnbánat alázatába. Hatalmas intenzitású volt lázadása, életszerelme, bűnei sorozata, hatalmas a büntudata és a bűnbánata is. Végeredményben vétkes és kárhóztos magányossága sír ebben a lelkiállapotában. A modern ember legelrejtettebb, s minden másnál fontosabb és fájóbb érzését énekelte, a lelkiismeretfurdalást. Ez nem önmagában adódik, hanem az Istenhez fűződő viszony következménye. Viaskodik, dacol az Istennel, majd megtörik és megalázkodik. Egyedülálló hang ez a magyar irodalomban. Nem pesszimista lelkihangulat, hanem a vallás kényszere, a bűn felismerése, a büntudat szüli. Legmélyebb, legemberibb mondanivalói itt hangzottak el. A bűnei szörnyűségére ébredt lélek sírása tette lehetővé az Istennel való további találkozását is.

Ennek következő lépése a bűnbánat és a bűnbocsánat. Egyik sem hangulat kérdése, valóságos lelkiállapot tükröződik bennük. A bűnbánat Adynál elsősorban az emberekkel s az egész világgal szemben fakadt gögjének az összetörését jelentette, s az alázat vállalását és gyakorlását.

*Nézd, ahogyan fejem lehajtom,
Szánom minden dölyföm, Uram,
S ha van még bennem gög-erő,
Szívemmel együtt kiszakajtom.*

*Mutass nekem egy ellenséget,
Valaki ocsmányt, óh Uram,
Megcsókolom csúf lábnyomát,
Hogy méltón imádjalak Téged.*

.....
*Szeretnék mindent odaadni
Nagy, szent szeszélyednek, Uram,
S szeretnék minden percemen
Nagyon-nagyon megaláztatni.*

(Alázatosság langy esője)

Másfelől a hús bűneit töredelmesen megvallotta, sírt fölötte és átkot mondott rá, s egész életével kapaszkodott a Patyolat fehérsége után. Felismerte a bűnt, nemcsak az emberiséget átható hatalmában, s nemcsak élete egyes eseményeiben, hanem ahogy egész életét megrontotta. Ebben a pillanatban idegennek érezte magától életének a bűnös felét. Énjének tragikus, mégis egyetlen megtisztító hasadása megtörtént. Mint Pál apostolnál. Kettősnek tudta magát. Egyfelől ott állt régi énje, lázadó, gögös, mindig szerelemre éhes fele, másfelől az új ember, az alázatos, bűneit megutáló valaki. Konok, kemény, zárt énje ebben a pillanatban ketté tört. Amit nem tudott megtenni a világ, a kimérák, a démonok, fáradtsága, üldöztetése, undora, azt a csodát véghezvitte a bűnbánat. Ez a kegyetlenül tehetséges és gögös lélek megroppant az Istennel való találkozásban. Gyémántkemény, ragyogó énje kettétört a bűnbánatban. Túl démonokon és filozófián az Isten gyermekének, újjászületettnek érezte magát.

*Nem emlékszem a csúf madárra,
Valaki itt galambnak vélten
Járt helyettem a vérben.
Nem emlékszem a csúf madárra,
Újszülött vagyok, nem is életem.*

.....

*Pihés, fehér, szűzi galambként,
Aki nem küzd, sorsot nem vállal
Egy csúf seregély-árnyal,
Pihés, fehér, szűzi galambként
Halok meg szép galamb-halállal.*

(Seregély és galamb)

Az ilyen mély és igazi bűnbánat egyszer a bűnbocsánathoz érkezik. Ezt a legnagyobb dolgot is, ami ezen a földön egyáltalán megtörténhet az emberrel, átélte Ady. A kimérák és démonok után az Istentől megszállott lett. Megtisztult, megigazult, bűnbocsánatot nyert. Megízlelte az üdvösséget ezen a földön. Senki nem vonhatja kétségbe ezt a vallomását. Éppen olyan lelkiállásból írt róla, mint lázadásairól, bűneiről és bűnbánatáról. Ebben a percben megoldódott számára az élet-halál kérdése is. A halál többé nem a semmibe zuhanó vég, hanem a bűnbocsánat teljességébe való bejutás, a jövődő örökségének a kapuja. Ilyen utolérhetetlen szépséggel és igazsággal ír erről Ady:

*Már-már lelkem csúf bűnök veszték
S jöttek békés esték:
Rákacagott a háborura
Az Uraknak Ura.*

.....
*Nem rójja meg sok vétkeinket,
Mert ő szeret minket
S poklok felé visz bár az utunk,
Ő int, s visszafutunk.*

.....
*Fölemelt és vérem lemosta,
Szívem visszahozta,
Sebeimre áldóan szedett
Balzsamos füveket.*

*Édes-ernyedten várok várva
Most már a halálra.
Szemem: övé volt, kezem: keze,
Mindent ő végeze.*

*Háborúba el ő bocsájtott
S bűnökből kihántott.
Rákacagott a háborura
Az Uraknak Ura.*

(Az Uraknak Ura)

Megrendítőek versben írt imádságai. Nem mindegyik olyan egyértelmű és tiszta, mint az előbbi pár versszak, mégis mindegyikből az Istennel való találkozás egyetlen nagy élménye csap meg. Ez a történelmi

hódítóknál nagyobb világhódításra készült és elszánt lélek gyermekként tud imádkozni a bűnbánatban és bűnbocsánatban megtalált Istenhez. Mikor a barna alkony leszáll, versbe szőtt gyermeki imádságát alázattal és igaz hittel tudja elmondani. Ezek a meghódoló és életet meghódító versei költészetének a legtisztább megnyilvánulásai közé tartoznak. Igazabbak a mindenséget ostromló, sötét tónusú verseinél. Ady a világirodalom legjelentősebb vallásos költői közt is helyet foglal.

Istenhez való viszonyának illetően alakulása természetesen meghatározza az emberekhez való új viszonyát is. Mindig nagyon szerette az embert, de göggel utálta az üresfejű fennhéjázókat, a rosszhiszeműeket, az ártó szándékúakat, a tisztátalanokat. Ez viszont állandó harcot jelent a világ aránytalanul nagyobbik fele ellen. Voltak percei, mikor tisztán látta, hogy még a gonosz embert is szeretni kell. S nemcsak látta, hanem a bűnbocsánatot nyert ember békességével szeretni is tudta őket.

*Harccal jön minden ember
S minden harcnak bánat a vége,
Ne legyek most már többé
Senki élőnek ellensége.*

*Szíves békét ajánlok
Alázatos és síró szóval:
Nagy-nagy titkokat látok
S megteltem minden szívi jóval.*

(Senki élőnek ellensége)

Szeretne mindig jónak lenni és áldani tudni. Víg hitet sugározni a másik embernek, kísérő sírást a síróknak, s mindig mindenkinek adni. Mérhetetlen jószág fakadt fel a szívéből. A kimérák és démonok embere elcsendesedett az Istenben, s áradt belőle a szeretet.

*Most látom csak, hogy mindenkit szerettem,
Kit szerettem, bántottam, ki csak él:
Kissé tulságos jámbor volt az eszköz,
De jó, szép volt a cél.*

*Tavasznak alkonyata vagyok én most,
Hunyt Nap küldöttje s a tarka egek
Utólszor akarják simogattatni,
Akiket szeretek.
(Ma és utolsó órámom mindenkit szeretek, ámen.)*

(A tavasznak alkonyata)

Óriási tehetségénél és bűneinél csak Istennel történt találkozásakor kibontakozó jósa volt nagyobb. De nem tudott, talán nem is akart ebben az állapotában megmaradni. Tehetsége és feltámadó bűnei tovább rántották, hogy mégse a krisztusi úton, hanem lázadása erejével próbálja elérni végső célját: megváltani a világot. Legalább is az embereket, vagy a magyarokat, vagy még ennél is szűkebb kört. A lázadás viszont mindig démoni természetű, az övé különösképpen az volt.

Rendkívüli intenzitással élte át a bűn és a vétek rendjét, de ugyanúgy átélte a kegyelem, a megváltás rendjét is. A véteké minden emberit és démonit magába foglal. A súlyos, a sötét, a megtört, a démoni is az emberhez tartozik, de a kegyelem mindegyiken átüthet. Ady esetében át is ragyogott rajta. Bűn és kegyelem

egyformán valóság volt az életében. Mind a kettőben mély közösséget érzett minden emberrel. A szolidaritás titka egy közös nagy vétekben rejtőzik, de megtapasztalta a kegyelem bűnökfölötti összekötő erejét is. Az egyetemes emberi tragikumból, s külön a magáéból is megpróbált az Isten útján szabadulni.

*

Ady istenélménye a bűnbánatban és bűnbocsánatban mutatkozott meg. Föltétlenül ez az élmény a vallás szíve. De nem lehet pusztán hangulat, ténylegeségeknek kell mögötte állani: az Istennek és az embernek. Vallásos verseiben lehet legjobban érezni teljes költői és emberi becsületességét: egy szóval se mond többet, mint amit tényleg átélt, de kevesebbet sem. S valóságos tényeket élt át valóságosan. Éppen azért istenélményén, a bűnbánaton és a bűnbocsánaton túl magáról az Istenről is beszél. Leírja, kifejezi verseiben, hiszen találkozott vele. A biblia Istenét, de nem a biblia módján. Elsősorban nem metafizikai igazságokat mond róla, hanem a lelkében élőről beszél, aki az időből és a térből, az évezredekben, és a templomokból lelkébe költözött. Akit belülről lát és tapasztal. Meggyötri az értelmét, s a belülről látott Istent fogalmakkal, szavakkal, verssel fejezi ki. Az istenélmény mellett megszólal egészen sajátos teológiája is.

A modern ember szeretné a vallás különleges érzését, misztikus hangulatát megtartani az életben, de a tanokat, az eszmei háttérrel el akarja tüntetni. Azok összeegyeztethetetlenek modern gondolkodásával, ellenük mond az abszolútnak képzelt természettudomány. Mennél távolabb áll valaki a természettudomány modern formáitól (s egy mindjobban szűkülő körtől eltekintve mindenki nagyon távol áll), annál inkább így képzelet a vallást az életében. A hangulatnak megkegyelmez, annál inkább acsarkodik a tan, a gondolati tartalom, a szellemi valóság ellen. Mindenféle eszmei tartalommal, még az ateizmussal is egyeztetni akarja a vallásos hangulatot. S elfelejti, hogy a hangulat, sőt az érzelem is csak velejárója a léleknek, a szellemi valóságnak, végeredményben a fogalmak rendszerének, a tannak.

Adynak a modern ember eme hangulati hazugságához semmi köze nincs. Becsületességének, erkölcsi igazságának legjellemzőbb módon ez a fokmérője. Vallásos költészete nem önmagában való vergődés, vagy hazug hangulatok sorozata, hanem az Istenhez való viszonyának a vetülete. Istene viszont tényleges valóság, egyetlen Isten, rettenetes Úr, nem pedig hangulatok párázata. Egyfelől a bűnbánatban és bűnbocsánatban találkozott vele, másfelől értelmi erejével is beszélni akar róla. Minden képességét az Istennel való küzdelem szolgálatába állította, hogy gondolati úton is kifejezze lírájában a Sion-hegy Urát. Modern és kötekedő hangon beszél róla, de végeredményben a teológia módján. A jelenség-világon, sőt a magánvaló-lét birodalmán túl meglátta az Istent is. Az előző kettővel harcban állt, le akarta győzni, az Isten léte előtt viszont zavartan torpant meg. Föltétlenül meglátta a létezésnek ezt a különleges, egyetlen módját is, s benne érzékelte a végső valóságot, a végső titkot. Hol alázas, hol lázad ellene. Megrendítő és sokszor félelmetes módon beszél az Isten létéről. Nem egyházi nyelven. És mégis teológus volt.

Istennel kapcsolatban, illetve a róla való beszéddel kapcsolatban jelentkezik legélesebben eszének a kozmoszon túli valóságra irányuló ereje. Szenvedélyeinek is volt logikája, viszont gondolkodó erejének is megvannak a szenvedélyei. Mennél távolabbra esik a kézzelfogható valóságtól a gondolat — legtávolabb az Istent érinti — annál szenvedélyesebbé válik. Egész életében birkózott az Istennel, s rávonatkozó szenvedélyes gondolatai gyújtották fel leginkább az életét. Hite gondolati formát is kapott, s ezzel megmutatta az ösztön, a filozófia és a hit közt tátongó tragikus szakadékot. Költészetében a filozófia a szerelem arcú ütoje, teológiája viszont filozófiáját szorította szűk körre, s isteni tényével gyakran fel is oldotta. Szükségképpen történt így, mert nemcsak vallási hangulatok ringatottja volt, hanem a teológia módján értelmi erejével, a gondolat legszenvedélyesebb izzásával is beszélt az Istenről.

A valami módon kézzelfogható világ — jelenségek, magánvaló-lét, megőszült tenger, Óperenciás-tenger — mögött felragyog az Isten, a létezésnek ez a különleges módja, a meg nem szűnő kavargásban az egyetlen állandóság. Verseiben döbbenetes módon beszél róla.

*Uram, ki hajtod csillag-lovaidat
S meg-megsuhintod, űződ némelyiket,
Hadd nézzek bizodalommal
Borzasztó dübörgésű szekeredre.*

*Állandóságnak gyönyörű titkait
Hadd nyelje lelkem némán és hitesen,*

*Hogy így kell lenni, hadd higyjem
Véres, meleg szívével hitvallóknak.*

.....
*Hadd dübörödjön végtelen szekered,
Hadd illatozzon fölvert pora, a hit
S ne vigye soha irtózat
Örvény-szélére gondolkozó fattyad.*

*Szekered fusson, gyí, gyí, csillag-lovak
S mi, szegény lelkek, kerekeid pora,
Zápor-vert bizodalommal
Örök humusszá iszapodjunk össze.*

(A csillag-lovas szekérből)

Az évszázados teológiai fogalmakhoz és kifejezésekhez szokott fülnek mindenesetre furcsa az Ady terminológiája. Sokszor kötődő, sőt csúfolódó is. Nem az Istent csúfolja, hanem a vele való beszédet. Érti vállalkozása lehetetlenségét: emberi értelemmel beszélni az emberen és az egész világon túllévő Valakiről. Nevét a bibliából vette át, s az általa kifejezett Isten azonos is a biblia Isteneivel. Néha többet, rendszerint kevesebbet mond róla. Van egy érdekes versszaka, ahol legáruklódóbban mutatkozik meg istenfogalma és hite.

*Sokat emlegetlek, citállak:
Te vagy ma a legvalóbb Nem-Vagy,
Ős magyar névvel: az ős-Állat.*

(Szeress engem, Istenem)

Felületes, vagy be nem avatott olvasó számára ez a versszak istentagadás és egyenes csúfolódás. Pedig egyik sem. „Te vagy ma a legvalóbb Nem-Vagy,” ez nem Isten létének a tagadása, mégcsak nem is tagadó igénylése, hanem a leghatározottabb állítás, hitvallás. „Nem-Vagy”, név-eltitkolás, az igazi név helyett való használat. Régi pogány vallások töredékeként jutott el egészen Adyig. A név az ember szerves része, sőt legfontosabb része. Ha valaki megismeri a másik nevét, úrrá lehet fölötte. Nevével idézheti, csinálhat vele, amit akar. Éppen azért az igazi nevet el kell titkolni, álnevet kell helyette használni. Ilyen rejtő nevek: Nemvaló, Nemvagy, Nemél. Nemcsak régi pogány vallások maradványaként látjuk a név-eltitkolást, hanem találkozunk vele az ótestamentumban is. Más meggondolás alapján, de ugyanazzal a jelenséggel. Az Isten neve szent, lényegének az alkotórésze, ki sem szabad ejteni. Helyette mást mondtak, rendszerint ezt a kifejezést: az Úr. Adyhoz mind a két szál elérkezett, s a rejtőzködő Istent, a legszentebbet ezzel a titkos és titkoló szóval említi: Nem-Vagy. Ha ezek után olvassuk ezt a sort: „Te vagy ma a legvalóbb Nem-Vagy,” rögtön a legpozitívabb hitvallást látjuk benne: Te vagy a legvalóságosabb létező, a legvalóbb Isten. Az állandóan változó és gyűrhető világon túl az őszállandóság.

Ugyanebben a versében ős-Állatnak nevezi, egy másikban a nagy Cethalhoz hasonlítja. Ez sem blaszfémia, csak ősi kifejezési formáknak a felújítása, valami misztikus titoknak illetén való megjelenítése. Meg is mondja, ős magyar neve ez az Istennek. De egy régi névnek a felújításánál többet akar mondani. A roppant mindenségnek, amihez most már harmadik létezési formaként (jelenség, magánvaló) az Istent is hozzáveszi ez az összefoglaló neve. Az emberi értelem analízáló hajlama ellenére a mindenség roppant szerves egység, az Istenből származó zárttság. Nem az emberi értelem analízáló hajlama, logikája itt az irányadó, hanem az emberen túllévő más valóság. Az emberivel ellentétben használja az állat nevet, s mivel Istenről van szó: ős-Állat. Ebben a kifejezésben benne van az emberen túli valóság teljessége. A filozófia nyelvén ebben a két sorban: „Te vagy ma a legvalóbb Nem-Vagy, Ős magyar névvel az ős-Állat”, az Isten

szubsztancia fogalmát fejezte ki összehasonlíthatatlanul nagyobb erővel, mint a vallásfilozófiák vértelen terminológiája. A régi magyar gondolkozásban az „Állat” a szubsztanciának megfelelő valóságot is jelentette.

De nem válik-e így a vallás antropomorf jelenséggé? Ha másképp nem, a szavak kifejező erején keresztül nem kerül-e sok emberi vonás az istenképbe? Természetesen lehetetlen az embert és az emberit kikapcsolni belőle. Még ha a legelvontabb fogalmakkal konstruálna is meg valaki teológiáját, még akkor is belevetítené az emberi formákat. Adynak meghatározó erejű, szinte teremtő nyelve van, ez már önmagában is szükségképpen színezi teológiáját. Mégsem antropomorf Isten-verseinek többrendbeli sorozata, mert nem maradt meg önmaga körében, élményei és hangulata párázatában, hanem felemelkedett a több-mint-emberi világába. Vallásos verseinek nem az Ady sajátosság, hanem az Isten egyetlen léte a mondanivalója. Csak a kifejező képeket ne tévessze össze senki a tárgyalt lényeggel.

Másfelől az Istent és az embert mindig egymáshoz való viszonyában szemléli. Soha nem különálló létében. Ezért látja a végső igazságot, hogy az ember nemcsak szeretkező és filozofáló létező, hanem egyetlen szellemi természete révén részesülhet az Isten létében is. Hozzá való viszonyában az ember személyé válik, nem marad csak fizikai, biológiai és pszichikai egység. Ady verseiben mindig személyként jelenik meg az Isten is. Soha nem emberi tulajdonságokkal, hanem a legkülönbözőbb, sokszor bizarr képekben kivetített isteni személyként. Nem antropomorf módon. Viszont az ember, Istenhez való viszonyában, mindig teomorfizmusként jelentkezik. Isten nélkül nincs ember sem. Ady költészetének ez a legvégső mondanivalója.

Hova sorozható Ady vallásossága? Nem hangulat, nem is csak élmény, istenhite realitására épül, de még mindig kérdéses: csak saját használatára kreált Istenről van-e szó, vagy pedig az Egyetlenről. Személyiség-kultuszának vallási vetületét rajzolta-e meg, vagy pedig a történelem Istenéről beszélt. Végső kérdésünk pedig: Istene azonos-e a keresztyén egyház hitében megmutatkozó Úrral?

Sokak szerint Ady Istene és hite kizárólag csak az övé, semmi köze a történelem Istenéhez, különösen semmi köze a keresztyénséghez. Sokan maguk igazolására szeretnék ezt így látni. Ezzel ellentétben Ady félreérthetetlenül vallja istenhite történeti múltját.

Az Isten hatalmas nagy úr,

Sötétség és világosság,

Rettenetes, zsarnok lakó:

Lelkünkbe ezredévek hozták.

(Az Isten balján)

Föltétlenül ahhoz kapcsolódott, akit az évezredek Istennek hittek és ekként imádtak. Sőt, sokkal közelebből: a biblia, a Kijelentés Istenében hitt. Bárhol élt is, bibliáját mindig magánál tartotta. Majdnem egykönyvű ember volt, igazán csak a bibliát olvasta és ismerte. Annak a nyelve, képei, életérzése, mondanivalója, törvénye, Istene járta át az életét. Ady a biblia Istenében hitt. Csak néha gyenge volt a hite, s ezt az egyetlen Istent is belekavarta a változandóság világába. De soha fel nem oldotta benne.

Nem látta mindig a Kijelentés Istenét. Néha filozófiai isten-fogalommal is próbálkozott. Ezt a harcát „A Sion-hegy alatt” soraiban láthatjuk legtisztábban. Megképzik előtte gyermekkorra Istene, a biblia ura, szeretne imádkozni hozzá, de már a nevét is elfelejtette. Már csak az értelem filozófiai nyelvén kutatja a létét. Mikor azonban az elszakadt tőle, nem tágitott, ott maradt ülve, sírva a Sion-hegy alatt, a Kijelentés Urának szimbolikus helyén.

Hite a biblia Istenének, az egyetlennek szólt. Viszont távol állt az egyházi kerettől és formáktól. Büszkén, bizonyos történelmi daccal kálvinistának vallotta magát, református papok ivadékának. Ennek az egyháznak a szellemében nőtt fel, haláláig nem szakította meg vele a kapcsolatát, néha még úrvacsorát is vett, mégsem volt gyülekezeti közösségben élő tagja. Végeredményben: az egyházból kiszakadt, de a biblia Istenében hívő ember volt. Azonban a bibliát sem vállalta teljes egészében, s itt következett be élete végső tragédiája.

Egyet viszont az egyház teológusai legnagyobb részénél tisztábban látott: az Isten létezésének, a mi szempontunkból nézve, egészen különleges módját. Nem a jelenségek formáiban egzisztál, nem is a magánvaló-lét rejtettségében, s nem az emberi lélek mélyén. „Az Isten van valamiként.” Nem emberi formában, de nem is nememberi módon, hanem egészen különlegesen létezik. Róla az emberi beszéd mindig profánul hangzik egy kicsit. A Mózesnek adott isteni feletet szól Ady verseiből: „Vagyok, aki vagyok.”

Valóban nem zsidó, nem keresztyén, hanem rettenetes Úr. Csak egyet nem látott, hogy a Vagyok Krisztusban egész közel jött hozzánk. Illetve ezt nem élte át megváltó mozzanatként. Ezen a ponton zúdult rá a tragédiája.

Ha kedvünk tartja, egyházi teológiai fogalmakkal is beszélhetünk vallásos lírájáról. Isten immanenciájáról és transzcendens mivoltáról. Azaz bennünkletéről és távoli fenségéről.

Adynál nincs szubjektívabb költője a világirodalomnak. Egy centruma van: az Én. Ebben felold és újjáteremt mindent. Könnyen adódna a gondolat, hogy Isten is énjének egy része, vagy legalább is abban szétoldódott valóság. Vallásossága tehát csak önimádatának egyik formája. Ennek éppen az ellenkezője igaz. Életének itt van a fordulópontja: Isten több, mint az Én, fölötte áll, s föltétlen ura. Nem egyéniségét vetíti istenformában, hanem énjét is megszálja egy világon túli hatalom.

Kettőjük kapcsolatában mutatkozik meg az Isten. A lelke mélyéből beszél, de az Isten beszél. Ott van minden gondolat alján, mindig neki harangozunk, belénk olvad, s a mi életünk öbele: „Szemem övé volt, kezem: keze Mindent ő végeze.” Éppen azért „Az én ügyem a te ügyed is.” Együtt harcolnak a világban, hisz eggyé lettek a lelkéből fellángolt hitben: „Az Isten: az Én és a kín A terv, a csók, minden az Isten.” Bűnei ellenére vallja, hogy Isten a saját képére teremtette az embert. Ezt a tételt soha nem hasonlatnak fogja fel, mindig a hozzátartozás, sőt a vele való egység bizonyosságának.

Tréfál a kezed? Játszik? Büntet?

Nem utáltalak meg — bennünket;

„Te előttem volt”. Te csináltad

S én úgy teszek, ahogy kívántad.

Nem untam meg pásztorod lenni.

Nézni, hallgatni vagy szeretni

S éltem csak akkor csapnám hozzád,

Ha nem orcám volna az orcád.

(„Te előttem volt”)

Állandóan egy láthatatlan hatalom űzi és vezeti, valami kifejezhetetlen belső szükségszerűség. Ez tette lehetővé, hogy bűnein, aggodalmain és kudarcain keresztül is megalkossa életművét, a világ ellen lázadó, s mégis az isteni rendet kifejező líráját. Immanens módon él benne az Isten, de lelke egyéb tartalmától eltérően nem ő hozta létre: a valóság egy más létmódjának lelkében lakó, tőle mégis független hatalma. A mindenségnek, s ráadásul Ady énjének is ura.

Nemcsak benne él, sőt nemcsak a mindenségben, hanem ezektől távol a maga külön szférájában is. Ennek a szférának a mindenség nyilván csak egy parányi szektora, vagy jelensége. Az Isten a világ ellentéte, hatalmas, félelmes ura. Végtelen fenségében és hatalmában nem korlátozhatja semmi.

Úgy forgatja a Mindenséget,

Mintha unott játékot űzne,

Egy-egy világot megfagyaszt

S ötöt-hatot hajít a tűzbe.

Nem int, nem bosszul, nem jutalmaz.

Mennybe nem kísér, föld alá nem.

Vele holott egyek vagyunk:

Ő: a Muszáj, a Lesz, az Ámen.

.....

*Ő: a folyásnak akarója,
Melynek forrása s vége nincsen.
Ő: Minden és vígasztalan,
Egyetlen és borzalmas Isten.*

(Isten, a vígasztalan)

Ez a transzcendens, félelmetes és végtelen nagy úr azonban nem mindig ilyen közönyös. Nemcsak tűzbe hajigálja a világok sorát, hanem tartja és őrzi is őket. Ennek az óriási Cethalnak síkos ugyan a háta, s csúszkálnak rajta az ezer világok, mégis ő tartja és őrzi a mindenséget.

*Óh, Istenünk, borzasztó Cethal,
Sorsunk mi lesz: ezer világnak?
Roppant hátadon táncolunk mi,
Óh, ne mozogj, síkos a hátad.*

*Csúszós a hátad, mellyel tartod
Lelkünket és a mindenséget...*

(A nagy Cethalhoz)

Nemcsak az emberi lelkek mélyén lakik, hátán tartja a lelkeket és a világokat is. Transzcendens Isten. Mégcsak meg se rezdül Adyban a kételkedés hangja, mikor róla és létének különleges módjáról van szó. Esetleg lázad ellene, de nem kételkedik valóságában, „Mert szörnyűséges lehetetlen Hogy senkié, vagy emberé Az Élet, az Élet, az Élet.”

Végül pedig ez a legnagyobb Valóság, ez a szent rendetlen rend (fogalmi sémákkal megfoghatatlan és kifejezhetetlen rend) nemcsak a lelkünket szállja meg, s nemcsak a világok hordozója és fenntartója, hanem kormányozza is a mindenséget. Nem sikerülhetett a megőszült tengerért való lázadás, mert Isten a világ kormányzója, s újjáteremtője is. Tragédiába zuhan és meghal a lázadó ember, de a mindenség forog tovább, egy nagy Valaki kormányozza.

*Lesz, mozog és elfogy az ember.
Itt egy nagy Valaki kormányoz.
Nem látni őt emberi szemmel,
De itt van és kormányoz.*

(Egy avas kérdés)

Ady teológiája szerint Isten nem énének a legnagyobb mozdulása, hanem tőle független (bár benne élő) tényleges valóság. Nem kérdő divat volt vallásos lírája. Élete és hite legmélyéről vallott benne, összetört életével bűnbocsánatért az Istenhez menekült, s közben elmondja, ki oldozta fel bűnei alól. Zsoltárokat írt az Istenről.

Adyt gyakran fenyegette az ontológiai szolipszizmus veszélye. Félős volt, hogy hatalmas egyénisége mögül eltűnik a valóság sok fokozata és formája, s a világ énje káprázataként létezik majd csupán. Bár a mindenség meghódítására törekedett, odáig nem jutott el soha. Valóságérzéke egyenrangú erő volt éntudatával. Az ontológiai szolipszizmus az egyéni tudatot, a lehetőségek közt esetenként külön megnyilvánuló választást, és a belőle folyó egyéni szabadságot érzékeli csupán. Ezen az úton könnyen elérhet valaki az abszolút szabadság gondolatához. Amint a materializmussal szembehelezkedő

egzisztenciális gondolkozás el is jutott. Ady valóságérzéke viszont itt is tökéletesen működött. Érezte, hogy abszolút szabadságát köti a világ. Szabadságharcot indított ellene, de az életet bizonyos fokig mindig meghatározó erejét soha nem tagadta. A materialista determinizmusból teljesen kiemelkedett, az abszolút szabadság fétisét azonban nem fogadta el.

Nemcsak a világ kötötte meg, mindenek előtt az Isten meghatározó erejét érezte és élte. Meglátta rejtett törvényét, s tudta, hogy itt Valaki valóban kormányoz. Formáló módon cselekszik, de mit, miért és hogyan, azt rajta kívül senki más nem tudhatja. Az Isten titok, az életünket cselekvő módon alakító titok.

Láttam, Uram, akkor rejtett törvényed:

Hogy mit csinálsz: azt Te tudod.

(Láttam rejtett-törvényed)

Nem a determinizmusban hitt, nem is a görög végzetben. Legközelebb a kálvini predestinációhoz állott. Egy különbséggel: annak minden mozzanata Krisztusban és Krisztus által megy végbe. Ady érezte az eleve-elrendelés titkát és erejét, de gyakran saját magát tudta Krisztus szerepében.

Ha én sírok, a nagy Élet sír,

Múlás, bukás, csőd, sóhaj, átok.

Az eleve-elrendelés zúg,

Ha én fájdalmasat kiáltok.

(Az én sírásom)

Természetesen vannak szabad aktusai is, ezekhez azonban sokféle meghatározó erő öleléséből kell kibontakoznia. Ha csak szabad aktusai lennének az embernek, akkor benne élne a szabadság determinizmusában. Ez megejtőbb az anyag által megkötött embernél, de teljes anarchiájában majdnem a semmivel teszi egyenlővé az életet. Ady kitapogatta és látta a megkötő erőket, ugyanakkor élte a szabadság lehetőségét is. Üres filozófiai frázisokkal soha nem hazudta le a mindenség determináló akaratát, inkább hihetetlen lázadásában próbált fölé kerekedni. Viszont meghajtotta fejét az Isten, a végzet Ura titokzatos akarata előtt. Ugyanakkor realizálta az emberi lét szabadságát is.

Istenben föltétlenül megtalálta az Én-élet poklából kivezető utat. Benne mód adatott, hogy kozmikus arányú lázadásából teste, lelke kilábolhasson. Ez az Isten rajta kívül levő, tőle független hatalom volt, mégsem csak távoli Úr. Benne élt, a szívébe költözött, eggyé lett vele, s a bűn és önmaga ellen irányuló harcát közösen verekedték végig. Ebben az együttesben győzni is tudott, de csak ebben az együttesben. Ekkor az Isten, a szívében átölelt titok járt előtte.

Oszlik lelkemnek barna gyásza:

Nagy, fehér fényben jön az Isten,

Hogy ellenségim leigázza.

Az arcát még titkolja, rejtí,

De Napszemét nagy szájalommal

Most már sokszor rajtam felejtí.

És hogyha néha-néha győzők,

Ő járt, az Isten járt előttem,

Kivonta kardját, megelőzőtt.

*Hallom, ahogy lelkemben lépked
S az ő bús „Ádám, hol vagy”-ára
Felelnek hangos szívverések.*

*Szívemben már őt megtaláltam,
Megtaláltam és megöleltem
S egyek leszünk mi a halálban.*

(„Ádám, hol vagy?”)

Ez az állapot és vallomás volt Ady életének a csúcса, elérhető üdvössége. Ez a lázadó lélek a mindenséggel folytatott harcában eljutott a megdicsőülés hegyére, s ott az Istenben elpihent, mert szívében is ott volt az Isten. Megváltott emberként innen kellett volna szárnyalnia szűzi magasságokba, de innen, újabb lázadásaiban, csak zuhanni tudott. Vagy alacsony dombhátakra, a magyarság feloldó közösségébe húzódott vissza.

*

Minden kétséget kizáróan találkozott az Istennel, és fenntartás nélkül hitt is benne. Minden bizonnal a biblia Istenével találkozott, de nem a teljes Kijelentéssel. A biblia végső mondanivalója a Krisztusban történt megváltás. Legtisztábban benne jelentette ki magát az Isten. Róla nem elég tudni valamit, még törvényeinek az ismerete sem elég, általa az életnek mindenestől mássá kell lenni, meg kell váltatni. A keresztyénség Krisztus váltságán keresztül viszonylik az Istenhez.

Ady egész életére és a világra vonatkozóan is érezte a megváltás szükségességét. Nemcsak egyes tényeket talált helytelennek, az egész mindenséget alapjában megromlottnak tartotta. A dolgok új rendjében kereste az élet értelmét és célját. Természetesen ismerte a bibliának Krisztusra vonatkozó részét is, tudta, hogy ő adatott megváltóul az ember s a világ számára. Istenemberi lényének emberi felét mindig is látta és szerette. Igaz, fiatalon még ezt is eladta a világért. Mámort, selymet, nőt akart érte kapni. Ám hiába adta el, megfedkezni sohse tudott róla, mindig vágyódott jósága és tisztasága után. Mindig kereste a megváltót, hogy megszabaduljon nagy bukásaiból. Kellott a Közbenjáró, az Istenember, nehogy emberisten módján ő lázadjon mindig. Végső fokon mégsem találkozott Krisztussal, a Megváltóval. Lázadó módon próbált az égbe emelkedni.

Krisztus Ady szemében a legenda hőse volt. A szamaras ember, a másokért küzdő és meghaló szent. Az emberi tisztaság és jóság tökéletes megtestítője, aki az emberekért halálra is adta magát. Virágvasárnapi versét így kezdi: „Be szép, ha nem is igaz, hogy ment.” Kimondhatatlan vággyal szereti a szamaras embert.

*Be szép: pálmák napja holnap
S e vén legenda megderül:
Tán kerül
Ezután is szamaras ember
Másokért küzdő szerelemmel.
Hiszen úgy kell, kell a számárság.*

*Jézus, Tavasz és Jeruzsálem:
Be régi-régi történet ez,
Ámen, ámen.*

(A szamaras ember)

A Krisztus-legenda eszmei tartalmát, szépségét, utolérhetetlen nagyszerűségét vállalja. Élete megváltásaként sóvárog érte. Emberen túli mozzanatát is érzékeli. Nemcsak az ember Jézusért, hanem Krisztus alakjáért is rajong: „Volt egy Jézus, Ki Krisztus volt és lehetett.” Méltatlankodik és sír, hogy az emberek kicsúfolják Krisztus-hitét.

*Pedig ma is élhet. Föltámadt,
Ki Krisztus és nagyon nagy úr,
De él másképpen és igazul.*

*Járj köztünk, drága Isten-Ember,
Tavas van, nőnek a gazok
S kevesek az igaz igazok.*

(Volt egy Jézus)

A kezdő sor azonban: „Szent elgondolás”, s a záróstrófa nyilvánvalóvá teszi, hogy itt csak a legenda Krisztusáról van szó, az eszmei megváltóról. Ennek a legszentebb elgondolásnak, legendának odaadja magát. Hiába. A legtisztább eszme, a legragyogóbb legenda sem válthat meg senkit. Ady itt siklott le a valóság talajáról, s ez az egy elcsúszása végzetesnek bizonyult. Ha Krisztus nem volt valóságos megváltó, akkor neki magának kellett a szerepébe lépni. Mert kell a megváltás. A valóságot azonban nem helyettesítheti semmilyen lázadás, vagy eszmei tartalom. Ő mégis lázadt, pedig szerette Krisztust, a legszentebb „elgondolást.”

*Úgy látok, ahogy kigondoltak:
Egy kicsit véres a szived,
De én-szívem egészen tied.*

(uo.)

Néha felrémlik előtte gyermekkori Jézusa. Nem az eszmei, hanem töretlen hitének valóságos tárgya. Ez az ígézetes gyermek minden hívságot ki akar hányni az életéből. Történelmi valóságérzéke élete vége felé még erősebben működött. Máté írása szerint való evangélium alapján újra megrajzolja Krisztus képét. Költők költőjének nevezi, halálig gyermeknek. Legragyogóbb szépségének gyanútlanágát tartja, ahogy élt és ahogy meghalt ezen a földön.

*Óh be szép a te neved, szép Krisztus
S így árulkodtak: „a nagy Hitető”,
Így árulkodtak Pilátusnak,
Ma is nagyszerű példaságod:
Isten, Torony és Tető.*

*Nagy Hitető, sokan veled tartunk.
Nagy Elárult, úgy fáj, hogy itt vagyunk,
Úgy vágjuk jég-ajkunkra az ajkad
S mondani a te Együgyűségeddel:
Harmadnap föltámadunk.*

(A nagy Hitető)

Ez már több a legendánál és több a történeti ember-Jézus alakjánál is. Isten, Torony és Tető, mondja Krisztusról. Vele együtt akarja hinni: harmadnap föltámadunk. Itt nyílik egy vékony rés, mit hitt és mit nem az örökéletről. Alig beszél róla, legnagyobb titkaként rejtegeti, pedig világosan tudta, hogy sokféle létforma van, s az Isten egészen különös létmódja lehetővé teszi az eszkatológiát, a másvilág valóságát is. Egy másik versében pedig Krisztussal és húsvétal kapcsolatban a feltámadásról ír.

*Krisztus támad és eszmél,
Odukat és kriptákat pattant.
Van-e gyönyörűbb ennél?*

(A szép Húsvét)

Eszkatológia természetesen csak pozitív Krisztus-hit alapján születhetett volna meg költészetében. Így csak rejtegetett kérdés és titok volt versei mögött. Krisztussal kapcsolatban írja: „Halálnál többet adjatok. Égi Nagyok.”

Az embernek örökös kísértő társa a szenvedés. Vele jár az életével. Sokan megváltó erőnek is gondolják: az ember kiérdemli vele a boldogságot. Ady nagyon sokat szenvedett; lázadása, bukása s a szürke hétköznapiakban való léte egyaránt gyötrődés volt. De látta, hogy a szenvedés nem elég. Nem tud megváltani. Krisztus kell. Megváltó kell.

*Mikor az átkok, átka zúg,
Milyen hazug
A szenvedés:
S a szenvedés milyen kevés.*

*Óh többre és sokabbra vár,
Mint a Halál,
Öreg hívünk: —
Sokabbra vár beteg szívünk.*

*Mert most a Szó olyan legyen
Mint a Hegyen
Krisztus Szava:
Évezredek hője, hava.*

*Ki jót beszél, Krisztust beszél,
Szörnyű a szél
S vitorla nincs:
Krisztus kell, ajtó és kilincs.*

*A Halálnál többet adjatok,
Égi Nagyok: —
Mert szenvedés,
A szenvedés bután kevés.*

(A szenvedésnél többet)

De Krisztus még itt sem biztosan az Isten fia. Csak a történeti ember-Jézusnak és a legenda Krisztusának az ötvözte. Titka a Szó ereje, a jó és igaz beszéd. Illetve elképzelhető, hogy ez tökéletesen pozitív Krisztus-hit volt. Az a kérdés, a harmadik és negyedik versszakot hogy értelmezzük. Ha az emberi szót akarjuk a hegyi beszéd igéihez méltóvá tenni, azaz a jó beszéd azonos a Krisztus igéivel — „ki jót beszél, Krisztust beszél” —, akkor a legenda Krisztusának a legmagasztosabb kifejezése ez a vers is. De ha az emberi szóval Krisztus hegyi beszédét mondjuk el — „ki jót beszél, Krisztust beszél” —, akkor Ady Jézusa a bibliai megváltóval azonos. Ilyen értelemben, de csak ilyen értelemben, ez a vers az egyetlen Krisztusról szóló pozitív bizonygatója.

Bárhogy értelmezzük is ezt a versét, Krisztusban való hite mégsem a bűnös ember és a Megváltó viszonya. Eljutott a történeti Jézus alakjáig, sőt a megváltó Krisztus eszmei tartalmát is tisztán látta, de ez a Krisztus nem személyes megváltója. Nem az ő üdvösségéért töretett meg a teste és ontatott ki a vére. Nemcsak a régi formát utasította vissza, hanem az egyetlen lényegét is.

A hívek nagy, szent hittel

Figyeltek ott körültem.

Én, ha nem kacaghattam,

Legalább is röpültem.

Ámenre tértem vissza

Húsz évből az ígére:

„Megtöretett a teste,

Megtöretett a teste,

Kiontatott a vére.”

(Egy régi Kálvin-templomban)

Ennek a misztériumnak az átélése nélkül Krisztus valóban csak legenda, a Krisztus-hit pedig a legszebb álmom. A legendánál viszont ős Kaján igazabb realitás. Valóság nélkül senki sem lehet megváltó. Mikor ténylegesen a megváltásról volt szó, Ady a legendából át is fordult az általa valóságosnak tartott életmezőre: Krisztus helyett maga akart megváltó lenni.

A Krisztusban hívő élet ellentétben van az átlaggal. Nagyon távoli dolgokkal foglalkozik, alig felkutatható tényekkel, de ezeknek az emberin túllevő mozzanatoknak egészen közelivé, élete szerves részévé kell válnia. A történelemben s jelenlegi egzisztenciájában is távoli Krisztus a keresztyén mindennapi életében jelenvalóvá lesz. Ez a megváltás, illetve annak a kezdete. A megváltott ember soha nem földi létében válik teljessé, sőt azt a gonosz világban egyszerre, vagy lassan el is veszti. A megváltatás nem jelenlegi egzisztenciánk megdicsőülése, hanem a jövőre vonatkozó teljesség. De a keresztyén ember buddhista módon nem üresíti meg az életét, hanem egy új életállapotra akar eljutni. Ezt az életét elveszti, hogy mássá lett állapotában megnyerhesse. A Krisztusban újjá lett életét kapja vissza. Ennek az útja egyfelől a tökéletes lemondás, másfelől a tökéletes úrrálétel a világ fölött. Minden nietzschei morálnál úribb morál, de csak a tökéletes lemondás és alázat útján lehet elérni. Krisztus az egyetlen megváltó, aki az emberi lelkeket, életeket, az egész világot megőszült tengerré teszi, megváltoztatja, újjáteremti. Megnyílt az Úr ege, s az Isten sújtott (halálra adott) s kedvelt Krisztusa nemcsak a jelenségek szférájában mozgott, hanem magánvaló-létében ragadta meg, s tette megőszült tengerré a világot. A bibliából előlépő Krisztus a titok, a Megváltó.

Ady viszont maga akart az Isten szörnyetege, az élet megváltója lenni. A magánvaló-világot szerette volna legyőzni, hogy az Isten különleges létéhez felemelkedhessen. Titán módjára próbált az égbe törni. Bensőséges bűnbánata ellenére sem vállalta a krisztusi alázatot, az egyetlen igazi morált: a világ elvesztését, hogy megnyerhesse azt. Kézzelfogható egzisztenciájában kísérelte meg a világ átgyúrását. Az Isten országát akarta elhozni, hogy mindenki boldog lehessen. — Istenben való hite soha nem tört meg, de Krisztust nem fogadta el tényleges megváltónak, ő akart az Isten sújtott és kedvelt szörnyetege lenni.

Évszázadunkban az emberiség léte legnagyobb fordulathoz érkezett el. Az eddig szilárdnak tetsző dolgok mind mozgásba jöttek. A jelenségvilág ténylegesen csak jelenségnek bizonyult, amit lépcsőről lépcsőre próbál az emberiség áttörni. Ennek az elmélete a relativitástan, legmegdöbbentőbb tette pedig az atom szétbontása. Másfelől, az évezredek végső szilárd pontja, az Isten és a benne való hit szinte teljesen eltűnt,

vagy a jelenségvilág állandóan változó mozgásába olvadt. Ugyanakkor az ember, s az emberiség azt tervezi, hogy önmaga válik Istenné. Valóban minden mozgásba jött, a szilárd alapzatok elmozdultak. Valami mérhetetlen fordulat előtt áll az emberiség léte, s a vele kapcsolatos valóság. Ady, a legelsők közt, ezt tisztán érezte. Nemcsak érezte, tevőlegesen részt is vett benne.

Az emberiség előtt több út mutatkozik. Előbb-utóbb valamelyikre végérvényesen rá kell lépnie. — Az egyik az Istentől történő elfordulás. Ez a jelenségvilágnak a restaurálását, sőt egyetlen valósággá tételét jelenti. Társadalmilag az emberiségnek, s az emberi létnek a kommunizmusba való betörését, ami minden lelket és szellemet belefojt az anyag jelenségébe. Ez a tökéletes sivárság világa, a hangyaboly élete. — A másik út az emberiség istenné válásának a kísérlete. Lázadásokban, kozmikus ugrásban próbál az ember saját léte fölé kerülni. — Végül az utolsó lehetőség az igazi keresztyénség. Nem ezen a földön próbálkozik az Isten országával, se maga nem akar Istenné válni; ezzel a világgal szembenállva várja a megváltó Krisztus visszajövetelét. Mikor nem titkos, rejtett módon jelenik majd meg, mint először, hanem teljes dicsőségében, az embert és a világot, a létet és a valóságot összetörő, s új formában felépítő hatalmában.

Ady külön úton járt, s így — akarva-akaratlan — az előbbi három szintézisével próbálkozott. Végeredményben irtózott a materialista nagy emberi hangyabolytól, nem kívánt az Isten helyére se lépni, de azt akarta, hogy ő legyen a megváltó. Krisztusról, önmagáról s a hozzá hasonló lázadókról írja:

*Bethlehem híres csillagának
Híre maradt csak, se hamva, sem üszke,
De ezernyi fényes csillagra
Az ember-agy lobogóját kítűzte.*

.....
*S mert halhatunk bármelyik percben
S célunk mégis az örökkévalóság,
Minden igaz ember ezért hős
S az emberszívben van a legtöbb jószág.*

(A nagyranőtt Krisztusok)

Új megváltók kellene, mert a végső cél mégis az örökkévalóság. A lázadás vágya önti el, s már itt a földön meg akarja valósítani az örökélet egy darabját.

*Egyre erősebb a nagy Szándék,
Hogy az Istent ne szavakban vitassák,
De adassék meg az Embernek
Itt a Földön minden szépség, igazság.*

.....
*Érezzük növekvő lelkünkben
A Lehetetlent legyőző hatalmat
S hogy egykor eggyé egyesülnek
Az új világok, az új birodalmak.*

.....
*Karácsony van, Krisztusok járnak,
Nagy hadakban és nagyranőtt Krisztusok,
Zengjen a dalod, szent Forrongás
S te nagy Egy-Világ, zengjen a himnuszod.*

(uo.)

De a többi nagyranőtt Krisztus alig érdekelte; a maga megváltói mivoltát élte, figyelte és írta meg. Krisztussal minden kapcsolata megszakadt, sőt magát egyenesen Antikrisztusnak nézte. Megváltó ő is, de Antikrisztus. Ha Jézus bűnnélküliséggel, s a mások bűnéért való halállal váltotta meg a benne hívőket, ő a bűn útján, a gátlásoktól megszabadulva és megszabadítva akart megváltó lenni.

Félelmetes, s a borzalom szélén járó vers „Az Anti-Krisztus útja.” Annál inkább, mert tökéletes művészi formát adott neki. Központi gondolata: nem a bűnöktől kell megváltani az embert, hanem a bűnt kell erőnné magasztosítani, hogy abban mindenki megtalálhassa a szabadságot, a gyönyört, a nagy életet. A nyugodt lelkiismerettel elkövethető emberi cselekedetek körének a bővítésére gondolt. Szörnyű sorsot él át, aki ilyen céllal először járja végig a bűnök útját. De épp ezzel lesz megváltóvá, Antikrisztussá. Csapást tör a rengetegben, ahol az utána következők már vígan róják életútjukat.

Ez nem a hétköznapi bűnök realitásában mozgó költő hangja, hanem a lázadóé. Bűnei rengetegéből gyakran sírva könyörgött az Istenhez bűnbocsánatért, s egyetlen szerelme, a Patyolat után áhítozott. Mikor viszont a bűnt így felmagasztalja, s a megváltott jövő útjának látja, akkor kívül áll a mindennapi emberi bűnökön, s lázad az erkölcs, Krisztus, a Mindenség ellen. Ez a bűn, de valami teoretikus; valósággá a követők táborában lesz. — Most nem elköveti, hanem szemléli bűneit, s előző bűnbánatával ellentétes értelmezést ad azoknak. Ez is realitás volt, sőt régi bűneihez egy újat, a legnagyobbat, a bűn felmagasztalását toldja hozzá.

Félelmetesen szomorú vers ez. A mindenen kívülre került, egyedül maradt költő titáni lázadása. S ami a legszomorúbb és legfélelmetesebb, nem azért járja a bűnök útját, hogy gyönyörködjön bennük. Neki feketén, muszájul, szörnyűn el kell kopni másokért, hogy ugyanaz az út könnyű és fehér legyen a jövő emberörökösök számára. Valóban megváltó akart lenni. S valóban nem krisztusi módon, hanem az Antikrisztus útján.

A vers lényegszerű gondolatmenete: Bűnei, mint pokol pálmái égverő bujasággal nőnek. Ő mégis olyan, mint egy bölcsös kisdéd, mert eljön az idő, mikor ezek a cselekedetek nem is lesznek bűnök, hanem a gátlásnélküli, ragyogó, töretlen életnek a lehetőségei és tényei. Bűnös nagy példája mutatja a jövőt. Élete és bűnei az időben majd megszenteltetnek, gátlások híján jósággá, örömmé és erőnné változnak. Ő most szenvedő, kárhozott ember, a Múltért és Jövőért bűnös. Szomorú léte az Idő változásának az óramutatója, minden bűne egy stáció, ahol a jövő embere vígan és könnyen jár majd. Ez az Antikrisztus útja, aki bűneiben elväsik és meghal másokért, hogy megváltsa őket.

Ady bűneivel és lázadásával valóban meg akarta váltani az embereket. Nem sátáni gonoszságra vágyott; éppen az ellenkezőjére. Ez a tragédia mélye: a bűnökkel jót akart, lázadásával megváltó akart lenni. A megőszült tengerért vívott harcának ez volt a leggigantikusabb, mert legreálisabb mozdulása. De a legbűnösebb is.

A költő, a filozófus, az Isten titkait kutató ember ebben a helyzetében nem is próféta, hanem a megváltó szerepébe kerül. Mellette a legnagyobb ember is kicsinek tűnik. Emberen túli feladatot próbál megvalósítani. Emberfölötti lénné nő. Nem vitás: az emberiség ideálja ez a titáni ember. De alig mutatkozik közülük egy-kettő az évszázadok során. A sixtusi kápolna tetejéről, a képzőművészet csúcsáról, Michel Angelo alkotásaként nézik inkább a századokon átnyúló emberhadat. Ady megpróbálkozott, hogy valóságos életében ilyenén legyen.

Nem akart Istenné válni, de valóban a megváltó szerepére tört. A modern egzisztenciális filozófia szerint, legalább is ahogy Sartre értelmezi, az ember végső ideálja, végső terve az Isten. Azzá akar válni. „Az emberi valóság alapvető tervét az teszi a legjobban érthetővé, hogy az ember az a lény, aki azt tervezi, hogy Istenné váljon... Embernek lenni annyit jelent, mint arra törekedni, hogy Isten legyen belőle.” Mégpedig azáltal, hogy léte teljesen szuveréné váljon, belső lényegéből fakadó maga-meghatározás legyen. Az emberi lét abszolút szabadsága, vagy legalább is annak a hirdetése ezt célozza.

Ady Sartre filozófiájánál sokkal reálisabban érzékelte az emberi életet s a valóságot. Láta a megkötő erőket, s egy pillanatra sem tévesztette szem elől az Isten megfoghatatlan, de valóságos létét. Viszont lázadása csúcsán megváltó akart lenni, kifejezése szerint az Isten szörnyetege, mégpedig az Antikrisztus útján. Természetesen ilyen szerepkörében is tisztáznia kellett az Istenhez való viszonyát. Maga alkotta feladatát az Isten ügyének is tekintette.

Együtt kezdtük, vihar-fellegek

Nőtték a fejemre azóta,

Te Isten, te Titok, közös

Bűnünk volt minden bűnös nóta.

*Mikor még mint kicsi nebuló
Templomban diktáltam a zsoltárt,
Már akkor büntársam valál.
Már akkor is fölbujtóm voltál.*

*Éreztem viharos kezedet,
Mely fiatal hajamat tépte:
Te voltál az elindítóm
S kell, hogy te légy utamnak vége.*

*Az én ügyem a te ügyed is,
Hogyha hívedet meg nem tartod,
Nem hisz benned majd senki sem:
Isten, Titok, elő a kardod.*

(A kimérák Istenéhez)

Olyan fokon vált lázadóvá és Antikrisztussá, hogy az Istent is büntársának tekintette. A tragédia szörnyű mélysége: egy hívő ember, lázadása extázisában, bűnei igazolására akarja felhasználni az Istent. Alázata és bünbánata újra és újra kozmikus lázadásba és gögbe csap át. A gög és a hús bűne a legáthatóbb hang költészetében. Nem ez élete vége, mert az alázat és bünbánat hangja ezután is gyakran felsír verseiből. Valóban egyszerre és kavartan élt. Csak egy biztos: nagyon szerette az embert, s szörnyű lázadásával meg akarta váltani. A megváltás vágya még a titáni önigenlésnél is nagyobb hajtóereje volt az életének. Mérhetetlen szeretet árad lázadó lényéből. Csakhogy a megváltás egyetlen lehetősége Krisztus. Őt megkerülve nem lehet senkinek félisten módján az égbe törni. Így nemhogy másokat, magát sem tudja megváltani, sőt — emberileg szólva, mert az Isten szándékait ugyan ki tudhatná — szükségképpen a kárhozát nyílik fel előtte.

Magatartásában valóban több a lemondás és az áldozat, mint a gög és elbizakodottság. Éppen az a tragédiája, hogy lemondása és áldozata válik göggé és lázadássá. Antikrisztusi mivoltának a végső összetevői: a teljes szubjektív éntudat, a megöszült tenger vágya, bűneivel szemben akarata gyengesége, nagy szerelme az emberek iránt, s a világ fölött álló Úrban, Istenben való hite. Lírizmus és titánizmus együtt alkották meg Ady életét és költészetét. Valóban az Isten szörnyetege volt. — Színe előtt állt egész életében. Hozzá való viszonyulása kettős: a bünbánat alázatával, s a megváltó gögjével nézett szembe vele. De életének és költészetének végső szava föltétlenül Isten volt. „Itt: van egy legnagyobb Valóság, Ez valami szent rendetlen rend...” Túl szerelmen, filozófián, magyarságon a nagy titokról, Istenről énekelt, mert a nagy titokkal, Istennel harcolt egész életében, önmagáért és mindenkiért harcolt.

*

„A megöszült tenger”-ben meghirdetett lázadása nem sikerült. Nem sikerülhetett, mert ahhoz valóban Krisztusnak kellett volna lennie. A tenger csak képíró-mű, a magánvaló-lét fölött csak kultúralkotás, s rajta néhány úri halfamilia. De ez a képíró-mű a mindenség tengerének egy megöszült hulláma, amiben mégis ott ficáncol az Isten szörnyetege. Be volt zárva Ady a valóság és lét egy hullámába, a saját költészetébe, lázadó belső életébe. A körülvevő korlátokat nem sikerült ledöntenie. Titáni lázadása kudarccal végződött. Élete és költészete egyik fele tragikumba zuhant.

*Harci trombitámat
Már eldobom nyugodtan:
Büszke Jerikó-falak*

*Mint régen, szilárdan,
Sötét göggel állanak,
Sötét göggel állanak.*

*Amit csak akartam
S vívtam szent hevülettel,
Kudarcos csődre került:
Sok nagy szándékomból
Jaj, semmise sikerült,
Jaj, semmi se sikerült.*

(Ki elveszti harcát)

Tragédiája azért teljes, mert nem öncélúan lázadt. Nem gonosz titán módjára akarta újrateremteni a mindenséget, vagy ledönteni az Isten trónját, hanem valóban megváltó akart lenni. Az embert, aki újra és újra sárba ejti az arcát, a törvény és bűn korlátai közé zárt embert, akarta megváltani, hogy életét tág mezejüvé, széppé, naggyá és jóvá tegye. Ez a kegyetlen lángelme irgalmas szívű ember volt.

*Életemnek útja
Bűnökkel kövezetten
Fehér cél felé futott.*

(uo.)

Csak a lépést tévesztette el. Mert van megváltás, de csak Krisztusban, akit ő is ismert és szeretett. Tudta, hogy csak a kijelentésből, a bibliából, az Isten külön világából léphet elő a Megváltó, hogy villámcsíkban átszelje a tengert, a Mindenséget. Krisztus második eljövetele, a vég vallása helyett Antikrisztus módján ő akarta megváltani a világot. Irgalmas titánizmusa tragédiába fűlt.

De életének és költészetének ez csak az egyik fele. Népének, a magyarságnak élete és sorsa ugyanilyen módon érdekelte. Ennek a közösségében fel is oldódott élete feszültsége és tragikuma. A végtelennek indult életből fajtája legnagyobb szerelmese és költője lett. De csak azért lehetett, mert meglátta a magyarságon túli végtelent. Átélt a teljes emberi életet, s az istenmisztikát.

A FELOLDOZOTT ADY

*Magyar elvégezéssel,
Gyászos, magyar hibákkal,
Érettük kicsúfoltan,
Kezdek most már nagyon is
Kötődni, nem törődni
A világgal.*

*Vállalom, ami sorsom,
Vállalom, ami átkom,
Vétkeimet nagybüszkén
Bíborba öltöztetem
S magyar bűnnél nincsen szebb
A világon.*

*Ilyen vagyok, így van jól.
Ez a szemem, így látok,
Ez a sorsom, tehát szent,
Magyar dölyffel fölrugom,
Hogyha bánt és nem ért meg,
A világot.*

(Magyar vétkek bíborban)

A DUNA VALLOMÁSA

A tragikus költő mégis feloldozásra talált népe kollektívumában. Nem mintha a magyarság huszadik századi sorsa nem volna maga is tragikus. Ady számára népével való teljes azonosulása mégis a feloldódást jelentette: a végtelent elnyelni akaró énje mielőtt a mindenségben szétszóródott volna, a magyarságban emberi közegre talált. Kozmikus lázadása a közösség hatalmas, mégis emberszabású világában reális méretekre szűkült. Lázadásból lassan féltéssé, megtartó erővé, szeretetté alakult át. A megöszült tenger vágyától üzőtt, végtelent ostromló tragikus költő egy sokkal kisebb körben, népe sorsában feloldoztatott. Nemcsak antikrisztusi célkitűzésében harcolt érte, hogy elkárhozván megváltsa, hanem élete minden mozdulásával eggyé tudott lenni, felolvadt benne. A tragikus költő feloldozott emberré lett. Külön fátumként egyetlen igazi szerelme, a magyar nép újra elbukott, s neki még ezt a kudarcot is át kellett élni. De ez már nem az ő élete csődje volt, hanem egy közösségnek a történeti sorsa. Ady pontosan úgy tudott szabadulni egyéni tragédiájából, hogy feloldódott ennek a hulló népnek az életében.

Élete, szerelmei, filozófiai vívódásai, s az Istennel folytatott harca mellett fajtája sorsa kezdettől fogva izgatta. Soha nem kívülről nézte, állandóan a kellős közepén harcolt. Életének egy része mindig a magyarságban sodródott, míg végül a világháború alatt, utolsó éveiben, minden mást feledve teljesen fel is oldódott benne, örökös lehetősége volt magyar dölyffel felrúgni az értelmetlen világot. Gyakran meg is tette. Végül felismerte, minden mást kizáró módon belátta, hogy a magyarsággal eljegyzett élete a sorsa: „Ez a sorsom, tehát szent.” Ebben a magát feladó szerelemben írta utolsó hatalmas és felséges szépségű verseit.

Élete tragédiáját kezdettől fogva látta. Tudatosan vállalkozott lehetetlenségekre, egy percre sem hagyta abba sokféle végzetes küzdelmét. Isten szörnyetegének, bukott angyalnak érezte magát. De énje győzelmei és szörnyű bukásai nem vakították meg fajtájára nézve. Élte és látta a maga tragédiáját, s ugyanakkor élte és látta a népe sorsát is.

*Mi az én nyomorúságom,
Bármí koldus, bármilyen bús?
Sírva látom:
Kietlenebb a fajtámé.*

(A fajok cirkuszában)

Nemcsak egyéni nagysága és felelősségérzete láttatta meg vele ezt a sorsot, hanem a magyar élet és irodalom természete is. Ady Prometheusként az emberi szellem újra való lázadását élte át és fejezte ki. Az ember minden mástól különböző lényét öntötte versbe; a legáltalánosabb emberi magatartást szóltatta meg. Függetlenül koroktól és népektől. Költészete egyetemes érdekű, s képessége révén egyetemes értékű is. Az emberi lehetőségek örök mondanivalóját írta meg, s ami igazán tragikussá teszi: élte át. Magyarul szólt meg ez a líra, de pontosan azt fejezte ki, ami több és fontosabb a magyarságnál: a mindenkori embert. Az ember valóságfölöttibe szökkenő valóságát. A tiszta emberinek ez a tragikus mondanivalója azonban megtörik Ady költészetében, az Ember léte mellett fajtája sorsa is szót kért. Nem népe mindennapi problémái, hanem a léte. Illetve a magyarság esetében a mindennapi kérdések is szinte állandóan létproblémává válnak: évszázadok óta — ha ugyan nem történetbe lépésének kezdetétől — a lét és nemlét határán jár. Szilárd megalapozottságú nemzetek az egyetemes emberi kérdések mellett irodalmukban csak a legritkább esetben vetik fel a nemzeti lét problémáját is. Ezek csak néha színezik az általános emberi mondanivalóját. Nem úgy a magyarságnál, ahol a nemzeti lét kérdése éppen annyira megoldatlan, mint az örök emberi létprobléma.

Szükségképpen élte és írta Ady népe történeti sorsát és jelenkori kérdéseit. Itt újra egy megoldatlan létprobléma területén mozgott. Sőt szükségképpen vállalt reális politikai feladatot is. Ezzel ugyan az alkotás világából a cselekvés terére lépett, mégsem árulta el egy pillanatra sem a legtisztább irodalmat. Sohse szolgált valamilyen politikai, vagy társadalmi mozgalmat, mindig a megoldatlan közösségi lét problémáit feszegette. Ugyanolyan erővel és kifejező készséggel, mint lírája egyéb területén. Csak keveseknek, csak a legnagyobbaknak sikerült az általános emberit és a különleges népit együtt megalkotni. Adynál egyik nem

kerékkötője a másinak, sokkal inkább plasztikussá teszik egymást. A magyarságra vonatkozó lírájában sem csak helyi kötöttségű, az általánosan emberinek egyik legnehezebben hozzáférhető részét mutatja be, a lét és nemlét határán mozgó közösségi életet.

*Bántott, döfölt folyton a Pénz is
S szép humanítások játsztak velem,
De lelkemből más sohsem érdekelte
Fölszánt poéta-ceruzámat,
Csupán Politika és Szerelem.*

.....
*Tudok-e még nádor-választó
Kisúr-ősimmel szólni makacsul...*

Száma a politika nem napi események zűrzavarát jelentette, költészetében egy nemzet próbált tájékozódni a jelenkorban. S a halála óta eltelt időben mind halványabbá válik Adyban a politikus, s nő naggyá a vátesz. Beteljesült próféciai félelmesen megvalósult sora vesz körül bennünket. Minden látása igaznak bizonyult. A magyarság sorsát döbbenetes látnoki erővel előre megrajzolta. A problematikus magyar lét költője volt.

Átkozta és szerette fajtáját. Átkozta, mert nagyon szerette, s egyéni élete kozmikus lázadása után még sorsa megfordítására is vállalkozott. Nehéz helyzetben volt. Történelme során talán még soha nem tompult el annyira a magyarság helyzetérzéke és önismerete, mint az Osztrák-Magyar Monarchiában, a dualizmus idején. Ezért került Adyval szembe jóformán az egész társadalom, s csak próféciai beteljesülése után látta meg benne egyik legnagyobb fiát. Ez a heroikus sorsvállalása azonban sem nagyságban, sem intenzitásban nem érte el a megőszült tengerért vívott harcát. Bár legszebb és legnagyobb versei a magyarsággal kapcsolatban születtek. A mindenség fagyasztó kietlenségéből, az Antikrisztus félelmes lázadásából hazaérkezett. Emberi közegben, emberi érzésekkel harcolt egy közösség létéért, vagy sírt és átkozódott, mert a nemlét peremére jutott a sorsa.

*Egy-két szegény íródiák
Sohse állított meg még sorsot
És népeket veszejtő, titkos
Törvényes, nagy tragédiát.*

*Gőgös undorral volna jó
Nézni, hogyan kerül zátonyra
Kálózok kezén martalékul
Egy gyöngé bordás, rossz hajó.*

(Az undor óráiban)

Amikor azonban rákerült a sor, népéért mindig szót emelt, s minden ártó szándék megghiúsítására kiállt érte. Biztos szavakkal írta:

*Majd lerántom a lárvát,
S a síró magyar árvát
S ami csak fájhat, megmutatom.*

*Mint bennem, fojtón, bátran
Csap majd szét ez országban
Kén-tüzesen a keserűség.*

(Itt a bozótban)

*

A magyar lét kérdése valóban megoldatlan. Azért jár szinte állandóan az élet-halál partján. Szükségképpen merül fel újra és újra a jellemére, sorsára, létére vonatkozó minden kérdés Mi a magyar, és milyen a magyar? Nem mintha elmosódó volna a története és jelene. Rendkívül erős színfolt a népek együttesében. Minden mástól megkülönböztethető, sőt elváló közösség. Léte mégis örökké problematikus. Nemcsak megmaradása, vagy pusztulása, hanem milyensége, jelleme, értéke és értelme is. Talán egy nép sem foglalkozott annyit saját létével.

Legnagyobb gondolkozói és költői ismételtelen felvetették a nemzeti lét problémáit. Ady kérdésfelvetése azonban lényegesen különbözik a többiekétől, vagy legalább is a legtöbbétől. Egy pillanatig sem nézte kívülről a magyarságot, mindig benne élt; jellemét, sorsát magában hordozva írta meg. Kinőtt belőle, de belőle nőtt ki. Így egyszerre benne és fölötte állva beszél róla és ugyanakkor alakítja is a sorsát.

Most sokkal nehezebb területen járunk, mint mikor az általános emberi jelentkezését vizsgáltuk Ady lírájában. Egyszerű ténynek látszik egy nép élete és a róla való beszéd, mégis sokkal komplikáltabb és megfoghatatlanabb az egyes emberénél. Nemcsak a nép, nemzet, vagy fajta egymástól való elhatárolása nehéz, hanem bármelyik mibenlétének a taglalása is. Legkifejezőbbnek a népközösség látszik, a magyarsággal kapcsolatban mindig arról beszélünk. Ez történetiségében természetesen mindig nemzetet produkált. A kollektívum hordozza a szellemet, így lesz történetivé, mert története csak a szellemnek van. Kollektívum és kibontakozó szellem együtt adja a népközösség jellemét. Jelen esetben a magyarságról van szó. — A nép jellemét csak a kollektívumból kikerült, és történetiségét, azaz szellemét átélő és felfogó valaki fejezheti ki igazán.

Ezzel azonban még nem értek véget a problémák. Aki nemzetkarakterológiát alkot, annak az ontológián és értékproblémán túl magában kell hordania a nép által produkált objektív szellemi képződményeket is. Azaz természeti és történeti tényeken túl a nép jogi, tudományos és művészi kultúralkotásait, mint létét teljesen átható meghatározásokat. A nép természetesen így is több és más a róla alkotott jellemrajznál. Hiszen ilyenfajta meghatározottságán, sőt más nemzetekkel való sorsalakító harcain kívül is, az egyes hatáskörén túl szabadság adatott számára többféle lehetőség választása közt. Bár ezt a szabadságot jórészt meghatározza a jelleme, mégis ennek valamilyen irányban történő megvalósulása állandóan módosítja a karakterét is. — Rendkívül nehéz feladat bármelyik nép jellemének és belőle folyó sorsának a megragadása, s tudományos, vagy művészi kifejezése. Csak minden képességét magában hordozó, vele teljesen egy valaki alkothatja meg. A magyarság esetében hatalmas átélő és kifejező erejével Ady megcsinálhatta.

Természetesen nem tudományos magyarság-karakterológiát írt. A halál partján járó népének minden rezzenését, jellemének minden vonását véste szavakba. Szépségét és átkát, múltját és jövőjét: értékeit és sorsát rögzítette meg. Erre kényszerítette a magyar lét megoldatlansága, jövőjének a féltése, sorsának a siratása. Ady, népéről szólva is az élet-halál probléma körében maradt. Nem tudományos módszerrel rajzolta meg jellemét, és vetítette ki a sorsát látnoki verseiben, hanem intuitív módon beszélt róla. Örökölt ösztöne erejével, szelleme reagáló és megértő hatalmával, s kifejező készsége nagyságával is. A módszert utólag mi látjuk bele, illetve koordináta rendszerként mi fedezzük fel benne. S e körül kristályosítjuk ki a magyarságra vonatkozó mondanivalóit.

Az általa megrajzolt jellemet soha nem hasonlítgatta össze más népekkel, vagy azok hasonló alkotásaival. Számára a magyar nép az egyetlen közösségi létező volt, teljesen betöltötte az életét, fenntartás nélkül felolvadt benne. — Önmagában levő adottságában vizsgálta a magyarságot, nem pedig világnézeti szempontokból, vagy eszmei feltételekkel. Így soha nem szegényítette, hamisította, vagy idealizálta, hanem természeti és szellemi szövedéke igazságában rajzolta meg. Akkor is, ha néha nagyon keserű volt ez az igazság. Az esedékesnek vélt magyar forradalommal kapcsolatban egyes verseiben felmerült az ideológia szükségessége is. Néha a szocializmus egyik válfaját próbálta érvényesíteni, de még innen is visszatért a nép természetében rejtőző sorsához, s a világmegváltó szocializmus helyett kikötött a magyar parasztforradalomnál és Dózsa Györgynél. — Népkarakterológiájában gyakran találkozunk dialektikus ellentétpárokkal, a magyarság jellemének különböző vonásait néha merőben ellentétes ítéletekben fejezi ki. Mégsem vette soha igénybe a dialektikát.

Módszerére legjellemzőbb a történeti fejlődés hiánya. Ezeréves hazájában kezdettől mindmáig nagyjából egyformának látja a magyarságot. Ugyanaz a jellem küzd a legkülönbözőbb történeti körülmények közt. Az eltévedt lovas, keletről a nyugati idegenségbe került nép olyan biológiai, szellemi és idegmegrázkódtatásokon ment keresztül, ami minden időre meghatározta jellemét. Nem tudott sem feloldódni a többiekben, sem önmagában mássá lenni. Valószínűleg ez a tragédiája. Ha nem Ady költészetén, hanem történeti (tehát nem metafizikai) alapozottságú módszerrel vizsgáljuk, akkor a mohácsi vész éles határvonalnak tűnik a régi és középkori, valamint újkori magyarság jellege és magatartása közt. S Ady mintha csak az újkort rajzolná évezredes távlatba visszavetítve. De lehet, hogy ez csak látszat, s a történészekkel szemben Adynak (végeredményben metafizikai módszerének) van igaza a teljes magyarságra nézve. Csak 1526 előtt szerencsésebb történeti körülmények közt élt ugyanaz a karakterű nép. Költői intuíciójának és kifejező erejének mindenesetre elsodró ereje van a történeti tudományos módszerekre épülő nemzet-karakterológiákkal szemben.

Történeti látás szerint a nép jellege alakul és alakítható. Nemzetneveléssel a sorsát is meg lehet változtatni. Ady szerint viszont a népi jellem egy felhúzott órához hasonlóan simán, vagy dőcögve végig lejár. Föltétlenül ez a tragikus szemlélet; ezért olyan fájdalmas, gyönyörű, végzetes, magváltoztathatatlan: tragikus a magyar sors. Történelme folyamán más feltételek szerint, másféle kibontakozásban ugyanaz a népi jellem és sors valósult meg.

Nehéz a költészetben a sokféle tudatos és tudattalan eltévelyedési lehetőség közt az egyes emberben megmutatkozó örök emberit kifejezni, még sokkal nehezebb egy népközösség jellemét, sorsát, létét igazán megragadni. Minden irodalomban a legtöbb giccs ezen a téren született meg. Adynak itt sincs egyetlen hamis sora, vagy gondolata sem. Pontosan olyan erővel, igazsággal és szépséggel beszélt a magyarságról, mint saját magáról. Tovább már nem tágítható én-költészete, egyáltalán élete feloldódott népe valóságában. Az Én pátosza helyett a Mi alázatát is átélte. A magyarság egész biztosan több és néhol más is a lírájában tükröződő képnél, de minden, amit jellemére és sorsára nézve írt, teljes egészében igaz.

Nem véletlenül szólalt meg én-költészete mellett a magyarság lírája. A közösségi lét megoldatlansága kényszerítette rá. Kétféle módon lehet megoldatlan egy népnek a léte: vagy még a születés állapotában van, vagy alkati nehézségek miatt megoldhatatlan. Az első természetes állapot, a második a létezés egy igen súlyos formája. Mikor a lét megoldatlansága, vagy megoldhatatlansága tudatossá lesz, megszületik a reá vonatkozó igazi költészet. Ezért az irodalom közösségi, népi, nemzeti szempontból kritikus tünet. Egyáltalán, a tudat a bizonytalanság reakciója is. A jellemét és sorsát tárgyaló költészet pedig a nép létbeli helyzetének bizonytalansági reakciója. Történelmi osztályok rendszerint hatalmuk megrendülése kezdetén alkotnak magukra vonatkozó irodalmat. A népek hasonlóképpen. Még akkor is, ha létük mindvégig megoldatlan volt.

Persze ebben az állapotban is lehet az élet minden területén nagyot és szépet alkotni. Elsőrenden irodalmi vonatkozásban. A magyarság utolsó négyszázéves története a bizonyosság rá. Népünk irodalma valószínűen nagyobb mint az élete és története. Legalább is a reformáció fellépésétől számítva, mióta létbeli helyzetének megoldatlansága tudatossá lett. A világ előtt, érthető módon, mégis ismeretlen ez az alapjában véve nagy irodalom; az általános emberi problematikája helyett elsősorban a magyar lét körében maradt. Adyn kívül jóformán csak Vörösmarty, Petőfi, Madách és Jókai vált egyetemessé.

Minden más néppel ellentétben a magyar lét egyik szubsztanciális eleme az irodalom: a kifejező nyelv- és idegállapot. Ez idegenül hat a más struktúrájú és sorsú népekre. Az angolszászok szubsztanciája a gazdasági struktúra; a németé a filozófia démona és a hitért való küzdelem. Nincs még egy európai nép, amelyik annyira irodalmában élne, mint a magyar.

Ennek az irodalmi létnek volt a legnagyobb alakja Ady Endre, ösztönösen és tudatosan egyformán. Mindenestől ismerte a magyarságot, jellemét és sorsát: megoldatlan létét. Én-költészete nagyságában kinőtt belőle, költői alkatában mégis egy volt vele. A magyarság költői természetű, méginkább költői alkatú nép. Ezért lehetett nagy poéta Ady.

Más fajta nép roboghat tova,

De ily szép, álmos, láncolt fajnál

Poétább faj nem élt soha.

(Szép magyar sors)

*

Költészete a magyarság lényegbevágó tudománya is: nemzet-karakterológia. Tárgyi szemléletként sokan írtak már a magyar népről, sok kiütköző vonására rá is mutattak, de lényegét és jellemét csak a belőle született látnokok mondták meg. Kölcsey, Vörösmarty, Arany és mindenekelőtt Ady. A legjobb szemű megfigyelő sem írhatja meg a jellemrajzát, mert az életén belül fellelhető tények nem mind a magyarság tényei, viszont kívülről nézve a leglényegesebbek nem mutatkoznak soha. Csak a teljes magyarság hordozója írhat róla igazán.

Népével foglalkozó költészetének a titka: Ady maga a magyarság ideája, a fókuszban egybeeső lényeg, az ősminta. Minden, ami vele történik, a magyarság története. Parányi magként magában hordozza az óriási fát, s ennek a ténynek a tárgyasulása valósul csak meg a külső jelenségekben. Ady a magyarságban él, s a magyarság őbenne. Költészetének igazsága egy dolgon fordul meg: tényleg mintája, lényegét magában hordozó gyermeke-e a magyarságnak. Vérben, sorsban, szellemben, bűneiben, képességeiben föltétlenül az. Minden szépségével és bűnével együtt a nemzetet évszázadokig hordozó nemesség hajtása. A parasztság élére álló Dózsa Györgyök fajtájából. Vérben, sorsban, szellemben a teljes magyar történelmet magában hordta. Város és falu, Nyugat és Kelet minden kincse és egymást ütő átka benne élt. Honfoglaló ősök ivadéka, de Párizsból szeret visszanézni a magyar ugarra. Református keresztyén, de a Kelet mítoszától, az ő Kajántól nem tudott szabadulni soha. Lényegszerűen, reprezentáns módon magyar. Képességei révén mindezt ki is tudta fejezni. Távol álló rezdüléseket is élete folyamataként írt meg, hisz benne élt a teljes magyarság, s ő is mindenben benne, ami magyar. Ideája, ősmintája, bármikor kibontakoztatható csirája volt a népének. Ugyanakkor megvalósulása, virága és termése is. Nemcsak úgy igaz a tétel, hogy Ady magyar volt, hanem így is: ő volt a magyar. Természetesen nemcsak ő, de képességeivel ő tudta legigazabban kifejezni.

Szándékosan és szándék nélkül, léte minden porcikájában feltárta a közösség lelkének a mélységeit. Tudatalatti világából feltörő költészete a népi lélek tudatalatti valóságának egy része volt. Ösztönök, népi lélek, népi szellem, történelmi múlt, sors, magyar kultúrában létrehozott objektív szellem tudatosan és tudattalanul benne élt. A népközösség szellemét, a magyar jellemet ő fejezte ki legtisztábban. Nem passzióból, vagy tudományos érdeklődésből. Adyt valójában a magyar sors érdekelte. De egy nép sorsát csak jelleméből lehet igazán megragadni. Ezért rajzolta meg ez a vátesz a jellemét is. S míg népe életéről és sorsáról beszélt, megszületett a legplastikusabb magyarság-karakterológia.

Önmagának a magyarsággal való azonosítása mégsem szolipszizmus. Ebben a teljesen szubjektív, közösségi mivoltában is tudott különböztetni alany és tárgy közt. Szellemével szembe állította a beletorkolló magyarsággal állandóan bővülő lelkét, illetve annak a tartalmát. S így szembeállítva objektívan szemlélte azt. Szubjektívizmusa nem torzította el mondanivalóit, az igazság anyagát adta csak a kezébe. Adynak nem a szerepe, választott lehetősége, vagy erkölcsi követelményből fakadó magatartása volt magyar, hanem a léte. Teljes egészében ez határozta meg kiállását és költészetét is. Azonos létéből azonos sors is következett.

Minden, mi itt fájdtva rezdül,

Rajtam jut át kasul-keresztül,

Én vagyok fájdalom-kamat,

Én hurcolom meg magamat

S magam életét alig éltem.

Jól megűzött magam a sorsom

S mégis a magyar sorsot hordom

S mégis ez átkozott mezők,

Magyar mezők és könnyezők,

Magamnál százszor jobban fájnak.

(Akik helyén éltem)

Ez a sorsazonosítás a legmélyebb és utolsó élménye. Még a mindenség elleni bukását, tragikus sorsát is elfogadta később. Észrevette, hogy az is magyarságának a következménye és átka. Fájdalmasan, rezignáltnan, elkerülhetetlen sorsként írja: „így szabta a magyar élet.” Nemcsak Ady éli és fejezi ki a teljes

magyarságot, hanem az is megszabja az ő sorsát. A sorsazonosulás mindkét oldalról végleges és megmásíthatatlan.

*Akit gurít, akit görget,
Mint egy lovatlan Szent Györgyet
Errül s néha túl a Lajtán,
Nem én vagyok, de: a fajtám.*

*Talán Isten, talán ördög,
Olykor-olykor föl-fölhörgők
S mindig búsan megbékélek:
Így szabta a magyar élet.*

*Gyönyörű ős hittet, sokkal,
Szenvedéssel, botlásokkal
Fajtám indít, mindig ő kel
Szépséggel, kinnal, erővel.*

*Amit tudok, érte tudtam,
Ha elbukok, nem én buktam:
Bennem egy ősi gög lázadt
S csak az enyém a gyalázat.*

(Lovatlan Szent György)

Nem ilyen, vagy olyan csoport képviselője, hanem a teljes magyarságé. Nem kuruc és nem labanc, nem nemes és nem paraszt, nem történeti, vagy mai, illetve mindegyik és mindegyik fölött álló. A honfoglalás előtti, sőt a történet előtti léttel és formákkal kezdődik a magyarsága, felöleli a nép teljés történeti magatartását, s belenyúlik a fajából kinőtt létébe. Ezek nem külön vonások benne, együtt adják a teljes képet.

Különös képessége volt az időtlenségszemlélet. Ez végső fokon mindig mítosz. Egyéni életét is, s a magyarságét is az időtlenbe tudta vetíteni. Mítoszt teremtett a számára. Nem értelmi spekulációt, vagy történelemhamisítást művelt. Lelekének, vagy a magyarság lelekének a legvégső gyökerét, a legvalóságosabb valóságát vetítette ki az elérhető történelmen túli időbe, az időtlenségbe. Lelkében néha „Évezredek folytak egy pillanatba.” Tudatalatti emlékezések ködképeiként a nép is magában hordja ezt a mítoszt, de kézzelfogható, kifejezett formáját elvesztette, vagy eltékoztolta valahol.

Ady Góg és Magóg fiaként jelentkezett. Népével együtt valahonnan keletről Verecke híres útján jött Európába. Nemcsak a nomádok keleti világából, a steppékről, hanem Keletről, az Európa előtti rég letűnt emberek, népek világából. Az autonóm kultúrák, a mágikus jelenségek, a bábeli tornyok hazájából. A magyarországi ezeréves élet alig mutatja ezt a Keletet, de a magyar nyelv és a nép tudatalatti lelkivilága ezektől a mítoszba vesző képektől terhes. Valami elmúlt világnak a sorsszerűsége, fojtogató füstje és korma, a fátum sötét árnyéka, az elkerülhetetlen végzettudat misztikája kíséri ezt a népet. Az időtlenségszemlélet egy fajtája.

Ennek a mitikus kornak egy mitikus őse meg is jelenik a lírájában. Délbáb-őse Kőd-városban. A magyarság őse. Nem a Puszta a háttér — bár a mostani Hortobágyon játszódik a jelenés — hanem a száztornyú csodaváros. A jelenség, a maga képességeire hagyatkozó autonóm ember, a bábeli tornyot építő lázadó, Nimród fia könnyes göggel mered a napba. Lázad és álmodik. S olyan mint a költő.

*Fekete, komor árnyát
Láttam a Hortobágyon, az Égen,
Száz tornyú Kőd-város előtt
Strázsált vad-kevélyen.*

*Vész-álmú, gyöngye Isten,
Ki könnyes göggel mered a Napba.
Olyan volt mint én. Esküszöm:
Atyáimnak atyja.*

*„Atyám, a cifra ködben,
Megállj." Ő álmodik. „Megállj." Esengek
S ő szállt sötéten, álmodón,
Mint csoda-jelleg.*

*Kőd-város ingott-ringott.
„Jaj, szétszakad mindjárt ezer rongyra,
Atyám." Rám néz és lép bátoran
Toronyról-toronyra.*

(Délibáb-ösöm Kőd-városban)

Az Árpád és Attila mondakör rég kilúgozta ezt a mítoszt a magyarság tudatából, de tudatalatti rezzenésképp lelke mélyén mindvégig megmaradt. S Adyban misztikus látomásként kifejezésre jutott.

Mikor magyarságlátása és politikai magatartása miatt minden oldalról támadták, erre a Keletre utalt, s most már absztrakt formában rajzolta meg az előbbi mitikus látomását.

*Ős Napkelet olyannak álmodta,
Amilyen én vagyok:
Hősnek, borúsna, büszke szertelennek,
Kegyetlennek, de ki elvérzik
Egy gondolaton.
Ős Napkelet ilyennek álmodta:
Merésznek, újnak,
Nemes, örök-nagy gyermeknek,
Naplelkűnek, szomjasnak, búsítónak,
Nyugtalan vitéznek.
Egy szerencsétlen, igaz isten
Fájdalmas, megpróbált remekének,
Nap fiának, magyarnak.
(S az álmosaknak, piszkosaknak,
Korcsoknak és cifrázkodóknak,
Félig-élőknek, habzó szájúaknak,*

*Magyarkodóknak, ködevőknek,
Svábokból jött magyaroknak
Én nem vagyok magyar?)*

(Én nem vagyok magyar?)

Góg és Magóg fia Keletről jött a Kárpát-medencébe. Ezt a nem földrajzi, hanem Európa előtti Keletet máskor a Gangesz nevével érzékelteti. Annak a partján pompázott nagy harangvirágként. Ősi titkokat, mágikus kultúrákat valósított meg finom remegésével, egzisztenciális remegések erejével. Azután ezt a harangvirágot átültették a Tisza partjára. Ott elaludt, s ezeréves álma alatt parasztzsálya lett belőle. A költőben (s talán a mai magyarságban is) fölébredt, de újra elváltozott. Bús krizantémmá, halál-virággá, a Nyugat virágává lett. A keleti jövevényt végérvényesen megejtette a nyugati kultúra egészen más világa és élete. De itt már nem harangvirág, hanem krizantém, halotti virág. — Gangesz parti harangvirág, paraszti zsálya, nyugati krizantém: Kelet, Tisza-vidék, Nyugat: ez a magyar átváltozások rendje, ez a legtágabb értelemben vett magyar sors. De kibírhatja-e ezt a feszültséget egy nép? Nem szükségképpen kell mássá lenni, elpusztulni, eltűnni ilyen világváltozásokban? A magyarság megmaradt, de ebben a nagy lelki feszültségben összezavarodott és elvesztette önmagát. Létének sok szépsége, minden mást megelőző szépsége gyakran felvillant, végső fokon azonban sem igazán élni, sem elpusztulni nem tudó néppé lett.

Adynak az ősökben élő lelke a magyarság inkarnációja. Vele történt a mítosz és vele a történelem. Csak tudatalatti lelki világát bontakoztatja ki, mikor ezekről beszél. Verseiben mutatkozik meg a magyar természet és a magyar sors.

Ady természetesen nemcsak a harangvirág és nemcsak a krizantém, hanem a paraszti zsálya is, a Duna-Tisza vidéki ezeréves magyar. A mítoszon túl ez a kézzel fogható valóság. A harangvirág és a finom remegések csak színezhetik, tudat alatt befolyásolhatják a magyar jellemet és sorsot, de itt ténylegesen a parasztzsályáról van szó, s legvégül a fajából kinőtt költőről.

*Jöttem a Gangesz partjairól,
Hol álmodoztam déli verőn,
A szívem egy nagy harangvirág
S finom remegések: az erőm.*

*Gémeskút, malom alja, fokos,
Sivatag, lárma, durva kezek,
Vad csókók, bambák, álm-bakók
A Tisza-parton mit keresek?*

(A Tisza-parton)

A kárpát-medencei honfoglalást tragikusnak tartja. Ezen a peremvidéken eddig minden nép elpusztult, a magyarság pedig elvesztette önmagát. Az örök ingerültség Kelet ellen, Nyugat ellen, az idegenek és saját maga ellen jellemzik az ezeréves magyarságot. Itt csak ködben lehet igazán élni, az átoksejtelmet csak mámmal lehet elűzni. Itt nagyszerű felvillanásokban és menekülő félelmekben komázni kell a halállal. Természetesen önmaga is ilyen.

*Mert hát megokultam
Némi tudományban,
Valahogy-csak-lesz-ben,
Mert-valahogy-volt-ban ...*

(Hát ezért bolondultunk?)

Aki ezen a földön „nagy sorsra vágyik, Rokkanva ér el az éjszakáig.” Benne kibomlott a magyar fa sorsa. Lombosodott és virágzott, gyümölcsöt azonban nem tudott hozni. „Lomboztam ima helyett, S keveset könyörögtem.” Nem tért rá egészen Krisztus útjára, de az ő Kaján is csak a mítosz távolából mozdította az életét. Nagy ígértet, dús lombok, pompás virágzás, de sehol sincs termés. Ez a magyar jellem és sors mutatkozott meg Adyban.

Illetve nemcsak ez. A parasztságyából benne krizantém lett. Fölébredt ezeréves álmából, a Nyugat megigézte, s így lett fajából kinőtt magyarra. Mint háromszáz évvel előtte Szenczi Molnár Albert. Csak Szenczit más Nyugat fogadta és ígézte meg. A reformáció áradó világa. Ady viszont már a civilizációba szélesedő és hanyatló nyugati kultúrát kapta. Európa egy ingatag, s rendkívül szép pillanatát. Évezredes kultúrája még virágzott, de féllábbal már a civilizáció egész földünket elöntő zajlásában élt. Az atomkorszak hajnalán.

A magyarországi félélet helyett Párizs az elképzelhető magas feszültséget jelentette, a nyugati nap sugárzását. Ebben a miliőben a halálvirág, a krizantém kinyílt. Mássá lett, mint az otthoni világ, mégis ő maradt a legigazibb magyar, mert ezt a virágzást a magyar lélek régóta esengte és várta.

Ond vezér népéből való. Időtlenségszemléletével és képességével idézte a halottakat, s meg is jelent a honfoglaló vezér. A mából hozzá fellebbezett a költő, a mai kibírhatalanságból a parasztságya egyik ültetőjéhez. S ő is idegen volt a számára. Az örök magyar feszültség, tragédia Adyban tudatosan villant. A túllépés lehetőségét nemcsak látta, lelkében már ki is nyílt a nyugati virág. Lírájában a tragédia új utakat keresett.

Más a lovam, a vérem, álmom,

Tőle jövők és idegen

Az én ősom, fajtám, királyom.

Ilyen bánat-folt nincs fölvarrva

E kerek földön senkire,

Csak fajából kinőtt magyarra.

(Ond vezér unokája)

Ady a kimetszett kép, minta, inkarnáció. Benne a teljes magyarság élt. Magunkról legtöbbet verseiből tudunk. A benne megvalósult idea, intuitív képessége révén, vetítette a magyarság belső alkatát, s ahogy ez a belső forma az élet jelenségeiben ezerféle módon megvalósult. Itt sem vetett fel soha ötleteket, mindig csak a lélek tudatos, vagy tudatalatti valóságát énekelte. Az ősminta így fejezte ki saját magát:

Az én magyarságom

Mindennél keserűbb,

Mindennél igazabb.

Az én magyarságom

Véres és fekete,

Véres és szomorú.

Az én magyarságom:

Büszke felleg-orum,

Büszke nagy sirató.

Az én magyarságom:

Nincs ilyen átkozott,

Nincs ilyen igazi.

(Az én magyarságom)

Népének a sorsát önmagában élte át, s lírájában tisztán megmutatta. Ennek a ténynek és igazságnak van azonban egy másik oldala is. Nemcsak Ady vetítette a magyarságot, hanem az is mindenestől meghatározta őt. Testi és lelki alkatát, életét és képességeit. Lassan megvilágosodott előtte, hogy saját élete, tragikus sorsa és költészete magyar adottságok következménye, összegezõje a népének, mégis csak egy paránya, egyetlen sejtje; életét az egész jelleme és predestináló ereje határozza meg. A tragikus Adyról szóló fejezetek önmagukban nem egészek, és nem is teljesen érthetõk. Csak a magyarságban feloldozott Adyval együtt mutatják a tiszta képet. Legelvontabb filozófiai gondolata is magyar mozzanatok szövédéke. Megjelenésében és tartalmában egyformán. Szerelme, filozófiája, Istent keresése sem önmagában álló entitás. Még filozófiája is a népbõl kinõtt magyaré, aki ilyen mivoltában is magyar, sõt csak így az egészen.

Egyéni bukása, bûnei, tragédiája is régi kollektív vétkek eredménye. Régi mámorok, félelmek, bûnök mérgeit hordta az idegeiben. Mint minden magyar. Ady kifejezte népét, s az is mindenestõl meghatározta őt.

Ha bûneim meg-megtipornak,

Ha vérem iszapjába esem,

Vajjon nem az õs bosszú-bornak

Mámora gyilkol rejtelmesen,

Régi, nagy bûné és keservé?

.....

Fejünkre lassan-lassan nõnek

A beteljesedett végzetek

Tegnapján és mostanján az Idõnek.

Mindenki mindenkiért beteg,

Beteg századokért lakolva.

(Beteg századokért lakolva)

Sokszor hetykén vállalja és mutogatja magyarságát és bûneit, sokszor azonban tiltakozik ellenük. Elsõ verses kötetében még csak ütni és átkozni tudta a fajtáját, késõbb a megértés és a mindent odaadó szeretet hangján protestál: „Óh, én édes fajtám, Bûneid meg nem érdemeltem.”

Ady nem az átlag magyar, hanem népének a lényeges összegezõje. Benne minden élesen, tisztán és megnagyítva jelentkezett. Ilyen minőségében magyar messiás is akart lenni. Már nem az Antikrisztus göggyével és lázadásával, inkább a jobb szeretetével akarta megváltani a népét.

Ez Idõbõl maradjon meg az:

Mégis voltunk itt némi jobbak,

Kiket népünknek bûneiért

Nemes túsökként ostoroztak

Nemtelen, kínzó végzetek.

.....

Addig pedig várja végzetét

A megrugdalt Ma silány népe

S mindent ráért, dühödt fájdalom.

Mi bolond életünket érje:

Örökkön így volt s így leszen.

(Örökkön így volt)

Magyarságszemlélete egyértelmű volt. Soha nem államról, vagy nemzetről beszélt, hanem a magyar népről. Érezte, hogy a nemesség, az évszázados politikai nemzet már nem kizárólagos képviselője, az állam pedig rövidesen összeomlik, s maga alá temeti életének a kereteit is. Éppen azért a legszűkebb fogalomra (bár a legtágabb is), a népre tért át. Annak minden katasztrófában is meg kell maradni, hogy egyáltalán megmaradhasson a magyarság. Népfogalma szükségképpen következett hatalmas éntudatából. Amikor a mindenséggel, s az ezerárnyalatú jelenségvilággal szemben kibontotta saját individuumát, ugyanakkor felfedezte, fel kellett fedeznie az én-jében levő transz-szubjektív elemeket is. Ezek pedig egy népi kollektivitásnak az alkotó részei. Lelke mélyén találta az egyik legnagyobb motiváló tényezőt, a közösség realitását. Ez az ősi ösztön szellemi tényezővé legtágabb módon a nép fogalmában lesz. Nietzsche, Bergson, Freud s a pszichoanalízis útján szükségképpen ide jut el mindenki. S méginkább ide, ha nem tudatosan járja végig ezt az utat, hanem egyenesen mély lelki rétegeinek a világában él. Ady mind a kettőt csinálta, s hatalmas kifejező zsenialitással meg is jelenítette költészetében a magyarságot.

Az országban élő másféle népeket soha nem bántotta. Emberi és politikai utakon is kereste a Duna-völgyi elrendeződést, de az elkövetkező viharokban igazán csak a magyarság sorsa érdekelte. Ezért űzte, bántotta kegyetlenül szerelmes népét. Másfelől veszedelmesnek tartotta a kellőképpen nem asszimilálódott, vezetésre törő új rétegeket. Ezek a lelkét, életét, sorsát teljesen meg nem értve igazabb magyarok akartak lenni a történelmi múltban is magyaroknál. Magatartásukkal akaratlanul is meghamisították s romlásba döntötték a népet. Velük szemben mutatta fel az igazi magyarságot. Végig megmaradt ez a disszimilációs szemlélete. Nem bántott senkit, csak a saját népét védte és őrizte. A legtudatosabb magyarságszemlélet jelentkezett lírájában. Ez nem is lehetett másképp, hiszen a maga korában ő volt a népét átfogó és kifejező ősminta, idea.

Ezt a tiszta, sűrített, s természeténél fogva tragikus magyarságot azonban csak kevesen értették és fogadták el. A millenium mámorában élt az ország, mintha újra feltámadt volna a birodalom. Ki akarta volna hallani a magyarság végzetét síró költőt? Nem kellett „A sejtő, beteg és finom dal”, de nem kellett a magyarságot feltáró költészet sem. Az egyetemes emberbe betörő lírát idegennek érezték, s idegennek a nép lelkéből szóló dalt is. Ady először elcsodálkozott, azután fölhorkant, később átkozódott, végül magából a magyarságból értette meg az egész komplexumot. Egyből azonban soha nem engedett: ő a magyar, ő képviseli az igazi magyarságot. Két veszített világháború, az ország szétdarabolása, négy sikertelen forradalom, vagy forradalomféle, s a népnek a világban való szétszóródása után látták csak meg Ady igazát.

Néha úgy tör rám pogány módra

Ez a kicsi magyar világ,

Hogy szinte én is elkiáltom

A régi Jézus-Máriát,

A harci Jézus-Máriát.

Mit vétettem és mit akarnak?

Hiszen én mindent elhagyok,

Dalt, életet és dicsőséget.

De az igaz: az én vagyok,

De a magyar: az én vagyok.

(Egy harci Jézus-Mária)

Saját magában ragadta meg népe belső alkatát, s ezerféle módon tárgyasult létét is. Semmilyen tudományos, metafizikai, vagy történeti módszer sem mutatta még ilyen tisztán a magyarságot. Néha egy szavában, vagy versszakában többet mond róla, mint hatalmas tudományos, vagy áltudományos könyvek. Intuícója itt dolgozott legerősebben, s tárgyának a szerelme itt inspirálta a leghatalmasabb versek megalkotására. Az ősminta megvalósult költészetében. Ebben a fókuszban a teljes magyarság együtt van.

Karakterológiájának a felvázolása előtt szükséges a magyarságot meghatározó tényezőket sorba venni. Ady is ezt tette. Látnunk kell, mi és miért valósult meg a jellemében.

Magára a népre vonatkozóan legmeghatározóbb ősidőkbe vesző régisége. Természetesen minden közösség egyedeinek az ősei egyformán a régi múltba veszők. De egy nép sokkal több az alkotó egyedek összességénél. Kollektivitás. Egyfajta múltja, sérülései és erényei az alkotó egyedek jellemét és sorsát is meghatározzák. Nagyjából egyféle jellegűvé teszik mind az egyedeket, mind magát a közösséget. Történeti sorsa viszont csak a kultúra valamilyen formáján átment népnek van. Ha más kultúrformákkal is érintkezett és harcolt. A vegetatív állapot még nem nép, esetleg csak egyedeknek valamiféle társulása. A magyarság viszont nagyon régi nép. Ősibb az európai, tehát nagyjából árja fajtáknál. Ady szerint múltját is meghatározó erőit az Európa alatti, azaz előtti rétegekben kell keresni. A magyar múltnak a biblián, s az ős Kajánon keresztül Góg és Magóg idejébe, a szumír világba nyitott látóhatárt. Nyelvi problémák és kutatások azóta szintén ebbe az irányba mutatnak.

A magyar rendkívül kevert fajú nép, mégis egységesebb és határozottabb szín a világ bármelyik nemzeténél. Nem több népnek a békés, vagy viharos egyesüléséből keletkezett, mint a francia, vagy az angol, hanem állandó keveredés útján. Egy többé már ki sem tapintható rendkívül erős vérű és elpusztíthatatlan vonásokkal rendelkező törzsbe a történelem folyamán állandóan a legkülönbözőbb csoportok s egyedek olvadtak be. Egyre tágult, s mindjobban felolvadt az eredeti elem. Jól ismert utolsó ezeréves története folyamán is többször majdnem kiirtották. Hogy felépülhessen, sok idegent kellett felvenni magába, s ma mégis egységesebb, erősebb színű és átütőbb erejű a legtöbb népnél. Nem értékeesebb, csak erősebben megkülönböztethető. Nem lehet összetéveszteni semmi mással. Valami régi nép elpusztíthatatlan ereje lappang bene. Életformája, reagáló készsége, jelleme, vagy inkább jellege erősebb Jeruzsálemnél, Rómánál, Genfnél s Párizsnál is. „Ismeretlen Korvin-kódex margójára” című eszmefuttatásában a magyarság kulturális magatartását szidva így ír Ady erről az átütő, elpusztíthatatlan erőről: „Meghurcolt benneteket ezer esztendő, át és átitatta véreteket kún vérrel, tatár vérrel, szláv vérrel, örmény vérrel, görög vérrel, germán vérrel, oláh vérrel, ti már nem lehettek Koppányok és Gyulák s ti Koppányok és Gyulák vagytok mégis.” Az előbb említett történeti, vagy törzsi erő végzetesen hat. A legkorszerűbb kultúrákalkotásai közt is korszerűtlen, mert reagáló készsége egészen más, mint a csak mostani népeké. Feloldva és szétszórva is egyik legerősebb színfolt a népek mappáján.

Az Alföldre lenyargalt, szűk, vénfejű magyar népnek nevezi a fajtáját. Kődj terjeng fölötte és kődj üli a múltját: „Ősi nép vagy és jöttment.” „Mi másoknál messzebből jöttünk És örök amit akarunk.” Alkatában, idegeiben, sorsában hordja a halál állandó közelségét. Nem barátkozik vele romantikus módon, mint a német, de az évezredek megtanították az élet esendő voltára. Nem a filozófiának, a halálnak a rokona.

Mégis, ha egy kis lélegzethez jut, rögtön az életre rendezkedik be. Az autonóm ember örök vágya követelőző módon jelentkezik nála. Nemcsak az egész nép erősebb színű a körülötte levőknél, hanem egyedeiben is individuálisabb, méltóságosabb magatartású.

Pompás magyarok, templomból jövet

Mentek át a Kalota folyón

S a hidat fényben majdnem fölemelte

Az ölelő júniusi nap.

Mennyi szín, mennyi szín, mennyi kedves

És tarkaságban annyi nyugalom...

.....
Mily pompás vonulások a dombon.

Óh, tempós vonulás, állandóság,

Biztosság, nyár, szépség és nyugalom.

(A Kalota partján)

S ez a nép több mint ezer éve él a Duna síkján, a Kárpátok medencéjében. Ezt a tényt a tudomány és a költészet egyszerű megállapításként szokta kezelni. Ady szemében ez rendkívül fontos, történelmet, népi jellemet, sorsot meghatározó adottság. Nem az egyedüli tényező, de a legfontosabbak egyike. Szerinte

nincs halott táj. Minden földnek jelentése, karaktere, meghatározó ereje: lelke van. Ez pedig az élet folyamatának fontos része. Vagy a halálénak. A táj, vagy egy ország soha nem semleges földdarab, hanem a rajta zajló életnek egyik meghatározó eleme. Nép, föld, jellem, sors Adynál a legszorosabb egységbe fonódik.

Ezen a földön egyre legendákat és jeleket lát mindenütt. Népnek, földnek, jellemnek és sorsnak összefonódott egységét így írja le:

*Csupa vérzés, csupa titok,
Csupa nyomások, csupa ősök,
Csupa erdők és nádasok,
Csupa hajdani eszelősök.*

(Az eltévedt lovas)

Van egy félelmes verse, „A Duna vallomása.” Ebben népe és ezeréves hazája viszonyáról beszél. Vannak nyílt, tiszta tájak, ahol az élet szabadon bontakozhat ki, s vannak titkokat rejtegető földek. A Kárpát-medence az utóbbiak közé tartozik. Megvan a külön törvénye, titka, bűne és bűnhődése. A magyar föld legállandóbb megszemélyesített elemével, a Dunával mondatja el ezt a törvényt, titkot, bűnt és bűnhődést.

Már maga a Duna is titkokat rejteget. Ezen a földön általában keletről jött népek telepedtek le. S a magyart kivéve mindegyik elpusztult. A Duna rejtegeti a pusztulás titkát. Sápadt, szörnyű vize hozta a halált okozó öreg árnyakat. Nyugatról a vizén, vagy medre mentében ereszkedtek le a keleti népekre halált hozó fegyveres hadak. Vagy még szörnyűbb hatalmak: eszmék, gondolatok, életformák. Ezek az egészen más típusú népeket meggyengítették és a halálba dobták.

A költő gyóntat, és a Duna vall. A legegyszisztenciálisabb kérdéseket teszi fel Ady, s a legszörnyűbb feleleteket kapja rájuk.

*„Mindig ilyen bal volt itt a világ?
Eredendő bűn, lanyha vétek,
Hideglelés, vergődés, könny, aszály?
A Duna-parton sohse éltek
Boldog, erős, kacagó népek?”*

(A Duna vallomása)

Népe történetét és sorsát tökéletesen összefoglalta ebben a versszakban. Bal volt itt a világ, eredendő bűn, vergődés, aszály lecsapódása. Ady izgalmas kérdése: vajon ez csak magyar fátum, csak a magyar jellemből fakad, vagy pedig ezen a tájon szükségképpen ilyen sorsra jut minden nép? A föld helyzete és lelke miatt válik ilyenné minden jellem és sors?

*S halk mormolással kezdte a mesét
A vén Duna. Igaz az átok,
Mit már sokan sejtünk, óh mind igaz:
Mióta ő zúgva kivágott,
Boldog népet itt sohse látott.

A Duna-táj bús villámhárító,*

*Fél-emberek, fél-nemzetecskék
Számára készült szégyen-kaloda.
Ahol a szárnyakat lenyesték
S ahol halottasak az esték.*

(uo.)

Sokféle germán törzs rövid átmeneti szállás után menekült innen. A Római Birodalom ennek a földnek egy-egy darabját csak ideig-óráig tudta magához kapcsolni. Hunoknak, avaroknak, keleti népeknek a temetőjévé lett a Kárpát-medence. Szláv törzsek itt csak vegetáltak, sohse tudtak országot alapítani. A török birodalom is itt kapta a halálos sebet. Viszont a magyarokat már ezer esztendeje uralja a táj. Őket nem tudta elpusztítani, de a sorsuk: ezer évig nem tudtak sem élni, sem halni.

Átok van a Kárpát-medencén. A Duna-táj bús villámhárító, a Nyugat bátyja. Európa csak a Kárpátoknál kezdődik, a rajta túl lévő világ más életformának a területe. Magyarország mindenestől Európához tartozik, oda is tartozott mindig, a Nyugat érdekében felállított csapda. Két világ közt őrlődik a birtokosa. Fegyveresen és életforma tekintetében is. A keletről jött magyar akaratlanul is Európa bátyja lett, s ugyanakkor a Nyugat halálos csapásait is ki kellett védenie. Ezen a földön csak bujdosni lehet. Bujdosni Kelet és Nyugat, s ugyanakkor saját természete és sorsa elől is. Nem éppen Prohászka Lajos látta meg először a magyar bujdosó sorsát, s mindenki másnál Ady fejezte ki legtisztábban. Prohászka professzor is őt analizálva írt róla.

*„Komám eltévedtünk.
Nagy ez a sötétség,
Fölgyújtottuk a világot
S nem látunk egy lépést.”*

*„Ordasokkal élünk
Nádban, gazban, sárban,
Mi a célunk, mi a célunk
E nagy bujdosásban?”*

*„Hadd el, komám, hadd el,
Hadd el, komám, mindegy.
A Mennybéli réges-régen
Erre küldött minket.”*

*„Majd eligazítja,
Hogyha jónak látja.
Addig pedig kóborogjunk
Tovább a világba.”*

(Két kuruc beszélget)

Európának ebben a veszélyzónájában egy nép sem juthat el léte teljességéhez. Elpusztul, vagy vergődik; a nyugati népek teljességre érése, a nemzeti klasszika sohse lehet a sorsa. Fél-nemzetecskék szégyenkalodája, ahol az igazán nagyarányú egyes emberi élet sem bontakozhat ki teljesen. Az egyetemes emberhez innen felemelkedni rendkívül nehéz. Ady megcsinálta, azért lett fajából kinőtt magyarrá. Ez a föld a népek temetője, „Halál-tó”. A magyarságnak van egy mindennél nagyobb tette: ezer évig meg tudott maradni ezen a földön, s történelmi szerepű államot alapított. Ezzel Európa egyensúlyát és békéjét talán

minden másnál jobban elősegítette. Ha ez a föld tartósan leszakad Nyugatról, Európa is rövidesen végveszélybe kerül.

De a magyarság eme rendkívüli tettének, megmaradásának óriási ára volt: eljátszotta boldog történetét, elvesztette Keletet, s nem nyerte el Nyugatot. Ez az a föld, „Ahol a szárnyakat lenyesték, S ahol halottasak az esték.” De itt vált a magyarság minden mástól különböző, egyetlen arcú néppé. Ady átkozta ezt a földet, s a magyarság helyzetét, jellemét és sorsát, ugyanakkor senki másnál nem mutatkozott meg olyan tisztán és félreérthetetlenül a magyar lét szépsége és méltósága. Kegyetlenül és szépen tükröződött lírájában a magyar sors.

Ezer éve itt bujdosik „Az eltévedt lovas.” A Duna-tájnak ez a jelentése, karaktere, meghatározó ereje. „Sohse lesz másként, így rendeltetett.” A magyar jellem kialakult ezen a tájon, a magyar sors továbbra is a bujdosás lesz, vagy az előző népek végzete telik be rajta. Egy bizonyos: itt egyetlen nép számára sem terem klasszika. S ha bármelyik is megpróbálna államalkotó szerepben a magyarság helyére lépni, nagyon hamar elérné a végzete. Ezen a földön csak az egészen különleges alkatú és színű magyar élet maradhatott meg.

A Kárpát-medencében a magyarság igazi otthona az Alföld lett. Két érdekes versében foglalkozik ezzel a tájjal. Mind a kétszer vonattal rohan át rajta, s természetesen ismét nem költői leírást ad róla, hanem az élet egy darabjaként kezeli. Absztrakt és konkrét vonatkozások szövevénye ez a két vers: „Gőzösről az Alföldre” és „A téli Magyarország”. Föld, nép és sors egyetlen villanásban. A Duna-tájat megelőző őshazával kezd:

Magas, fátlan síkokról

Nyargaltak le az Alföldre

Mély, szomorú völgyébe.

(Fut a gőzös az éjbe.)

(Gőzösről az Alföldre)

Szomorú a magyar föld, „csalva, csalódva, csalván” kellett rajta élni a népnek. Magatartásában és tudatalatti vágyaiban régi, kopár síkjaira emlékezett, de lovát harcra és munkára az Alföldön nyergelte, s mindig rosszul. Nyargal Adyval a gőzös, s a magyar földön alszanak a tanyák. Egyetlen altató daluk a fagyos szél, egyetlen takarójuk a hólepel. Egyetlen magatartásuk, menekülésük: az álom. Mégcsak az sem ragyogó fantázia, hanem: „Álmuk a zsíros Semmi.” Az álomtalan álom, a valóság, elől való bujdosás. Még maguk előtt is emlékszerűvé szeretnének válni. Ennek a fátlan, virágtalan földnek a lelke kísért a nép álmaiban is. „Úgy érzem halottak vagyunk... Én s a magyar tanyák.” Múltjuk a török és a tatár, jelenük a német, jövőjük: „Kisírunk a gőzösből Sok nehéz, könnyes jóslást Sorsodról Alföld népe.”

Kelet és Nyugat határán, halálos szorítású földön él a magyarság. Keletet rég elvesztette, viszont ezen a földön egészen nyugatíva senki sem lehet. Ady a lehetetlent akarta: ezt a földet és népet egészen Nyugathoz kapcsolni. Életérzésben, magatartásban, sorsban, egész létében. Ezért írja: „Világok és jövődök Néznek ki a vonatból.” A föld és egyéb tényezők által meghatározott magyar sorsot akarta megváltoztatni.

Semmi sem jellemzőbb az eddig elmondottakra, a föld és nép viszonyára, mint az utolsó két évtized története. Ennek a földnek, s a környező területeknek a magyaron kívül minden más népe könnyen behódolt az európai életet halállal fenyegető kommunizmusnak, ismét egyedül csak a magyarság lázadt ellene. Egyedül csak ő ismeri ennek a tájnak lelkét, rendeltetését és — sajnos — a sorsát is. Európa fogadott gyermeke ezen a halálos szorítású földön ismét Nyugat leghűségesebb fiának bizonyult.

*

Népiségen és az ország földjén túl a magyarságnak — mint minden népnek — jellemét és sorsát erősen meghatározza a történelme is. Mert bármilyen átütő erejű is egy népnek a jellege és magatartása, megnyilvánulásában és intenzitásában mégsem állandó. A történelem folyamán módosul, vagy legalább is más formákban jelentkezik. Más népekkel, másféle sorssal és lélekkel való találkozása közben ötvöződik. Ha meg is marad az eredeti jelleg, a lelki alaprétég másféleképpen manifesztálódik. Adynál ugyan meglehetősen ugyanaz a magyar néz rá a történelem minden korszakában, de mindig más magatartással.

Hatalmas beleélő képessége, s a lelke tudatalatti mély rétegeiben élő eleven történeti valóság lehetővé tette, hogy népe teljes történelmét tisztán lássa és megértse. Szinte vele esett meg a magyar történelem. Minden korszakából megvillantja a lényegét. A mitikus időből az ős Kaján él vele, a honfoglalás idejéből Ond vezér. Szent Margit órá várta a Nyulak szigetén. Mátyás bolond diákja benne bontakozott ki. Dózsa György az őse, s a magyar zsíros semmivel szembe Mohácsot állítja.

1526-ig a magyarság jelleme és belőle következő magatartása egységesnek mutatkozik. Jelleméből folyó alapélménye és vágya a szabadság, van is elég ereje a megvalósításához. Másfelől idegennek érzi magát. Ezt a második alapélményét az Európához való hasonulás, a keresztyénség sem tudja feloldani. A mohácsi vésszel ez az egységes jellem és magatartás kettétörik, vagy legalább is repedés mutatkozik rajta. Az ország darabokra hull, a nép végzetesen kettészakad: paraszt és nemes, protestáns és katolikus, kuruc és labanc néz egymással farkasszemet. Külön-külön mind mást mutat az eddigiekhez képest, s természetesen mást egymással szemben is. Ady zsenije tudta csak az ellentétpárokból megalkotni az egyetlen, örök arcát. Verseiben mintha a protestáns és kuruc szín dominálna, de részleteiben benne van az egész. Többé nem beszélhetünk töretlen kifejezési móddal a magyarságról. Ady lírájában a részek egymáshoz való viszonya, s a különböző vonások egysége mégis megmutatja az örök és egyetlen magyart.

Az ókori és középkori magyar szabadságát harccal biztosította, a Mohács utáni lázadásokkal. Igaz, a keresztyénség átvételekor is lázadt már, de életformájává ez csak 1526 után lett. Alkatában azonban mindig magában hordta a lázadást is.

*Halj meg már bennem, te civódó magyar,
Békétlen Koppány, hunn ördögök fia:
Komédia minden, komédia,
Nézzek immár nagyobbakra is.*

*Mi régen erdő, az ma már Budapest,
S mi egykor bánat, az ma komédia,
S a lázadót ma már nem védi a
Táltos-düh és a magyar muszáj.*

(A civódó magyar)

A lázadással párhuzamosan bujdosóvá lett a saját hazájában. Valamilyen ősi kultúra összeomlása óta valószínűen az volt régebb történeti korokban is, de mindeddig erejének a tudata ezt a vonását háttérbe szorította.

*„Hát várjuk pipogyán legcsúfosabb végünk?”
„Öreg Balog testvér, ez nem a mi vétünk.
Itt régik a bűnök, itt régik az átkok
S itt újak a bűnök, s itt újak az átkok.”*

*„De hogyha az ember mégis csak dacolna?”
„Igen, ha az ember igen erős volna.
Így a szegény ember megmaradhat vesztve,
Se nem nagyon hajráz, se nem nagyon reszket.”*

(Két kuruc beszélget)

Szét tört a magyarság lelki tükre, mégis erősek, vakítóak a belőle szétszóródó sugarak. Ady ebben a szétszórtságban rajzolta és tükrözte. Idegen világba került, s ráadásul tövis adatott a testébe: idegen népek állandó beszívargása, sőt özönlése, s idegen eszmék megszakítatlan ostroma. Ezen a földön minden más államalkotó nép elpusztult, a magyarság viszont mindent asszimilálni tudott. Latin, germán, török, szláv népelemek és eszmék sem tudták szétolvasztani vagy felszívni. Közben maga is szükségképpen változott. Eredeti jellegéhez viszonyítva azonban meglepően keveset. Inkább elszigetelte, sőt kiemelte magát a környező világból, valóságból, de sajátos létét nem adta fel soha. Emiatt az egészen más volta miatt sokszor úgy érezték az idegenek, hogy nincs is igazi léte, illetve létének és cselekedeteinek nincs szubsztanciája. Ady is felveti ezt a kérdést. A nagy idegenségben, s ráadásul sajátos mivoltából kiforgatni akaró belső idegenségben is, föl kellett vetnie.

*Van-e célja és nagy akarata,
Hoz-e valamit, ami övé,
Ami magyar, ami igaz maga?*

(Pimasz, szép arccal)

Kívülről alig mutatkozik, „ami igaz maga”, azaz a magyar lét szubsztanciája. Az idegenek úgy látták, hogy nem tényleges dolgokkal foglalkozik, az európai helyi és idői valóságoktól távol tartja magát. Mintha nem volna szubsztanciája a létének. Pedig van: a megmaradásért — ami számára azonos a függetlenséggel — való harc. Majdnem mindig korszerűtlen módon, a lázadás és bujdosás fegyvereivel folytatott küzdelem. Nem az eszmei léte, hanem az ontológiai oldala dominált állandóan. Pedig a nemzet számára mindig az első a tényleges valóság. Az asszimilált eszméket is ontológiai tényként kezelte. Nem az eszme érvényesülése volt az elsődlegesen fontos, hanem általa is léte fennmaradása. Nagyjából még a keresztyénséget is nemzeti létét meghatározó erőként élte át, nem pedig eszmei értéke szerint. Közben a léte is állandóan veszélyeztetett és problematikus volt.

*Van-e nagy, ős küzdésünknek neve,
Vagy elvérezünk névtelenül,
Mint a kóbor tigrisek serege?*

(uo.)

Történelmünknek folyamata és eredménye a lázadás és a bujdosás. Közben szükségképpen idegenül él a világban, mások pedig szubsztanciális valóságát is kétségbe vonják. Ennek ellenére, s mérhetetlenül sok népi és eszmei asszimiláció ellenére sem oldódik szét, szürkül bele a környező világba. Különös létezési módján mindent magáévá tesz, s megfogya, összetörve, szét darabolva még mindig olyan élesen különálló színt jelent a világ népei közt, mint ezer évvel ezelőtt. De ki lehet-e bírni ezt a több száz, talán több ezer éves feszültséget? Ki lehet-e bírni lelki és reagálásbeli károsodás nélkül? Természetesen nem. Ez a lelki sebezhetőség és az alkati, idegi reagálási különösség mindig hozzátartozott a magyarság legbelsőbb tulajdonságaihoz. Nyelvi erején kívül talán ez az asszimiláló képességének a titka. Mindenki ebbe a zaklatott idegállapotba kerül, ha behull a magyarságba. S ennek a különös világából nem tud szabadulni többé. Ezt az idegállapotot a „legnyugodtabb” magyarok példázzák leginkább: Deák Ferenc és Arany János. Az egyik a nemességből, a másik a parasztságból származott. Higgadt, nyugodt külső magatartásuk, sőt cselekedeteik mögött is rendkívül szenszitiv, sőt robbanó, kínzó és fájó idegállapot húzódott meg. Többek közt ebből az idegállapotból eredendően poéta faj a magyar. Balassa, Berzsenyi, Kölcsey, Széchenyi, Kemény, Madách, Szabó Dezső, Móricz Zsigmond, Németh László egyként ezt a lelkiállapotot tükrözi.

Ennek az idegállapotnak a reagálási módja a kívülállók és másfélék számára egyszerűen kiszámíthatatlan és rendszerint érthetetlen. Befelé viszont nagy fellobbanásokat és nagy lerakódásokat eredményez. Okosság és szépség jár vele, de nem kitartó akarát.

*Pimasz, szép arccal látszik, hogy akar,
De közben búsan lekönyököl,
Nyög, sír, ez az én fajtám, a magyar.*

(uo.)

Az európai magatartásnak ez az ellentéte Európában a halál közelébe rántja a népet. Viszont az is igaz, hogy a pusztulás állandó közelsége szülte, vagy rögzítette ezt a magatartást. „Pimasz, szép arcot talál a halál...” A magyar jellem is formálta önmaga és a környező világ történetét, s ugyanakkor a más népekkel való békés és harci érintkezés is formálta a magyar jellemet és sorsot Történelmének eszmei tartalmát, s a nép életére gyakorolt hatását mindenki másnál tisztábban így fogalmazta Ady:

*Nem adta nekünk az Isten,
Hogy ki szeret, az segítsen,
Sohasem.*

*Magunk is ritkán szerettük,
Kikért szálltunk hősen, együtt,
Valaha,*

*Valahogyan bajok voltak,
Lelkünknek, e toldott foltnak,
Bajai.*

*Egyformán raktuk a szépet
Barátnak és ellenségnek,
Mert muszáj.*

*Egyformán s mindig csalódtunk,
De hát ez már a mi dolgunk
S jól van ez.*

*S szebb dolog így meg nem halni
S kínoztatván is akarni:
Magyarul.*

(Így van magyarul)

Idegenség, furcsa hősiesség (de hősiesség), lelki sebzettség, csalódottság és eredménytelenség, lázadás és belenyugvás, bujdosás, végül a léte, mint önmaga célja: a magyar történelem teljessége szól hozzánk ebből a versből.

*

Jellemét és sorsát viszont nemcsak népi jellege, országa földje s történelmi útjának a dinamikája határozza meg, hanem szellemének objektív alkotása, tehát kultúrája is. Ennek forrása nyilvánvalóan a

szubjektív lélek, a népi formáló erő, megvalósulásában azonban már objektív szellemként, kultúralkotásként áll szemben az egész néppel. Nemcsak szemben áll vele, hanem jellemét és sorsát is formálja. Jelentés- és értékhordozó mivoltában sokszor minden másnál erősebb tényező. Jog és erkölcs, vallás és állam, tudomány és művészet egyként ennek az objektív jelentésszefüggésnek egy-egy része. Minden nép sorsát erősen meghatározza a kultúrája. Ha egyszer megalkotta, többé nem térhet ki előle. — Az objektív szellemnek a magyarságra gyakorolt hatását csak olyan mértékben tárgyaljuk, ahogy Ady költészetében megmutatkozik.

A legelső kultúralkotás a mítosz szokott lenni. Ez még nem tiszta objektív szellemi megvalósulás, misztikus jelentésszefüggésként azonban nagyon is népi sorsot alakító tényező. Magyar mítosz viszont nincs. Valószínűen volt, de a keresztyénséggel történt összeütközésekor kihullott a nép tudatából. Későbbi kultúrájában sem jelentkeztek a csírái. (Mint pl. a franciáknál a XVIII. sz. vége óta a forradalmi megszállottság.) Mítoszalkotó ereje csak Vörösmartynak és Adynak volt. Vörösmartyé nem elég széleskörű, az Adyét viszont még nem lehet igazán lemérni. Nem ezen a téren gyakorolt döntő hatást a magyar életre, bár egész műve mitikus jellegű, s költészetének a hatása mindenkinél nagyobb.

A magyarságnak viszont van egy mítoszt megelőző másik kultúrtényezője is. Maga a magyar nyelv. Ez még nem tiszta objektív szellemi alkotás, nem áll idegenként szemben alkotójával. A lélek, a forma, a szellem különleges szövödménye, s csak előfeltétele a legtöbb kultúralkotásnak. Mégis ez a legősibb jelentés-összefüggés, s az objektív szellem világába is tartozik. A magyarság esetében ez a legdöntőbb kultúrtényező. Sokkal döntőbb, mint bármelyik más népnél. Egyfelől minden mai nagy nyelvtől tökéletesen eltérő alkata döntő módon befolyásolta a magyarság jellegének a kialakulását. Másfelől, minden mástól idegen és megváltoztathatatlan mivolta a magyar népet szorosan elzárta a többiektől, s beszorította a maga külön világába. Ebben a világban „a fák közt az örök egyedüliség Bús magyar titka zúg.”

Ez a nyelv olyan, mint a magyarság, illetve a nép olyan, mint a nyelve. Ezeréves európai története alatt sok idegen fogalmat kellett megjelölnie, sok idegen szót, kifejezést vett át, alkatában mégsem változott a legkisebb mértékben sem. Tökéletesen egységes és egyéni maradt a teljesen idegen világban. Ma is egyéni módon jelöli a fogalmakat. Az európai nyelvek szavai szinte nemzetközi, egyféle módon és színezettel, egymástól meghatározottan fejezik ki a fogalmakat és aktusokat. Egymásból megérthetők és egymást meghatározzák. Szavaink történetét viszont csak nyelvünkön belül ismerjük. Nyelvünk egyedül álló jelenség. Belső logikája is különleges. Azért annyira más a magyar ember gondolkozásmódja, mert minden mástól eltérő nyelvének a logikája, szerkesztési és kifejezési készsége. Életében a nyelvnek sokkal fontosabb szerepe van, mint a többi népnél. Sokszor csak nyelvében élt a nemzet; államot, jogot, tudományt egymaga helyettesített. Talán fajnál, földnél, történelmi alakulásoknál döntőbben befolyásolta a magyarságot. Nemcsak mint szellemi képződményt, hanem a létét. Népünk legszebb és leghatalmasabb szellemi objektivációja a nyelve. Ennek volt egyik legnagyobb mestere Ady.

Ez a nyelv mindenre tökéletesen alkalmas. Költészetet, jogot, vallást, tudományt egyformán lehet művelni vele. Képszerűsége törekvő szintetikus természetű nem akadályozza a legteljesebb analízis véghezvitelét sem. Mégis természetének, s az általa erősen meghatározott népi természetnek megfelelően a magyar kultúra kifejezetten irodalmi jellegű. Nemcsak a magyar poéta-faj, a kultúrája is az. Nyelve domináló szerepéből következik, hogy irodalma valószínűen nagyobb népe szerepénél.

Amennyire egy volt Ady a nyelvvel, egyszerre meghatározottja és alkotója, annyira gyűlölte a másik erősen domináló magyar kultúralkotást, szellemi objektivációt, a közjogi rendszert. Ez a legtipikusabb magyar szellemi alkotás évszázadok óta gúzsba kötötte a lét és nemlét szélén élő nemzetet. Rajta keresztül szakadt szét végérvényesen úrra és parasztra. Évszázadokon keresztül Werbőczy Hármaskönyvének a rendjében folyt a magyar élet. Ady átkot kiáltott rá és forradalmat mozgósított ellene.

Még magasról nézvést

Megvolna az ország,

Werbőczy-utódok

Toldozzák, toldozzák.

A Föld nem tud futni,

Csak a Földnek népe

S ezer Kinizsi sem

Térülhet elébe.

.....

*Elmegy a kútágas,
Marad csak a kútja,
Meg híres Werbőczy
Úri pereputtya.
Árva kastély gondját
Kóbor kutya őrzi,
Hívasd a törvénybe,
Ha tudod, Werbőczy.*

(Ülj törvényt, Werbőczy)

Végül a nép jellemét és sorsát meghatározó objektív szellemi alkotások közt rendkívül fontos az Ady költészete. A nemzetet olyan önszemlélethez segítette, mint rajta kívül senki más, s az egyetemes emberinek olyan régióiba emelkedett, mint az egész világirodalomban is kevesen. Ilyen hatalmas alkotás, lezárt, befejezett mivoltában óriási hatással van az egész népre. Magyarságszemléletünkben és magatartásunkban ma nagyon olyanok vagyunk, ahogy Ady kifejezett bennünket. Nem önmagában született meg ez a költészet, a magyarság mélye dobta felszínre, s a jövőben nép és sors mind erősebben hasonlítani fog rá. Ma meg láthatatlan és érthetetlen mivoltában is. A népi lélek mélyéből szakadt, mégis szabad alkotás volt minden verse s egész lírája, ugyanígy életfelfogása és életformája is. Mégis, amikor ezek költészetében objektiválódtak, sorsává váltak a népnek. Nemcsak kifejezte, hanem formálta is az egész magyarságot

A MESEBELI JÁNOS

Ady, népe látásában és megítélésében Széchenyi rokona. Ugyanaz a szemléletmód jelentkezik nála, mint „a legnagyobb magyar”-nál. Népe múltját, sorsát, jövőjét nem történeti véletlenségeknek tulajdonítja, a magyarság jelleme, s az abból szükségképpen adódó életformája bontakozik ki bennük. Soha nem külsőképpen beszél róla, s nem is a nemzet tudatában megrögzött ideák alapján. A doktrinér világmegváltók népet és sorsot politikai eszmékhez igazító módszere is távol van tőle. A magyarságot belső tulajdonságai, jelleme alapján ítéli meg. Adynál mélyebben senki sem látott be a lelkébe. Még Széchenyi István sem. Senki nála tisztábban nem fogalmazta meg, mi a magyar és milyen a magyar. Költői hitelessége megint töretlenül jelentkezik: egy szemernyit sem változtat a valóságon, míg a leghitelesebb magyarság-karakterológiát lírájában megalkotja. Ennek alapján joggal vállalkozhatott népe jelenkori helyzetének a megváltoztatására is, joggal lehetett a forradalom énekese, s teljes elhivatottsággal beszélhetett a sorsáról.

Fellépése idején szétnézett a ködben vígadó hazában, s a Széchenyiéhez hasonló képet látott. Abban is megegyeztek, hogy a magyar talajt sohasem veszítették el lábuk alól. Széchenyi kiindulópontja: „Magyarország nagy parlag!” Először ennek a felmérésére törekedett „a csúnyácska hazában”. Mindenekelőtt a magyar jellemet világította át. A nagy parlagot analizálva megmutatta a nemzeti bűnöket: hiúság, szalmaláng, lustaság, irigység. Csak ezek megrajzolása után bontakoztatta ki a nép felemelésére hivatott reformterveit. Hitte, hogy nemzetneveléssel a magyar jellem és sors megváltoztatható. De csakis nemzetneveléssel és nem forradalommal. Mikor a forradalom hite elől elvette az időt, összeroppan, megőrült.

Ady legelső igazi verses kötetében, az „Új versek”-ben ilyen ciklust találunk: „A magyar Ugaron”. Népével foglalkozó verseinek ez a bevezetője, és mindvégig az alapja.

*Elvadult tájon gázolok:
Ős buja földön dudva, muhar.*

*Ezt a vad mezőt ismerem,
Ez a magyar Ugar.*

*Lehajlok a szent humusig:
E szűzi földön valami rág.
Hej, égignyúló giz-gazok,
Hát nincsen itt virág?*

*Vad indák gyűrűznek körül,
Míg a föld alvó lelkét lesem,
Régmúlt virágok illata
Bódít szerelmesen.*

*Csönd van. A dudva, a muhar,
A gaz lehúz, altat, befed
S egy kacagó szél suhan el
A nagy Ugar felett.*

(A magyar Ugaron)

Elvadult táj a magyar élet, dudva, muhar lepi, pedig alapjában véve gazdag, buja termőföld. Mégis magyar Ugar. Nincs rajta virág, csak égig nyúló giz-gazok. De az ugarnak azért lelke van. Régen, történeti távlaton túl bódító illatú virágokat termelt. Ezt a magyar ugart kell megismerni, átformálni, s életre kelteni a lelkét. A megismerés lett a magyarság-karakterológia, a költögetés pedig a magyar forradalom. A sorsa viszont: „Egy kacagó szél suhan el A nagy Ugar felett.”

Ez a ciklus még nem a nép jellemét fejtegeti, csak az alapját és hátterét, a lelki táját. Az Ugaron, „A híres magyar Hortobágy”-on csorda népek lelegelik a szívében nőtt virágokat. Itt csak káromkodni, vagy fűtyörészni lehet. Ez a föld a lelkek temetője. A nagy lelkeké. Innen el kell menekülni, később úgyis elűzné az elvadult Ugar. Milyen sokan elpusztultak már előtte ezen a tájon, a magyarság lelki táján.

*Itt azok éltek, kik nem éltek,
A legkülömbek sohse éltek,
Itt meddő a nagy gerjedés
S százszor boldogok a vetéltek.*

*Ez a szomorú magyar róna,
Halálszagú, bús magyar róna,
Hány megölt lélek sikoltott
Bús átkot az egekig róla.*

(A lelkek temetője)

Erről a halálszagú életről van egy kegyetlen verse: „Ihar a tölgyek közt.” Ilyen ostorcsapást csak a magyarság legnagyobb szerelmesétől fogadhatunk el. Különös az európai tölgyek közt ez az iharfa, a magyar fa. Szinte kísértet az erdőben. Gyökerével leláncolja minden ágát és levelét. Pedig olyan jó volna tölgyfa levelének lenni az európai erdőben.

*Száradjon ki az iharfa,
A büszke fa, a magyar fa,
Amely engem gyökerével
Bever, lehúz, ide láncol.*

.....
*Lombtalan lomb a mi lombunk
Virágölő a virágunk,
Árnyéktalan az árnyékunk.
Miért legyünk erdő csúfja?*

(Ihar a tölgyek közt)

Széchenyi után ezt a magyar ugart Ady is felderítette. Mindenekelőtt az egész nép lelki táját rajzolta meg. Az értelme: a felvázolt világból tovább kell lépnünk, vagy elpusztulunk benne. Abban már sem élni, sem halni nem lehet.

*

A magyar őskorban, sőt még a középkorban is a nép egységes volt. Természetesen mindig különböző rétegekre oszlott, ezek lényegbeli egységét azonban nem zavarta semmi. Ha a felüllevők hatalmaskodtak is, az csak társadalmi funkciójuk következménye volt, de nem váltak külön nemzetté a nép fölött. Gondolkozásmódjuk, életformájuk, jellemük azonos volt a népével. A magyarság, szükségszerű állami tagoltságában is, teljes, kerek egész volt. Nagyjából a középkor végéig. Az Anjouk és Mátyás király alatt indult meg gyorsabb tempóban az újkori rétegződés. Nem a legszerencsésebb módon. Mátyás rendkívüli uralkodói képessége utoljára fogta egységbe a teljes magyarságot. Halála után pár évtizeddel már kirobbant a Dózsa féle parasztfelkelés. Ennek a véres leverése után pedig megkezdődött a teljes és végzetes tagolódás. Az ellenforradalmi nemesség most már törvényekkel különítette el magát a parasztságtól. Ő lett a politikai nemzet, a parasztság pedig rendkívüli szigorúsággal megkötött néppé lett. Magyar volt mind a kettő, de az évszázados jogi és gazdasági elhatárolás teljesen szétszakította őket. Az ország három részre történt bomlása állandósította ezt a helyzetet. Gondolkozásmódban, életformában, jellemében egészen másképp fejlődött a nemesség és a parasztság. Ha a magyar nép jellemét meg akarjuk rajzolni, föltétlenül külön kell foglalkozni a kettővel. Másképp csak egymásnak ellentmondó értelmetlenséget látunk. A tagolódás mellett a kettő egységét, egymást kiegészítő voltát, sőt azonosságát csak rendkívül finom és erős képességgel érzékelheti és fejezheti ki bárki is.

Ady költészete a jobbágyfelszabadítás után félévszázaddal keletkezett, a nemzeti élet struktúráját és jellegét azonban még akkor is az előbbi tagoltság határozta meg. Jogilag megszűnt a politikai nemzet és a nép közötti előbbi ellentét, gyakorlatilag alig. A magyarság jellemében pedig végérvényesen megmaradt a kettős vonás. Pedig származásban többé nem, vagy nem egészen a nemességről volt már szó. Vérben kipusztulhat, vagy feloldódhat a nemesség, jellembeli tulajdonságait azonban a nép viszi tovább. Ady persze érzékelte és kifejezte a kétféle rétegnek és jellemnek lényegi egységét is. Lírájában a különféle szálak felmutatása mellett tökéletes egységben mutatkozott meg a magyar jellem.

Ennek az egységnek a kitapintását még jobban megnehezítette a modern társadalom két új rétegének, a polgárságnak és a munkásságnak a jelentkezése. A radikálisok szerint a polgárságban feloldódik majd a magyarság jellege és jellege; a szocialisták viszont úgy gondolták, hogy a munkásságon keresztül egy jelleg és jellem nélkül való nép születik majd meg. Ady mind a két réteget tisztán látta. Újságírói szerepében sokszor mintha a radikálisok táborába tartozott volna. Költészetében viszont a polgárinak látszó zűrzavarral szemben a tényleges magyar népről beszélt. Autonóm emberi életre való törekvését tévesztették sokan össze a polgári állapottal. — A még csírájában levő munkásság szerepét is, kortársai közül, egyedül csak ő érzékelte egészen tisztán. Nemcsak politikai szerepét, hanem az egész népnek a munkásság élete felé történő alakulását. Napjainkban csodálatos jelenségnek lehetünk a tanúi: a magyar nép a munkásság révén nem oldódott fel valamilyen emberkáoszban; ellenkezőleg: a munkásság feltétel nélkül része lett a magyar életnek, hordozójává létének és jellemének. Éppúgy része, mint ahogy évszázados fejlődésében a

nemesség és parasztság is az volt, és az ma is. Lírájában a munkásság szerepét nagyon fontosnak vélte, rajta keresztül látta elérhetőnek a magyar élet forradalmasítását.

Ady a nemességből származott. Egyetemes látása, az új idők követelményei, s a népére várakozó végső veszedelem szembeállította ugyan vele, képességét, életmódját, ösztönös magatartását mégis ez a réteg határozta meg. Bűneiben és bukásában is büszke származására. Őseinek minden átkát, bűnét, képességeit és szépségét magában hordta. Szép úr-fajtának nevezi a magyar nemességet, „kiket edzetek százados kohók”.

Ennek a rétegnek testi és szellemi alkata határozta meg évszázadokon keresztül a magyarság életformáját és sorsát. Európa történelmében egyedülálló képlet volt. Egyedüli birtokosa a politikai jogoknak. Ő a nemzet. Magatartásának és létének mégsem ez a döntő meghatározója, hanem egy egészen speciális tudat: ő mindenestől kiváltságos lény. Ez a kiváltság egyszerre volt valóság és illúzió. A kettő együtt valamilyen misztikus értéket képviselt. Éppen azért az egész magyar élet is mindig valóság és illúzió volt egyszerre: materiális realitás, s egy nem-evilági értékrendszerhez való kötöttség. A tényleges istenhitét is rendszerint ez a misztikus értékrendszer helyettesítette az egész nép életében.

A végső és egyetlen igazi értékmozzanat: úrnak lenni. Ennek a szónak a jelentéstartalma rendkívül gazdag. Idegen nyelvre, valódi értelme szerint egy kifejezéssel egyszerűen lefordíthatatlan. Ha gazdag arisztokrata, ha néhány holdas kisparaszt, a nemes mindenféleképpen úr. Ez az állapot jogilag megszűnt, életformája mégsem tűnt el; az úr, mint végső ideál megmarad, amíg magyar lesz a földön. „Ez a szép koldus, úri fajunk Nyugtalanít: példája vagyok . . .”, írja Ady, a magyar úr. Tisztán látásában meg nem alkuvó ellensége ennek a már halálossá vált életformának, magatartásának és öntudatlan reflexióiban azonban maga is közéjük tartozik.

Történelme folyamán sokszor tényleges hatalom volt ennek a rétegnek a kezében. Elvitathatatlanul uralkodott nemcsak Magyarország, hanem Kelet-Középeurópa fölött is. Amikor ez a hatalom vitathatóvá lett, sőt illuzórikussá vált, magatartása akkor sem változott. Mindenáron felül akart maradni, hatalmaskodás, vagy illúzió révén is. Nem gonoszság húzódtott meg e mögött, egyszerűen nem tudott második lenni, nem tudott engedelmessé válni. Teljes defenzívába szorulása idején is lényének az értelme és formája úri mivolta volt. Ez a természetes életstílusa, egészen a pusztulásáig meghatározó életformája. Minden körülmények közt úrnak érzi magát, kiváltságos életre predestinált embernek. Mennél inkább illúzió volt az úri mivolt, hibái és bűnei annál jobban kiütköztek. Nemcsak a gög jellemezte, döllyfel, parádéval, szeszélyekkel tombolt. Ha valamilyen tényleges hatalomnak, tehetséges uralkodónak, vagy győzelmes idegen népnek a szorítása engedett rajtuk, maguk váltak egyenként királyokká. Apró kánoknak hívja őket Ady. Úri kíméletlenséggel uralkodtak a nép fölött. S az túrt, mert „Betyár urai így nevelték.” Ahol azonban mindenki király, ott a társas élet igazi természete szerint nem fejlődhet ki. Márpedig minden nép nemzeti mivoltának és államiságának ez az alapja. Nélküle felelőtlenség és társadalmi szétagoltság léphet csak fel. Az úri életforma kizárólagosságot követelt, senkinek sem tartozott számadással. Igazi társas élet nem is alakulhatott ki a nyomán, csak az elkülönülés lett mindig erősebb. A történelem fenyegető nyomása homokcsomóként összeprézelte néha őket. Ez azonban nem szerves változat, adandó alkalommal szét is hulltak ismét.

A nemesség a történelmi akarat végzetes változásáig fenntartotta a magyar nemzetet és államot. De elfelejtette, illetve magatartása miatt képtelen volt a modern társas közösséget létrehozni, a modern államot megalkotni. Éppen ezért buknia kellett.

Lovamra patkót senki nem veret,

Be szerencse, hogy senki sem szeret:

Kocogok, lógok követlen uton

S hogy merre megyek, nem nagyon tudom.

S a rossz uton, mert minden ellovan,

Felüti néha fejét a lovam

És megkérdi, míg szép feje kigyúl:

Hát mi lesz ebből, tekintetes úr?

(A ló kérdez)

Uralkodása nyomán a parasztság társadalom alatti állapotba került, s az adott történelmi pillanatban képtelen volt nemzetté alakulni, s a modern államot felépíteni. Ezért a szerepéért látta Ady nemzetvesztőnek a nemességet, s ezért szórta rá Hóseás próféta átkát.

Zsivány-vérük utolsót lobban

(Ezért olyan dühös vakok, rohanók.)

De megették rabolt kenyérük javát

Galád, bűnös, múlt századokban

S már tartanak hitvány, zsoldos sereget.

.....
Nemzetségük dölyfös fejről

Már-már hull is az inogó korona,

Olyanná lesznek, mint a reggeli köd,

Magzatjaiknak sora gyérül

S polyvásan könnyű, melyet elhajt a szél.

.....
Meddő méh, tej-nélküli keblek:

Szik-sorsuk ez, hiába oly tombolók,

Rejtett törvények kibontják titkukat,

Miket érésig rejtegettek.

Tombolj zsivány-had, az átok fogott.

(A Hóseás átka)

Ez volt a magyar nemesség. Fizikai alkataiban és szellemi képességeiben is kiváló emberfajta. Dölyfe, hatalmaskodása, s képtelensége, hogy más is legyen, mint magyar úr, romlásba vitte. Vele együtt abba került az egész nép. Rejtett törvények kibontották titkukat: igazi közösségi élet hiánya a halálba visz. Nem lehet mindenki király, sem apró kán, míg alattuk szinte már az emberi méltóságától is megfosztott nép pusztul és lázad.

Ez a sok gőg és dölyf azonban nemcsak önmagáért való volt, elsősorban nem erőszakosságból, inkább nyomott lelkeletből fakadt. Védekezett vele a nemesség. Illúzió volta gyakran meg is mutatkozott. Ez a társadalmi osztály mégsem a valóságot, a néppel való szellemi és politikai eggyé olvadást választotta, hanem még kiélezettebb úriságba menekült. A magyar úr is bujdosó típus. Adott alkalommal gőgösségéből könnyen pucérra vetkőzött: a lét és nemlét kérdése gyakran felnyílt előtte. Védekezésépp azonban a transzcendens távlatok előtt is úr akart maradni. Ady gőgjével szólt minden magyar nemes: „Hagyjatok meg úrnak, Magamnak.”

Külön kitapintható képlet Ady költészetében is, bár szükségképpen beleolvad a teljes magyarság karakterébe. Mind az úrisága, mind a bujdosása egyetemes jellemvonássá lett. Nem is történhetett másképp, hiszen kezdettől fogva szerves része, sőt gerince volt a magyarságnak. Egészen máig. Most mint osztály teljesen szétszóródott és eltűnt. „Megöltük és kibűnöztük magunkat”, írja Ady a magyarságról, mindenekelőtt a nemességről.

A nép nagy tömege viszont mindig a parasztság volt. Kezdetben vitathatatlan része a nemzetnek, később teljesen kizárták belőle. Évszázadokon keresztül nemzet alatti életet élt. Soha nem szűnt meg magyarnak lenni, sőt a legrégebbi, évezredes kultúrhagyományainkat, nyelvünket, pentatónikus zenénket ez a réteg mentette át a legújabb korba is. Pedig politikailag mélyebbre már nem zuhanhatott volna. Szociális állapota az apró kánok révén emberinek alig nevezhető. Sőt ezen túlmenően emberi méltóságában is kárt szenvedett. Mégis megmaradt magyarnak, nemcsak tehetetlenségi nyomatékánál fogva, hanem öntudatában, szándékában és jellemében egyaránt. Ma jóformán ez a réteg és a belőle sarjadt munkásosztály a magyarság. Képes volt a nép teljes képletét magába felvenni és tovább vinni.

Pedig évszázadokon keresztül átok alatt élt. Egy uralkodó osztály ilyen könyörtelenül elnyomni csak a saját véréből valót tudja. Mégis a parasztság őrizte és őrzi a teljes magyarságot. Mikor szétnéz Ady a nagy magyar mezőn, három valóságos valamit lát csupán: az Istent, saját magát és a paraszti átkot. Istent és saját magát mindig és mindenben látta, s amikor a magyarságról volt szó, harmadikul a parasztság ötlött a szemébe. Mint átok alatt nyögő nép. Átok a munkája, átok a lehetetlenné tett közösségi léte, átok az egész élete. Ady saját tragikumában mindent összeomlani látott, az Istent azonban s a paraszti népet — benne a teljes magyarságot — mindenáron meg akarta őrizni.

Ő a szép úri fajtából származott, idegrezdüléseit magában hordta, tudatosan, egész életére szólóan mégis a parasztság mellé állt. A kismemes parasztvezér, paraszt forradalmi vezér, Dózsa György utódának tudta magát. A nemesség egy részének az irányítása nélkül sohse volt még parasztforradalom. Ady ezzel jegyezte el magát, s rajta keresztül az egész magyarságot akarta megtartani. Az Istenre, önmagára s az átkos paraszti életre gondolva írja:

*Itt már minden, minden haszontalan,
Őszben, télben, tavaszban s lomha nyárban.
A nagy Mezőn nem fordulhat csoda,
Csak ha kitartunk mi hárman, mi hárman.*

(Hárman a mezőn)

Nagyon nehéz volt kitartani, s megmaradni magyarnak, nemcsak szociális tárgyként, hanem lényegében is. A parasztság szociális helyzete évszázadokon keresztül kétségbeejtő volt. A háromfelé szakított országban gyakran három hatalmat is kellett szolgálnia, azután pedig egyetemesen, Werbőczy Hármaskönyvének nyomán, az apró kánok uralma alá került. Mégis vitte tovább az életet: búzát és reményt is aratott. Legalább is a századforduló körül. Korhadt világ és rothadt remény volt ez, de a paraszt jobb jövőt sejtve benne mégis aratta.

*Rothadunk lábon, még leteperetlen,
Üldöz, ver az Ég,
S tán jól teszi, ne is hagyja veretlen
Mert nemcsak Éggel veretjük magunk.

Veretjük földdel s ránk-táplált haraggal,
Zsiványos, bolond,
Dühös és földes, úri here-haddal:
S mégis Nyár ez s még — ez is az övék.*

.....
*S learatjuk rothadtan is mi termett
S tán jön Jövő, mely válogatni fog.*

(Arat a magyar)

Ráadásul, az élet szociális terhei mellett a háborúk borzalmait is hordozta. Lassan a katonáskodás kötelessége is a vállára nehezedett. Emberi és politikai szabadságának a megvalósítását lehetetlenné tették, egyéni és közösségi életének az alakításába jóformán semmilyen beleszólása nem volt. Ilyenfajta képességeit el kellett temetnie, de a vitézség erényét gyakorolhatta. Európa száz csatájában láthatta is barát és ellenség. Az Osztrák-birodalom legjobb katoná- anyaga volt, pedig soha nem az ő érdekeiért folyt a harc.

*S az urak majd kockát dobnak,
Hulljon-e vagy ne hulljon már
A mi dühödt vérünk.*

.....
*Tyukodi pajtásom,
Én vérem kilobban,
Jó dolga lesz a császárnak,
Úrék se járnak rosszul, de
Nekünk se lesz jobban.*

.....
*Nincs itt nekünk dolgunk,
Ez az urak dolga
S Bécsben s itthon már megszokták:
Úr aratja s elaratja,
Mit vetett a szolga.*

(Két kuruc beszélget)

Arra már nem volt ereje, hogy a saját érdekeit megvédje. A harci virtus töretlenül élt benne, szociális és emberi helyzete azonban reménytelennek látszott. Minden erejével kizsákmányolta a Habsburg birodalom is, méginkább a birodalommal megegyező urai. A nemesség, lojalitása fejében, szabad kizsákmányolási lehetőséget kapott fölötte. Így a parasztság a hőkölés népévé lett. Adynak ez az egyik legkegyetlenebb verse, de minden betűjén érződik a teljes hitelesség.

*Ez a hőkölő harcok népe
S mosti lapulása is rávall,
Hogy az úri kíméletlenség
Rásuhintott szíjostorával.*

*Mindig ilyen volt: apró khánok
Révén minden igának barma,
Sohse harcolt még harcot végig,
Csak léhán és gyáván kavarta.*

*Erőt mutattak, erőt látott,
Vertnek született, nem verőnek,
Önerejét feledte mindig,
Sohse szegzett erőt erőnek.*

(A hőkölés népe)

A parasztság teljes elesettségének ez a leghitelesebb megszólalása. Egyéni, közösségi és emberi elesettsége sír fel benne. Szabadsága, vitézsége, politikai képessége mind ebbe a hőkölő harcba, reménytelen magatartásba torkollott bele. „Vertnek született, nem verőnek.” Viszont ilyen állapotában sem lett más néppé, csak a nemzet felszíne alá szorították le. Magyarsága, gondolkozásmódja, magatartása,

jelleme virtuálisan élt benne, adandó alkalommal újra tagjává akart válni a nemzetnek és az államnak. Elnyomott állapotában is mindig tudta, hogy a magyarság elválaszthatatlan része. Azért lehet magyarság, mert ő is van.

Mostani állapotára nézve a miértet is felveti Ady. Ősi okok, jellemvonások, megmásíthatatlan átkok miatt él most így, vagy más tények eredményeként? Válasza félreérthetetlen: „Betyár urai így nevelték.” Kizárták sorsa irányításából, testileg, lelkileg megnyomorították. Persze itt újra fel kell tennünk egy újabb miértet. Miért zárták ki, miért nevelték így? Azért, mert ők meg tudták tenni, s ezzel a néppel lehetett. Ez a kettő nem egymást kizáró ellentét. Egyáltalán nem, csak ugyanannak a népnek egymást kiegészítő két oldala. Még pedig mind a két rétegben egyformán benneélő két oldala. Urai apró kánok, rejtett kicsi királyok, de ott szűköl bennük a vert nép félelme is. Ha valami miatt a népbe hullnak vissza, maguk is a parasztsághoz hasonlókká lesznek. Másfelől, ha a magyar paraszt levegőhöz jut, urai minden szépsége és bűne megvillan benne. Egy nép ez. S ezt a kétféle magatartást ilyenfajta osztálytagozódása megszűnése után is mindig magában hordozza. Más arányokban, s az arányok miatt más színben. Egy szintre hozott népben, s egyes egyedeiben is megmarad ez a két összetevő, esetleg új eredőt hozva létre. De ezek hozzák létre az újat is. Évezredek óta ilyen a magyarság, jelleme sokféle társadalmi alakzatot produkált már, vagy a rákényszerített történelmi alakzatban szétszakadt ez a jellem, de mindegyikben meghatározó módon élt, s élni fog a jövőben is. Történeti formák és korszakot formáló erők fölött is jelleme a döntő tényező.

Hatalmaskodók és elégedetlenkedők egy népnek a tagjai, s egyféle jellemnek a hordozói. Egymás ellen való acsarkodásuk tulajdonképpen mindig valaki harmadik ellen szól. Lehet ez nép, hatalom vagy történelmi eszme. Egymást marásukban a harmadik ellen védekeznek. Egy nép védekezik itt a rátörő világ ellen. Ami kívülről erőszakoskodásnak, sírásnak, vagy értelmetlen forradalomnak látszik, az egy népnek, egyjellemű népnek az élethalálharca. Történelmében ez az élethalálharc jóformán egy pillanatra sem szűnt meg.

Nem szétszakadt, hanem egy népről van itt szó. Ady ezért az egy népért hirdetett forradalmat, érte akart új Dózsa György lenni. Ezért rajzolta meg a teljes, egy magyarság képét, szép úri fajtájának s a parasztságnak közös jellemrajzát. Gyűlöletében is azért volt a teljes magyarság szerelmese.

Ezt a két összetevőt mutatta meg, illetve ennek egészen különleges eredőjét. A hibrid polgárságot idegennek, s múltó jelenségnek érezte. Néha ugyan szerette volna befogni a magyar érdekek szolgálatába. A munkásság kibontakozása viszont nagyon érdekelte, a magyar forradalomban számított rájuk, bár az ő korában ez a réteg még alig színezte a felvázolt képet. Azóta szerves részévé vált mind a magyar népnek, mind a magyarság jellemének.

*

A sokféle árnyalatban is egy, egységes magyar jellemet és sorsot is megrajzolta. Ennek alapvető ténye az irrealitás. Mindig hadilábon állt a valósággal. Természetesen nem a valóság, hanem a magyar nép húzta mindig a rövidebbet. Ha valaki a valósággal kikötött, annak előbb-utóbb menekülni kell. Itt elsősorban társadalmi tényeket értünk valóságon. Bár ezek mellett a jelenségeken túleső, magánvaló-világra is gondolunk.

Ady volt a legnagyobb menekülő, de az egész magyarságból ő adta meg legnehezebben magát. Menekülése előtt a valóság minden körét megpróbálta legyőzni. A legnagyobb lázadó volt, vagy a Mindenség kalandora: ki éppen milyen szemszögből nézi a kérdést. A világ kibírhatatlan és legyőzhetetlen állandó változásából léte legbelső magjához, énjéhez menekült. Mikor ebben az örült kavargásban az is megingott, akkor pedig a magyarságban pihent el. Tragikus menekülésének volt oltalomhelye.

De hova menekülhetne egy egész nép? Különösen, ha a valóság eleve legyőzhetetlen falként áll előtte. Ady szubjektív lázadásában fájából kinőtt magyar volt, mert megkísérelte a mindenséget megőszült tengerré tenni, alanyilag formálni, míg a népe soha meg sem próbálta, hanem megrekedt benne. A valóság mozdíthatatlan darabjai közé ékelődött, méginkább a jelenségei közé. A társadalmi valóságot sem próbálta meg igazán léte szükségéi szerint alakítani. Ezek kibírhatatlan súlyként neheztedek rá. Menekülnie kellett, hogy el ne pusztuljon közöttük. Ugyanakkor szükségképpen saját magától is menekült. A kibírhatatlan súlyként ránehezdedő valóságot irreális díszletekkel helyettesítette, önmaga pedig álomba zuhant. Megfogható valóság helyett kód-országba került. Az álomlovagok hazájába.

Ködben ül a Tatra orma,

Ködben a paloták tornya

És itt és ott, néha-néha

*Lobban egy picike fény
És megfeszül a vitorla.*

*Magyar tenger ez a tenger,
Vésszel, köddel, győtrelemmel
Szeljük árját néhány százan:
Jaj, vajjon mi lesz velünk?
Nincsen itt part, nincsen ember.*

*És hajózunk, szállunk, szállunk,
Sohase lesz megállásunk:
Egy köd-ország Magyarország
S hogyha Új jön, újra köd,
Köd előttünk, köd utánunk.*

(Hajó a ködben)

Természetesen egy nép sem élhet át több mint ezer esztendőt az irrealitások ködében. Nagyon gyakran reális zátonyra fut a hajója, s reális ellenségekkel kell verekednie. A magyar élet szörnyűségét és meseszerű szépségét pontosan a ködből való hirtelen ébredések adják. Mikor az álomlovagok keserűen ébredtek, s emberfölötti hősiességgel harcoltak a valóság ellen és a valóságért. Harcoltak mesebeli szörnyekkel is. Ezek magatartásuk miatt kerültek eléjük és nőttek szörnyetegékké.

A Kárpátok övezte medence ezer éve kiszakadt a valóságból, de ezzel a legvalóságosabb élethalálharc színhelye lett. Nyílt széles pusztákról, vagy magas felföldekről került ide a magyarság, s a hegyektől körülkerített országot menedéknak találta. Külön birodalmának, amit kiemelt a világból, a valóságból. Eppen azért szubsztancia nélkülivé, legalább is központ nélkülivé tette. Külön birodalmában nem fordult szembe a világgal, hanem hátat fordított neki. Országát, létét, lelkét is lezárta a világ, a valóság elől. Mindig csodálkozva, borúsan vette észre a létére rátörő valóságot. Az európai szellemi áramlatok mind elérték és mindegyiket be is fogadta. Kelet-Középeurópa népei közül ezer éven keresztül egyedül ő élt benne Európában, s mégis távol volt tőle. Középkori katolicizmus, reneszánsz, reformáció, felvilágosodás jelen volt Magyarországon is, népe jellemét mégis alig változtatta meg. Zseniális fordulatokkal benne élt ezekben a szellemi áramlatokban, a valósághoz mégsem került ezek révén közelebb. A magyar lélek ontológiai mélysége erősebb volt a szellemi mozgalmaknál is.

Ennek az irrealitásnak előfeltétele és egyúttal következménye volt a magyar nép minden mástól különböző magatartása. A lélek természetes magatartása a cselekvés, a magyar léleké a cselekvéstől való irtózás. Az alapvető funkciókat természetesen elvégzi, azontúl azonban nem aktív. Nem szívesen vállalkozik a valóság formálására. A szemlélődés és az alkotás már inkább kenyerre, de ez egyik sem folyamatos cselekedet. Mind a kettő a valóság elől való menekülés emberi módja. Még kényszerű cselekedeteiben sem a valóságot formálja, hanem a saját létét védelmezi. Egyéni és közösségi életében a változást mindig külső impulzusok adják. A magyar történelem egy ködországban, az álmából fel-felriasztott népnek a valóság ellen és a valóságért folyó harca. Nekünk Mohács kell, végső veszedelem ellen való harc, másképp teljesen kisiklunk a cselekvés, a valóság öléből. A béke a magyarságra nézve az irrealitás állapota, végső fokon tehát a halál szülője. Bezárt országában a cselekvésre, a valóságra csak külső tények ébresztik és kényszerítik rá.

*Ha van Isten, ne könyörüljön rajta:
Veréshez szokott fajta,
Cigány népek langy szívű sihederje,
Verje csak, verje, verje.*

.....

*Ha van Isten, földtől a fényes égig
Rángasson minket végig.
Ne legyen egy félpercnyi békességünk,
Mert akkor végünk, végünk.*

(Nekünk Mohács kell)

A magyarsággal kapcsolatban Ady gyakran hivatkozik a Keletre. Természetesen nem a mostanira, hanem egy többé el nem érhető szimbolikusra. Nincs többé a magyarhoz hasonló sem keleti, sem nyugati nép. Nyugat alapeleme a tett, a cselekedet, s a magyarságot körülvevő kis népek is ilyenek. Ne tévesszen meg bennünket, hogy népünk történelme folyamán sokkal többet cselekedett a körülötte élőknel. Néhányszor a világ csodálatát vívta ki tetteivel, legutóbb 1956-ban. Ez mindig csak reakció volt a valóság durva támadására. Hamar abba is hagyta: nem érdemes. Visszahúzódott a szemlélődésbe, a ködországba. Addig a körülötte élő népek képességeiknek megfelelő módon cselekedtek. Aránytalanul kisebb képességeik és cselekedeteik ellenére is ezért érthetőbbek a nyugati világnak, s rendszerint rokonszenvesebbek is.

Ebből az eredendő hibájából, a nem-cselekvésből azonban erényt is tudott formálni. Sok nagy tette éppen ebből született meg. Politikai bölcsességgel tényleg felmérte, hogy az akció rosszabb volna a passzivitásnál. Csak ronthatna vele. Ez az egyetlen igazi éber állapota. Ilyenkor csak az idegennek, a hódítónak ködország Magyarország. Képtelen benne tájékozódni és berendezkedni, hacsak ki nem irtja az egész népet.

Az aktív, kiszámított és céltudatos cselekvés hiánya azonban szükségképpen az ellenkező végletbe csap. A nem-cselekvésben lefajtott képességek, érzések, erők néha nagyon hirtelen és nagyon radikálisan megmutatkoznak. Váratlan fellobbanásokban, a magyar virtusban. A valóság elől nem lehet végképp elmenekülni, néha szembe kell vele nézni akkor is, ha nem kényszerít rá senki. Néha érvényesíteni kell a menekülő Én-t, másképp az irrealitás és a passzivitás halálos sebet kap. Ez a magyar virtus, önmagában természetesen ez is irreális. Tényleges módon, cselekvően nem formálja a valóságot. Csak képességeit, a valóság fölött igényét érvényesíti pillanatokra. Virtusból egészen a halálig is el tud menni. Bármilyen áldozat árán, nagy képességgel az élre szökik, azután pedig hagyja az egész világot maga előtt járni. Ebben a hirtelen erőfeszítésben nem érvényesül reálisan a valósággal szemben, csak megmutatja, ha akar, úrrá tud lenni fölötte. A sportban való vetélkedés a magyar virtus kitűnő érvényesülési területe. Igazi megnyilvánulása azonban sokkal mélyebb és veszélyesebb, majdnem mindig a halállal való pajtáskodás.

*Ez az élet nem nagy dolog,
Egyet forog, kettőt forog,
Néha inog, de csak megáll:
Legvígabb pajtás a Halál.*

(Kuruc Ádám testvérem)

A virtus és a halál közeli rokonok; ellentét párujuk a cselekvés és a valóság. Ebben a ködországban majdnem mindig a virtus görögtüzei lobogtak, míg a valóság csak néha érvényesült, rendszerint másféle népek kényszerítő, céltudatos cselekedetei nyomán.

Végső fokon a cselekvés nélküli élet illúzió, és a virtuskodás is az. A magyarság talán leginkább illúziókban élő népe a világnak. Jóformán nemlétező országban élt egy fiktív nemzet. Évszázadokon keresztül inkább jogi formák összessége volt, mint tényleges valóság. A fikciók mögött természetesen élt a magyar nép és a népi lélek. Feloldhatatlan és megmásíthatatlan ténylegességében élt, a rajta kívül levő valósággal azonban sehogyse talált kapcsolatot. Illúziókba, fikciókba menekült előle. Államberendezése, társadalmi szerkezete, a világról alkotott képe majdnem mindig hamis volt: jogi elvonatkoztatás, szinte téveszme. Államisága, Erdély néhány évtizedes történetét leszámítva, a török uralom kezdetétől fogva inkább fikció volt, mint valóság. Társadalmi berendezkedése, a politikai nemzet megkonstruálásával, illúziója volt az igazi társadalomnak. Ebben valóság csak a rendi érdeknek önző, minden közösségi, társas kibontakozást lehetetlenné tevő hatalmi akarata volt. A magyar lélek egyik megnyilvánulása, a gőg és önzés, volt a valóság, míg a létrehozott társadalmi szerkezet a nép szempontjából tökéletes fikció maradt. A

körülötte levő valóságot: népek életét, eszmék igazságát és célkitűzését is rendszerint illúzióként élte át. Mindig csak egy lépéssel maradt el a valóság mögött, ez azonban éppen elég volt, hogy fikció legyen belőle. Ezért élt a rendkívüli módon erős színű, szinte rikoltó magyar valóság a rajta kívül levő valóságtól elvonatkoztatva illúziókban. Ezért viszont sokszor fikciónak látszott maga is.

*Magyar bolyba sodort léttel
Sírom el, hogy nincs magyarság,
Nincs kivétel
S még a fájdalomk is régi.*

*Minden, minden ideálunk
Másvitt megunt ócskaság már,
Harcba szállunk
S már tudjuk, hogy kár a harcért.*

.....
*De a mi kis bolyunk semmi,
Húsvéttalan a magyarság
S írni, tenni
Mégis üznek nagy parancsok.*

*Nem tudom, hogy mi a célja
Ennek a hazug életnek,
Mégis néha
Ezért mindent lángba dobnék.*

.....
*Céljainkat elcéllozták,
Életünket már elélték.
Cirkusz-ponyvák
Bohóc-sorsa leng előttünk.*

(A fajok cirkuszában)

Ennek a helyzetnek legszembeötlőbb mozzanata a magyar jogászkodás. A valóság fölött a jogi ethosz bontotta ki leggyakrabban az illúziók világát. Ennek a jogász nemzetnek a szemében a jogi állapot valóságosabbnak tűnt minden ténylegességnél. Így állam volt már ország nélkül, nemzet nép nélkül, királyság király nélkül; a nemesi vármegyék fenntartották magukat százötven éven keresztül földjüknek egy röge nélkül. A valósággal a jogi formákat helyezték szembe. Mint minden formalizmusban, ebben is nagy szívósság lakik, különösen, ha az illúziók kódében élni tudó lélek jár ezen az úton. Paradoxként hat: a fikció már sok nehéz történeti helyzeten átsegítette a magyarságot. Ugyanakkor legtöbb történeti katasztrófájának is ez volt az oka. Mert a valóság erősebb a legszebb és legszívósabb illúziónál is, s előbb-utóbb, elvtelenül ugyan, s jogi formák nélkül, győzni fog. Az angolszász népeknél a forma mindennek látszik, pedig csak leplezője az elvtelenül s könyörtelenül érvényesülő valóságnak. A magyarságnál azonban a forma tényleg minden, pedig úgy néz ki, mintha mindig brutális tényeket akarna érvényesíteni. Még az esetlegesen alakuló jövőn is jogi formákkal akar uralkodni. A valóság természetesen szétrombolja ezeket a formákat, felszívja az illúziót, s a nép számára nem marad más, mint fegyverrel védelmezni pusztá létét az elvtelenül rátörő tényekkel és nációkkal szemben. Adyhoz hasonlóan minden magyar érzi ennek a fiktív életnek, s a belőle fakadó veszedelemnek a súlyát, mégis: „Ezért mindent lángba dobnék.” Werbőczit, a fikció egyik szentté avatott őst nagyon gyűlölte Ady, de csodálatosan szerette az illúziót termő valóságot, a magyar lelket.

Népének viszont nemcsak a hátrányait, hanem utolérhetetlen méltóságát is látta, s mindenestől szerette. Akkor is szerette, amikor átkozta. Sokszor kibírhatalannak érezte a magyar légműrt, s idegenbe bujdosott. De mindig visszatért szerelmes népéhez. Különben bujdosni kényszerül itt mindenki. Egyesek térben: idegen országokban; mások időben: a történelemben. Sokan pedig a saját lelkükbe bujdosnak el a közösség élete elől. Mindenki bujdosik a valóságát veszített közösség fikciójától. Ám ez a bujdosás is szervesen hozzátartozik az illúziókhoz. A magyar lélek valóságának egy része. A legszebb, legigazabb, legkeserűbb bujdosó éneket is (pedig sok van) Ady írta meg.

*Csak magamban sírom sorsod,
Vérem népe, magyar népem,
Sátor-sarkon bort nyakalva
Koldus-vásár közepében,
Már menőben bús világgá,
Fáradt lábbal útrakészen.*

*Körös-körül kavarognak
Béna árnyak, rongyos árnyak,
Nótát sípol a fülembe
Sípja régi babonának,
Édes népem, szól a sípszó
Sohse lesz jól, sohse látlak.*

(Sípja régi babonának)

Koldus vásárban, magyar világban, sátor sarkon bort nyakalva hallja a régi babona sípszavát. Olyan ez, mint egy lidércnyomásos álom. Ott kavarognak a béna árnyak, rongyos árnyak, a valóságból kihullott, bujdosó magyarok, s jajgatva sípol a régi babona.

*Szól a sípszó: átkozott nép,
Ne hagyja az Úr veretlen,
Uralkodást magán nem tűr
S szabadságra érdemetlen,
Ha bosszút áll, gyáva, lankadt
S ha kegyet ad, rossz, kegyetlen.*

(uo.)

Babona és átok. Lehet-e más kísértőtársa a valóságból kihullott, vagy annak csak a peremén kapaszkodó népnek. Kődorszag ez, s benne élnek az álomlovagok. A tények uralmát, vagy az abból jött hatalmat nem tűrik maguk fölött, kibírhatalan nekik a valóság érintése. Egyetlen lételemük a szabadság, nem a valóságban berendezkedő mivoltában, hanem a mindentől való függetlenség. Ezért érdemetlen igazi szabadságra. Akár bosszúról, akár kegyadról legyen is szó, sohse képes teljességre jutni, mert nem a valóság közegében mozog, csak a maga külön álomvilágában. Az illúzió szükségképpen következménye pedig a bujdosás.

Hol van itt a hiba? Nyilván a magyarság lelki struktúrájában. Egyesekében s a népi lélekben is. A cselekvéstől való tartózkodás nem az erő hiányából fakad, hisz adott alkalommal minden más népnél nagyobb erő kifejtésre képes. Nem is a harci készségben, hanem az akarat megnyilvánulásában. Erő és akarat nem szükségképpen együttjáró adottságok és folyamatok. Szerencsés esetben együtt hatnak,

sokszor azonban egyik nélkülözi a másikat. A folyamatos és céltudatos cselekvés hiánya, s a belőle fakadó irrealitás, illúzió, fikció mind akaratgyengeségből származik. Sokan összetévesztik az akaratot a magyar konoksággal, pedig ez más töről fakad, s pontosan az akaratgyengesség miatt jut komoly szerephez. A predestináció hite sem az akarat erejét, hanem bénultságát mutatja. Ez a strukturális hiány mind az egyesre, mind az egész népre jellemző. Valahol itt kell keresni a különös magyar magatartásnak a végső titkát. Itt újra le kell írunk egy már idézett versszakot.

*Pimasz, szép arccal látszik, hogy akar,
De közben búsán lekönyököl,
Nyög, sír, ez az én fajtám, a magyar.*

(Pimasz, szép arccal)

Minden szava egy-egy lelki fényképe a magyarságnak, s élete menetének is. Cselekedetei dinamikáját nem az akarat adja, másfajta képességekből él. A nép is és az egyesek is. Ady saját magáról így ír:

*Tudok hinni, várni, csalni,
Egyet nem tudok: akarni
S bizonyosan
Fölségesen fogok halni.*

(A legjobb ember)

Akaratgyengességgel is hallatlan teljesítményekre képes valaki. Ady lázadását, sok elágazásával együtt csak nagyon kevesen tudnák végigcsinálni. Egyéb képességei, zsenialitása tették számára lehetővé munkáját és alkotását. — Ady népének tiszta metszete volt. Ami s ahogy vele megtörtént, az történik népével is. Nem minden, mert ő magyar alkatán túl rendkívül sok egyéni képességgel is rendelkezett. Népe lelkét töretlenül magában hordta, s ugyanakkor fajából kinőtt óriás is volt. Senki nem érzékelte nála tisztábban a magyar élet útját, s a magyar lét adottságait. Mintha a saját testéről és lelkéről beszélt volna. Kihagyó akarattal hallatlan teljesítményeket produkált; történelme folyamán a magyar nép is ugyanezt tette: akaratgyengessége, s meglevő képességei a bénultság és a zsenialitás különös keverékét mutatják. Adyt rendkívüli nagysága gyenge akarattal is megtartotta a valóság körében, a magyarság akaratgyengességét viszont egyéb képességei nem ellensúlyozhatták eléggé. Nem tudott megmaradni a valóságban, csak hallatlan teljesítményeket produkált, különösen mikor a rázúduló tényekkel ütközött össze.

Ebből a lelkialkatból, s a valósághoz való viszonyából egyfajta magatartás folyik, s egyfajta sors ered. Értelmetlen hősiesség és a halál.

*Tudta valamikor
Fényes okát haragjának,
De régóta csak dúl, robog,
Mint a buta bánat.*

*Elsötétült szíve
Mihelyst másért, mihelyst messze
Sarkantyúzta meg a lovát
Pokolnak eresztve.*

*Sajnálom szép időm
S haragomnak régi jussát,*

*Be sajnállak ősi, magyar,
Árva szomorúság.*

*Holnap nyakam töröm,
Magyar sorsa, huszár sorsa,
Ha nem volna ilyen bolond,
Talán nem is volna.*

(Bercsényi marsal huszárja)

Az illúzióknak a valóságba való beleütközése haragot, sőt böszültséget szül. Ennek az oka kezdetben valóságos volt, de ahogy mindjobban belekeveredett az irrealitás hínárjába, annál inkább elhomályosult. Csak a böszültség fokozódott. Elsötétült a szíve, s pokolnak eresztett kantárral robogott és harcolt. Nem magáért. Mivel a valósággal megszakadt a kapcsolata, másokért, vagy a vitézség illúziójáért, a virtusért halt meg. Irreális okok irreális tájak, s ugyanolyan harci mód. Nincs ennél szomorúbb magatartás és életforma. Buta bánat, másokért pokolnak eresztett kantárszár, árva szomorúság: íme a tökéletes magyar jellemrajz. A sorsa pedig: holnap szükségképp a nyakát töri. S ami a legfélelmetesebb és legmegindítóbb: az illúzióvá foszlott világban ez a magyar valóság: „Ha nem volna ilyen bolond Talán nem is volna.”

Ebben a magatartásában a magyarság mindig préda volt, kiskaliberű és nagykaratú idegenek és népek prédája. Szegény maradt, a valóság mindig kicsúszott a kezéből. S jó volt: lovát pokolnak eresztve böszültségében is másokért áldozta fel magát.

*Holnap nyakam töröm,
A holnapba hát hadd nézzek:
Prédák, szegények, jók vagyunk,
Magyarok s vitézek.*

(uo.)

Sokak szerint a valóságot százféleképp kombináló, önző korunkban ilyen lelkiállattal egy nép sem maradhat meg. A kor sokkal komplikáltabb ennél a magatartásnál. Nem maradhatna meg a magyar sem, ha a racionálison túl levő szférában nem volna valami meg nem fogható, de érzékelhető erőtartaléka. Bizonytalan állapotában és érzésében, egymást maró irigykedésében, buta önelhagyatkozásában, s halálos nekilendüléseiben ez a megfoghatatlan erő ad indokolatlannak látszó bizalmat a szívébe. Népi erő, lelki erő, nyelvi erő, vagy egyszerűen a Gondviselés munkája? Talán a jövő választ ad rá. Most csak regisztráljuk, hogy történelme során ilyenekkel is rendelkezett.

*Mindig kicsi volt, hős, bús, ám megmaradt,
Elválasztott és kiválasztott derék,
Igaz s mártír hazug századok alatt.*

(A legoktalanabb szerelem)

Ez azonban egy nép létezéséhez, értéktermő mivoltához nem elég. Valami többre, szellemi princípiumra van szüksége. Pontosan ez hiányzik a magyarságból. Ezért írta Ady: „Most alszik a magyar a magyarban.” Minden népnek lelki minősége és az életét átitató szellemi princípiumai szerint vannak tervei. Szívós akarattal ragaszkodik hozzájuk. Ebben a ténykedésében folyik az élete, s ezzel igyekszik biztosítani a jövőjét. Ez értékteremtés, s az értéknek pusztá létére történő visszahatása. A magyar viszont terv nélkül, hit

nélkül alszik a saját létében. „Valahogy majd csak lesz” alapon örvényként kavarg az élete. Terv nélkül gyakran csődbe jut, s ilyenkor magát tovább sebzőn gögösen vágja a világ szemébe: „Így akartam.”

Most alszik a magyar a magyarban.

Minden nációnak van terve.

A magyar azt mondja, ha tönkre jut:

Így akartam.

Élet-e ez? lássuk meg végre egyszer:

Egyszerűen magyarnak lenni,

Pláne ilyen tagadott, tiltott, érzett

Szerelemmel?

(Alszik a magyar)

Egyszer valóban meg kell nézni, élet-e ez igazán. Élet-e egyszerűen magyarnak lenni. Létünk elsősorban ontológiai adottság: többé-kevésbé azonos embercsoportnak az együttélése; egyfajta népi léleknek a megléte, s a belőle folyó magatartásnak a történelemben való hanyódása. S ezzel jóformán vége a magyarságnak. Itt van a nagy hiány, itt alszik a magyar a magyarban. Ez nem több, mint ontológiai tények alapján „Egyszerűen magyarnak lenni”. Hiányzik az ontológiai tények fölött egy népet igazán néppé, nemzeté, állammá tevő szellemi princípium. A zsidóságot a Törvény háromezeröttszáz éven keresztül megtartotta elképesztő történeti helyzetekben is egy népnek. S ma is föltétlenül terve van önmagára, s az egész világra vonatkozóan is. A keresztyénség ethosza a latin-germán világot föltétlenül átjárta, s megteremtette velük az európai történelmet, népeket és kultúrát. A magyarságnak nincs ehhez fogható szellemi princípiuma. Bármily keserves szembenézni vele: még a keresztyénség sem járta át magatartást meghatározó és kultúrát teremtő erővel igazán. Egyedüli szellemi princípiuma a nyelve, ez a magányos, gyönyörű hangszer. Ez azonban önmagában inkább a világ ontológiai feléhez tartozik. Ha kizárólagossággal körülöleli az embert, megtartja magyarnak, de ha valaki kiszakad zárt közösségéből, lassan meghal a népére nézve.

Élet-e ez, egyszerűen magyarnak lenni? Egyszerűen benne élni az egymásba kapaszkodó méhrajban? Minden nációnak van terve; a magyar, ha terv híján tönkrejut, göggel válaszolja: így akartam. Élet-e ez, különösen ha valaki annyira szereti a népét, mint Ady. Tagadott, tiltott, de érzett nagy szerelemmel. Ady válasza tipikusan magyar. Milyen is lehetett volna más.

Nagy dolgok folynak, fújnak, keserednek,

De — holott láttam egyet és más —

Nem láttam még fajtám rosszaságait

Kerekekben.

Minden fajtát szeretek és áldva áldok,

De ha fölébresztik a magyart,

Ha bennem is ébresztik a bestiát:

Ütök és vágok,

(uo.)

Ennek a kérdésnek a felvetésénél fajtája hiányait, bűneit, rosszaságait kereken látja. S akkor belőle is kitör a magyar. Amelyik van. A szellemi princípium nélkül való. S a bestia sértett önérzetében, s létében fenyegetve üt és vág.

Vagy újra „a zsíros semmihez”, az illúziókhoz menekül. Rendkívüli affektivitása racionalitás nélkül könnyen odaviszi. Valóban csak a lelkével él. A fegyelmező ráció és szellemi rend csak utána bandukol. Létének a vitalitás az alapja, nem pedig a szabályozó szellemi erők. Széchenyi is a Nemtő túltengéséről beszél, s az értelem hiányáról. Ez viszont létbeli helyzetét is állandóan veszélyezteti. Hogy ennek az ellenkezőjéről meggyőzze önmagát és a világot, ismét virtuskodni kezd. Innen már csak egy lépés a sírva vigadásig, az egyik legtipikusabb magyar bűnig. Éretlenkedés és halál-hívás ez egyszerre. Nemcsak úgy pattan elő, hanem a magyar lét bizonytalansági helyzetének a következménye. Borozás, nótázó bűnök s hetyke gazság. Lelki struktúrájának a következményéből, a létbeli bizonytalanságból a hányiveti könnyelműségbe, ismét az illúzióba menekül. Ez halállal való játék, de csinálja, mert a lelki feszültsége már elviselhetetlen.

Nótázó bűnök, hetyke gazság,

Török-szakad és csak azért is,

Halál-hívás,

Csuhaj: ez a magyar vigasság.

Már nem várunk, semmit se várunk,

De egyet még ugrik a kedvünk,

Egye fene: Hátha vígabb lesz a halálunk.

(A magyar vigasság)

Ha tönkre megy bele: „Egye fene: Hátha vígabb lesz a halálunk”; különben is: „Így akartam.”

Az illúzióknak, a zsíros semminek egy másik megnyilvánulási formája a kesergés. Magyar betegség, sőt bűn ez is. A nem-cselekvésnek, s a belőle folyó kínos, elviselhetetlen ingerültségnek a keveréke. Amikor az illúzió a valósággal összeütközik, s nem produkál harcot, akkor lép fel a kesergés.

Itt valahol, ott valahol

Esett, szép, szomorú fejekkel

Négy-öt magyar összehajol

S kicsordul gúnyos fájdalmukból

Egy ifjú-ősi könny, magyar könny:

Miért is?

És utána, mint a zápor

Jön a többi könny:

Miért is, miért is, miért is?

S nincs vége könnynek és miértnek.

Fölöttük hahota köszön,

Hahotája, akik nem értenek

S akik sohase kérdik s kérdelek:

Miért is?

(Négy-öt magyar összehajol)

Ennek csak a harc vethet véget, a robbanásszerű cselekedet. De addig a magyar földön folyik a könny. Nem szentimentalizmusból, ez teljesen idegen a magyar lélektől (s feloldott lelki állapot), hanem egy kibogozhatatlan helyzet következményeként. Sokan nem értik, hogy a dacos, gőgös, a világot látszólag, vagy tényleg semmibe vevő magyar olyan könnyen kesereg és sír. Összegubancolódott ideg- és lelkiállapota hozza magával. Ennek a megoldása vagy a harc, vagy a sírva vigadás, vagy a kesergés.

A sírva vigadásnak és kesergésnek méltó párja a minden-mindegy bölcsessége. Az illúziókban is el lehet fáradni, nemcsak a valóság formálásának a munkájában. Elfásulttá, magával nem törődővé válik könnyen a magyar, s ez a hangulat előnti néha az egész népet is. Sikertelen nagy vállalkozások után tapasztalható ez az állapota. Elég gyakori, hiszen Mátyás uralkodása óta sikeres nemzeti vállalkozása alig volt. Különösen a kuruc szabadságharcok után mutatkozott ez a minden-mindegy bölcsesség.

*Nekem, pajtás, úgyis mindegy,
farkas esz meg, ördög esz meg,
De megesznek bennünket.*

*Medve esz meg, az is mindegy,
Az a szomorú és régi:
Véletlen, ki esz minket.*

.....
*Nekem, pajtás, úgyis mindegy,
Bánja fene, hogy ki fal föl
Buta, bús mindegy-minket.*

(Kurucok így beszélnek)

Ezekben a harcokban a magyar jellem reagáló készségének már a kettőssége mutatkozott. A valóság után való kapaszkodásában egyik oldalon megalkudott a győző hatalommal. Igazi nemzeti lét helyett csak torz és nevetséges árnyképet kapott. A vélt állam és hatóságai csak a bécsi hivataloknak voltak a végrehajtó szervei. Természetesen sohasem a magyar, hanem a bécsi érdekek szerint. Másfelől ugyanaz a lélek dacos lázadásban próbálta elérni és megformálni a magyar valóságot. Helyette viszont csak a nemzeti szépség és dicsőség illúzióját aratta. Valóság helyett mese volt mind a kettő, s szinte lélektani szükségszerűséggel folyt belőle a minden-mindegy bölcsessége. Mindegy, hogy kicsoda, de megesznek bennünket. Az esetleges történeti alakulások csak felszínre hozták ezt a jellemvonását.

A büntudat, a nemzeti vétkek súlya ránehezedik a magyarságra. Nem Ady szórja rá, ő csak felmutatja azokat.

*Minden olyan reménytelenség,
Ami ma a szívünkben magyar,
Minden olyan szomorú törvényt,
Titkot, bűnt és bűnhődést takar,
Minden percünk kis, magyar fátum.*

(Beteg századokért lakolva)

A magyar hibák nem önálló jelenségek, hanem szerves részei a magyar alkatnak. Nem is erkölcsi defektusok, inkább léte struktúrájának a következményei. Létének a szépsége és méltósága sem csak ráaggatott dekorum, hanem alkatának a része és megmutatkozása. Ady soha nem jelzőkkel írja le a magyar jellemet. Létmódját, alkatát fejtí mindig szét. Szépsége és méltósága is alkatának a része. Anélkül mutatja

meg, hogy a legkisebb mértékben is változtatna magatartásán és sorsán. A szépségért sem szépít rajta egy parányit sem.

Hiányos és egyenetlen képességeiben másoknál mégis jobbnak kell lennie. Megmaradásának ez az egyetlen lehetősége. Az egyenletes képességekkel rendelkezők akkor is megmaradhatnak, ha képességeik nagyon közepesek, vagy gyengék. Kiegyensúlyozottságuk pótolja a rendkívüliséget. Bizonyos alkatelemek hiánya azonban szükségessé teszi a meglevők kiválóságát, másképp a nép egyáltalán nem maradhatna életben. Az egyoldalúságok szépsége és nagyszerűsége tükröződik a magyarságban.

Hiszen, jó, jó: nem vagyok semmi

És mégis muszáj minden fajnál

Jobbnak lenni,

S mit ér, ha jobb vagyok?

(Hajlongni emerre, amarra)

Az ilyen népet nem szeretik a többiek, különösen nem az egyenletes képességekkel rendelkezők. Meg is ragadnak minden lehetőséget, hogy a szépségben és méltóságban föléjük nőtt egyoldalú alkatot, s ugyanakkor mindig bizonytalan életet, maguk mögé utasítsák. Megtehetik, könnyen sebezhető az ilyenfajta élet. „Körülvettél balgákkal minket”; ezek azonban balgaságukban is eszesebbek, és szilárdabban állanak az életben az egyoldalú nagyságoknál.

Könnyen érthető a magyarságnak hol mérhetetlen gőgje, hol pedig szerénysége. Nagyszerűség és bizonytalanság méltóságot és megaláztatást tartogat a számára, s mindig a halál partján lefolyó életet. Még saját magától is fél, s kénytelen elvegyülni a szürkék társaságával, másképp egyáltalán nem maradhatna meg. Ady szerint: halva él.

Önnön-valónktól félve félni

S elvegyülni törpe gyávákkal,

Halva élni:

Ezt adtad, Te, nekünk.

(uo.)

Az eredménytelenség és pusztulás érzése mellett gyakran felmerült a kísértő gondolat: talán mégis nagy és rendkívüli nép vagyunk. Igaz, mindig az „Élet s Halál peremén jártunk”, de hátha ez a halálos utunk bizonyítja legjobban az előbbi gondolatot. Fogyatékosságaink és bűneink miatt jártunk mindig az élet s halál peremén, viszont képességeink tartottak meg olyan helyzetekben, ahol más elpusztult, vagy teljesen elnyomorodott volna. Minden nagy történelmi próbatételünk után elmondhattuk:

Megállott, de lehet folytatni

A jó szemek, a szép szemek

Érdemes, örült látomását,

Az Életet, az Életet.

(Intés szegény legényeknek)

Ezeréves életünk a legnagyobb történelmi teljesítmény a világnak ebben a halálsarkában. Itt még minden államot alkotni akaró nép elpusztult, mi viszont élünk, s tartjuk az európai egyensúlyt. Ahová a Kárpát-medence tartozik, Európának az a fele van fölényben a másik fölött. Mi ezer évig fenntartás nélkül

Nyugathoz tartoztunk. Pedig sokszor államiságunk feláldozása, s népünk pusztulása volt ennek az ára. Nagyon sok kiváló s vezérlő magyar ember fejében fordult meg a gondolat: nem volna-e jobb a keleti félhez, a csak-félig-Európához tartozni. Őrlődésünk ott talán megszűnne, vagy megpihennie. De a magyarság, valami legbelsőbb és legtitkosabb lelki parancsnak engedelmessé, Nyugatot választotta. A lelke mélyén hordott Kelet valószínűen mindig is jobban hasonlított Európához. Keresztyénség előtti autonóm kultúrjelleget ugyan attól is elűtött.

Félkarú óriásként, nagyon is történelmi sorsunkban, megmaradtunk, összehasonlíthatatlanul nagyobb erőt kívánt ez a kiegyensúlyozott alkatú népekénél. Az akaratihány nem jelentett erőhiányt, sőt fokozott mértékben feltételezte.

*Hol a magyar százfelé dacolt,
Szívós és bolond erejével,
Szép erejével,
Mely szabadra tört, ágált mégis
S kinek dolga Isten dolga volt.*

(A fekete Húsvét)

Ady példája rendkívül tipikus. Akaratgyenge, de rendkívüli erők hordozója. Nem cselekszik, hanem alkot. A cselekvés célravezetőbb, az alkotás viszont nagyobb mélységek szülötte. Benne mindig titkos erő lázad: létrehozza a művet, s az életét is megtartja. Ady döbbenetes alkotása újabb erőforrás népe számára is. A magyar irodalom néha pótolni tudta a végzetesen hiányzó szellemi princípiumot. Ez pedig már a céltudatos cselekvésnek az előfeltétele.

Ady alkotása nem játék, nem is régi sablonok újraformálása, valami eddig nem létezett mutatott fel a lírájában. Néha a hiányzó szellemi princípiumot: mítoszt, vallást, törvényt, forradalmi megszállottságot, a választottság tudatát, vagy más valamit próbált kibontakoztatni a magyarság életében. „Egy templom-alapító álma” soraiban megcsillan a vallási szférába emelt magyar lét. Fekete, magas hegyfokon az oktan Szomorúság tiszteletére épülne a templom. A magyar életnek talán végső kicsengése a szomorúság. Nem azonos a sírva vigadással, vagy a kesergéssel. Hiányos lelki struktúrájának, s a belőle származó görcsnek a feloldódása.

A Halál oltára körül gyűjtené össze azokat, akik nem kaptak templomot, akiknek a mindent egybefogó eszme nem rendezte el az életét: a magyar népet. Maiakat és rég megholtakat, a láthatatlan magyar gyülekezetet.

*Aki nem tudja, miért szomjas,
Aki nem tudja, hogy mi fáj,
Mindenki, ki korona nélkül
Is király:
Az oktan Szomorúságnak
Szomorú, szép eklézsiája.*

.....
*Ezer árnyék
Suhogna ott,
Aki nem kaptak templomot
S halottak régen,
Mert régi, hajh, régi
Az én oktan szomorúságú
Fájdalmas hitű népem.*

(Egy templom-alapító álma)

A Vallás — nem a keresztyénség, hanem általában a vallás — megoldó eszméjébe szeretné beállítani a magyarságot. Mindenkit, aki gögijében, menekülés után epedő szomorúságában, s illúziókból származó vergődése fájalmában korona nélkül is király. A görcsbe szorult életet szeretné a szomorúság szép eklézsiájában, a vallás szellemi princípiumában feloldani. Népe illúzióban élő és materialista hajlandóságát akarta átszőni a szellem felszabadító és megőrző erejével.

A magyarság létalapja a vitalitás, nem pedig a vitalitás és a szellem egysége, ösztönösen működő erői is valószínűen hézagok; szakadozott és állandó újrakezdésben levő az élete. A vitalitás ráadásul a fanatizmus lehetőségét is magában hordozza. Elzárkózás, cselekedettől való iszonyat, majd hirtelen kirobbanó tevékenység rendszerint nincs tekintettel a másakra. Csak a maga igazát, még inkább léte lehetőségét nézi. Érzése szerint egyetlen módon nem vesztí el az életét: ha felülmarad. A vitalista alapozottságú alkattól távol van a kiegyezés, a megértés, a tárgyilagosság.

Lelki alkatánál fogva mind az egyes, mind a magyar nép a megalkuvást valóban halálnak érzi. Története mégis a kiegyezkedések sorozata. Hirtelen fellobbanásai után kevés népben mutatkozik annyi megértés. Sőt minden mértéken túlmenő áldozatra is kész, gyakran önmaga feláldozására is. Illúziói mögött sokat tapasztalt már, s történetbe lépése előtti korából is valószínűen sok hasonló élményanyagot hozott magával. Ezek megérlelték a nagyfokú türelmességre. Csak frissen asszimilált rétegei türelmetlenek. Ez viszont magától értetődő. Okossága is — ami nem azonos valamilyen szellemi princípiummal — a valósággal történő összeütközések utáni bőszyűtséget elég könnyen a megértésbe viszi át. Harci kirobbanásaiból a környező népekre, ható területére, végül ezerszer inkább áldás fakadt, mint veszedelem.

*Poétás: — nem bölcs, nem friss eszű: — okos,
Ki ha fecsére! kicsijéből sokat,
Kezében élet és áldás a fokos.*

(A legoktalanabb szerelem)

A körülötte levő népek jórésze évszázadokon keresztül jóformán csak tenyészett, a magyarság viszont állandó élethalálharcát vívta, s az elhelyezkedés első évszázadától eltekintve a türelmesség és humanitás legtisztább példáit mutatta az emberiségnek. Magyar földön, Erdélyben mondták ki a világon először a szabad vallásgyakorlatot. Olyan időben, mikor a vallás nevében egymást gyilkolta majd az egész Európa.

Türelmességénél csak önfeláldozása igazabb és állandóbb. Nem erkölcsi meggondolások alapján, hanem lelke szerkezetéből folyóan. A magyarság alapténye: a valóság helyett illúziókban él, mesevilágban. Ezért viszont az életét is kész feláldozni. Európa társadalmi, gazdasági, szellemi valósága rejtett világ a számára. Nem érdekli, nem is tud és nem is akar a talajára helyezkedni. Külön magyar világban él. De Európában a külön magyar valóság illúzióvá válik, meseországgá. Mivel saját hazájában szükségképpen sokszor össze kell ütköznie a valósággal, ezt a szíve szerinti meseországot gyakran a megszépítő messzeségbe helyezi. Túl az Óperencián, azaz Bécsbe, vagy azon is túl, Nyugatra. S azután ezzel a mesebeli királylánnyal, a valósága fölötti léttel szeretne találkozni.

Valóban mesebeli János a magyar. Petőfi népmeséi hőst csinált belőle, aki rátalál Tündérországra. Ady a valóságfölötti magyart valóságosan szemlélte, az ő mesebeli Jánosa tragikus hős. A mese kísérő párja az átok: a valóságból kiesni nem idillt jelent, hanem átkot. A mesebeli királylányért a sárkánnyal való hadakozás nem idillikus, hanem átkozott sors. Ez a mese, s ez az átok a valóságból kihullott magyar számára a valóság. A mesét és átkot produkáló magyar lélek a valóság.

*Csak a mese s csak az átok
Tartott eddig így-úgy is még
S jók e csakok s e csálások.*

(A mesebeli János)

S itt következik a tragikus hősi eposz: „Gyürkőzni kell a Halállal”, s János gyürkőzik és harcol. Nyugati királyfiak és leventék régen felcsaptak gazdasági szakembereknek, az európai valóság arra vitte őket, János

azonban rongyos mentéjében még ma is harcol. Sohse felejtsük el, hogy a kommunizmus ellen csak a magyar nép (és a tibeti!) fogott fegyvert. Csak az ő szeme előtt lebegett a messze város, benne a mesebeli királylánnyal. A mai kor atomvalóságában pusztá kézzel harcolt tankok és apokaliptikus szörnyűségek ellen.

*Így csináltad ezt már régen,
Van egy kis tapasztalásod
Csalatásban és fenében.*

*De csinálod, mert csinálod,
De csináld, mert erre lettél,
S ha már álltad, hát kiállód.*

(uo.)

Nem külön erkölcsi elhatározások, hanem döntően ható lelki szerkezet kérdése ez a magatartás. Túl minden meggondoláson mesebeli János számára a mese és az átok a valóság.

Ebből a sorsból, úgy látszik, nincs kiút. S a szükségszerűségből itt lesz erény: az önfeláldozás erénye. Ebből a szempontból a világ önző meggondolások alapján, s lelkiismeretének a megnyugtatóására lassan számít is rá. A magyar nép viszont ebben az idegen világban, elvesztve lába alól a valóságot, úgy látszik, vállalja ezt a sorsot. Valószínűen nem is teheti, hogy ne vállalja. Nem külső erők, az alkata kényszeríti rá.

*Kellesz a nagy arénára
Akkor is, ha életednek
Életed lesz majd az ára.*

*Ha már egyszer idegenbe,
Valamikor ide bujtál
Rohanj jól kimelegedve.*

*A király-lyány: mese, János,
De nincs előbb a mesénél
S mese ellen minden káros.*

(uo.)

Az elgondolt, vagy el sem gondolt, csak a valóság fölött lebegő élet tényleg mese. Örökösen harcba viszi, reménytelen, mesebeli harcba. De a magyarság számára immár a mese a valóság. A tényleges valóságban élő népek közt mesebeli hőssé lesz. Méltósága ez egy népnek, vagy bohóc sorsa? Az a kérdés kik, mikor és honnan nézik. Néha örök lázadónak és okvetetlenkedőnek bélyegzik, néha pedig a szabadság felszentelt hősének. Mi, akik nem kívülről nézzük a magyarságot, Adyval együtt valljuk:

*Mordulj, kedvem,
Mert ha százszor módját multa,
Dühbe, dacba, borba fulva
Ez a fajtám: nem szégyenlem.*

*Fordulj, kedvem,
És ha leszakad az Ég is,
Marad magyar mégis-mégis
Ősi, szép és rémületlen.*

(Ad az Isten)

A kívülállók viszont, a körülötte élő népek és mind a többiek, idegennek érezték, s ezt több kevesebb éllel meg is mutatták mindig. Ami viszont a legnehezebb: a magyarság is idegennek érezte a többi, s magát idegennek a többiek közt. Ez az elkülönülés mégjobban kiélezte természetét és a belőle folyó életformát. Ezer évig idegennek lenni annyit jelent, mint árvaságában az élet-halál peremére szorulni. A valóságban is, még inkább idegei reagáló készségében.

*Mi másoknál messzebből jöttünk
És örök, amit akarunk,
Ha úgy akarja a muszályság,
Jól van, jól van, hát meghalunk.*

*De az a mi gyönyörűségünk,
Hogy, ha minden reped, szakad,
Böcsületes szegény legények
Pihennek a romok alatt.*

(Intés szegény legényeknek)

Másoknál messzebből jöttünk, szükségképpen idegenek vagyunk, a halál partján járó idegenek. Becsületes szegény legények. Ez is külön valami, a magyar becsület. Nem a kaszinói erkölcsről beszélek, hanem népünk tényleges erkölcsi megnyilvánulásáról. Más nép becsületen eszméihez való hűségét érti, a magyar viszont lelki állapotának megfelelő magatartást. Idegrendszer miatt alig képes a megalkuvásra, úgy érzi, abba bele kellene halnia. Így a magyar becsület az egész világgal szembeszegülő lelki merevség. A sértődöttség egy fajtája. Az eszméihez ragaszkodó, de különben megoldott lelkiállapotú európai számára a becsületnek ez a felfogása, s a belőle származó magatartás tökéletesen idegen.

Ráadásul magának is idegenné vált ebben a nem-otthoni világban. Eredeti természete elhomályosult. Ezen a földön, s ebben a szituációban nem élhette igazi életét. Nem tudott önmagává lenni, nem igazi léte szerint formálta a valóságot.

*Mert gyáva volt és szolga volt
S életét élni sohse merte,
A Sors, a sorsa,
Hajh, be megverte, be megverte.*

(A fajtám sorsa)

Idegen érdekek szolgájává lett, s csak illúzió volt, hogy a maga sorsát kovácsolja.

*Idejében mért nem mondták,
Hogy a mi kuruc-leses éltünk*

S a védekezés magunk ellen
Bécsből rántott vész-mulatság.

(Elveszett hit: elveszítlek)

Sokszor úgy látszott, fajisága miatt idegen. Ez, ha valamikor így is lehetett (bár nem is valószínű), évszázadok alatt feloldódott a kelet-középeurópai népiségben, s most már nem külön fajt, csak külön színt képvisel. Nem is csak nyelve teszi idegenné. Mindenekelőtt egészen más magatartása: különös módon reagál az élet jelenségeire, s a világot a többiektől eltérő készséggel akarja formálni. Európa népei — a legellentétesebbeknek látszók is — egyben megegyeznek: a világ jelenségeivel szemben aktívak, a valóságot saját akaratuk szerint, céljaiknak megfelelően alakítják. Nyugaton csak a céltudatos cselekvések nyomán valamilyen módon megszületett eredményt nézik. A passzív magyar életnek viszont mintha nem volna termése, mintha tétlenségében, vagy szemléletből létrejött alkotásaiban mindig csak virágozna. Néha pompás, néha fekete virágok mutatkoznak élete fáján. Mind a kettő egyformán idegen a termő, gyümölcsöt hozó nyugati népeknek. Ady magáról s a magyarságról írja:

Lelkemben a magyar fa
Lombjai esnek, hullnak:
Lombosan, virágosan,
Így kell, hogy elpusztuljak.

.....
Ontottam a virágot,
Virultam jóban-rosszban:
Mások gyümölcsösödtek,
Én mindig virágoztam.

(Magyar fa sorsa)

Tétlenség, virtuskodás, a valóság elvesztése, illúziók, jogi formák, idegenség érzése, önfeláldozás együtt adják a magyar jellemet. Kődország Magyarország. Valami félelmetes szépsége van ennek a valóságtól történő elrugaszkodásnak: mese és átok egyszerre. Mese a szépsége, átok a félelmetessége. Sehol másutt nem keveredik így szépség és életet ölő sikertelenség. Mindez a valóság szférája fölött, és mégis a magyar lélek valóságaként. Ennek a léleknek a legtöbb funkciója illúzió, s ha erre ráeszmél, a csak-azért-is daca még nagyobb ködbe viszi. Az illúzió nem szünteti meg a valóságot, de föltétlenül ködbe burkolja. Népek, eszmék társadalmi formák, az anyagot a civilizációban formáló tudomány, s mindezek mögött a szívós, kitartó akarat és céltudatos cselekvés akkor is valóság, ha a magyar lélek nem akar tudomást venni róla. Sőt, mennél inkább elbujdosik előle, annál inkább valóság, mert a ködországot, a szerinte légüres teret meg akarja hódítani, hogy a maga képére átalakítsa, s valóságának részévé tegye. Ha a magyarság illúziókban él és bujdosik, a valóság utána megy, s az időnkénti összeütközések elkerülhetetlenné válnak, vagy idegenek használják fel céljaik érdekében.

Ebben a situációban születik meg a legtipikusabb magyar magatartás, a harc. A speciális magyar harc, a rákényszerített háború. Az illúziók ködéből sorakozik fel rá, ezért olyan, mint „a regéknek ősi népe”. Valami kiirthatatlan tudat él benne, hogy a valóság ellen reménytelen a leghősiesebb harc is, hiszen a háború ténye még nem a teljes realitás. „Harcba szállunk S már tudjuk, hogy kár a harcért.” A magyar hősiesség páratlan szépségű egyszeri jelenség, mert majdnem mindig reménytelenségben, becsületből folytatott harcban születik.

S ne legyen majd köztünk arc rebbenő,
Tartsa titkát, tartsa,
Hogy ez már csak a kétségbeesés,

A Jövőnek szóló megmutatás

S a kőpadra vont becsületnek harca.

(Válasz bajnoki hívásokra)

Mégis katonanép a magyar. Sokkal inkább, mint a háborút mesterséggé csinálok, vagy abból mindenáron hasznot húzni akaró népek. A harc halálos verekedés, s a magyar, lelkialkata miatt, másfajta népeknél könnyebben néz szembe a halállal. Élni csak illúziókban tud, meghalni viszont nagyon szépen és reálisan. Lehet ugyan, hogy ez a fajta halál a legnagyobb illúzió.

Katona nemzet, s ezt kelletténél többször hangsúlyozta is. Minden kétséget kizáróan hős is, mégse mestersége a háború, különösen nem az emberi ragadozó vágy formájában. A harc a rátörő és létét fenyegető valósággal szembeni viaskodásának a következménye. Mindig „a harcok kényszerültje”. Nem ő provokálta, legalább is aktív módon nem, csak belekényszerült, de ha már benne van állja, hősiezen, mindhalálig. Rendszerint bizalom nélkül véghezvitt rendkívüli hősiesség ez.

Nem kívánta lelke-teste

De harcolni mégis harcolt,

Kereste vagy nem kereste,

De harcolni kellett.

Embereit úgy prédálta,

Mint nációk legelsője . . .

(A harcok kényszerültje)

Az európai népek általában előre kiszámítottan vívják háborúikat. Az egész nemzet, s minden egyes tagja előre ismeri a kockázatot, s a nyereség valószínűségét. Ha lelkesedik, ha nem, a háború a szervezetségen múlik, a cél pontos ismeretén, s a keresztülvívő erős akaratán. A magyarság részére viszont nem előre eltervelt céltudatos cselekedet, hanem mindig sorsszerű elkerülhetetlenség. Akár a maga léteért, akár ügyes idegenek érdekeiért harcol. Régi sereglések módján indul ma is háborúba a mesebeli János.

Nem tudták: miért, hová, merre futnak,

Neki-vágtak a Halál-útnak

Büszkén, tébolyosan és énekelőn.

Elbódultan talán ma is még mennek,

Neki Pokolnak, neki Mennynek:

Drága, jó magyarok, szép-zavarosak.

(A régi sereglések)

A magyar hősiesség nagyon összetett képlet. Mindenekelőtt hősiesség: a halállal fenntartás nélkül szembenéző bátorság. Viszont nem eszmékért való küzdelem, hanem a helytállás lelki állapotának a lezajlása. Nem is célszerű cselekedet. Vagy mások prédálják, másokért vérzik vakon és öntudatlanul, vagy a valóság támadása miatt rákényszerített állapota a háború. Nem is az eredményért harcol, hanem a helytállásra kényszerítő lelki állapotához való hűsége miatt. Nem ragadozó vágyból, és nem mesterséggé csinálja. Ő a harcok kényszerültje. Végző fokon egyetlen igazi tulajdonáért, az illúzióba vesző függetlenségért harcol az egész világ, a valóság ellen.

*Ez a regéknek ősi népe
S hősi népe túl minden hősön,
Rosszkor jöve és rossz helyre téve
Átugrik Sorsot, Jelent, Voltat.*

(Nótázó, vén bakák)

A magyarság jelleme a nem-cselekvéstől a hősie és reménytelen harcig terjed. Alapvonása a passzivitás. Még a harc sem igazán cselekvő része az életének, csak védekezés az elhanyagolt és támadó valósággal szemben. Ebbe az unipoláris dialektikába belefér a magyar nép teljes jelleme. De van még egy elhagyhatatlan vonása, betetőzője, talán összefoglalása az egésznek: az eleve-elrendelés hite. Ez sem külső jellemvonás, vagy ráadás a többihez, szervesen következik az előzményekből. A cselekvő ember aktív, céltudatosan igyekszik irányítani az életét; a passzívan viselkedő viszont sorsa háttérül az előre-elrendelés hitét teszi meg. Szüksége van erre az erkölcsi bázisra. Nem foglalunk állást egyik tévedése, vagy igazsága mellett sem, csak regisztráljuk az eleve-elrendelés hitének a meglétét.

A magyar népnek különben nem erős oldala a hit. Különösen nem a vallásban való hit életmeghatározó ereje. Szeret a megfogható világban járni, evilági beállítottságú. Első pillanatra ez ellentmondónak látszik eddigi alapvető megállapításunkkal, hogy kiejtette kezéből a valóságot, s az illúziók világában él. Ez az ellentmondás azonban csak látszólagos. Az emberi valóság: társadalom, politika, koreszme, egyesek helye a közösségben, népi közösségének más népekhez, vagy közösségekhez való reális viszonyulása, s főleg céltudatos cselekvéssel a világ formálni akarása ténylegesen kiesett a kezéből, ezek helyett mindig illúziókban élt. Velük kapcsolatban passzívan viselkedett, s ha tett is feléjük kezdeményező lépéseket, azokat majdnem mindig rossz időben és rossz módon csinálta. A magyarság, lelki alkata és abból következő reagáló készsége folytán, kiesett az emberi valóságból. E helyett mindig a kézzel elérhető materiába igyekezett kapaszkodni. Igazi hite csak az evilági dolgokban van. Persze az emberi valóság hiányában azok is könnyen és gyakran kicsúsztak a kezéből. Történelmi sorsa és népi léte köd és köd, mindennapjaiban viszont a ragyogó anyagért nyújtja a kezét. A materiális jelenségek mögött meghúzódó magánvalót alig érzékeli, s nem meghatározó és sorsot formáló részére a mindegyik mögött álló transzcendens valóság, az Isten sem. Legalább is mindennapjaiban nem, de ha tekintete a sorsára, történelmi létére vetődik, rögtön átjárja a transzcendens borzongás, az eleve-elrendelés hite formájában. A magyarság materialista tendenciájú és irracionális egyszerre: ennek a vetülete a determináció, vagy fátumhit. Ez néha nála is predestinációnak tűnik.

Az eleve-elrendeltség hite rendszerint tompa rezignáció. Mivel aktív módon meg se próbálja formálni az életét, ez a hit az erkölcsi alapja. Hit és erkölcsi alap, s mégsem serkenti cselekvésre. De mégis hit és erkölcsi bázis: a világban az események nem véletlenül történnek, köztük a maga sorsa sem, hanem emberileg kiszámíthatatlan módon, az elrendeltség alapján. Az elkerülhetetlenség a magyar sors: „Mert itt mindent letép a fátum.” Ebben a hitben benne van a minden-mindegy rezignációja, a sorsba való beletörődés. Ez egyfelől a pusztulás útja, másfelől azonban megtartó erő és józanság.

*„Most már nagyon jó, mert nem lehet rosszabb,
Szívünk jó borát gonosz ittasoknak
Mivelhogy úgyis odaadtuk: mindegy,
Majd elvezérel az ördög már minket.”*

.....
*„Ha volt vén szükség emberre, magyarra,
Lett volna, aki másképpen akarja.
Nem akaródott, hát nem akaródott.”
„Gyerünk pajtásom, a strázsa már szólott.”*

(Két kuruc beszélget)

A magyarság jellemének, sorsának, egész létének ez a sor az egyik legtökéletesebb kifejezése: „Nem akaródott, hát nem akaródott.” S mivel nem akaródott, az életnek csak egyetlen lehetősége maradt:

*,Menjünk hát, menjünk, cudar temetőkön,
Adj Isten, holtak, mi még más mezőkön,
Taposunk rongyos, vén piros csizmánkkal,
Vérben pirulni egy véres világgal.'*

(uo.)

Az elrendeltettség hitének azonban, túl a tétlenséget takargató leplezésen, van egy sokkal pozitívabb oldala is. A lelki helyben maradást és a sorsban való hihetetlen megüzetést összeköti, s elviselhetővé teszi az ember számára a körülötte levő idegen világot. Megérteti vele, hogy túl mindennapjain, a szűkösbe bezárt mozdulatlanságon, tulajdonképpen mindig az élet-halál nagy és legemberibb játékát és valóságát űzi. A magyar nem a cselekvés népe, hanem közösségében is az egzisztenciáé. S tulajdonképpen ez a végső valóság. Nem a mindennapok kérdésének a bogyása volt a feladata, hanem a népi közösség élethez, halálhoz való viszonyának az élése és példázása. Az igazi történetiség. Rajta kívül csak nagyon kevés nép tudott az emberi létből folyó igazi közösségben egzisztenciálisan élni, s azok rendszerint értettek a történelem mindennapjainak az életéhez is. Minden sovinizmus nélkül elmondhatjuk, hogy a világ népei közül a magyarság volt a Nép. Nem a választott, hanem az emberiség életét példázó közösség, az élet-halál partján járó nép. Az emberi természetnek és sorsnak népi vonatkozásban megmutató történelme. Szépségek és nagy bűnök, nagy erők és szörnyű hiányok, tiszta humanitás és véres évszázadok a magyarságban öltöttek leginkább testet. Meg sem próbálta ezeket a történelmi mindennapok cselekedeteivel hazugul megmásítani. Az örök emberi természetet érezte népi közösségében is: illúziókban élt, de végső fokon — túl a népeket igazoló koordináta rendszereken — tudta, hogy illúzió az egész emberiség élete is, amit közösségi vonatkozásban nem tud mássá tenni soha. Egy nép sem képes magát megváltani, csak egyenként tud az ember a transzcendens léthez való viszonyában újjászületni. Transzcendens erők játékában ezen a földön élve ilyen a Nép. Csupán jelensége valami megfoghatatlannak. Törött a léte, mint az egyes ember egzisztenciája. Nem mindennapi története, hanem sorsa van. Ez pedig mindig élet-halál kérdés. A magyar nép eleve-elrendeltség hitének ez a végső értelme. Lehet a magyarságot a többi nép, vagy nemzet történelme felől vizsgálni, s akkor egy furcsa, idegen komplexum csupán, de lehet az örök ember közösségi élete felől is, ahonnan viszont a népek sorsát legtisztábban mutató végzetszerűséget láthatjuk az életében. Kicsiségében, bűneiben és idegenszerűségében is a népi egzisztenciát legtisztábban megmutató magyar nép.

*Valami nagy-nagy Sors, Ok, Cél van itt,
Valami nagy-nagy ős tanulság,
Amely kis népeket tanít.*

(Szép magyar sors)

Az eleve-elrendeltség hitét és tényét legtisztábban a háború alatt látta meg Ady, s a nótázó öreg bakákról szóló versében ki is fejezte. Megrendítő látvány az öreg bakák gyakorlótéri menetelése. Még nem voltak harctéren, de már a halál jegyesei. Ösztönében ezt mindegyik tudja, mégis dacosan, nótásan mennek a jövő elébe. A magyar nép történelmét évszázadok óta, s talán azelőtt sem tudta jól igazítani, viszont minden hőöket megszégyenítő módon nézett szembe a halállal, a véggel. Tudta, hogy sorsa nem véletlen, hanem rendelésszerű, az emberi természetből, s transzcendens erők akaratából folyó közösségi meghatározottság. S ezt a sorsot, mint végső valóságot tisztán és szépen töltötte be. Paradoxonként: talán csak azért él, mert vállalta végzetszerű sorsát. Ha beleveszett volna a mindennapokba, régen elpusztult volna. Elrendeltetése szerint bujdosó és hős. Ez a legemberibb és legpéldázatosabb népi közösségi magatartás.

*Így járnak a Végezés ormán
Ezer és ezer évek óta,
Mindig a Halálba loholtak
S el nem hagyta őket a nóta.*

*Miért? kiért? mikor?: erősön
Állták, mert így rendelteték el
S be szép ilyen végzetes néppel
Ugyanaznak tudni magunkat.*

*Ez a regéknek ősi népe
S hősi népe túl minden hősön,
Rosszkor jöve és rossz helyre téve
Átugrik Sorsot, Jelent, Voltat.*

*Fátum és dal népe, ha voltak
Sírok: te megbirtál a véggel,
Búsultál, ütöttél, nótáztál
S halsz és élsz: így rendelteték el.*

(Nótázó, vén bakák)

Ilyen távlatból azonban nehéz nézni bárkinek, különösen egy egész népnek, a saját sorsát. S ha ebben meg is találja a végső valóságot, mégis az az érzése, különösen a többi nép szemüvegén keresztül, hogy ez is illúzió, s az emberi, népi valóságot végső fokon is kiejtette a kezéből. A regék hősi népe mindennapjaiban mégis vágyik a történelemformálás sikeres módjai után.

A magyar irodalom kezdettől fogva sorsirodalom volt, közösségi feladatokat vállalt. Ady költészetében egy fokkal magasabbra lépett: a nép önismeretének az eszköze lett. Történelme folyamán még soha, sem művészetben, sem tudományban, sem másfajta életmegnyilvánulásában ilyen tisztán nem nézett szembe önmagával. Megdöbrent a felvázolt képtől, s ki akart bújni az azonosság kényszere alól, de az utóbbi évtizedek történetéből is ez a magyarság nézett a világra.

DÓZSA GYÖRGY UNOKÁJA

Ady nemcsak jellemezni, hanem formálni is akarta a magyarságot. Múltja és jelene mellett a jövője is érdekelte. Meg akarta változtatni a jellemét, sőt a jellemet sugárzó alkatát. Mindenáron változtatni akart a sorsán. Tragédia helyett megoldott és elrendezett életű népet szeretett volna látni. Természetesen itt sem volt optimista, nem hitte, hogy egy-két reformgondolattal meg lehet változtatni egy népet. Különösen a magyart. Tudta, hogy csak velőig, atomokig ható változás formálhatja újjá a magyar alkatot, s csak ennek nyomán bontakozhat ki megváltozott sorsa is. Teljes európai, sőt világszemlélettel nézte a magyarságot, s igyekezett bekapcsolni a mai érvényes emberi valóságba. Sőt ezen túlmenően a jelenségvilág mögötti szférából a vátesz titkos divinációjával nyúlt hozzá a sorsához.

Kezdetől fogva hirdette: „másképpen lesz holnap”. „Új lángok, új hitek, új kohók, új szentek” kellenek, tehát tökéletesen új élet. Nem egy pár ügyes és szükséges gyakorlati változtatást akart, hanem csak a

krisztusi, vagy sátáni mértékkel mérhető tökéletesen újat. Ezeknek az új lángoknak, új szenteknek a nyomán halálos kínban megváltozik a magyar alkat és megfordul a magyar sors. Ha viszont nem jönnek, újra a semmi ködébe hull a nép élete.

*Új lángok, új hitek, új kohók, új szentek,
Vagy vagytok vagy ismét semmi ködbe mentek.*

*Vagy lesz új értelmük a magyar igéknek,
Vagy marad régiben a bús magyar élet.*

(Fölszállott a páva)

Szerinte nem a felismert alkat irányába kell haladni a magyar életnek, hanem a valóság megragadása felé. Ez a legnehezebb követelmény. Egyáltalán, meg lehet-e változtatni egy népnek az alkatát? S ha valamilyen radikális úton ez meg is történik, azonos marad-e saját magával? Döntő és kínos kérdések, de — Ady látása szerint — a megújulás a cél, nem pedig a magyar jellemnek önmagában való megismerése. A kettő szerencsés esetben együtt járhat, néha azonban akadályozza egymást. A felismert magyar alkat, a felszín halálos és sokszor nevetséges eltorzulásán túl, a mélységben is végzetes sorsot rejteget magában. Éppen azért nem a felszínt, hanem az alkatot kell megváltoztatni. Meg kell keresni az eredeti formát, vagy ha az végképp eltűnt, új molekuláris elrendeződést kell produkálni.

Valószínűen minden nép örök kérdése marad, hol vannak alkatában az állandónak és a változónak a határai, s milyen módon, milyen fokig cserélődhet ezek kölcsönhatása. A francia forradalom szemelláthatóan, az angol puritánok forradalma sejtetően megváltoztatta a két nép jellegét és sorsát. Újkori történetük nem egyenes folytatása az addiginak, de csak ilyen módon ragadhatták meg és formálhatták céljaiknak megfelelően a valóságot. Sajátos helyzetük adottságait a döntő pillanatokban mindig felismerték, a belőlük folyó feladatokat tisztán meglátták, s több-kevesebb energiával megoldást is kerestek rájuk. Nem az erőkészletük volt fölényes, hanem a reagáló készségük töretlen. Sőt erőtartalékuk az évszázados történelmi szereplésben alaposan megcsappant. A francia nép fáradtsága egészen szembeötlő, az utolsó évtizedekben pedig új alkati zavarok is mutatkoztak nála. — Másfelől az orosz forradalom egészen kiforgatott egy népet eredeti mivoltából, s mérhetetlen erőkészletét az egész emberiségre halálos destrukció szolgálatába állította.

Hol vannak egy nép életében az állandónak és a változónak a határai?! Egy bizonyos: a valóságban csak úgy tud megmaradni bármelyik is, ha időnként képes újjáformálni önmagát. Így a jövőt, tisztánlátó legjobbjában, esetleg a jelen akarata ellenére is, magában hordozza és kibontakoztatja.

*Homlokukon ábrája a Jövőnek,
Sokszor ők maguk sem akarják
S mégis csak összeverődnek.*

*Ősök ők a Jelenben, valahányan
S majd valamikor lesznek élők
Újféle ember-fajtákban.*

*Nézik egymást gyűlölve és szeretve,
Muszáj, hogy egymást megtalálják:
Rájuk van a Jövő vetve.*

*Jönnek, élnek és talán meg se halnak,
Kiebrudaltjai a Mának
S apjai a diadalnak.*

(A Ma kiebrudaltjai)

A magyar alkatot és a belőle folyó sorsot több-kevesebb tisztasággal Ady előtt is jóegypáran látták. Kölcsey, Széchenyi, Kossuth, Deák, Kemény, Vajda, hogy csak a legszembetűnőbbeket említsem. Kölcsey nem látott belőle kiutat. Deák és Kemény nem mertek lényegbevágó változtatásokat követelni. Végeredményben mankóval akarták a magyar sorsot megtámasztani. Erről azonban kiderült, hogy tökéletesen el van korhadva. Kossuth és Széchenyi viszont változtatni akart. Kossuth az alkotmány, a politikai élet új berendezésével, objektív módon, az alkat problémájának a bolygatása nélkül. Sőt politikai céljai érdekében csak dicsérni tudta a magyar jellemet. Így a mesebeli Jánost csodálatos erőfeszítésre sarkalta. S közben hitte, hogy az új politikai berendezkedéssel ideálisan megváltozik majd minden. Csak azt nem hitte, hogy Ausztria és korhadt politikai struktúrája segítségére lehet a magyarságnak. Ő ott látta a nagy veszedelmet, és ott is méltán látta.

Széchenyi viszont nem külső változtatást akart, hanem a lélek újjánevelését. A mégis csak meglevő birodalom valamilyen védelmet mégis nyújtó keretében próbálta a magyar Parlagot magyar Erénnyé átnevelni. A beteg nemzeti lelket akarta meggyógyítani, s megszabadítani az általa felismert négy nemzeti bűntől. Szenvedélyek és bűnök tobzódása helyett a reális, adott viszonyok józan felismerésére kívánta megtanítani a magyarságot. Politikai rendszerének egyik sarokköve volt a Valóság megragadása. Forradalom helyett nemzetnevelést akart. A magyar valóságot ő is a parasztságban látta, s a jövő útját a parasztság nemzetté nevelésében. Kétségbeesetten hirdette, hogy sorsunk magunktól függ: tovább tobzódunk-e vétkeinkben, vagy kiviragoztatjuk erőnyeinket.

Ady Széchenyinél sokkal tisztábban látta a magyar alkatot, s a belőle sugárzó jellemet. Nemcsak a bűnöket, hanem azok forrását is kitapogatta. Ő is a jellemet, sőt azon túlmenően a magyar alkatot akarta megváltoztatni. Egyet azonban biztosan tudott: a nemzetnevelés nem elég. Már Széchenyi korában is elkéstünk vele, hát még hetven esztendővel később. Radikális gyógyszerre van szükség. Ady vallotta és hirdette, hogy forradalom nélkül nem lesz megújulás Magyarországon.

Siessünk nagyon a magyarral,

Megkéstünk kissé, el ne késsünk.

(Nóták piros ősszel)

Európa története s az emberiség életének a változása gyorsabb volt Széchenyi programjánál s a magyarság belső fejlődésénél. Forradalom kell, hogy alkati változása révén a valóságba belezökkenhessen a nép. A változás kohója a revolúció. Ebben születhet újjá a magyar alkat, jellem és sors is. Az alkat, bár adottság is, elsősorban mégis reagálási készség, a valóság érzékelésének, feladatok vállalásának és elvégzésének a készsége. A forradalom lángjában, az új ígék, új hitek kohójában ez a reagálási készség támad életre, s ennek nyomán a konkrét feladatok is megoldást nyernek. Ezért kötött ki Ady, a Mindenség harcosa, a politikánál, s lett a forradalom költője. Úgy látta, hogy a feudális, még mindig Werbőczy-féle uralommal szemben a magyar nép csak így tudja kivívni a jogait, vagy ha nem tudja, akkor végképp elveszett. Ennek a neszét érzékeli falun, városban, az egész országban.

Hallgassátok az esték zümjét

S friss sóhaját a reggeleknek:

Budapestnek futás utcáin

S falvak csöndjén dühök remegnek.

Süpped a föld, ha súlyosat hágunk,

Olyat látunk, amit sohse láttunk:

Oldódik a nyári melegben

Fagyos, keserves magyar átkunk.

(Rohanunk a forradalomba)

Le akarta rombolni a mát, s a múltat is, ha tehertétel. Nyugati országot próbált teremteni a magyar földön. Mégsem volt hivatásos forradalmár, vagy doktrinér megszállott. Nem hitte, hogy a szociális elrendezés minden kérdést megold. Nemcsak a földreformért, vagy valamilyen szociális biztosításért küzdött, a forradalmat csak eszköznak tartotta a magyar pokol ellen való harcban. Végső célja a magyar alkat robbanásszerű megváltoztatása volt. Átok és tragédia helyett feloldott lelkű és megoldott életű népet akart teremteni. A Mezőn kipányvázott véres, tajtékos ménnek, a magyar léleknek a szabadságáért harcolt. Nemcsak meglátta, hanem szabadon is akarta engedni a Kelet és Nyugat között kipányvázott lelket. Ehhez kellett a revolúció. Minden egyébtől lekéstünk, semmi másnak nincs már ereje a magyar alkat megváltoztatására. Szociális forradalmat akart, de az egész élet újjáteremtéséért. Széchenyivel együtt ő is lelkében próbálta megváltoztatni a magyarságot. Nem akármilyen forradalmat akart, hanem a magyar népet megszabadítót. Nem marxi, vagy másfajta eszméért harcolt, a népet kívánta megváltani.

Harcunk a magyar Pokollal van,

Mindent erre tettünk,

Ennek a kapuit döngetjük,

Ezé a harcé lelkünk, testünk,

Ez veszünk vagy győzelmünk: sorsunk.

(Elhanyagolt, véres szívünk)

A magyarság tragédiájától rettegett. Megújhodását akarta, ezért kellett a forradalom. Ütötte, üzte, átkozta a népét, hogy eljuttassa ehhez a jelenét és jövőjét megszabadító robbanáshoz. Felelőssé akarta tenni a sorsáért. Egyes lényeglátók, vagy ügyes politikusok a nagy változást nem tudják megcsinálni, ahhoz az egész nép robbanásszerű ereje kell. Verseivel föltétlenül forradalomra kürtölte a magyarságot.

S túl a Kárpát-medencén az egész emberiség létformájának a radikálisan gyors megváltozását, a közeli jövő tragikus válságát is előre érzekelte. Látta, hogy jelenlegi lelki és társadalmi helyzetében, alkati különösségében az egész földet betöltő nagy viharokban meg nem maradhat a magyarság. Idejében szét akarta robbantani a magyar poklot, mert lényegileg nagy nép, s nem valami kis nemzet nézhet csak szembe a jövővel.

*

Politikai verseiben az aktualitások körében mozgott. Nem a napi problémákat tárgyalta, inkább a valóság és ember egészére vonatkozó követelményeket. A társadalom és a valóság érintkezési felülete politikát szül, illetve azzal rendeződik el. Szükségképpen szóltatta meg a közösségi létnek ezt a hangszerét is. Időszerű volt, pedig a napi politikai eseményeknek sohasem adott hangot. A forradalom aktualitását érezte. Az Arany utáni költészet légüres térben mozgott. Sem az ember, sem a közösség igazi problémái nem kaptak benne helyet. Ady mind a két vonatkozásban újra időszerűvé tette a lírát.

Ismét bebizonyította — mint minden nagy költő a maga idejében — hogy az irodalmi műnek funkciója van. A vers csak az olvasó élményében teljesedik ténylegesen be. Igazán nagy költő csak olvasóközönséggel együtt születhet meg. Bármilyen hatalmas egyéniség is valaki, nem vonhatja ki magát egészen a közönség igényei alól. Ady korában mindenki, sokszor tudatos akarata ellenére is, a magyar élet gyökeres megváltozásának a vágya égett. Tisztán érzékelhető volt, hogy a magyarság léte körül valami nincs rendben, de senki sem tette meg a helyes kezdeményező lépést. Ady a forradalom hirdetésével mindenki nevében szólt. Azok nevében is, akik politikailag százszázalékig szemben álltak vele.

A szó legnemesebb értelmében politikus alkat. Senki tisztábban előre nem érzekelte a halála utáni évtizedekben kibontakozandó világváltozást. Nemcsak nemzeti, politikai költő is volt, a magyarság sorsán túl az emberiséget is látta. Ez az egyetemes látóképessége azonban nem patakozott el híg bölcsességben. A nagy világváltozásnak egy kis szektorában élt, az aktuális magyar forradalomnak volt a szószólója, sőt bizonyos értelemben a vezére.

Társadalmi helyzete is forradalmárrá tette. A sajátos magyar viszonyokban a mindenkori forradalmi vezetőréteg a köznemesség parasztsággal együttélő része volt. Dózsa Györgytől Adyig. Senki nem volt büszkébb nemesi származására, mint ez a kurtanemes és pap ivadék, és senki nem volt forradalmibb lélek.

Egyszerre áhította a hatalmat, a dicsőséget s népe megszabadítását. A négy évszázados — ellenségek akaratából, magyar bukásból, gonoszságból felépített — társadalmi konstrukciót kellett robbantani, mert nyomása alatt végképp eltorzult a különleges, de mind ez ideig életképes magyar alkat. Ez pedig kimondottan szociális forradalom volt. Hétszilvafás gögje és mérhetetlen humánuma találkozott a revolúció gondolatában és előkészítésében. Ady kurtanemes voltát sohasem tagadta meg, évszázados göggel nézett el a grófok, nagypapok és nagykapitalisták feje fölött. Az új magyar forradalom vezérének tudta magát.

*Dózsa György unokája vagyok én,
Népért síró, bús, bocskoros nemes.
Hé, nagyurak, jó lesz tán szóbaállni
Kaszás népemmel, mert a Nyár heves.*

*A Nyár heves s a kasza egyenes.
Hé, nagyurak: sok rossz, fehér ököl,
Mi lesz, hogyha Dózsa György kósza népe
Rettenetes, nagy dühvel özönöl.*

(Dózsa György unokája)

Egyénisége is forradalmárrá tette. Hiszen aki olyan mérhetetlen merészséggel és képességgel lázadt a Mindenség ellen, az elnyomított népe körében sem lehetett más. Népét, elsősorban a parasztságot, akarta társadalmilag felszabadítani, hogy ebben a nagy robbanásban alkatilag is mássá legyen az egész magyarság.

Forradalmi lényének voltak egyéb meghatározói is. Elsősorban saját maga szociális helyzete. S az egész népé is.

Egészen új hang lírájában a pénzhez való viszonya. A magyar irodalomban ezzel a problémával senki sem foglalkozott igazán. Pedig nemcsak a kapitalista társadalomnak, hanem egyéni életünknek is egyik legmélyebb és legállandóbb kérdése. A pénz az örök bálvány az emberiség történetében. Csak ritkán tudja eszközi szerepre szorítani egy-egy életfelfogás és társadalmi rend. Rendszerint célja, ura, meghatározója az ember és a közösség életének. Hatalmától mindenki mássá lesz. Szinte mindenné lehet, vagy nélkülözni kényszerülve, semmivé válik. A közvetlen viszonyulások lehetőségét rendszerint elveszi; a világhoz, az emberekhez csak rajta keresztül viszonyulhat bárki is. A pénz megkötöz és felold. Bizonyos körülmények közt feltétlenül bálványisten. Ady mérhetetlenül vágyódott a mennél teljesebb élet megragadására, s minden elérhető, sőt elérhetlent is birtokolni akart. Nemcsak metafizikai, hanem társadalmi vonatkozásban is. Messzi tájak, szépségek, asszonyok, gyönyörök, hatalom, az emberi gazdagság száz formája mind kellett neki. Ezeket azonban csak pénzzel érhetette el. Amit mérhetetlen képessége sem szerezhetett meg, azt adhatták az aranyak. Kimondhatatlan módon vágyódott a csengésük után.

Nemcsak ő volt így. Korunk társadalmának szinte a pénz az egyetlen értékmérője. A beérkezettséget, a képességet, a hatalmat jelenti. Emberi és költői képességével ezeket Ady sem érhetette el ténylegesen, csak a pénz mítikus hatalmán keresztül juthatott a közelükbe. Ezért kellett neki az aranyak. A pénz a világ bálványistene, s az volt az ő számára is.

*Ha elfutnak a gyér aranyak,
Fölséges, nagy, úri magunkból,
Istenem, be kevés marad.*

*Tegnap még borzasztót vétkezett,
Ki szent Személyünket leszólta
S ma félénken fogunk kezét.*

*Másként néznek ránk az asszonyok.
Gyötrődünk, szőkünk, s mértfőldekre
Árasztjuk a koldus-szagot.*

*Tegnap Dantét őrte meg agyunk,
S ha tegnap Istennél több voltunk,
Ma gyáva rím-kutyák vagyunk.*

*S ha megjönnek a gyér aranyak:
Szabad megint Istennek lenni,
Két-három-négy napig szabad.*

(Mi urunk: a Pénz)

De az aranyat nem könnyű meghódítani. Csak egyesek értenek hozzá, s ezek nem adják, vagy nagyon nehezen adják ki a kezükből. Ady a gazdagokkal s azok társadalmi rendjével harcolt érte. Egyik leghatalmasabb versében megalkotta a pénz s a kapitalizmus mítoszáét. A disznófejű Nagyúrral, az arany birtokosával vad csatába kezdett.

Kevés verse mutatja meg, a többiek ismerete és háttere nélkül is, zsenialitását, s reprezentálja egész költészetét. Ady csak az egészben óriási nagy. De ez a verse, „Harc a Nagyúrral”, önmagában is a világirodalom leghatalmasabb alkotásai közé tartozik.

A disznófejű Nagyúr természetesen jelkép, az arany gazdáinak, a bálvány isten felkentjeinek a szimbóluma. Szükségképpen újra a mítosz légkörében járunk, hiszen a pénz az emberiség életének a legmitikusabb hatalma. S ilyen az érte folytatott küzdelem is. Egyeseknek lehet több-kevesebb belőle, de a Pénz, az Arany a disznófejű Nagyúré. Másoknak csak annyit ad, hogy egyetemlegesen fel ne lázadjanak a hatalma ellen. Ady többet akart, harcolnia is kellett érte a Szörnyeteggel.

A pénzhez való jogát vitatja. Ő nagyképességű ember, kiváltságos lény, neki sok arany jár. Udvarol a Nagyúrnak, s materiális módon bizonyítja egyedülálló zsenialitását.

*Sertés testét, az undokot, én
Simogattam. Ő remegett.
„Nézd meg, ki vagyok” (súgtam néki)
S meglékeltem a fejemet,
Agyamba nézett s nevetett.*

(Harc a Nagyúrral)

A Nagyúr halhatatlan, mert örökké él az arany hatalma, viszont Ady már nem várhat tovább. A zúgó Élet partján voltak. Ez a végtelen tenger várja már a hajóját, ezer szépségét és csodáját felkínálja és neki akarja adni. Ehhez azonban arany kell, nagyon sok arany. Követeli a jussát: „Add az aranyod, aranyod.” Ám a disznófejű szívét septe védi, s bár, a zsenivel ellentétben, minden álma süket, meredten ül az aranyon, és nem ad belőle. S akkor megkezdődik köztük az aktuális, mégis mítoszba vesző harc.

*És összezsaptunk. Rengett a part,
Húsába vájtam kezemet,
Téptem, cibáltam. Mindhiába.
Aranya csörgött. Nevetett.
Nem mehetek, nem mehetek.*

*Ezer este múlt ezer estre,
A vérem hull, hull, egyre hull,
Messziről hívnak, szólongatnak
És mi csak csatázunk vadul:
Én s a disznófejű Nagyúr.*

(uo.)

Nem lehet leteperni, nem lehet rajta győzelmet venni. Egyéni életében ennek a megtapasztalása után történt a fordulat: nemcsak a magyarság miatt, hanem az arannyal szembeni veszített harcáért is forradalmárrá lett, a szegények, az elesettek harcosává. Költészete később csak a magyar nép forradalmának a szószólója, de személyes gyökerei a disznófejű Nagyúrral folytatott harcához vezetnek vissza.

Ettől kezdve érzékeli, mindenkinél tisztábban látja a nincstelenek helyzetét, törekvéseit és hatalmát. A disznófejű Nagyúrral szemben áll Lázár. Egyenesen a biblia Lázárja. Ennek az esetnek a személyében, a biblia végső értelme szerint, mindig Krisztus jelenik meg a világban. Ha valaki inni ad neki, Krisztusnak ad inni. Lázár nem szimpatikus, nem a romantikusok szegény, ragyogó proletárja, hanem minden emberi bűnnel megvert figura, a szemétdombon ül és vakarja a sebeit. Az arany mitikus hatalmát emberi képességekkel nem lehet legyőzni, de az a másik mitikus alak, Lázár, felveheti, és tudattalanul fel is veszi vele a harcot. Ebben a küzdelemben Ady a Lázárok pártjára állt.

*Ősszel és szomorúan jön meg
Az öreg Lázár a Bibliából
S a gazdagok félve köszönnek.*

*Lázár lélegzik, lépdel, hallgat.
Látatlanul vele érkeznek
Régi, nagy, béna ősz hatalmak*

(Lázár a palota előtt)

Ennek a látásnak semmi köze sincs a szocializmushoz. Ez Ady krisztusi látása és magatartása. Keresztységéhez ez is föltétlenül hozzátartozik. A disznófejű Nagyúrral szemben, régi, nagy, béna őshatalmak állanak, Adyval együtt. Forradalmi magatartásának ez a krisztusi rugója. Végső s legfontosabb meghatározója viszont a magyar nép szociális helyzete. Minden megnyilvánulásában — így itt is — az általános emberin túl a döntő szó a magyarságé. Forradalmárrá lett, mert látása szerint a magyar nép szociális helyzete elviselhetetlen, ez pedig megrontja egész mivoltát.

Faluról indult el, s oda gyakran vissza is tért. Szerette a falu lelkét, s a belőle származó „bátor, tiszta, szűz, erős, földszagú gondolatokat”. De ez sem volt már igazi otthona. Nemcsak a messzi világ csábította, hanem elűzte az ottani nyomorúság, életet bilincsbe verő kilátástalanság is. A három millió koldust még nem fedezte fel a magyar irodalom, de ő mindenkit megelőzően tisztán látta embertelen elesettségét. Nemcsak szociális helyzetük miatt szenvedtek, hisz a történelem folyamán már nehezebb körülmények közt is élt a jobbágyság, hanem helyzetük és kibontakozott öntudatuk feszültsége volt elviselhetetlen. Többé nem egyszerű igavonó barmai a földnek, már sejtették és igényelték az emberi méltóságot. Érezték, hogy valami rettenetes történik velük, s szabadulni igyekeztek ebből a szociális szorításból. Ady új Dózsa Györgyként áll az élükre.

Sok versében megrajzolta a helyzetüket, legnagyobb erővel talán „Az öreg Kúnné” soraiban.

*Két elviselt, nyomorék ember
Nézi egymást kinnal, haraggal*

S meglegyinti a szalmás kunyhót

Szárnyával az ős végzet-angyal.

.....

Kunyhó, olaj-mécs, munka, éhség,

Gyermek, rongy, szegény és a többi

S végül a legnagyobb parancs jött:

Tessék a tüdőt kiköhögni.

Az öreg Kún a múltra gondol

Eszébe jut a lakodalma, ölni szeretne.

A mécs pislog

S a vén asszony ránevet halva.

(Az öreg Kúnné)

A szociális helyzet másik oldalát Budapesten látta. Számára az ország a falu volt és Budapest. Az akkor kibontakozó munkásosztály se volt irígylésreméltóbb helyzetben a falusi szegénységnél. Akkor volt virágjában a feudalizmussal karöltve uralkodó liberális kapitalizmus. A munkásság még álmodni is alig mert a szociális igazságosságról. Ady volt álmanak a tudatosítója.

Tiszta ágyat és tiszta asszonyt

Álmodik s vígan felkacag,

Kicsit több bért, egy jó tál ételt,

Foltatlan ruhát, tisztességet

S emberibb szavakat.

(Álmodik a nyomor)

Ezért a helyzetért az uralkodó osztályokat teszi felelőssé, a történelmi- és pénzarisztokráciát. Grófokat, nagypapokat, nagykapitalistákat. Nemcsak az a vádja, hogy kizsákmányolják és elnyomórtják a népet, hanem méltatlanok is az uralomra. Semmi tervük, céljuk, látásuk, akaratuk nincs a magyar élet rendbe tételére, csak a pillanatnyi hasznót, s a hatalom élvezetét keresik. Uralmuk alatt szükségképpen meg kell romlani a magyarság lelkialkatának is. Csak egy mód van szabadulni tőlük: forradalommal el kell seperi őket.

Persze nem ilyen egyszerű képlettel állott szemben. A kétféle uralkodó réteg egymást támogatta, s ugyanakkor gyűlölte is egymást. Gróf Tisza István ellen báró Hatvany Deutsch Lajos játszotta Adynál a mecénás szerepét. Ő viszont egyik ellen történelmi jogon, a másik ellen a nép jogán harcolt. De valamilyen módon küzdött mindkettő ellen.

Gyűlölte és — bármilyen furcsán hangzik is — szerette Tiszát. Gyűlölte benne a feudális rendszer legerősebb, legtehetségesebb vezérét, s szerette a lelkével rokon tiszai nemest. Mind a ketten egy fának voltak a különböző hajtásai. Csak testvér tud olyan átkosan gyűlölni, mint ő Tiszát. De mikor meggyilkolták, kétségbeesett. Mert ő a forradalmat nem önmagáért a forradalomért akarta, hanem népének emberi és jövő sorsáért. Ehhez pedig valamilyen módon kellett a Tisza István féle magyarok is. Bölöni „Az igazi Ady” c. könyvében leírja Tisza meggyilkolásának Adyra tett hatását. Őt nem lehet megvádolni jobboldali elhajlással, hiszen haláláig egyik oszlopos tagja volt a kommunista Magyarországnak. A nagybeteg Adynak ő vitte meg a hírt. „A gyilkosság kétségbeejtően hatott Adyra is, mint mindannyiunkra:

— Rettenetes, meglásd, végünk van! Ilyenket mondott Ady. A forradalmat féltette.”

Egyben tévedett Bölöni: Ady nem azt az elhibázott forradalmat, hanem a magyar népet s a magyar jövőt féltette. S ha átkozta is Tiszát, abban a helyzetben nála nélkül bizonytalannak látta a magyar holnapot.

Bizonyos radikális körök, amik mögött mindig az új nagytőke állt, igyekeztek kisajátítani maguknak. Feudális ellenességük haladóknak mutatta őket, pedig abban az időben részben már átvették a nép elnyomásának és kizsákmányolásának a szerepét. Különböző is idegen és hamis szellemmel akarták megtölteni az amúgy is beteg magyar lelket. Deformálódott alkatánál is betegebb eltorzult jelleget próbáltak kölcsönözni neki. Ez a fajta radikalizmus nemhogy a valóságba vezette volna vissza a népet, hanem még magasabb fallal zárta el tőle. Ady forradalma viszont mindenfajta leszűkítés és eltorzítás ellen szólt. „Neki is mentem minden falnak, a szittyának és betű nélkülinek elsősorban, mert ehhez első jussom volt, de a héber betűsnek is, ha muszáj volt”, vallja „A magyar Pimodán”-ban.

Csodálatos mód mind a kétfajta belső kizsákmányolás egyformán megtalálta az utat Bécs felé, hogy együtt tartsák sakkban és használják fel céljaikra a magyar népet. Adyt viszont csak a magyarság élete és sorsa érdekelte. Népéért vált forradalmivá a költészete, s érte vállalta mindenfelé a harcot. Mert ebben a sokféle szorításban a magyarság még jobban összezavarodott, s míg a Monarchia és említett vezető rétegei nagyhatalmat játszottak, és valódi nagy gazdagságra tettek is szert, addig a magyar nép a nagyhatalmi keretben végső veszedelem elé került, s gazdaságilag lerongyolódott. Szervezetlenül, tiszta látás nélkül, kizsákmányoltan ment a végzetes fordulat elé.

Egyik utólrétegetlenül szép, s az utókor szemével nézve is cáfolhatatlanul igaz versében megírja, miért volt forradalmár.

*A Télnek fehér asztalánál,
Óriás magyar asztalon
Megindult a lakodalom.*

*Ínség-lakájok hurcolják föl
A jó siralom-étkeket
S millió vendég ténfereg.*

*Serlegekben a bú sötétlik,
A bú aludt vérű bora:
Szörnyűséges Úrvacsora.*

*S nem jön kedve Tél-királynak
Asztalt bontani s kérdeni,
Pedig vón válasz, de mennyi.*

*Csak a vendégek sokasulnak
S a nincsen lakomája foly
S a könnyektől szőkül a bor.*

*Ha a tavasz majd egyszer eljön,
Asztalt bont és rendet teremt,
Nem lesz már itt csak csupa rend.*

*Az asztalnál csontvázak ülnek,
Úri nagy csönd lesz és pogány,
Mint egy nagy, bécsi lakomán.*

(A Tél asztalánál)

A magyar alkat eltorzulását mutatja, hogy a nép ezt a helyzetet tűrte. Valami hiba volt a reagáló készsége körül. Ady érette és helyette énekelt és átkozódott, s szította a forradalom tüzet. Nemcsak kizsákmányolták, hanem céltalanná is tették a magyar életet. Legjobbait elhallgattatták, igazi vezetőit nem engedték szerephez jutni. Az élet minden megnyilvánulását ellene fordították, s hazug jelszavakkal kötötték be a szemét és a fülét. Áthatolhatatlan köd terjengett fölötte. S ami a legborzasztóbb volt: maga a nép, mindennapi élete szerves alakításában semmit sem tudott tenni ez ellen. Revolúció nélkül nem tudta kiverekedni az igazát. Ezért hirdetett Ady külső és belső ellenségektől megszabadító forradalmat. Sőt ennél is többet: az eltorzult magyar alkat újjáformálását. A nép újjászületéséért harcolt, jövőjét akarta biztosítani.

*Verjen meg az Isten, verjen meg bennünket,
Verje meg a tettünk, verje meg az álmunk,
Duna-Tiszai régi megállásunk,
Verje a múltunkat, verje a jövőnket
S betyáros magunkból elkövetkezőket,
Ha el nem tiporjuk, kik utunkat állják:
Magyar Márciusunk minden akadályát.
Verje meg, verje meg, ha van verő Isten,
Aki csak egy kicsit ósdit akar itten,
Mert itt kárhozat van, itt le kell gyilkolni,
Mindent, ami régi, ezeréves holmi,
Mindent, ami senyveszt, mindent, ami árul
S Etel-közt teszi meg hű magyar határu.*

.....
*Nekünk forradalmas minden futó óra,
Gőgös, gazdag grófra s gazdagult zsidóra
Haragszunk és vagyunk egyazon haraggal,
Tán ki sem mondható gyilkos indulattal.
Mert a világ siet s most kerül dűlőre:
Érdemesek vagyunk életre s jövőre?*

(A márciusi Naphoz)

Ady forradalmi alkat volt, mégsem szívesen vállalta a forradalmár szerepét és sorsát. Szívesebben lett volna csak az élet-halál költője. Próbált is megszabadulni a magyar átoktól, s abbahagyni az ellene folyó harcot. Szerette volna másokra bízni a magyar Ugar minden problémáját. Megpróbált menekülni. Messzire a baljóslatú magyar ködvilágból, Párizsba, a szent ámulások városába. Párizs nemcsak modern Bábel volt a számára, hanem a régi szegénylegények bujdosó helye, a Bakony is. Kezdeti forradalmi csatározásaiból, az első felhorkanások és üldözések elől ide menekült, örökre hátat akart fordítani a magyar pokolnak. Csinálják mások a magyar forradalmat, ha akarják.

*Megállók lihegve: Páris, Páris,
Ember-sűrűs, gigászi vadon.
Pandur-hada a szájas Dunának
Vághat utánam:
Vár a Szajna s elrejt a Bakony.*

*Nagy az én bűnöm: a lelke.
Bűnöm, hogy messze látok és merek.
Hitszegő vagyok Álmos fájából
S máglyára vinne
Egy Irán-szagá szittya sereg.*

*Vihar sikonghat, haraszt zörrenhet,
Tisza kiönthet a magyar síkon:
Engem borít erdők erdője
S halottan is rejt
Hű Bakony-erdőm, nagy Párisom.*

(Páris, az én Bakonyom)

Azt gondolta, hogy a polgárosult Nyugat fővárosában, Párizsban, beleveszhet valami bús semmiségbe, a magyar Ugartól függetlenül megoldott életű ember és költő lehet. De Párizs nyugatisága számára is Bakonynak bizonyult. Egész egzisztenciájával csak bujdoshatott benne. A magyar életnek csak a Duna-Tisza-tájon lehet megoldása. Erre a földre predestinált a magyarság; semmilyen életformát közvetlenül át nem vehet, itt kell kiverelkednie a magáét. Itt kell megvalósítania Nyugatot. Nem lehet elbujdosni a forradalom elől, nem lehet másokra hagyni. Párizs Bakony, de nemcsak a szittyaság elől való bujdosásnak, hanem a magyar számára Nyugatnak is a Bakonya. S még sem lehet az egész életet egy bujtató erdőben eltölteni. Nem menekülhetett a magyar sors, a forradalom elől.

Tulajdonképpen nem is akart menekülni, a földje üzte el. Egyéni szándékán túl nagyobb erők játszottak vele. Csak a földobott kő volt: a magyar meg nem értés, pusztulni akarás, gonoszság és eltévelyedtség által feldobott kő. Valahová le kellett hullnia. Jó lett volna végképp Párizsba leesni, a Bakonyban rejtőzködni, mindennek hátat fordítani. De ez a földobott kő — Ady Endre — minden akaratával és elrendeltettségével a magyar világba hullt vissza. A mese helyett, az Óperenciás-tenger helyett, újra a félelmes valóságot, a magyar valótlanyságot választotta. Csipkerózsika sorsba jutott népét kellett fölébresztenie az emberi valóságra.

*Föl-földobott kő, földedre hullva,
Kicsi országom, újra meg újra
Hazajön a fiad.*

.....
*Tied vagyok én nagy haragomban,
Nagy hűtlenségben, szerelmes gondban
Szomorúan magyar.*

.....
*És, jaj, hiába, mindenha szándék,
Százszor földobnál, én visszaszállnék
Százszor is, végül is.*

(A föl-földobott kő)

Visszahullt a magyar világba. Nem ködevőnek, hanem forradalmárnak. Nem hízelgőnek, hanem ostromozónak. Komp-ország helyett Nyugatot akart; nem Párizsban, hanem a Duna táján. Szerelmes gondjában átöleli, forradalmi lendületével megüti a fajtáját. Ki akarta igazítani a magyar sorsot.

*Föl-fölhajtott kő, bús akaratlan,
Kicsi országom példás alakban
Te orcádra ütök.*

(uo.)

*

A szabadságharc lehet a nép egészének, vagy megközelítően egészének a megmozdulása, a forradalmat viszont mindig csak egy vékony réteg csinálja. Kivel akart Ady magyar forradalmat csinálni, melyik társadalmi réteget akarta tüzzel áthatni?

Első látásra úgy tetszett, hogy a radikális polgárságot, s egyes emberek igyekeztek is költészetét ebbe az irányba kihasználni.

Nagyváradi működése idején alakult ki újságírói radikalizmusa. Ezt a kezdeti hajlandóságát franciaországi tapasztalatai még jobban megerősítették. Ott, a nagy forradalomtól kezdődően, a feudális világot mindjobban a radikális polgárság uralma váltotta fel. Liberális kapitalizmusában ez a réteg addig ismeretlen fokú szabadságot adott a népnek. Gazdaságilag is, elsősorban mégis a szellem területén. A kezdő újságíró Adyra mély hatással volt az inkább csak érzékelt francia társadalmi és politikai élet. Soha részt nem vett benne, mély intuícióval azonban látta a lényegét. Ezt az újságírói hajlandóságát igyekeztek egyesek befogni az ún. magyar polgári radikalizmus szekerébe. Ady újságíróként elindulhatott bizonyos honi politikai elképzelések területén, de semmilyen politikai befolyásra sem írt le a magyar valóságtól eltérően egy verssort sem. A magyar társadalmi valóság pedig ez volt: urak és parasztok szembenálló két rétege, mégis egy nép; hibrid polgárság, vidéken az úri életforma meghosszabbítása, Budapesten viszont egy eddig ismeretlen, zavaros képlet; és a munkásság akkor kibontakozni kezdő rétege. Ady a magyar életet halálosan megmerevítő feudalizmus ellen készítette a forradalmat, s ezt a meghaladott képletet alátámasztó nagykapitalizmus ellen.

Mindig megmaradt a magyar lehetőségek körében. Nem idegen vágyak után futott, hanem a magyar életet próbálta a valóságba visszazökkenteni. Parasztforradalmat akart, s ebben sokszor kételkedvén gyakran nézte a lehetőségét egy munkásforradalomnak is. Csak egyet nem akart soha: nem létező magyar polgári réteggel radikális forradalmat csinálni.

Mert a magyar polgárság, illetve ami annak látszott, sohse volt, az európai polgári rétegek szerepéhez mérten, a népi valóság része. Még a magyar illúziók világából is kilógott. Az első világháború végéig a középosztály vidéken csak a magyar úri, nemesi rétegnek volt a folytatása, vagy szerencsés esetben a magyar parasztság intellektuális betetőződése. Budapesten viszont — világvárossá növekedése harminc esztendejében — kialakult egy semmi mással össze nem hasonlítható réteg. Magyarból, zsidóból, svájból, szlávból összeállt massa. Magát polgárnak tudta, de európai mértékkel a polgársághoz sem szerepében, sem szellemében nem sok köze volt. Radikális akart lenni, radikalizmusa azonban minden magyar valóságon kívül állt, a levegőben lógott. Legtipikusabb képviselői nagykapitalista apák anarchistává és kommunistává átalakult fiai voltak (Lukács György és társai). Ezek szerették volna Adyt szekerükbe befogni. Zászlóként néha meglobogtatták, bár egész költészete ellenük szólt, vagy egyszerűen nem vettek róla tudomást. Budapest ízt és színét néhány évtizedre mégis ez a hibrid réteg adta meg.

Pest hirtelen nőtt világvárossá, nem a magyar adottságoknak, hanem az Osztrák-Magyar Monarchia követelményeinek megfelelően. Felületes, cinikus város volt. A tényleges magyar irodalomnak és szellemnek harminc esztendőös hibrid állapotában nem ihletője. Petőfi- és Arany-epigonok gyűlőhelye, még inkább egy tipikus pesti irodalomnak a tanyája. Gyökértelen irodalomé, amit a világ sok helyén exportcikként el lehetett adni, a magyar léthez azonban semmi köze nem volt. Az Adyban hatalmas erővel újra kirobbant magyar költészetet ez a pesti irodalom mindenki másnál jobban gyűlölte. A mecénáskodó Hatvany még nemrég is csak gyűlölettel tudott róla beszélni. Adyban a magyar élet a pesti giccs fölött Nyugat-Európával fogott kezét. Otthon volt falun és Párizsban, Pesten viszont mindig idegen maradt. Budapest csak az első világháború utáni nagy írónemzedék, Szabó Dezső, Móricz, Németh László, Tóth Árpád, Szabó Lőrinc, Kodolányi és a többiek révén lett újra a magyar irodalmi élet központjává.

Ady tisztán érezte cinikus és szentimentális lelkét. Gyökértelen polgárságának radikalizmusa cinizmus volt, amit szentimentalizmussal, borral, cigánnyal tett elviselhetővé.

*Bizáncban is nőtt feledés moha,
De így feledni nem tudtak soha.*

.....
*Itt mindenkinek utolsó tor int,
Itt a cél: esti öt, vagy száz forint,
Itt esténként mind királyok vagyunk,
Holnap már letörünk, vagy meghalunk.
Itt mindenkinek utolsó tor int.*

.....
*Itt mintha a víg halál lengene,
Színház, kávéház, cigány, bor, zene.
Csók, ájulás, láz és mai siker,
Mit bánjuk ma, a holnap mit mível.
Itt mintha a víg halál lengene.*

(Budapest éjszakája szól)

Gálás, vasárnapi népnek mondja őket. Rajtuk nem fordulhat meg a magyar élet, vagy ha mégis, az végső tragédia lesz. Az első világháború végén kinyújtották kezüket a hatalomért, tehetetlenségükben azonban nagyon hirtelen átadták a kommunistáknak. Ady nem velük és nem értük akart forradalmat. Százezernyi kábának nevezi ezt a cinikus és szentimentális, gyökértelen emberréteget. Költészete egyáltalán nem nekik szól. Meg sem érthették tömény magyarságát.

*Ami nóta jöhet,
Jöjjön, mert szabad:
Nem az ő nótájuk egyik sem,
Lopottan száll, dagad.*

.....
*Gálás, vasárnapi nép,
Én ott vagyok és látom
Néha-néha.
E kerek dús világon
Nem láttam soha mását,
Az Életnek ilyen magyaros,
Zsidós, svábos és tótos
Kigúnyolását.*

(Gálás, vasárnapi nép)

Érzékeit le akarták kötni, s anyagi függőség révén is szerették volna céljaikba befogni. Természetesen nem sikerült. Ady, emberi gyengeségein túl, minden elképzelhető vonatkozásban tökéletesen független maradt. Számukra a költő idegen, halott magyar úr, aki célja felé nem levegőben lógó, radikális polgári ideológiájukon, hanem táltos lován üget.

*Én most gagyogva
Emlékezem,
Mintha írnám szavaimat
Futó homokba,
Csak jöjjenek ezután is
A szép és hetyke nők,
A vasárnap szépjei,
A semmire-keők,
Hadd jöjjenek csak,
Hallom, hallom
Olcsó beszédüket.
Ha akarom, nem hallom,
Fejemet szegve tartom,
S előttük egy holt magyar úr
Táltos lovon üget.*

(uo.)

Ady ettől a rétegtől, forradalmi akarásában, a munkásság és nagy szerelme, a parasztság felé fordult. Nem mintha nem lett volna radikális, vagy a polgári életformát vetette volna el. Végső ideálja föltétlenül az maradt, de nem a pesti gyökértelen és hazug, magyar élettől, valóságtól idegen álpolgárság útján. Forradalmával a magyar társadalom szerkezetét, s így a magyarság lelkialkatát akarta megváltoztatni, ködország helyett a valóságban elhelyezkedő magyar életet próbált felépíteni. Ez a cél azonban Magyarországon nem a polgároknak nevezett álradikálisokon, hanem a munkásság, vagy parasztság forradalmán keresztül érhető el.

*

Új élmény és reménység volt számára a munkásság. Urak és parasztok világában nőtt fel. Elég hamar, harmadik kötetében, 1908-ban jelentkezik lírájában új társadalmi élménye, a munkásság szerepe és sorsa. A magyar világban akkor még nem számoltak ezzel a társadalmi réteggel, az évszázados osztályok mellett idegen képlet volt. Vagy ha számoltak vele, a magyarság ellen akarták felhasználni. Ady volt az első, és nagyon sokáig az egyetlen, aki a munkásság közeli döntő szerepét megérezte, s bennük látta a magyar jövő lehetőségét. Változott árnyalatú életformát sejtett bennük, az emberiség egyetemességében jobban benne élt. Pedig ez az osztály akkor még csak csírájában volt meg Magyarországon.

*Új hadsereg a Hadak Útján,
Új legenda, új harcok ének:
Ez a Jövő, a kész Jövő
S pirkadása a magyar Égnek.*

*Mi vagyunk: Jövő és Igazság,
Engesztelés és nagy ítélet,
És mi vagyunk, csak mi vagyunk
Jó sors, ha kell, s ha nem kell: Végzet.*

(A Hadak Útja)

A civilizatórikus korba átforduló emberiség életformáját a munkásság határozza meg legerősebben. Mégse volt doktrinér elme, az eljövendő új világban is tisztán látta az egyes népek külön világát és sajátosságait. Előre futott. Az új korban is a magyar nép, szerelmes fajtája helyét, jogát és jövőjét kereste: ebben a nagy fordulatban feloldódik majd az évszázados átok, s népe a ködbe borult pusztá helyett a valóság megépített országújtjára kerül.

Nagyon vágyódott a megoldott egyéni és közösségi élet után. Valami ős egyszerűség után: az évezredek kultúra mérhetetlenül komplikált világából szeretett volna egyféle megváltozott sorsba a jövendő fehérei közé jutni. Egyéni élete feloldódott a magyarságban, de maga a magyar nép Nyugat és Kelet között hanyódva talán a legkomplikáltabb képlet volt. Ebből a feszültségből próbált kilépni. Számára a jövendő fehérei a szűz proletár seregek voltak, az ilyen összetételben eddig még nem szerepelt nép, a történelmi tehertételtől még szabad ember. Aki eddig még csak szenvedett, s ezzel megváltotta jogát a jövőre nézve.

Ady, abszolút módon komplikált életével, nagyon vágyott középük. Rájuk gondolva fehér Bábelnek látja az életet, megoldott sorsnak. Ő lázadó volt, a lét zord magasságából azonban szeretett volna az egyszerű jószágba középük menni. Teljesen fel akart oldódni bennük.

Amit akartam, zord magasság,

Amit elértem, ostoba,

Színekkel tarkált semmisem,

Szivárvány, álom és soha.

Most hagyjatok.

(A Jövendő fehérei)

Jogot is szerzett a középük való menetelre. Minden titáni lázadása mellett is mélyen és igazán látta a vergődő embert, és szerette a szenvedőket. Élete elkoptatása árán is meg akarta őket váltani, s most ő szeretne az egyszerű, fehér életű emberek megváltottja lenni.

Egy érdemem van: mélyre láttam

S szerettem, aki szenvedett,

A Jövendő fehéreit.

Óh, szűz proletár-seregek,

Daloljatok.

(uo.)

Ezt az egyszerűségbe menekülő életérzést komplikált és finomkodó korok költői érezték már. De pásztorok közé vágyódó költészetük csak szenvedés volt; lehetőleg királyi parkokban keresték az idillt. Ady itt is realista, még ha romantikus is a szűz proletár seregek rajza, mert az egész emberiség útja feltartóztathatatlanul feléjük vezet. A technikai civilizáció más utat nem hagy a számára. A Jövendő fehérei nem a megváltottak serege, nem az Istenországa, de az élet szükségképpen egyszerűsödik közöttük. Valószínűen új barbárság lesz, ahova azonban a túlkomplikált életnek akarva-akaratlan vissza kell hullnia.

Persze ez nem ilyen egyszerű folyamat, sem egyeseknél, sem népeknél. Ady is vágyódott utána, s mégis a legkomplikáltabb élet maradt haláláig. S a tömegek életében is, ezt a primitív fehérséget a történelemnek, vagy egyszerűen az emberi gonoszsnak milyen sok változata színezi, sokszor nagyon is rikító módon. A magyar munkásságot is a történelmi nép alkata teljesen áthatotta, s immár komplikálódott mivoltában kell hordoznia a magyar sorsot. Ady végső fokon nem is munkás-, hanem parasztforradalmat várt. A városi proletár kicsit absztrakt elgondolás volt a számára, de mindenkinél jobban érezte az életnek ebbe az irányba való mozdulását.

S erre felé hajtotta a magyarság élete és sorsa is: a ködország átka, a valótlanban történő magyar élet, az úri vihar és a hőkölés népe.

*Nincs már a magyar ég alatt
Csak vad átok.
Szabad mennem tihozzátok?*

*Hajt felétek nem gyávaság,
Csak egy átok.
Mehetek-e tihozzátok?*

(Menekülés úri viharból)

A magyar átokból a munkásság forradalmán keresztül is kereste a kiutat, a nép életének az újrakezdési lehetőségét. Minden idegszálával érezte a közelgő végzetet, s vigyázta a megmaradás útját. Kire bízhatná a magyar átalakulást, ha polgárság nincs, vagy ha van is, képtelen rá, a parasztság viszont mozdíthatatlannak látszó keserű letargiában él. Így fordult a munkásság felé. Benne remélte a demokratikus átalakulás lehetőségét. Nem lett munkásköltő, de a magyar élet új rendjének a jegecesedési pontját látta bennük, a felszántott magyar ugart, s új honfoglalást Hunniában. Ady soha nem volt szocialista, de a munkásság jövő erejét és szerepét nagyon tisztán látta. Sokkal tisztábban a hivatásos szocialistáknál. A munkásságon keresztül szabadságot, s megoldott magyar sorsot akart, nem pedig kolhozt, falansztert s egyéb szörnyűségeket. A dolgozók is nyilván azt akarták.

Szövetséget köt velük, szívét küldi frigyládának. Ez a szövetségkötés nem a marxizmus lényege és terminológiája alapján történik, hanem a magyarság követelménye és a biblia kifejezőmódja szerint. „Szívemet küldöm, ez ó-frigyládát.” Ennek létre kellett jönni, hogy megvalósulhasson az új ország, s ezzel a magyar jövő.

*Bennünk nagyságos erők várnak,
Hogy életre ébredjenek,
Bennünk egy szép ország rejtőzik,
Mint gím a fekete csalitban
S leskődnek a véredek.*

(Küldöm a frigyládát)

A jövőendő fehérei azonban szegénységben, szenvedésben megtisztult emberek csupán. Bármilyen igazak is, vagy annak látszók, önmagukban nem elegek. Semmi új nem jött még világra eszme nélkül. Gondolat híján az ösztönökbe hull alá az ember, eszme nélkül pedig összezavarodik és káoszba vesz a legtisztább közösségi szándék is. Semmilyen történelmi alakulat, folyamatosság, nép, nemzet sem lehet meg sokáig célt kitűző és irányító eszme nélkül. Bárkinek is történelmi sorsa és szerepe csak a lelkével összeszővődött szellem révén van. Különösen a nem-organikus, hanem szervezett formáknál, vallásos, vagy politikai tömegmozgalmaknál.

Az újonnan kialakult munkásosztály sem nélkülözhetette az irányító és értelmet adó eszmét. Átgondolt eszmei hálózat, ideológia kell, hogy célját, az új társadalmi, politikai, nemzeti: emberi életformát megközelíthesse, vagy elérhesse. Európa eddig két nagy eszmevilágot ismert: a keresztyéniséget és a liberalizmust. A munkásmozgalmak valami újat kerestek. Az elsőt az ember egyéni ügyének tekintették, s politikai formájában ellenségnek is, az utóbbit pedig kizsákmányolásuk igazolójának, tehát elpusztítandónak. Tétovázásuk közben villant elő Marx agyából az új eszme, az ún. tudományos szocializmus, illetve annak különleges változata, a kommunizmus. Valóban új kísértet járta be a világot. Mert minden eszme a hús-vér-lélek emberrel szemben kísértet, előre röpi, vagy betöri a zsarnokságába. Ha pedig elszabadul a sokféle módon korlátok közé zárt embertől, akkor halálos ellensége, elpusztítója lesz.

Az emberiség történetében idáig a keresztyéniség volt a legradikálisabb eszme. Csak azért tudták elviselni, mert teljes egészét csupán a kiválasztottak köre élte át, s végső megvalósulása nem erre a földi életre, hanem a másvilágra szólt. A célja: természete ellenére egészen mássá tenni az embert.

Hozzáfogható radikális eszmeként eddig csak a kommunizmus jelentkezett. Ennek is az ember és az emberiség teljes átalakítása a végső célja. De itt a földön. S nem a szeretet, hanem a gyűlölet eszközeivel.

A munkásság eszméje, ideológiája átmenetileg a kommunizmus lett. Nem ő szülte, nem is sejtette a lényegét, de terjedt benne, mint a még nem fertőzött testben a baktériumkultúra. Harci eszköznek mindenesetre elfogadta. A kommunizmus azzal a bevallott igénnyel jött, hogy a társadalmi világfolyamatot kézbeveszi, forradalmának irányt szab és tempóját gyorsítja. Be nem vallott célja viszont egy eszmének, a történeti materializmusnak könyörtelen, dialektikus véghezvitele volt. Ezzel a munkásságot, sőt az egész emberiséget soha nem látott diktatúrába akarta betörni. A munkásság tapasztalatlanságában, idealizmusában többé-kevésbé ennek az eszmének a hatáskörébe került.

Ady soha nem fogadta el a kommunista eszmét. Viszont lehetetlen volt észre nem vennie, hiszen ő az élet minden rezdülését érzékelte. Elkeseredett harcaiban ellenségeinek néha felmutatta, nézzenek ők is szembe a félelmetes kísértettel. Neki is szembe kellett nézni vele. Vörös szekérként szemléli az emberiség életének a horizontján.

Honnan jön? Mit hoz? Idetart-e?

Ő jön: az új vezér?

Milyen vörös iromba szárnya.

Új Hajnalnak a pírja, lángja

Vagy vér az, újra vér?

Várunk. S áll, áll a lilás ködben

A nagy, vörös szekér.

(Vörös szekér a tengeren)

Hamar és nagyon tisztán rájött, hogy nem új hajnalnak a pírja, hanem csak vér és pusztulás. Ez a szörnyű ideológia, sátáni eszme elnyeli az embert minden vágyával és emberi lehetőségével együtt.

Nagyon tisztán kell látnunk ebben a kérdésben. Ady forradalmár volt, s a munkásság revolúciójára is számított, de nem volt szocialista. A magyar nép jogát akarta kiharcolni szellemi, társadalmi és anyagi vonatkozásban egyaránt. Mivel a fejlődésről lekéstünk, különben is az eltorzult népi alkat egészséges fejlődésre alig képes, magyar forradalmat akart. Ebben a megrázkódtatásban a léleknek is újjá kellett volna születnie, a magyar létnek és az emberi valóságnak meg kellett volna találnia egymást. A munkásság viszont tudattalanul a marxizmus felé fordult, s Ady is keresett egy eligazító és formáló eszmét, így találkozott a kommunizmussal. De csak találkozott vele, magáévá nem tette soha. Nem igazodott a marxizmus katekizmusához, tudományához, módszeréhez. Egyetlen gondolattal sem ültette át az ideológiáját, s egyetlen kifejezést sem használt a terminológiájából. Ő segítő eszmét keresett volna, új reformációt, s mivel ilyet nem talált benne, a magyarságtól, egyáltalán az emberi mivolttól teljesen idegen marxizmusnak nem adta el a magyar forradalmat. Végső magatartásában a munkásságon túl a parasztságra nézett, bár tisztán látta, hogy a közeljövőben világszerte a munkásság lesz a forradalmi réteg.

Ady a magyar nép demokratikus forradalmáért harcolt. A megkött és eltorzító hamis történeti képletek, tehát a valóságtól elrugaszkodott magyar élet ellen hirdetett forradalmat. Végső célja a magyar lélek megváltoztatása volt, ahhoz viszont a társadalmi forradalmon keresztül vezetett a legrövidebb út. Ezen kellett járni, mert minden hosszabb távú útról, Európa és az egész világ mérhetetlen gyors változása miatt, elkésett a magyarság. Viszont az Én-központú, Istennel viaskodó költő, fajtája szerelmese semmilyen körülmények között nem köthetett ki a marxizmus történelmi materialista eszméjénél, s gyakorlati megvalósulásánál, a kommunizmusnál.

A munkásság sodródása és eszme keresése nyomán találkozott vele, talán fel is lobbantott benne valami hitet, ez azonban hamar kihunyott, s nagyon hamar elátkozta a vörös májust. Májuson méri le a magyar életet és a kommunizmust. A magyar május: lány, virág, muzsika, magyar vigasság. De rögtön felteszi a kérdést: „Hol a hiba, hol a hiba?” Ott, hogy ez a májuszóság halálos problémák tetején való vigadozás volt, májusi illúzió a halál-tó országában. „Azután a vörös május jött”. Kigyúlt egy eszme, egy forradalmi réteg, a munkásság szívében. Ady tudatos, felszíni énje is megmozdult, pillanatra, de hamvába hullt minden, „Mert elgyöngültek a valók.” A magyarság és Ady tudattalan mély lelki rétegében valótlannak bizonyult az eszme, hamisnak és életellenesnek. S Ady mindenestől megtagadja:

*Mert az a hit,
Nem olyan nagy hit,
Mint aki volt
És a szívem valami újért sikolt.*

(Strófák május elsejére)

Újért, új reformációért. Embert megtartó és megváltó új eszme kell, Krisztus. S ráadásul az akkori május véres és vörös volt, Európa-szerte dúlt a világháború. Ady a három május közül az öreg cseresznyefához hajlott vissza. Az legalább szép volt, s megvolt benne a megújulás lehetősége, de a másik kettő csak halált hozott.

Megutálta a marxi eszmét: a jövődő fehéreit, a munkásságot is összezavaró, sárbarántogató, hecces csőcselékké tevő ideológiát.

*Elharapnám a nyelvem,
Ha még egyszer kimondnám.
Hogy hecces csőcselékkel
Van tán valamelyes közöm is.*

*Él még a harc szívemben,
S vagyok a régi harcos,
De annyian elmaradtak,
Kik úgy mutatták, hogy emberek.*

(Utálni s nem törődni)

Él még a harc a szívében, de az utálat is azokkal szemben, akik a marxizmus útján haladva bebizonyították, hogy nem emberek, legalább is az Ady mértékével mérve nem azok. A forradalom útján járva visszatalált Istenhez, az istenülő ember szent harcához. A jövő embere s a magyarság számára az Istenen s Kijelentésén kívül nincs más eszme. „A kor Gusztáv Adolfja” nyomán „Protestáns harcos vérmezőn” újra felvillan az új reformáció szüksége és lehetősége.

*Hajh, ti igazi harcosok,
Szent harcai Istennek,
Istenülő embernek,
Be megcsúfolt az utált tömeg.*

(uo.)

A jövődő fehéreit utált tömeggé próbálta átgýurni a marxi eszme. Kezdeti sikerek után teljes csőddel végződött ez a szörnyű kísérlet. Az embert nem lehet csak tömegemberré, szovjet emberré átfórmálni. Példa rá a magyar munkásság 1956-os kommunista ellenes forradalma, ők is megátkozták a kommunizmust és fellázadtak ellene. Ady még a tapasztalat előtt tisztán látott, ők a tapasztalat után léptek a költő útjára. A szörnyű, sátáni eszme ellen lázadtak a magyarság és az emberség nevében.

Adynak igaza volt: a munkásság a magyar népnek is legnagyobb és egyik legdöntőbb rétege lett. A civilizációba áthajlott kor szükségszerűen hozta ezt magával. S igaza volt, mikor a marxi eszme égető hatalmától, a kor divata ellenére is, még az első kommunizmus előtt külön tudta választani a munkásságot.

Ez a később kibontakozó réteg sohasem oldódott fel a marxi eszmében, a kommunizmusban, hanem a történeti magyar nép szerves részévé lett. 1956-os kommunista-ellenes forradalma igazolja legjobban, hogy tökéletes módon él benne a magyar jelleg, jellem, lélek és alkat. Az örök magyar nép egyik változata és része a munkásság. Ady forradalmat akart a magyar alkat megváltoztatására. Demokratikus forradalma mindig elsikkadt. Az utolsót, szívéhez és költészetéhez legközelebb állót pedig idegen, orosz kommunista fegyverek verték le. Eddig nem volt sikeres magyar forradalom. Eddig csak egyet tudunk: a munkásság tökéletesen magyarrá lett, nem pedig a sátáni eszme feloldott szovjet emberévé. A magyar alkaton és belőle következő sorson a marxizmus is kicsorbult. Még nem tudhatjuk, hogy az elmúlt tizenöt esztendő emberfeletti nyomorúsága, s a munkásság kibontakozása mennyit változtatott rajta. A forradalomban tanúsított szerepe: a félvilággal szemben is önmaga lelki állapotához maradt hűsége azt sejteti, hogy a magyar alkat változatlanul bizonyult, esetleg még merevebbé vált. Akárhogy van is, a munkásság 1956-os magatartásában csodálatos szépen ragyogott fel az örök magyarság.

*

Ady korában ez a társadalmi osztály semmi esetre se volt még döntő tényező. Későbbi kibontakozása irányát se lehetett akkor még látni. Forradalomra ugyan már akkor is tökéletesen megérett a magyar élet, de nem a munkásság, hanem a parasztság révén. Évszázadok óta ez a réteg volt minden igának barma, s nemesség és parasztság egymáshoz való viszonyában torzult el a magyar alkat. Egészen a második világháborúig ez a két réteg és magatartás határozta meg a magyarságot, a nagykapitalizmus és a munkásság csak színezte a képet. A nép sorsán segíteni, s a magyar alkatot megváltoztatni természetesen nem az uralkodó rétegen, hanem a parasztságon keresztül lehetett. Magyarországon régóta esedékes volt egy parasztforradalom.

Elsősorban ezt akarta Ady is. Hétszilvafás kisnemesi múltja, történelemszemlélete, generációkon keresztül benne felgyűlt történelmi szenvedélyek, az igazi hatalomból való kirekesztettsége, tiszta emberi humanizmusa a parasztforradalom hirdetőjévé, sőt megszállottjává tette. A munkásság forradalmi mozgolódásához nem szenvedélye, hanem csak a tisztánlátás, a jövőért való felelősség kötötte. Elsősorban izgatta a magyar életből végzetesen hiányzó szellemi princípium. De szíve szerint parasztforradalmat akart. Eszme nélkül is, egyedül csak magyar szenvedélyekre és történeti igazságra támaszkodva. Végző fokon benne is megmutatkozott a magyar természet, népének valóban kimetszett jegye volt.

A parasztság életében és helyzetében is tisztán érzékelte a magyar adottságot. A sűrű ködöt innen sem ragyogta át semmilyen szellemi princípium fénye. Ebben a ködországban a magyar alkat az egyetlen igazi valóság. Ezt kell mássá tenni, parasztforradalmában újjászülni, hogy a belőle formálódó társadalmi, nemzeti és egyéni élet is része legyen a mostani formájában kibontakozott emberi valóságnak. Végző fokon tehát ő is önmagában, egy eszme segítségével nélkül próbálta megváltoztatni a magyar alkatot. Pedig egészen tisztán látta az igazi emberi valóság és az eszme viszonyát.

Állhatatosan akarta ezt a forradalmat, bár néha neki is jólesett elnyújtózni az álomországban, a falusi ködben. Mikor nagyon elfáradt, s nagyon betegnek érezte magát, visszamenekült a faluba. Elrejtőzött minden derült és nagy távú emberi horizont elől.

De néha reggel késik a fény

S ülök büszkén, dőlyfős örömben:

Köd a falun és én érzem jól,

Hogy biztos vagyok e szent ködben.

(Áldott, falusi köd)

Komplikált életérzés volt. Nemcsak egyszerű menekülés, hanem hazavágyódás, sorsvállalás is. Senki jobban nem vágyódott a nagy élet után, és senki jobban nem szerette a ködben és halálban botladozó falut és annak népét. Ebből az életérzésből született meg a magyar parasztforradalom vágya.

Mikor Párizsban a „villamos élet, a nagy Bábel útjára” lépett, már akkor is visszavágyott a faluba. Nem romantikus nosztalgia hajtotta, hanem a szerelem és felelősség együttese. A villamos életből ott is meg akart valósítani valamit.

*Hahó, kocsis: kis, fehér házba
Amott, amott. Hahó. Repüljünk.
Hajts, hajts. A múltba, ifjúságba.*

(Este a Bois-ban)

Ez a Mindenség ellen lázadó zseni egy pillanatra sem felejtette fajtáját, népe elesettségét, az átokkal vert magyar parasztot, s a ködbe hullt falut. Költészete újságánál s egyetemességénél fontosabb volt számára magyar mivolta.

Meg is tért gyakran a faluba, népe körébe. Nem idillt keresett, hanem otthont; s feladatokat talált; a legnagyobbat is: a forradalom sürgős szükségességét. Mindig pihenni, erőt gyűjteni ment haza, s mindig forradalmárként távozott. Végtelenül összetartozott Ady és a falu.

*Vagyok tékozló és eretnek,
De ott engem szánnak, szeretnek.
Engem az én falum vár.*

(Hazamegyek a falumba)

Mély titkok meghitt csendjében forrt össze a kis falusi házzal. Ez első hallásra idillként hat, de a mély csendben tényleg nagy titkok bontakoztak ki. S Ady a faluval, a kis házzal, s a benne élőkkal nem komédiázott. Nem csapta be őket, nem sugott pásztor-idilleket a fülükbe, hanem meghallotta elesettségüket, embertelen bánatukat. Meglátta a benne elszorvadtak és elpusztultak kósza árnyait. Mintha a kis ház sírt volna a fülébe, mikor a hóvíz jajgatva futott le a bádogsatornán.

*Fehér falak, szőke gerendák,
Csöndes, bús, falusi házunk,
Úgy-e ha mi titokban vagyunk,
Nem komédiázunk?*

*Gyónó, csöndes nagy sugdosásban
Sírjuk ki mély titkainkat
S ha benézünk az éjszakába,
Felénk árnyak ingnak.*

*S mennyi mindent tudunk mi gyónni
Álmatlan éjórak sorján.
Csitt, jajgatva fut le a hóvíz
A bádog-csatornán.*

(Kis, falusi ház)

Nem idill, hanem a szerelemnek és felelősségnek egyszerre való érzése. A kettő együtt szüli a parasztforradalmat. Mert a szőke gerendák halálos bűnű titkokat gyónnak. Ezer éve itt él ez a keleti nép Nyugat lábainál. Földrajzilag rossz helyen: a Kárpátok láncza csak a magyarságot zárta el szinte tökéletesen a külső világtól, idegenek számára országút ez a föld. Ezt a kezdeti átkot magyar hibák és bűnök százszorosra tetézték. A különleges magyar lelkiakat lehetetlenné tett egy európai színű és formájú

országépítést: először útonállók voltunk, majd idegenségünk miatt útbanállók lettünk. Ezer esztendő sem volt elég, hogy a nép számára hazát építsünk. Álmokban éltünk, kódországból vitézkedtünk, s a nép feje fölé még védő tetőt se húztunk. Ilyen titkokat gyónnak a szőke gerendák.

*Jöttünk rossz erkölccsel rossz helyre,
Volt útonállók új útbanállóknak,
S míg úrfajtánk egymást s a népet falta,
Tunya álmainkat jég verte
S még a Templomot se építettük föl.*

(A szétszóródás előtt)

A nemzeti lét házat, a közösség templomát nem építettük fel. Népünk a grófi szérű alján élt. Igazi társadalmi és jogi szemlélet szerint hazátlan, bármit mondanak is róla a tényleges paragrafusok. És mégis, mikor a grófi szérűn leég a rakott asztal, parasztok siratják a másét. Évszázados hatalmi akarat elvette ugyan tőlük, érzéseikben azonban, s életüknek a földdel való összeforrásában mégis övék ez az ország, s minden rajta termő érték.

*„Mért fáj neked az égő élet?
Nincs benne részed soha,
Ne sírj, grófodnak lesz azért
Leánya, pénze, bora.”*

*„Ne félj, a tél meg fog gyötörni,
Mint máskor, hogyha akar.
Élethez, szemhez nincs közöd,
Grófi föld ez és magyar.”*

*S mégis, mikor jön a reggel
S pernyét fújnak a szelek,
A grófi szérűn ott zokog
Egy egész koldus-sereg.*

*Siratják a semmit, a másét,
— A gróf tán épp agarász —
Érzik titkon, hogy az övék
E bús élet s a kalász.*

(A grófi szérűn)

Ezt a csak csírájában meglevő helyzetet kell jogilag és valóságosan is megteremteni a parasztforradalommal. Meg kell építeni a magyarság templomát, a nép Magyarországot. Ettől a nagy igazságtevéstől, testi-lelki megrázkódtatástól felébred a magyar lélek, éppé válik az eltorzult magyar alkat, s a valóságot megragadó nép elfújja a kódországot. Átok helyett kisüt az Isten áldott napja a Duna-Tisza táján. De ehhez elengedhetetlen a parasztforradalom. Semmilyen más erő nem tudja ezt a változást létrehozni.

Ady, a bocskoros kurtanemes, alapjában akarta felforgatni a magyar világot. Ehhez a harcához a másik kisnemes parasztforradalmi vezérnek, Dózsa Györgynek a nevét írta a zászlajára.

Üzenetének ez volt a lényege: „megvált bennünket a Dózsa trónja”. Alapos parasztforradalmat akart, nem a forradalom kedvéért, hanem ezen a hatalmas megrázkódtatáson és újrendezésen keresztül vélte megoldhatónak a magyarság élet-halál kérdését. Nem a parasztforradalom volt a cél: „Harcunk a magyar Pokollal van.”

Hirdetett forradalmának semmi köze nem volt a marxisták, vagy a polgári radikálisok elgondolásaihoz. Nem irodában dolgozta ki a tervét, történeti szükségszerűséget akart megvalósítani. Háttére az elmúlt négyszáz esztendő volt, Dózsától napjainkig. Az újkori magyar történelmet két tényező határozta meg: a szabadságharcok és a szociális lázadási kísérletek. Mind a kettő, akarva-akaratlan, egy mederben találkozott, a magyarság évszázados élethalálharcában. Ilyenformán lehetett az uralkodó főnemesi rétegnek és ügyes politikusainak egyiket a másik ellen kijátszani. A magyar lélek, ha tűzbe jött, feledte a maga igazát és jussát, s mesebeli Jánosként harcolt a magyar becsületért. Mindig kiejtette kezéből a szociális követelményt, s nemzeti hős lett belőle, világ csodája. Míg maga szinte elviselhetetlen nyomorúságban szenvedett és rohamosan pusztult tovább.

Ady mind a két mozgató erőt és célt szem előtt tartotta. Nem akarta, hogy Esze Tamás buzgólkodásából, a parasztforradalomból, Károlyi Sándor által majtényi fegyverletétel legyen újra. Parasztforradalmat és szabadságharcot akart együtt, s nem engedte egyiket a másikkal agyonütni. Ezért hívhatta Magyarország népét egy táborba. A történelmi ország megmaradásának ez lett volna az utolsó módja és lehetősége. Nem rajta múlt, hogy másképp történt.

*Ujjunk hegyéből vér serken ki,
Mikor téged tapogatunk,
Te álmos, szegény Magyarország,
Vajjon vagy-e és mink vagyunk?*

.....
*Ezer zsibbadt vágyból mért nem lesz
Végül egy erős akarat?
Hiszen magyar, oláh, szláv bánat
Mindigre egy bánat marad.*

.....
*Mikor fogunk már összefogni?
Mikor mondunk már egy nagyot
Mi, elnyomottak, összetörtek,
Magyarok és nem-magyarok?*

(Magyar jakobinus dala)

Sorrendben a parasztforradalmat tette előre. Annak a megvalósulása föltétlenül magával hozná a nemzeti lét biztosítását is. Az új elrendezésű nemzet a felmerült kérdésekre másképp reagált volna a szűk hatalmát féltő réginél. A magyarság erejéből nem futja egyszerre két harcra. A siker érdekében sorrendet kellett tehát csinálni. A magyar alkat viszont szívesen vállalta egyszerre mind a kettőt, sőt a vele szembe kerülő idegen valóság elleni bősütsége feledtette a maga jussát, s ezért elbukott a másokban is. Egy öreg kurucsal beszélteti el a magyarságnak ezt a tragédiáját.

*Sírva gondolok rá,
Mikor a kevélység volt uram,
Sírva és szomorúan.*

*Bécsnek szállt a tábor
S a sok vidám, vad kalandozót,
Ím, elnyelte a bozót.*

*Bécs és minden ellen
Nem támadhat egyszerre magyar,
Ha száz harcot nem kavár.*

*Jó vagyunk egy harcra,
De először mindig itt belül
Üssünk szét kegyetlenül.*

*Az egész világgal
Rendünk egyszerre úgyse leszen.
De itthon: félelmesen.*

.....
*Az itthoni Béccsel
Kellett volna végezni előbb,
Vitéz, kuruc tervelők.*

.....
*Mi másképp csináltuk,
Szép öcsém, — kevélyek valánk
S kár, ha a magyar falánk.*

(Sírva gondolok rá)

Ady a Dózsa forradalmát és a kuruc harcokat vállalta előzményül és ősökként. Dózsa volt a zászló és a láthatatlan vezér. Benne látta megtestesülve a parasztforradalom igazát, sőt még a módszerét is, a megalkuvás nélküli eredményretörést. A vitézség csodáját többször is megmutatta már a világnak a magyarság, igazi forradalma azonban csak egy volt, a Dózsáé. Egyszer volt itt vulkán a föld, mikor „Dózsák és nem császárkák üzentek”. Egyszer öntötte el merész hit a magyar életet. Moldvától Rómáig vakított a lángja. Egyszer beszélt az emberi méltóság és jog szaván az egész emberiségnek szóló üzenetet. „Egyszer volt itt forradalom, Hites, igaz forradalom.”

Adyban gyakran felmerült a kérdés, képes-e még erre a forradalomra a magyar parasztság. Fel tudja-e szántani a magyar ugart, van-e ereje a szociális igazságtételre, el tudja-e fújni a ködöt az országról és az agyvelőkről? Újjá születhetik-e általa a megsebzett magyar lélek, helyre igazodhat-e a megsérült magyar alkat, megváltozhat-e a nép reagáló készsége? Kitalál-e a ködből a valóságra?!

Hitt-e Ady a magyar parasztforradalomban? Hinni akart, és sokszor hinni is tudott. De nem fenntartás nélkül, mert a történelem mást mutatott, s mást az egész magyarság viselkedése is. Ezért a sok keserű ostorozás. A parasztforradalom elmaradásától egész népének a jövőjét féltette. Azért biztatta, üzte, ostorozta a parasztságot, a hőkölés népét. Történeti sorsa szerint, és az adott viszonyok közt, neki kellett a magyar életet újraformálnia, s biztosítani a jövőjét. Sokszor úgy látta, hogy holt vulkán a régi vulkán, s csüggedtek az élre rendelt vezetők. A parasztságra gondolva keservesen fohászkodik fel:

*Csak a Csodák-Ura meglátná
Végre ezt a szájalmas népet,
Adna neki csak egy dárdányi,
Úri kis kíméletlenséget.*

*Hogy néhány maradt sereghajtó
Törtöten, fogyva azt ne vallja:
Ezért a népert úgyis mindegy,
Ebsorsot akar, hát — akarja.*

(A hőkölés népe)

Ady sereghajtó is volt, Dózsa György unokája is. Szenvedélyesen szerette a parasztságot, s benne az egész magyar népet. Történelmi igazságtevést akart. Reménykedve látta a felnövő munkásosztályt, szeme a parasztságról gyakran arra siklott. De a még embrionális állapotban levő rétegtől állandóan visszatért szenvedélyes szerelméhez. Itt feltétlenül hiányát érezte valamilyen életet átfogó és elrendező eszmének, a munkásságnál viszont idegennek, s a magyarságra veszedelmesnek találta a marxi szocializmust. Végül is szellemi princípium nélkül, csak népe erejében és igazában bízva hirdette az újjászülő magyar parasztforradalmat.

Közben kitört az első világháború, s minden összezavarodott. Forradalom és világháború nehezen fér össze, legalább is kezdeti stádiumában. Ady a magyar forradalom halálát látta a világégésben. A gonoszok praktikáját, hogy a gyógyuló sebeket újra feltépjék. A jövő ment semmibe a kitört háború nyomán.

*Baljóslatú, bús nép a magyar.
Forradalomban élt s ránk hozták
Gyógyítónak a Háborút, a Rémet,
Sírjukban is megátkozott gazok.*

(Üdvözlét a győzőnek)

Európa történelme ismét gyorsabb volt a belső magyar fejlődésnél. Életet és sorsot megváltoztató forradalmát háttérbe szorította, sőt lehetetlenné tette. A régi tragédia ismétlődött: csak egy lépéssel maradtunk el az európai valóságtól, de ez megint kivette kezünkől sorsunk irányítását, s ismét mások eszközévé tett. Dózsa György népe helyett a mesebeli János csatázott újra Európa véres mezőin. A valóság megint kicsúszott a kezéből, s ismét halállal pecsételte meg hősie és álomlovag voltát. Még jobban ködországgá vált a Duna-Tisza tája.

*Sebeink megújulhattak százszor,
Úgy adta az Élet:
Támadtak a magyar sebeknél
Mindig tüzesebb kelevények
S mi árván, porban üszkösödtünk.*

*En-sírásunkat végigsírnunk
Hangosabb sírások
Nekünk soha meg nem engedték:
Úgy licitált reánk, mint vásott,
Kegyetlen uzsorás: a más sors.*

*Ha harcaink parazsa lobbant,
Világok gyúltak ki,
Sohse tudott az igazsághoz*

*Igazunk minket eljuttatni:
Hamupipőke a magyar kín.*

(Elhanyagolt, véres szívünk)

Ady továbbra is próbálta a valóságot és magyar igazságot kiverekedni, de bizonytalan trombitazengés volt már ez.

*Mégis, és újra: föl a szívvel
Mi véres szívünkért,
Mi kínunkért, mi bánatunkért,
Mi szegény meggyötört hitünkért,
Ha orkánzik a Mindenség is.*

(uo.)

Jók vagyunk egy harcra, de az egész világgal rendünk egyszerre úgyse leszen. S ez a harc most a világháború volt, nem pedig a magyar forradalom. Reménytelen harc. Rossz pozícióból és rosszkor vívtuk, „De csak csináld, mert csináld, De csináld, mert erre lettél, S ha már álltad, hát kiállod.”

A forradalmár Ady a világháborúval szemben a forradalom megtagadása nélkül kezd a régi értékekhez ragaszkodni. Mindenekelőtt a humanizmushoz, „az ember szépbe szőtt hitéhez”. Hiszen ő a revolúcióval az élet meggyógyítását és meggazdagítását akarta, a háború viszont megszegényíti és halálba viszi az embert és a magyarságot. Minden értéket összetörő szörnynek látta. Úgy állt vele szemben, mintha taglóval vágták volna homlokukon.

*A Mában élni a Jövőért,
Az Újnak tenni hitet:
Valamikor csináltam én ezt?
Mintha valami baj ért volna,
Dobása valakinek,
Homlokomon éles, nagy kő ért.*

.....
*S mégis most már váltott a kedvem:
Régieket keresek ...*

.....
*Drága Tegnap, sebetlen homlok,
Hajh, nagyon szeressetek,
Nagyon szeress éltem leéltje.
Hátha mégis baj van a Földön
És igazak a sebek,
S minden Leendő összeomlott.*

(Véresre zúzott homlokkal)

Nem az esedékes magyar forradalmat tagadta meg, hanem azért sírt, mert Európa története most is gyorsabb volt a magyarság megújulásánál. Igaza volt: az első világháború után jött két vagy három álforradalom, azután a második világháború, s 1956-ban a forradalom és szabadságharc együtt. Vajon a sok szörnyű világegés, hamis forradalom (amikhez Adynak semmi köze se volt), és a szabadságharc megváltoztatta-e a magyar alkatot? Ha igen, milyen mértékben, és milyen irányban? Romlott, vagy javult a magyarság erőkezlete, reagálási készsége, a valósághoz való viszonya? Csak a jövőtől kaphatunk feleletet.

Ady mindenesetre győzelmes magyar parasztforradalmat akart.

AZ ELTÉVEDT LOVAS

Minden nép felelős a sorsáért. Nemcsak a született, vagy választott vezetők, hanem maga a nép is. Ha az uralkodó réteg alkalmatlanná válik hivatása teljesítésére, meg kell tőle szabadulni. Reformokkal, vagy forradalommal változtatni kell az elromlott helyzeten. De ez még a könnyebbik dolog. Sokkal nehezebb a népnek saját magán változtatni. Nemcsak szociális helyzetén, hanem beállítottságán, lelkiállapotán is. Hogy ezt megtehesse, reagáló készségét épségben meg kell őriznie. Sorsa ezeknek a követelményeknek a megvalósításától függ.

Ady forradalmat akart, hogy a nép élete intézését újra kézbe vehesse. Sirályként sikongott a ködországban, a zsíros semmi álmából próbálta magához téríteni a magyarságot. Győzelmes revolúció helyett azonban a halálos világháború jött. A forradalom elkésett, s vele együtt a nép újjászületése, jövője biztosítása is. Élete utolsó évei a magyarság sorsa miatt megkeseredtek, s ez a hangulata prófétai versek írására kényszerítette. Először bűneiért ostromozta a fajtáját, azután forradalomra nógatta, végül pedig a sorsáról prófétált. Eksztatikus látásban beszélt a jövőről. A valóság nagy érzékelője, s a valóság legyőzéséért sokszor harcba szállt költő, lelke mély rétegeiben a jövő mozgulásait is érezte. A poéta vátezzé lett. Természetesen nem az isteni kijelentés érvényességével szólt, hanem az egyéni és közösségi élet mozdulatlaná vált, megkövesedett pozíciójából hirdette a szükségszerűen bekövetkező jövőt, a pusztulást, az elkerülhetetlen sorsot. Ettől félt, ez ellen harcolt, s végül ennek a kinyilatkoztatója lett.

A magyarság jövőjét elsősorban nem külső tényezők határozzák meg, hanem adottságai és viselkedése. Újra, s talán most legvégzetesebben eljutott a lét és nemlét kérdéséhez: „Hogy éljen? vagy hogy már ne éljen?” A múltja bünteti „Fekete korbáccsal, keményen”. A sorsa: „Bűnben, vészben és bennem harsog.” Magyar bűnök, halálos veszedelmek, a valóságtól elrugaszkodott lelki élet és magatartás, a pusztulás sorsa Ady verseiben zeng. S ez az egyedülálló és lázadó zseni, az Ember egyik legszebb és legkülönösebb példánya, népe hulltakor maga is beáll a sorba, hogy fajtája sorsának a részese legyen. Nem lett fantomná, feloldódott népe tragédiájában. A magyarságról szólván magáról is írja:

Jaj, vajjon mit akar vele

Ezredek bűne, súlya, átka,

A Sors, a sorsa:

A sorsom nagy tragédiája?

(A fajtám sorsa)

Nem önkényesen szól mégsem a sorsáról. Nem a gyűlölet prófétálat vele, de a szubjektív szeretet se változtathat rajta semmit. Kinyílt előtte a lét nagy titka, az egyetemes törvényszerűség, a megmaradás és pusztulás lehetősége és kényszere.

Kezében óriás rostával

Áll az Idő és rostál egyre,

Világokat szed és rostál ki

*Vidáman és nem keseregve
S búsul csak az, akit kihullat.*

*S aki kihull, megérdemelte,
Az ocsút az Idő nem szánja.
Aszott nemzetek, hűlt világok,
Tört életek miazmás vágya
Halálra-valók s nem kár értük.*

(Az Idő rostájában)

Az ótestamentumi próféták erejét, igazságát érezzük félelmetesen szép soraiban. Az ocsúnak át kell hullni az óriási rostán. Mindennek, ami csak a múltban él, s nem hordja magában a jövőt. Ezért ocsú a magyar maradiság, régiek miatti magatartás, tegnaptól hozott s átokká lett sértődöttség, akaratnélküliség, üressé vált eszme, s a múltban gyökerező társadalmi állapot. A mandarinok mindig kihullanak az idő rostájából.

*Szóljak próféták új szavával:
Nem kik mertek tagadni múltat,
De kik nem magvak a Jövőnek,
Mindig azok, akik kihullnak:
Világok, népek, girhes eszmék.*

(uo.)

S ez a félelmetesen nagy törvény beteljesedik a magyarságon is. Nem általában ír róla, hanem népével kapcsolatban. Azért akart megújító parasztforradalmat, hogy a múlt átkától megszabadult magyarság a jövő magvaként megmaradjon az Időben. De látása szerint kihull belőle, s vele együtt ő is.

*Óh, aszottak és be nem teltek,
S óh, magam is faj-sorsom osztván,
Be igazság szerint hullunk ki
A kegyetlen óriás rostán,
Kedvét nem töltvén az Időnek.*

(uo.)

Ezek a hatalmas versei az egyéni életéről írottakat is felülmúlják. Újra az élet-halál kérdése szólal meg bennük, a közösségi lét értelme és tragédiája. A pusztuló magyar sorsot legtisztábban „A szétszóródás előtt” soraiban rajzolta meg. Ez az írása a magyar történelmi helyzetnek, bűnöknek, léleknek, alkatnak, s a belőle következő sorsnak a szintézise. A magyarságról szóló költészetének az összefoglalása. „Jöttünk rossz erkölccsel rossz helyre.” A keleti magyar sohse tudott igazán nyugatívá válni, önmagának is idegenné lett, alkatában eltorzult, emésztő bűnökbe vetette magát, s ha szűk világából kinézett, csak másokat próbált utánozni. Céltalanná vált a magyar élet. Ezzel betelt a sorsa is: szétszóródik a népek közt, de nem őrzi meg magát, mint az évezredek óta diaszpórában élő zsidóság. Felolvad a világ kohójában. „Elveszünk, mert elvesztettük magunkat.”

*Jöttünk rossz erkölccsel rossz helyre,
Volt útonállók új útbanállóknak
S míg úrfajtánk egymást s a népet falta,
Tunya álmainkat jég verte
S még a Templomot se építettük föl.*

*Helyünkön meg nem tudtunk állni
S ide kerültünk, ez kezdeti átkunk.
Ma már nem mienk paráznás vérünk sem,
Jöhet a helyünkre akármí:
Megöltük és kibűnöztük magunkat.*

*És mi nem leszünk majd szétszórva
Árvult, de mégis győzedelmes fajta:
Minket korszakok tűz-dühe nem edzett
S fölolvaszt a világ kohója
S elveszünk, mert elvesztettük magunkat.*

(A szétszóródás előtt)

Sokszor csak életes halottnak érezte magát, s a fajtája sem él már igazán, az is csak egy életes halott. Ezért lett vezér a halottak élén. Magyar megújulás helyett mind többen hulltak a halálba. Nagyon szerették az életet, csak nem értettek hozzá, vagy gaz fátumok a sírba üzték őket. Ennek a seregnek Ady lett a vezére. Ott lovagol a szegény hozzá-testvériesültek, jámbor élet-levetkezők, a halálba hullt magyarság élén.

*Most a mezőn mindenki veszt
S vér-felhők futnak szabadon
S hű csapatomat most leltem meg.
Most leltem meg a csapatom,
Az Életből kikényszerültet.*

*Életes, drága jó fiúk,
Óh, halottakként ébredők,
Be szeretőn rántom ki kardom
Árnyas, szent rangotok előtt
S benneteket meg most találalak.*

.....
*Be szép, kísértetes világ,
Be jó nekem, be szép nekem:
Most az igazi halaványak
Táborában vezérkedem,
Hogy az Életre mosolyogjunk.*

(A halottak élén)

Volt-e joga Adynak így írni a magyarság életéről és sorsáról? Joga föltétlenül volt: nem kívülről ítélkezett, a kellős közepén állva beszélt így róla. S nem gonosz szándékkal, hanem sírva prófétált; a veszteség és hullás fájalmát ezerszeresen átérezte. Az igazi kérdés: tisztán látott-e próféciáiban? Tisztábban már nem láthatott volna. A történelem egy adott pontján, a magyar alkatot és életet pontosan érzékelve igazán csak ezt írhatta. De ne feledjük el nagy harcát: a magyar alkatot, s ezzel a nép életét és sorsát meg kell változtatni. Ha ez a változás bekövetkezik, új élet kezdődik a számára, s a valóságba beágyazott sorsa is egészen más lesz. Ady az akkori magyarságról prófétált, de a parasztforradalom révén új életét és sorsát várta. Eddig viszont csak a próféciái teljesedtek be lépésről lépésre, félelmetes módon; a győzelmes magyar forradalom nem jött még el. Legalább is nem a várt formában. Nem volt lobbanásszerűen győzedelmes. De az átélt szörnyűségek alatt talán mégis újjászületett a magyar lélek, kiigazodott eltorzult alkata, s a nemzetközi helyzet változásával kibontakozik majd a győzelmes magyar jövő is. Eddig csak a pusztulást hirdető próféta igazát láttuk, de Ady a magyar Pokol legyőzése révén a diadalmas holnapról is beszélt. Csak ezért a jövőért ostromozott, átkozódott, prófétált keserűen. Mindig az életet akarta, soha nem a halált, különösen, ha szerelmes fajtájáról volt szó.

*

A prófécia szerint kihullnak az Idő rostájából, „kik nem magvak a Jövőnek”, de megmaradnak, „kik mertek tagadni múltat”. Ez a két sora foglalja össze a magyarságról szóló költészetét. Megrajzolta a hulló magyart, s ugyanúgy a forradalomban múltat tagadót, holnapot építőt is.

Szemléletének az alapja itt is az ős-bűntudat. Nemcsak az egyesek vergődnek ebben az állapotban, hanem a népek is. Különösen a magyarság. Ő maga is mint ember és mint népének a tagja egyformán ebben él. Éppen azért hallatlan erővel, a legmélyebb gyökerekig meg tudta rajzolni ennek az állapotnak a közösségi vetületét is. Átkozta és üzte a pusztulásba rohanó nemzetét. De a világháborúban, az aktuálissá vált halál partján megváltozott eddigi hangja. Most is pusztulónak látta, sőt most látta igazán annak, átok és korbács helyett azonban csak a féltő szeretet szavával szólt már hozzá. Irtózott a háborútól, mégis büszkeséggel nézte a mesebeli János harcát. S még inkább szájalommal. Európa minden nemzete vérzett, de ő csak a szenvedő magyart látta, csak ezért a halál partjára dobott népért kínozza az aggodalom.

Óh, minden gyászok, be értelek,

Óh, minden Jövő, be féltelek

(Bár föltámadt holthoz nem illik)

S hogy szánom menekülő fajtám.

(Ember az embertelenségben)

Ember kiáltott az embertelenségben, még inkább magyar a szörnyű éjszakában. Tudta, hogy ez az élethalálharcot vívó nép még nem az újjászületett magyarság, hanem az évszázadok bűneiben és átkában vergődő eltévedt lovas. De most, a halál percében, magához öleli, s utolérhetetlen hatalmas versekben elmondja a szépségét és tragédiáját is. Ezekben a strófákban az ősi mítoszt elvesztett magyar maga lesz mitikus hőssé. A valósággal szembenálló mesebeli János szerepében föltétlenül az is volt. A magyar mítosz a magyar valóság, s a halálba hullás a magyar sors.

Először még a háború előtt, a nemzetkarakterológia fejtegetése során, rajzolta meg ezt a sorsot. Kicsit racionálisan, éles, tiszta fényben. „Szép magyar sors” című verse még önálló és öncélú művészi alkotás, költői képességével faragta saját magából. Népéről mindent elmond ebben a klasszikusan szép költeményben, de ez még nem maga a veressé vált magyarság. Később, az eltévedt lovas ügésében, ezt, a költészetnél nagyobb csodát is megalkotta.

Először racionálisan és fölényes költői eszközökkel beszélt a magyar sorsról. Bibliai képekkel érzékeltette mondanivalóit; az igazán fontos dolgokat csak így lehet erőteljesen kifejezni. Bölcsék és királyok hódolata nélkül indult a magyar élet a Kárpát-medencében. Tétova kezdésből sohse született hét kövér esztendő, csak a létbeli szűkölködés állapota. Nyugtat minden gazdagsága csábította a magyarságot, de sem elvenni, se megalkotni nem volt igazi ereje, s ebben a küzdelemben lassan elvérzik.

*Nem álldaltak bús bölcsőink körül
Sem bölcssek, sem rokkant királyok,
Mert nekünk senki sem örül.*

*Magyar életünk kezdtük tétován.
Nem láttunk hét kövér esztendő, t,
De minden esztendőnk sovány.*

.....
*Jöttünk, mert hítt a nyugati Vagyon,
De erőnk nincs a küzdelemre
S nyilaktól vérezünk agyon.*

(Szép magyar sors)

Ennek a sorsnak nemcsak külső okai vannak, elsősorban a magyarság lelkiállapota, s a belőle folyó erkölcsi állapot szülte: „örültünk, ha ki vétkezett.” Ez a passzivitás és mégis állandó harc nem a kisépek szokványos sorsa, hanem kicsiségében is egy nagy népé. „Valami nagy-nagy Sors, Ok, Cél van itt”: a népi egzisztencia tisztán megmutatkozó élete. Pontosan a magyarságon lehet lemérni, hogy nemcsak egyéni egzisztencia van (emberi lét és sors), hanem közösségi is. Egy nép élete a mindennapok történelmén túl metafizikai szférákba is befolyhat. Ezzel nem teszi a metafizikát napi történelme segédeszközzé, hanem — esetleges tagadó állapotában is — a közösségi lét lehetőségét és korlátait mutatja meg. Nehéz sors ez, s csak sebzett lelkiállapot következménye lehet.

*S mégis szívesen áldozunk velőt,
Mert tragikusabb és szebb sors nincs
Isten és emberek előtt.*

*Más fajta nép roboghat tova,
De ily szép, álmos, láncolt fajnál
Poétább faj nem élt soha.*

(uo.)

Ez a plasztikus, világos kép azonban idői megfoghatatlansággá foszlik szét, amikor „Az eltévedt lovas”-ban végső teljessége szerint mondja el a magyar sorsot. Ezzel a verssel a költészet határán járunk: a szó az idői kifejezhetetlenséget jeleníti meg, már nem is kifejező eszközként, hanem maga is része az áradó misztikus valóságnak. Ady, lelke mély rétegeiben népe múltját is (életét, sorsát, jelentését, értékeit) magában hordozta, s ennek a költeménynek a megalkotásánál szimbolikus módon kivetítette. Föltétlenül révületben fogant ez a vers, s a látomást nem a ráció, hanem maguk a szavak öntötték formába. De ezek is megolvadtak a révület lázában, s az eleven látomás rezgéseként folynak tovább. Csoda született: a költő időtlen élő valósággá tette a megidézett múltat.

Hol a nyitja a titoknak? Ady maga az eltévedt lovas. Mégse a saját létét vetíti a múltba, hanem a magyarság egy atomjaként a népe sorsát éli. Ő az ősminta, vele történt meg a magyar sors. (Kezdetől mindmáig élte.) S az áradó formátlan idői létet ő fejezte ki, és adta tovább az időtlenségnek, vagy a végnek.

Ez a vers nem világos kép, vagy faragott szobor, inkább az évszázadokon át hömpölygő ködnek formába ömlése. Eltévedt hajdani lovas, vak ügés, volt erdők, ó-nádasok, láncolt lelkek, téli mesék, rémek meglevenedése, kísértetes Ősz, fogyatkozott számú ember, dombkerítéses sík, ködgubában járó November, múlt századok köde, csupa vérzés, titok, nyomások, őseink, csupa hajdani eszelősök. Sehol rációval kirajzolt határ, de ennek a sok áradó idői megfoghatatlanságnak jelentése van. Pontosabb jelentése

minden tudományos kifejezésnél, vagy alkotásnál. Ha igazán része vagyunk ennek a magyar valóságnak, ebben az áradó ködtengerben sodródunk mi is. Csak mi már látjuk a jelentését, s értjük ezt a sorsot: ködország, s a benne történő sors: a vergődő egyéni és népi egzisztencia. Mindenki pontosan lemérheti magyarságát ehhez a vershez való viszonyán. Ez az eltévedt lovas álmodozott és ügetett Európa évszázadaiban.

Ady nem szerette ezt a múltat, nem veszett el ebben a páratlan romantikában. De nagyon szerette a múlton átbotorkáló magyart. Éppen azért akarta megváltoztatni a sorsát. Forradalomra várt, hogy kövezett úton haladhasson a külső és belső ködtől megszabadult nép. Új magyar sorsot próbált formálni az erdőkben és nádasokban botorkáló hajdani és mai eszelősöknek. S forradalom helyett jött a világháború. Kövezett út helyett új hinárú útnak vágott neki ismét a hajdani lovas. Nem volt még új ország, új magyar lélek és magatartás, csak az eltévedt mesebeli János ügetett tovább. Neki a mennynek és a pokolnak, neki a végzetnek és a halálnak.

Hajdani, eltévedt utas

Vág neki új hinárú útnak,

De nincsen fény, nincs lámpa-láng

És hírük sincsen a faluknak.

Alusznak némán a faluk,

Multat álmodván dideregve,

S a köd-bozótból kirohan

Ordas, bölény s nagymérgű medve.

Vak ügetését hallani

Hajdani, eltévedt lovasnak,

Volt erdők és ó-nádasok

Láncolt lelkei riadoznak.

(Az eltévedt lovas)

Láncolt lelkek, kísértetek riadoznak körülötte. Aszott nemzetek, hült világok, tört életek közt rázódik az eltévedt lovas is az Idő rostájában. Az utolsó évtizedekben kegyetlenül jár a szerszám, pedig ez valószínűen mégcsak a kezdete az eljövendő rémségeknek. Ady valaha átkozta a fajtáját, végül azonban könyörgő imádsága kíséri az eltévedt lovast: „Egy csöppnyit lanyhuljon az átok Kicsi fajtámnak vérző csapatain.”

A múltat és jelent, a magyar sorsot így összegezi:

Valahol utat vesztettünk

Várat, tüzet, bizodalmat,

Valamiben késlegettünk

S most harcolunk kedvet vallva kedvetlenül.

(Fáradtan biztatjuk egymást)

Valahol utat vesztettünk, nemcsak térben, hanem a lélek idői világában is: „Várat, tüzet, bizodalmat, Valamiben késlegettünk.” Ezért ügetett vakon az eltévedt lovas évszázadokon át, s talán üget még ma is.

S itt értünk el Ady életének a mélyéhez, legvégső és legigazibb emberi magatartásához. Senki nála tisztábban nem látta a sérült magyar jellemet és sorsot, és senki nála jobban nem szerette ezt a jellemet és sorsot hordozó népet. Tökéletesen egy vele, s ez mégsem önszerelem, hanem fajtájának a féltése, védeni

akarása. Láta a magyarság bűneit, de ugyanolyan tisztán látta szépségét és méltóságát is. Magyar tavaszt akart, megújítást, újarcú népet, s hogy nem jött, régi formájában és mivoltában is mérhetetlenül szerette. Minél inkább az élet párkányára szorult a magyarság, annál szerelmesebb szeretettel haladt vele együtt, s olvadt fel benne.

*Az Ősz, az Ősz s a magyar élet:
Olyan egyformák, miért beszéljek?*

*Nincs szépsége, de szépnek látjuk,
Átkozni kéne és mégis áldjuk.*

*El kéne dobni, százszor véljük
És százszor és mégis csak leéljük.*

(Hajh, őszi magyarság)

Fájdalmas rajongás volt ez. Győzelmes jövőjű nép helyett a Sors uszítottjának látta. De így még jobban szerette, hiszen nem választásból állt mellé, létének és sorsának az alkatrésze volt. Minél átkosabbnak vélte a magyar életet és sorsot, szerelme annál forróbb és emésztőbb lett.

*Én seregem és én népem,
Szeretlek én mindenképpen.*

*Hogyha szaladsz üzőn s üzten,
Megrajonglak buta tűzben.*

*Fájsz, hogy így vagy, fáj, hogy látlak
A Sors bús uszítottjának.*

(Kétkedő magyar lelkem)

Az egész világból: lázadásaiból, harcaiból, nőkből, filozófiából végül csak ez maradt neki. De ez mindennél több volt. Az Isten szörnyetege elpihent a magyarságban, a végtelen lázadó egy hulló nép életének az átölelője, sorsának a része, szenvedéseinek a siratója: fajtájának a szerelmese lett. Ez volt a legoktalanabb rajongás, mégis az egyetlen, igazi, legszebb szerelem.

*Mikor most szinte minden nemzet temet,
Sirathassam meg mégis csudálatos,
Dacos, kicsi, árva én nemzetemet.*

*Békétlen, bűnös, büszke, bánatos:
Jaj, mióta csak sorsát éli szegény,
Az öregebbik Sors mindig rá-tapos.*

.....

*Mit tagadjam? — siratom és szeretem.
Mit tagadjam? — talán ez az igazi
S ez is oktalan, de legszebb szerelem.*

(A legoktalanabb szerelem)

Ady azonban a magyarságnak nemcsak ezt a létéből folyó fátumát érzékelte, illetve ezt nem látta szükségszerűnek. Hitte, hogy a lekötözött nép forradalommal való szabadon bocsátása után megváltozik a magyar élet. Haláláig ez nem következett be, váteszi erejével azonban egy korszakon túlnézett, s látta a messzibb jövőt is. Világháborúkban való bukásoknak, szétszóródásnak, szenvedéseknek szükségképpen kellett jönni, hiszen nem újult meg a magyar élet. De Ady ezeken túl el akarja rejtteni magát, mint életes halottat, életet hordozó magot a hó alá, hogy amikor szűnik a káosz „Harsos ígét halljak, Vagy harsos ígét én hallassak”. Megnémítva és behavazva meg akarja őrizni mag-magát, rendeltetés hitével tavaszra, igazának sarjadására. Az új magyarság megszületésére.

*Kell még Tegnapról hív tanú
S kell talán az én hadi-sarcom,
Hogy drága mementóként
Fölemeljen arcom
Egy új emberű új világra.*

.....
*Hős emberségem, várakozz,
Szép álmokat aludj, lefénylett
Jós és jó magyarságom,
Hívni fog az Élet
S föltámadások örök Rendje.*

(Mag hó alatt)

Egy társadalmi rétegnek, a nemességnek volt utolsó, legnagyobb fellobbanása. Magyarságát, s századokon keresztül az egész nép jellegét is ennek az osztálynak a képességei és bűnei határozták meg. De kinőtt ebből a hulló csoportból, s a népi magyarságban megérezte a jövő lehetőségét. Nemzedékén és társadalmi osztályán túl a holnapot kutatva minden mai és eljövendő gyermekhez szól:

*Gyermekeink szemébe titkokat.
El nem döntött harcainkkal, mi adtunk
És sírni miattunk
Fognak, sírni, ha a Jövő jajos
S helyettünk lesznek talán boldogok.*

*Szemetekben rejtőzik a titok:
Mi lesz a Tisza-Duna táján majdan,
Ha mi könnyes jajban,
Jajban és könnyben hunytuk le szemünk
S a Föld megindul s háborogni fog.*

(A szemeink utódjai)

A föld megindult. Háborgásainak a legszörnyűbb jaja valószínűen még előttünk van. Egyszer azonban véget ér az is, s majd tisztán megmutatkozik a Duna-Tisza táján élő népek sorsa. Ha az Ady igaza megvalósul, akkor forradalomban, vagy talán csak hosszú szenvedésekben megváltozik a magyar élet, s a nagy Ugar helyén felépül egy új ország. Az eddigi borzalmakban a nagy ugrás talán végbe is ment. Nemcsak a társadalom változott meg, hanem a magyar lélek és alkat is újjászületett, s a körülmények változásával a halálos átkú sors helyett megvalósul a tiszta és szabad jövő. Talán csak még nagyobb és még szörnyűbb szenvedések után.

A népe átkát és életét sirató költő mindenesetre ezt a megoldott magyar sorsot akarta.

UTÓJÁTÉK

*Messziről jön s messzire megy ez élet
S csak: élet ez, summája ezrekének,
Örök, magyar határ-pőr, meg nem szakadott.*

.....
*A tolakodó Gráciát ellöktem,
Én nem bűvésznek, de mindennek jöttem,
A Minden kellett s megillet a Semmisem.*

*Én voltam az Úr, a Vers csak cifra szolga,
Hulltommal hullni: ez a szolga dolga,
Ha a Nagyúr sírja szolgálakat követel.*

(Hunn, új legenda)

AZ ÖRÖK ADY

Költészetét analizáltuk, s állandóan szintézisre törekedtünk. Ady maga is szintetizáló elme. A valóság minden rétegével harcban áll, legalább is mindent érint, de nem elemez, hatalmas lelke műhelyében inkább a beleömlő világot hozza egységre. Majdnem ezer verse tulajdonképpen egy óriási költemény. Alig van ennél gigantikusabb költői alkotás. Nem az emberi érzések kis körével, vagy a világ egy darabjával, hanem a Mindenséggel foglalkozik. Nem a szóval, hanem tényleges tartalmával. S mindezt egy hatalmas költeményben mondja el.

Valójában alig lehet tagolni a költészetét. Lázadás, tragédia, feloldódás tényleg megvan benne, de mind a három egyszerre egymásban is hat. Lázadása benne erjed a magyarságban való feloldódásában is, viszont tragédiája nemcsak egyéni alkatának és bűneinek a következménye, hanem népi meghatározó erőké is. Nincs tehát három Ady, hanem csak egyetlen, egységes egy van. Ezért mondja ki egy hatalmas versben a világot, a lelkében megfogant, s újjáteremtett valóságot. Nem voltak témái, csak a lelkében megszületett valóságról beszélt és a saját lelkéről. Nincs ennél egzisztenciálisabb költészete a világirodalomnak.

Viszont a lelkében megszületett valóságot fenntartás nélkül kimondta, nem volt tekintettel semmilyen meggondolásra. Igaznak a valóságot érezte, ez viszont a lelke tartalma volt. Bárminek az elhallgatása hazugságnak tűnt a szemében. Egyetlen nagy költői szenvedély fűtötte: maradék nélkül feltárni a lelkét, versbe önteni önmagát s a benne megszületett világot. Kifejezési módja szimbolikus, s csodálatos módon ezzel az abszolút költői eszközzel a legfilozófikusabb tartalmat mondta el. Nemcsak önmaga és a feloldott tárgyi világ volt lelkének a tartalma, hanem a folyamatokban száguldó valóság, s minden emberi viszonyulás. Tökéletesen érezte az emberiség életében megindult erjedést, s akkor még minden különösebb tárgyi tény nélkül az ember Mindenséghez fűződő viszonyának a változását is. A társadalmi és szociális problematika csak kis része volt ennek a meglátott hatalmas átalakulásnak. Sokkal többet mondott róla az Életről szóló verseiben.

Tökéletesen szubjektív költő, számára csak a lelkében megszületett világ volt a valóság. Itt sem a világon, hanem a lelkén van a hangsúly. A világ végeredményben mindenki számára hasonló mozzanatok megnyilvánulása. Csak az a kérdés, mennyit képes befogadni belőle, hogy dolgozza fel, s milyen módon vetíti ki magából. Ady föltétlenül zseni: nemcsak egy közösség befogadására, s funkcióinak az elvégzésére volt képes, hanem lelke hatalmas műhelyében a Mindenséget is újjáteremtette. Mindent magába zárt. S amit ehhez még szubjektívan hozzáadott — lelke teremtő ereje — volt a minőségileg utolérhetetlen többlet, az új, a zseniális. S szinte határtalan költői kifejező tehetsége, ahogy a lelkében megfogant valóságot versekben kivetítette. Egy-egy költeménye többet tár fel a lét és valóság titkaiból a legtöbb író egész életművéénél. Hatalmas életének és tehetségének egyik szenvedője, Ignó, egyszer ezt írta róla: „Ady, a zseni, hallatlanul nagy ember volt: néha java unalom vagy kutya-macska idegenkedés közben az az érzésem volt mellette, mintha volna, ha kívül állanék a világegyetemen és éteri sodrával a földteke száguldana el mellettem.” Pedig Ignó nem szerette Adyt, nagyon másfajta verseket szeretett volna hallani ettől a zsenitől.

Kegyetlen lángelme. Mindenről vall, tehát nem is lehet más. Az emberek még saját, összehasonlíthatatlanul kisebb, tudatalatti világuktól is félnek, s igyekeznek soha nem találkozni vele. Hogyne volna kegyetlen lángelme a szörnyű mélységekből mindent felszínre hozó és tökéletes formába öntő zseni. Pedig nagyon sok szeretet lakott benne. Igaz, nagyon sok hiúság is. Emberi magatartásában viszont volt valami lágyság. Ez néha verseiben is megmutatkozott, nem mondanivalóiban, inkább szavai puhaságában. Nem tudok szabadulni az érzéstől, hogy a magyar történelmi alakok közül II. Rákóczi Ferencsel mutat hasonlóságot. Nem képességeiben, inkább emberi magatartásában. Ugyanaz a túlfinomult férfi szépség, túlfűtött szekszualitás, Istenhez menekülő alázat, a magyarság végtelen szerelme, forradalom, lázadás, akarategyengeség. Természetesen Ady költő volt és zseni. De emberi magatartásuk döbbenetesen hasonló. A magyarság azonos képlete voltak.

Hazai kritikai értékelése számos könyv és tanulmány ellenére még mindig hiányos, sőt megtevesztő. A magyar irodalom nyelvi és egyéb nehézségek miatt nagyon magába zárt, értékelését is jórészt csak saját körén belül végzi el. Ezért irreális. Nagy hazai írókat világviszonylatban is az elsők közt gondol, viszont Adyt is csak egynek veszi az otthoniak közül. Pedig ő ténylegesen a világirodalom leghatalmasabb alakjai közül való: Dante, Baudelaire, Goethe mértékével mérhető és mérendő. A XX. századnak föltétlenül legnagyobb költője. Magyar vonatkozásban senki sincs hozzáfogható. Otthoni íróink és költőink ezért is igyekeztek agyonhallgatni: kényelmetlen volt az óriás fa árnyékában virágozni. A magyar világ nem elég tág keret nagysága befogadására. Energiája egy része ezért is vált magát pusztító szenvedéllyé.

Igazi értékelését idegen nyelvű kritikusan végezhetik majd el. Nem könnyen és nem hamar. Tökéletes Ady fordítások kellenek, addig is, míg a kedvéért többen megtanulnak magyarul. Nem elég ízelítőül adni pár tucat versét. Azzal rendszerint csak megzavarják az olvasót. Ady majdnem ezer versben egyetlen hatalmas költeményt írt. Az egész csak együtt mondja ki költészetét. Ez a magyar „Divina Commedia”. Babits is a legnagyobbra vágyott, költői erejéből azonban csak úgy futotta rá, hogy virtuóz módon lefordította Dante Komédiáját.

A magyarok közül egyedül csak maga Ady ismerte világirodalmi rangját. Legalább is mások sohse mondták ki. Ő viszont pontosan tudta, milyen képességgel mit akar, és mit csinál. Szinte programversként írta:

*Az Ér nagy, álmos, furcsa árok,
Pocsolyás víz, sás, káka lakják.
De Kraszna, Szamos, Tisza, Duna
Óceánig hordják a habját.*

*S ha rámdől a szittyá magasság,
Ha száz átok fogja a vérem,
Ha gátat túr föl ezer vakond,
Az Óceánt mégis elérem.*

*Akarom, mert ez bús merészség,
Akarom, mert világ csodája:
Valaki az Értől indul el
S befut a szent, nagy Óceánba.*

(Az Értől az Óceánig)

Befutott a nagy óceánba, ha kevesen fedezték is fel. Lírája a rég várt alkotás, hivatkozhatunk rá Európában, s egyszer majd beszélni kezd értünk és helyettünk. Világirodalmi alkotás, s ugyanakkor tökéletesen magyar. Minden benne van, amivel a világhoz hasonlítunk, s amivel különbözünk tőle. Nekünk is megvan a sajátos mondanivalónk. Szabadságharcaink és kultúralkotásaink egyaránt helyet biztosítanak számunkra. Sajnos Ady lírája idegenek részére szinte még megközelíthetetlen.

Világirodalmi határait is látjuk. Verseiben néha benne vibrál a legnagyobb szó, amit a krízisbe került emberiség a XX. században hallhat. De ez a végső manifesztáció elmaradt. Nemcsak nála, hanem a világirodalomban is. Helyette Ady egy népnek, a magyarságnak végső szavát mondta ki. Az emberi létnek csak egy részét világította meg tökéletesen, de senki nála több szikrát nem záporozott szét a lét egészébe.

Nemcsak poéta volt. Elhagyta a költészet határait, bár mindig megmaradt sajátos kifejezési eszközeinél. Magyar vonatkozásban a népi, nemzeti élet vízvázasztója, s tudományos, társadalmi, sőt politikai harcok zajlottak körülötte. Általános emberi mondanivalóiban is több volt egy költőnél. Nemcsak a szépségnek hódolt, inkább azt állította az ember szolgálatába. Filozófus és vátesz volt. Központi mondanivalója az ember és az Isten, s egymáshoz való viszonyuk. Ha a költészet nem így szolgál, maga válik vallássá, s a l'art pour l'art gondolatán keresztül a szépséget imádja. Ez már meddőség, a valóság előli menekülés. Ady nemcsak művész, hanem szerelmes, politikus, filozófus, vátesz, s ráadásul újságíró. Mindenekelőtt lázadó: az emberfeletti lehetőségek titkait kutatta, úrrá akart lenni rajtuk. Mégis így volt a legnagyobb költők egyike. A vallás kategóriája határozza meg legigazabban. Nem a tiszta művészet volt a vallása, mindig az Istennel birkózott. Az élet értelme érdekelte. Egzisztenciális költő volt, az egzisztenciális filozófia megszületése előtt. Nem egzisztenciális programot valósított meg (Sartre!), hanem a lét és valóság mozgását tapogatta ki magában, és fejezte ki költészetében. Az Élet himnuszát írta meg; a legszélsőségesebb individualista az Élet himnuszát!

Ady már elhagyhatatlan része gondolkozásunknak és kultúránknak. Minden más meghatározás mellett egy fogalom fejezi ki igazán életművét: Ady. Ahogy nem magyarázom magamnak ismételt Pláton

filozófiáját, hanem a neve éppen elég gondolkozásom és életérzésem egyfajta meghatározására, ugyanúgy elég az Ady is. Egyelőre csak nekem, a magyarnak, de a világirodalom égboltján is felrajzolódik majd ez a név.

*

Megoldotta-e az emberlét problémáit? Legalább is szűkebb területen, a mostani adott történelmi és kulturális feltételek közt, vagy a saját maga számára? Ezzel a kérdéssel kell még szembenéznünk.

Életműve szükségképpen záródik ezzel a problémával. Nem bizonyos hangulatok költője volt, nem is felmerülő témák megverselője. Állandóan a Mindenséget igényelte: a világot, az Istent s az emberi létet. Nem gondolati formában csupán. Mindegyikben benne akart élni, sőt a világot, s az emberi létet megpróbálta legyőzni, mássá tenni. Megváltóként akarta formálni a valóságot. Lázadó volt. Költészete kozmikus arányú: az egész világ rokonának tudta magát.

*Túlról hozott és túlos drága semmi,
Életem, már beléd-káprázni
Úgyse tud, mint régen, a szemem
S én, rokona egész világnak,
Szeretője, vágyója, buzdítója
Futok halottan és idegenen.*

(Halottan és idegenen)

A változás és változtatás démonikus erejű viharában élt. Nem telepedett le se térben, sem időben; elvek és értékek nem kötötték. Ez a démoni futás halottá és idegenné tette, míg az élete meg nem gyökerezett a magyarságban. De ez se volt teljes megoldás, lázadása a magyarságon túl továbbra is tombolt, tekintete mindvégig a lét és valóság egészén vibrált.

Korának nem egyetlen lázadója volt. Inkább egy lázadó kornak a gyermeke. Nem politikai, hanem kozmikus lázadásra gondolok. Nietzsche nemcsak egy kultúrát támadott, hanem Krisztust szerette volna legyőzni; Marx egy társadalmi forma megsemmisítésén túl fenntartás nélkül az Isten ellen tört. S közben a tudomány a megfoghatatlant akarja kézbe venni, hogy az ember valóban Isten nélkül, emberfölötti emberré nőhessen. Az emberiség kitapinthatóan elérkezett a történelmi út végéhez. Most vagy megtanul repülni, vagy lezuhan. Az emberi lét minőségi megváltozásával kell számolnunk. A repülést megpróbálhatja Isten nélkül, létét megtagadva, saját lázadó erejével, s megpróbálhatja a krisztusi megváltás végső beteljesedését várva. Ezen a magatartáson fordul meg a jövője.

Kultúránk, fejlődése során, felszínre hozta az emberlét végső kérdéseit és ellentmondásait. Ady, korát megelőzve, felvetette ezeket a problémákat. Nemcsak gondolatban. Mindegyiket átélte, s úgy formált verseket belőlük. Fenntartás nélkül tudta, élte és írta, hogy az emberi lét és minden vele kapcsolatos jelenség nyitottá lett. Az eddig érvényes értelmi, szellemi és erkölcsi törvények összetörtek a tudományokban, s az emberi lét egészében is. A végtelenség borzalmával kell szembenéznünk. Ady lázadásában is a megkötő erőket kereste. Végső szava Isten és a magyarság volt. Ugyanakkor megváltó, az Isten szörnyetege akart lenni. Szükségképpen került az egyetemes ellentmondások forgószelebe. De pontosan ezeknek a látása és átélése tette korunk modern és emberszabású emberévé, líráját pedig a XX. század legigazibb megnyilvánulásává.

Élete két változatban zajlott le. Az egyik: a mindennapi emberi lét, az emberi élet ilyen és nem másminemű adottságaiban. A másik változat: az egész világ rokona, a transzcendens vonatkozások rendje. Egyik versében az elsőt az emberi élet völgyének nevezi, amit elől és hátul a másik változat, a transzcendens létezés hegyei kerítenek be. Legtöbb ember számára csak a völgyben való élet a létezés egyetlen formája, ő viszont az emberi élet völgyéből is a transzcendens világok után vágyik, meghódításukra tör. Addig is, míg a halálon keresztül ténylegesen transzcendálhat.

Fájdalmas, bús kitérőnek nevezi a két hegy közötti emberi élet völgyét. Ez a háborús völgy nyílt sebként mered az égre. Tele van harccal, gyűlölettel, szerelemmel és undorral. De rajta túl ott villognak a

transzcendens valóság csúcsai. Ady azok szerelmese volt, s megpróbált a völgyből a hegytetőkre törni. Ez volt az Isten szörnyetegének a harca. Transzcendálni ugyan csak a halálon keresztül lehet, ő mégis száz meghalásfélén és harcon át a maga erejével, lázadásával akarta elérni az elérhetetlent.

*Háborús völgy, nem tudlak nézni,
Nem bírnak már a szemeim, nem:
Forgok, mint egy véres pojáca,
Túl egy hegyen s egy hegyen innen.*

.....
*Végetlen békéből buktam le,
Hol híre sincs a harci gondnak,
S itt úgy kell ütni, marcangolni,
Mint egy komédiás bolondnak.*

*Addig, amíg a nagy világ-csók
Nem cuppant újra vágyva értünk,
Addig, míg majd élünk valóban,
Akként, mikor nem völgyben éltünk.*

*De addig, addig, be sokat kell
Ejteni, üzni, futni, esni,
S egy megszakított örök csókra
Dúlva, jajgatva emlékezni.*

(Fájdalmas, bús kitérő)

Az emberi lét elég lehetetlen vállalkozás, mind az élet völgyét, mind a transzcendens csúcsokat tekintve. Önmagában mindenesetre lehetetlen vállalkozás. Pedig a végső cél minden vonatkozásban a megoldott emberi élet. — Újra tegyük fel a kérdést: Mit oldott meg Ady az emberi lét problémái közül az élet völgyében, s mit a transzcendens csúcsok távlatában?

Az élet völgyében megoldotta a közösségi lét titkát. Ez a nagy magányos lobogó szerelemmel olvadt bele a magyarságba. Az élet völgyének közösségi formája a nép és nemzet. Azonban ez a természetes és zárt közösségi forma sem állandó. Éppen napjainkban bomlik fel a népek egyénisége, s olvad bele a kialakuló új világbirodalmakba. Ezzel talán a közösségi élet lehetősége is felbomlik, s atomjaira hull szét az emberiség. Szörnyű diktatúrák próbálják ezeket a vonzásukat elvesztett atomokat mesterségesen közösségi formákba összepréselni, de ez már nem az ember természetes közösségi állapota. Ady a magyarságban még tisztán felmutatta a népi, nemzeti életformát. Nemcsak felmutatta, hanem kérdéseire választ adott, s a szintézisét is megteremtette.

A magyar nép Európa fogadott gyermeke. Keletről származott a Duna völgyébe, de magában hordozza a közismert Kelet alatti sokkal mélyebb Keletet, az őskultúrák világát. A magyar élet és irodalom dunai történelme folyamán mindig is érezte az égtájak szerinti megoszlás kettősségét. Széchenyi saját magára vonatkozóan keleti vérről és nyugati értelemről beszélt. Később ezt a tényleges ellentétet mesterségesen is kiélezték. Ady teremtette meg az ellentétek szintézisét. Semmi közösséget nem vállalt a mai Kelettel, s azok képviselőivel. Annál erőteljesebben mutatta meg a magyarság lelke mélyére süllyedt ős Keletet. Nem Ázsia és a nyugati világ, hanem egy Európa alatti Európa és a mai Nyugat szintézisét hozta létre. Ezzel meghatározta a magyar világ helyét és értelmét. Egy gondolatát, vagy érzését sem érezzük idegennek, akár Keletről, akár Nyugatról beszél. Ebben a szintézisében válik igazán értékke a magyarság Európa és a világ számára. Népe titkát Ady oldotta meg. Csak vigyázzunk, hogy ő titok ne maradjon, mert vele együtt elsüllyed a magyarság is. Ha különleges létünket és értelmünket nem tudjuk érzékeltetni, szükségképpen elpusztulunk.

Ő a magyar lét fókusza, benne mind egybeesnek a sugarak. Népével kapcsolatban minden dolog mértéke. Halála után újra szétszakadt a magyar élet és irodalom keleti és nyugati félre. Urbánusok és népi írók nemcsak megjelöléseket, hanem tényleges ellentéteket jelentenek. Adyban újra meg kell találnunk a magyarság szintézisét. Sohse felejtsük el, hogy ezt a szintézist Párizsban alkotta meg. A magyarság igazi ő-skeletiségét is csak Európában fejtheti ki. Legalább is addig, míg tényleges népi közösségekről beszélhetünk a kialakulni látszó formátlan új világbirodalmakban.

Életműve helyettünk is beszél Európában és az egész világon, s jelentéktelen kis politikusoknál ezerszer jobban megmagyarázza a dicsőséges és a világ számára jórészt érthetetlen 1956-os szabadságharcot. Ezt a forradalmat csak a magyarság csinálhatta, s hogy meg kellett tennie, arra Ady a magyarázat.

Nemcsak szintézisét alkotta meg, hanem a XX. században lefolyó életét is ő határozta meg legerősebben. Tisza István magyarsága után csak az övé jöhetett. (Közös vonásuk: mind a kettő nagyon szerette és predestinálnak látta a magyar életet.) Reméljük, nem a moszkovita, népet elpusztítani akaró hazugság, hanem Ady magyarsága bontakozik ki még egyszer. — Az első világháború utáni irodalmat is ő determinálta. Agyon akarták hallgatni, vagy csúfosan támadták, de belőle éltek.

Magyarsága nem korának az élete és szemlélete volt. Azt, sem keleti, sem nyugati állapotában, nem vallotta magáénak. Szintézisében, látásán és a sürgetett forradalmon keresztül egy új magyarságot hozott létre. Ő az utolsó és legnagyobb költő Európában, aki tisztán felmutatta és megoldotta a közösségi lét titkát. Nemcsak a magyarságét, hanem a nép és nemzet életén keresztül minden közösségi lét természetét és lehetőségét, a krisztusi egyházat kivéve. Így a magyarsággal foglalkozó költészete sem partikuláris jelentőségű csupán, hanem az emberlét egyik legfontosabb, s korunkban legválságosabb mozzanatának, a közösségi életnek az analízise.

Nem ilyen tisztán megoldott a humanizmusa, de még mindig az élet völgyének a megoldott ügyei közé tartozik. Lírája én-költészet. Egyetlen tárgya az Én, illetve a benne elnyelt világ. Teljességre törő élete csak a magyarság közösségében tudott feloldódni. Föltétlenül új költészet ez, a világirodalomban ilyen erővel eddig még senki nem tárta fel ezt a területet. Szellemtörténetileg összekötő kapocs a kanti idealizmus és az egzisztencializmus közt, a teoretikus Én-nek minden téren cselekvésbe való átlendülése. Ez a pont és pillanat az ember legnagyobb lázadási lehetősége, s Ady élt is az alkalommal. A legnagyobb lázadók egyike. De nemcsak az. Túl lázadáson árad belőle a szeretet. Végül már csak azért harcol, hogy valami módon megváltsa az embert. Az Embert. Ez a nagybetűs kiemelés nem absztrakciót jelent, hanem a bennünk fellobbanó életnek a fontosságát. Ady a legelesettebb, legocsmányabb valakiben is szerette a pótolhatatlan egyet. Ebben mutatkozik meg igazi nagysága: a lázadó humanista volt.

Először a szerelemben próbált kilépni az Én-ből, számára azonban ez járhatatlan útnak bizonyult. Énközpontisága itt mutatkozott meg legerősebben. Másféle módon kellett találkoznia az idegen életekkel. Már túljutott költészetének első felén, a tudatalatti mélységekből feltörő lírán, mikor ténylegesen észreveszi a másik embert.

*Ha idegen arcokat nézek,
Arcom ijedten földre-vágom:
Óh, Istenem, mennyi más arc van,
Mennyi más arc van a világon.*

.....
*Valaha minden arc magáért
Vívott egy szörnyűséges harcot
És állanak rab ellenekként
Egy mással szemben most az arcok.*

.....
*S minden arcot, idegen arcot,
Midőn elfog a titkos emlék,
Legalább egyszer földeríteni,
Megragyogatni be szeretnék.*

(Az idegen arcok)

S többé nem tud szabadulni tőlük. Eleinte mégcsak elkerülhetetlenségként jut szóhoz életében a másik ember, lassan azonban mind fontosabbnak látja. Én-jéből ki akar törni, nemcsak a világ legyőzése révén, hanem a másik emberrel való igazi találkozásában is.

*S ki rámtekint, kit megnézek,
Akármilyen undorral tettük,
Egymást örökre elszerttük,
Mert az utolsó látásig
Álmunk: a másik, a másik.*

(Akit egyszer megláttunk)

Innen már csak egy lépés volt a másik szerelme, a másokért való harc, sőt a megváltásukért feláldozott élet. Ady ide is eljutott. Nem teljes egyértelműséggel, de teljes hittel és akarással. S ami a legfontosabb: a tiszta emberszeretet izzó fehérségével.

*Látom magam ifjú csatákban,
Amelyekben én voltam minden.
Forró, bolond, bő ereimben
Vérem csupán magamért tombolt,
Mint egy földi, kárhozó Isten,
Úgy vívtam a hiú csatákat.*

*S látom magam magam tagadva,
Eldobva minden hiúságot,
Fehér lovagként mint csatázok
Meg se született milliókért.
Voltam nem ismert, megalázott,
De a lelke ujjongva vágtat.*

.....
*Hogy nem hittek szavamnak, még jobb,
Mert így fehérebb minden tettem,
Mert így gyönyörűbben szerettem:
Tudtam azoknak szépen adni,
Aki től őnzön mitse vettem;
Éltem, mert néha éltem — másnak.*

(Mert másokért csatáztam)

Humanizmusának központi gondolata az Ember. De nem volt győzelmes humanista. Nem a maga erejéből megváltott étellel volt dolga, sőt a nagyon is megcsúfolt, lealacsonyított emberrel. Humanizmusában se volt optimista, a valóságos emberhez viszonyította tényleges lázadó énjét.

Az Ember teljes és tiszta kibontakozásának, a töretlen humanizmusnak sok akadálya van. Különösen kettőt látott, egy aktuálisat és egy örököt: a világháborút és az Istent. Külön-külön, és sorsrendelte módon együtt is. A múlt században elindult büszke útján az autonóm ember. Bizakodón és egyedül fogott hozzá

problémái megoldásához. A földet akarta végleges otthonának berendezni, s a keresztyénség által megrontott életkedvet és vidámságot visszavarázsolni. Úgy viselkedett, mintha semmiféle rémek nem fenyegetnék törekvését és egzisztenciáját. Közben az optimizmus alatt nagyon sok méreg és robbanóanyag gyűlt össze, s kitört az első világháború.

Adyt taglócsapásként érte a szörnyűség kirobbanása. Sohse szemlélte optimista módon az embert, de most teljes lealjasodásától félt. A háború megakadályozza a közösségi élet, különösen a magyarság korszerű kibontakozását, s tönkreteszi a tökéletesedés felé megindult egyes ember reményeit. A humanizmust féltette, derengeni kezdő emberideálját. Az iszonyúság teljesen bevette magát az életébe, akármiről írt is, ez minden verséből kiütközött. Láta a valóságos embert, a természetében rejtőző szörnyűséget, mégis átkozta a háborút, mert nagyon rosszkor jött, s szükségképpen rombolt össze mindent. — Lealjasító hatását legtisztábban így érzékeltette:

*Bús kedvű anyák keservesen szülnek,
Labdázó fiúk halálba merülnek,
Ős, szép kemencék sorjukban elhülnek
S kedvelt szüzeink utcára kerülnek.*

.....

*Szegény emberek ölnek és csak ölnek.
S láz-álmaikban boldogan békülnek.
S reggelre kelvén megint megdühülnek,
Kárhoznak, halnak, vadakká törpülnek.*

(Krónikás ének 1918-ból)

Néha idegennek érzi ezt a megcsúfolt embert. Megtagadja magában és mindenkiben. Egész költészete, minden mozdulata mégis érte sír. Szeretné megállítani a szörnyűséget, szeretne megszabadítani mindenkit. Megtagadón és érte sírva jajdul fel: „Megcsúfolt ember, ember, Ember.” Megigazultnak akarja látni, de megcsúfolt állapotában is féltőn szereti.

A tiszta humanizmus teljes kibontakozásának másik akadály a Isten. Nem engedi, hogy a lázadó, a tudás fájáról gyümölcsöt szakított ember kultúrája halál-fa helyett az élet-fájává változzon. Előtte kialszik az értelem ragyogása, semmivé lesz az ember minden képessége, s a ráborult éjszakában a humanizmus helyett rémek vesznek körül. A humanizmus nem léphet az Isten helyére.

1. ... Ilyen hiábavalóság hát az ember isteni elméjének fényessége, hogy egy fuvalom által éjszaka lesz.

3. Miért, hogy a föl-főlemelkedett Embert mindig visszarántja Valaki, kit Urnak is neveznek, Jehovának is, Rendelésnek is, Sorsnak is? Az ember már-már készül jónak és Istennek változni, de Perazim hegyén fölkel az Ur.

5. ... Vigyázók, hiába vigyáztok, óh, jaj, vigyázók, hiába vigyázunk, mert újra és újra leesik a sárba az Embernek arca.

(Ésaiás könyvének margójára)

A sárba hullott arcú emberről kérdezi: „Ezt a hitványt én megsirattam?” Ideáljának bukása láttán elsősorban nem is az embert, hanem a korlátokat mindig felállító Istent hívja számadásra. Az ember különbje istenülésnek vágott neki, s amikor visszatartotta az Isten, Ady átkozódni kezd. Neki mégis fontosabb volt az Ember, mint az Isten. A bukott emberért átkozódik, megbántja az Istent.

*Úgy szakadtunk be a Pokolba,
Mintha korbácsra s térítésre
Dühünk, hangunk sohse lett volna?
Öldöklő angyalai az Úrnak
Soha így meg nem ölte Múltat.*

.....
*Már csúfja minden állatoknak
Isten híres sarja, az Ember
S a próféták is csak makognak.
Még mélyebb Pokol, még több Nincsen: —
Ezt add, Híres, ezt add, Te Isten.*

(Mai próféta átka)

Az emberlét korlátaiban s a háborúban látta a humanizmus akadályát. A korlát áttörhetetlen és örök, csak hozzáigazítva építhet ki az ember egy külön világot. A háború pedig állandó lehetőség, s Ady esetében szörnyű adottság volt. Nem véletlen történés; a megváltatlan emberlét szükségszerű eredményét látta benne. Megérezte, hogy 1914-ben kivédhetetlen sötét hatalmak szabadultak el. Jajgatott, sírt, átkozódott az emberért. Világgá kiáltotta a rászakadt legnagyobb veszélyt: az ember megszűnik embernek lenni. Névtelen és kifejezhető hatalmak veszélyeztetik a létét. Technika, tömeg, totális gazdasági organizációk, mindent elködösítő, dialektikából fakadó modern szofisztika lealacsonyítják, egyszerűen megszüntetik szabad személyiségét. Mindez az első világháborúban jelentkezett először érzékelhetően és tudatosan. Ady becstelenségnek érezte ezért a megfoghatatlan hatalomért való halált. Hiszen éppen azt pusztítja el, amiért egyáltalán élni érdemes. Nem háborút akart, hanem az életet felszabadító forradalmat, az ember különbjét. A világháború viszont lerombolta a humanitásba vetett bizalmat. Szétdúlta a ránk szabott formátumokat, s a létet és a valóságot minden irányban nyitottá tette. Az ember elveszett, vagy parányi ponttá vált az Isten nélküli végtelenségben. S a háborúban dőlt a vér. Hiába látta elrendeltnek a sorsot, fájt neki az ember arcának a sárba zuhanása.

*Kényes fájó életem inkább
Összetöröm,
Mint fajzatom undorát lássam.*

*Emberség és jóság csak szavak
S a megfagott,
A megrémült világ nincs sehol
S fáj, hogy vagyok
S fáj, hogy nem lehetek büszke arra,
Hogy ember vagyok.*

(Nincsen, semmi sincs)

S mégis humanista volt. Az emberek iránti szánalma, szeretete, jósága tette azzá. Százszor megtapasztalta a butaságot és gonoszságot, s állandó harcban állt határtalan nagy lelke kiméráival is, mégis szerette az embert, s meg akarta váltani nyomorúságából. „Mindig volt titkos, valamis Názárethje az emberi Jónak”, milliók emberformájú életéért így tudott harcolni.

Nem fényes, derült, könnyed és megoldott a humanizmusa, inkább vergődő, sötétségbe és misztikába hajló. Mégcsak nem is egyetemes, a magyarság világháborús szenvedésén keresztül jutott el hozzá, bár ebben az élményben minden embert magához ölelt. Soha nem élte a klasszikus formáját: életében és költészetében az objektív nem uralkodott a szubjektíven, a forma nem jutott elsődleges szerephez lelkével szemben, a hagyomány megkötő ereje nem zárta korlátok közé zsenialitását. Humanizmusa mégis igazi és mély volt; nem a szavak hideg magatartása határozta meg, hanem élete és lobogó lelke, az ember iránti szerelme. „A szeretet és géniusz doboló vigasztát” sugározta lírájában. Tartalma az étellel való kibékülés, s ősi vadságunktól és gonoszságunktól való megszabadulás volt.

Ebbe a szeretettel sugárzó ember-vallásba végül belefért önmaga és a kiválasztottak csoportja is. Nem kellett énjét milliókban szétszórni, a tobzódó gonoszságban is magához tudta ölelni a kiválasztottakat.

Soha-soha nem állok rabnak

Örjögő népek közepébe.

Nem állhat az, kinek a vágya

A népek és az Isten népe

S a minden vágyak legszebb vágya:

Ez a világ legyen világja,

Ékes, vidám, aki, jaj, ésszel

Embernek mert jönni s méréssel

Szántja, gondolja el e Bolygót.

(A rabbiság sorsa)

Adynál a humanizmus is prófétai küldetés. Nem magától értetődő életforma, hanem a szörnyűségek közt az ember megváltásának és méltóságának a kutatása és hirdetése. „S megint élek, kiáltok másért: Ember az embertelenségben.” Ez a verse fejezi ki legtökéletesebben a humanizmusát.

Ékes magyarnak soha szebbet

Száz menny és pokol sem adhatott:

Ember az embertelenségben,

Magyar az űzött magyarságban,

Újból-élő és makacs halott.

(Ember az embertelenségben)

Nagy lázadásából ide tért meg, s a világháborúban meggajdult világból ide menekült. Ezt a pozícióját mindennel és mindenkivel szemben haláláig tartotta. Nemcsak ebben élt, de ezt nem adta fel soha. Volt lázadó szeráf és démon, testiségben tobzódó állat, emberfölötti ember, titán és antikrisztus; a legmélyebb vágya mégis: ember akart lenni. Csak ember, emberformájú ember, aki az Isten kezét fogja. Kutatta a természet és kegyelem szövetségét. A természetes rendet akarta megszentelni az isteni kegyelemmel. Nem ez a fajta humanizmus határozta meg az életét, de ez volt a végső vágya. S irodalmi és egyéb humanisták évszázados nyelvi és formai csiszoltsága helyett áradt belőle az emberszeretet szépsége.

Mikor pedig a háború borzalmaiban minden jók dögbe hulltak, végül csak egyet akart: az életet a jövő számára megőrizni. Nem a magáét, hanem a jövő emberörökösökét, sőt egyáltalán az Életet. A kis életparányoktól, az egyesektől visszatér az egyetemes Élethez, hogy megmaradjon, s ismét kibontakozhasson majd belőle az egyetlen széparcú ember. Így humanizmusának is végső kicsengése a szerelem: a halált csak a csók győzheti le. Ebben a szerelemben azonban nincs semmi lázadás, erotika, betegség, vagy önszerelm. Egyszerűen az élet megy benne tovább, ha „Egy lány csókos férfira borul”.

Micsoda korba érkezett Ady, s milyenben élünk mi! Ma a megmaradás vágya és munkálása a humanizmus egyetlen tartalma. S még előttünk a jövő.

A transzcendens csúcsoktól határolt emberi völgyben két problémát megoldott: a közösség kérdését tisztán, a humanizmusét töredékesen. Költészetének az alaphangja mégis tragikus. Az emberi lét minden ellentmondását felszínre hozta, de megoldani nem tudta őket. Senki nála tágabb horizontot át nem ölelt, több igent és több nemet ki nem mondott. Ezek az ellentétek nemcsak rendezett egységekben állanak egymással szemben, hanem egyik a másikban is benne él. Ezért feloldhatatlanul tragikus a lírája. A szerelem démona űzi, de nem lép ki Én-jéből, hanem önmagát szereti; filozófiája a legnagyobb életigenlés, s megérkezik a semmihez; hitével átöleli az Istent, mégis az Antikrisztus útján jár. Van ennél tragikusabb életérzés és állapot? A magyarságban ugyan feloldódott, s humanizmusa az ember legmélyebb igénye, de még forradalmi verseiben sem szól optimista hangon, még ott is a magyarság tragédiáját zokogja.

Egyetlen hatalmas versbe összeálló lírája nemcsak esztétikai elrendezést és egységet mutat, hanem mindeneke előtt a valóság egységét. Ahogy hatalmas lelkén átszűrődött. Az Én és a valóság küzdelme pedig eredendően tragikus. Csak az Istenben oldódhat fel. Ady azonban vele is harcban állt. Ráadásul az egész emberiség is történelmének legválságosabb korába érkezett. A vátesz megérzésével a nagy tragédia előestéjén sikongja az emberiség végzetét. Szétbomló világ tragikus hangú költője.

Az Istenét és emberi mivoltát elvesztő korban egyetlen szilárd pontja, végső menedéke maradt: az Én. Élete vége felé, magyarságba, háborúba humanizmusba kilépve is, mindig ide tért vissza.

Csak az a fontos, ami: Én

S minden csak ezért történik

A Föld alatt s a Föld színén:

Be nagy a hivalkodó ember.

Csak az a fontos: ki vagyok?

S itathatják a világot

Üres, ostoba vér-habok:

Be nagy a hivalkodó ember.

(A hivalkodó ember)

Az Én a végső szubsztancia. S a tragikum teljessége. Mert a legragyogóbb sem képes mindent magába olvasztani, s magán keresztül újjáteremteni. Egymáshoz való viszonyuk pedig megoldhatatlan egy kívülálló rendező princípium nélkül. Tragikus a magára maradt Én, tragikus a transzcendens csúcsoktól határolt völgyben az emberi élet. Ady sem a szerelem, sem a filozófia, sem az Istenhez való viszony tragikumát nem tudta megoldani. Az emberiség mai átalakuló, valószínűen szétbomló korában nem is oldhatta meg sem ő, se más. Hacsak fenntartás nélkül ki nem lépett volna a kultúrából, hogy teljesen más vonatkozásokban keresse a megoldást. Ez viszont minden kultúralkotásnak, a költészetnek is, a végét jelentené.

Ady egy pillanatig se gondolt a hátatfordításra, inkább elment minden téren a legvégső határig, sőt nagy lázadásában azon is próbált túllépni, Demiurgoszként le akarta győzni a világot, s az Antikrisztus útján meg akarta váltani az embert. Ez a lázadás csak még nagyobb tragédiába hullhatott.

Végső fokon mégse veszett el benne. A valóság és a lét önmagában nem is tragikus, s megoldott állapotában az emberi élet sem az. A tragédiában se szakadt szét az énje, élete nem hullott darabokra. Hihetetlen erővel bírta az egyszerre és kavartan élés állapotát. Nem biológiai erő tette ezt lehetővé, hanem képességeinek szinte határtalan volta.

Mégis kifelé igyekezett a tragédiából. Nemcsak a magyarságban való feloldódás és a vele kapcsolatos humanizmus révén, hanem egyéni életében is. Hogy célját elérhesse, újra az Istenhez fordult; rajta kívül nincs út a tragédiából kifelé. Új s új lovat, mindig új lehetőséget kért tőle, hogy az emberlét tragédiájából kijuthasson. Most már nem a többiek akarja megváltani, ő maga szeretné elérni a célt. Az emberiség élete a romló nyáj sorsa, ő viszont már saját üdvösségéről gondolkodik. Célegyenest megy a lázadása elején kiszabott úton. Csak többé nem egyedül, hanem az Isten segítségével tör célja felé. A kimerák, démonok, akaratgyengesége, a közömbös, vagy ellenséges világ, az emberi gonoszság, szóval a sors, a nagy Nyíl

elveszi tőle egy-egy életlehetőségét, kilövi alóla Isten „egy-egy szép lovát”, össze akarja törni a ma rettenetében. Pedig az élet célja nem a tragédia, hanem a győzelem, a boldogság, a „piros, tartós öröm”. Ezt az üdvösséget próbálja Isten segítségével elérni. Kettőt kér tőle: először hadd legyen keményebb, kegyetlenebb, közösségi és humanista gyengeségek ne gátolják a nagy futásban; másodszor új s új lovat, mindig új lehetőséget hadd kaphasson. Csak így érheti el a végső örömet, az üdvösséget. „A végesség halhatatlanság”, azaz nincs végesség, csak halhatatlanság, s benne a piros tartós öröm, az üdvösség a cél.

Nem a tragédia tehát az utolsó szó, az üdvösség a végső lényeg és állapot. Élete végén sem a Krisztusban való feloldódást, hanem a lázadásnak Isten segítségével való folytatását akarja. Új módon így tör előre. Az út: a tragédiából kifelé. De a tragédia szele még most se hagyja el. Még ezzel a vad vágatással sem érhet célba. Ezért kéri, hadd futhasson „Megérkezett gyanánt”. Minden mérföldkövön az öröm álmát akarja álmodni. Nem illúziót kergetett most sem, a váltott lovakon való nyargalás nagyon valóságos volt. Csak a végső valóságot, a megőszült tengert, a piros tartós örömet, az üdvösséget nem érhetette így el. De ebben a vad hajszában megérkezett gyanánt futott. Ez a legteljesebb és legszebb emberi tragédia. Ennek a roppant életnek egyetlen tanítása van mindenki számára: a tragédiából kifelé.

*Segítsd meg, Isten, új lovaddal
A régi, hű útra-kelet,
Hogy só-bálvánnyá ne meredjék
Mai csodák előtt.*

*Az Irgalmatlant küldd társamnak,
A rohanó, büszke hevet
S az emberségem ezután már
Legyen kegyetlenebb.*

*Ne rendeld romló nyájaidnak
Sorsa alá a sorsomat,
Az embered, ha nem ma-ember,
Kapjon új s új lovat.*

*A nagy Nyil kilövi alóla
Kegyelmed egy-egy szép lovát,
De ültess szebb lóra az embert,
Hadd vág tasson tovább.*

.....
*Változat és Halál adódtak
Belül egy-egy gyarló körön,
De várja az Embert víg célja:
Piros, tartós öröm.*

.....
*Boldogíts, hogy a nagy Nyil útján
Megállás nélkül az öröm
Álmát álmodhassam magamba
Minden mérföld-kövön.*

*A nagy Nyíl útján, meg nem állva,
Hítesen és szerelmesen,
Förtelmeit egy rövid Mának
Nézze túl a szemem.*

(Új s új lovat)

Háborús völgynek nevezi a transzcendens csúcsok közti emberlétet. Tragédiával teljes háborús völgynek. De az ő horizontja a hegyek magasságáig terjedt. Életének nagyságát, szépségét a transzcendens világhoz kapcsolódó viszonya adta. Isten szörnyetegeként a Mindenséget akarta legyőzni. Mit oldott meg ebben a vonatkozásban? Természetesen semmit. A transzcendens világ emberi pozícióból emberi erővel, lázadással legyőzhetetlen. A csúcsok felé megindult élet szörnyű szakadékokba zuhan, vagy szerencsés esetben a háborús völgy kultúráját építi tovább.

Van ugyan a transzcendenssel való érintkezésünknek egy nem emberi módja is: lázadás helyett a Krisztusba való kapaszkodás. Hinni, hogy a Mindenséget legyőző, mássá formáló Krisztus a Megváltó, az Isten Fia. Csak a benne való hitben lehet transzcendálni. Megőszült tengerré válik a föld, s a rajta zajló emberi élet is, ha majd egyszer visszajön Krisztus. Ez az utolsó szó az ember és a világ, az emberlét és a transzcendencia minden vonatkozásában. Kimondta Ady ezt a szót? Soha egészen tisztán, világosan csak a tragédiáról beszélt. Költészetében a titok megfejtetlen maradt.

Ezt a végső dolgot a világirodalomban is alig egy páran érintették. Miért hiányoljuk éppen Ady költészetéből! Mert ő tulajdonképp mindig erről beszélt, csak az utolsó szót nem mondta ki. Lázadásának ez volt az értelme és rugója. Állandóan a transzcendens felé kalandozott. Beszélt lázadásáról, tragédiába zuhanásáról, csak az utolsó vonatkozásokat hallgatta el, a titkot nem oldotta meg. „Gyermekeink szemébe titkokat, El nem döntött harcainkkal mi adtunk.”

Belelátott a test és a lélek mélységeibe, az emberlét és a világ titkaiba. Nemcsak a rációval, hanem teljes egzisztenciájával. Titok volt maga is, valami pogány isten papja, aki beletévedt a keresztyénségbe, s többé nem tudott szabadulni az igazságától. Saját maga elpusztítása árán is a Mindenség legyőzésére tört. Talán ez az évezredek kötöttsége, ő Kaján, s a démonok ereje tartotta vissza az utolsó szó kimondásától: Krisztus kezébe adatott minden hatalom, Ő visszajön, s valóban megőszült tengerré teszi a Mindenséget, megvalósítja az Istenországát.

Ez a végső igazság most aktuálisabb, mint valaha. Az elmúlt évezredekben talán csak teoretikus probléma volt, ma az egyetlen valóságos. Változó történelmi korok után a végső kérdéseknek, a megőszült tenger megvalósulásának az idejét éljük. Az emberiség léte még soha nem volt ilyen bizonytalan. Az Ady életművével is ostromolt transzcendens csúcsok rászakadni készülnek a háborús völgyre. Képirók mocsara helyett, a kultúrában formált emberi élet helyett, jön a megőszült tenger, a létében mássá lett Mindenség. Félreérthetetlenül a vég kezdetének az idejét éljük. Erről szól Ady költészete, csak a végső szót nem mondta ki.

De nagyon tisztán érezte az emberi lét válságát, szakadék fölötti himbálózását. A háborús völgy alá van aknázva, s csak egy szikra kell végső pusztulásához. Életműve lezáródása óta valószínűen kipattant ez a szikra is, a második tűzgyújtás, az atom felrobbantása. Viszont a legnagyobb lázadók, élükön Nietzschével és Marxszal semmit se tudtak megoldani az emberi élet és kultúra ellentmondásaiból. Az Antikrisztus valóban köztünk jár, s Ady mégse mondta ki, hogy Krisztus az egyetlen győzelmes Úr, a megőszült tenger létrehozója, az Isten sújtott s kedvelt szörnyetege.

Nem nézte szkepszissel és iróniával az embert s a történelem menetét, Én-jéből mégse tudott Krisztusba átlépni. Belevetette magát az irracionális világfolyamatba, de maga akart misztikus mélységeket, s eszkatológikus csúcsokat megjárni, s gyakran megpróbált az autonóm ember erejével és bölcsességével megállni a világforgatagban. Valójában sehova se tartozott, s a kétségbeesés igazi ugrását se tette meg Isten mélységeibe.

Ady a magyar irodalom csúcsa. Lírájában szólalt meg legtisztábban az örök magyar és az örök ember. Költészete világirodalmi szemmel is óriási mű, szörnyeteg alkotás. Kimondja benne a teljes embert és a teljes világot. S nekünk mégis túl kell rajta menni. Az utolsó nagy lépést is meg kell tennünk, amit ő nem tett meg, félt tőle, vagy nem volt hozzá ereje. Meg kell tennünk nála nélkül, sőt ellenére. Ő már nem változtathat életművén, nekünk azonban kell a saját életünkön.

Lírája az ember által elérhető lét és valóság művészi teljessége. Innen már csak egy lépés van hátra: kilépni az Istenországába. Ez már nem történelmi út, túl van az emberi lehetőségeken, de ez a megőszült tenger megvalósulásának az egyetlen módja. Krisztus királysága nem e-világból való, de végül ebben valósul majd meg. Ki kell mondani az utolsó szót: a történelmi út végén, Istenországa kapujában állunk. — Mielőtt azonban Krisztus visszajön, megvalósul az ördög birodalma. Az Ady által megénekelte irracionális hatalmak kezében játékszerré válik az ember.

Lázadó élete csődjében, túl a magyarságon, Ady Krisztusra utalt, legalább is a bibliára, a történelem fölötti útra. Az általa tisztán ki nem mondott utolsó szóra így mutatott rá:

Óh, én bibliám, mégis maradj titok.

S ha nézik a megőszült tengert,

Mondd, hogy egyszer,

Egyszer tán mégis valami jönni fog.

Egyszer talán majd nyílik az Úr ege,

Egyszer tán átszeli a tengert

Villám-csíkban

Az Isten sújtott s kedvelt szörnyetege.

BETŰRENDES VERSMUTATÓ

A, Á

A békés eltávozás	97
A bűnök kertjében	111
A civódó magyar	145
A csatatér hőse	81
A csillag-lovas székérből	116
A csók-csatatér lovagjai	79
A csókok átka	72
A Duna vallomása	142, 143
A fajok cirkuszában	130, 159
A fajtám sorsa	170, 200
A fekete Húsvét	167
A fiam bölcsőjénél	68
A föl-földobott kő	185, 186
A föltámadás szomorúsága	15
A Gare de L'Est-en	10
A grófi szérűn	195
A gyermekség elégiája	69
A Hadak Útja	188
A Hágár oltára	72, 73
A Halál lovai	92
A halottak élén	202
A harcok kényszerültje	172
A hivalkodó ember	22, 218
A Hóseás átka	153
A hőkölés népe	155, 198
A Jövendő fehérei	189
A Kalota partján	22, 141
A kimérák Istenéhez	59
A kiürített ágyasház	75
A krisztusok mártírja	105
A Léda arany-szobra	64
A legfőbb várta	59
A legjobb ember	161
A legoktalanabb szerelem	162, 168, 206
A lelkek temetője	150
A ló kérdez	152
A Ma kiebrudaltjai	176
A magyar Ugaron	150
A magyar vigasság	164
A márciusi Naphoz	184
A megőszült tenger	47, 49, 52, 221
A menekülő Élet	98
A Mese meghalt	57
A mesebeli János	168, 169
A mi gyermekünk	67
A mi násznagyunk	76
A Mindent hurcolva	44
A muszáj Herkules	13
A nagy Cethalhoz	119
A nagy Híd	74
A nagy hinta-játék	53
A nagy Hitető	122
A nagyranőtt Krisztusok	125
A Nincsen himnusza	97
A Patyolat üzenete	80
A rabbiság sorsa	217
A régi sereglések	172
A Sátán kevélye	104
A Sion-hegy alatt	11

A sorsom ellopója	92
A szamaras ember	121
A szemeink utódjai	207
A szenvedésnél többet	123
A szép Húsvét	123
A Szezelem eposzából	31
A szétszóródás előtt	195, 202
A tavasznak alkonyata	114
A Tél asztalánál	183
A Tisza-parton	137
A túlsó part	75
Ad az Isten	170
«Ádám, hol vagy?»	121
Akármilyen csúnya életet	94
Akik helyén éltem	134
Akit egyszer megláttunk	214
Akit én csókolok	66
Alázatosság langy esője	112
Áldott, falusi köd	193
Álmodik a nyomor	182
Álmom: az Isten	106, 107
Alszik a magyar	163
Arat a magyar	154
Asszony és temető	76
Az alvó csók-palota	64
Az Anti-Krisztus útja	56
Az anyám és én	66
Az Eddig ámene	91
Az Élet bosszúja	95
Az elhagyott kalóz-hajók	70
Az elsőség jósága	41
Az eltévedt lovas	142, 205
Az én magyarságom	138
Az én menyasszonyom	43
Az én sírásom	120
Az Értől az Óceánig	210
Az idegen arcok	213
Az Idő rostájában	200, 201
Az idők kedveltjei	23
Az Isten balján	117
Az Isten harsonája	43
Az Isten-kereső láрма	110
Az Óperenciás tengeren	53, 54
Az öreg Kúnné	181, 182
Az örömtelenség öröme	89
Az ős Kaján	103
Az ős dicsérete	87
Az Úr érkezése	110
Az Uraknak Ura	109, 113

B

Bántott, döfölt folyton a Pénz is	131
Bercsényi marsal huszára	162
Beszélgetés egy székfüvel	12
Beteg századokért lakolva	139, 165
Biztató a szerelemhez	60
Bóbiskolván lehajtott kardomon	54
Budapest éjszakája szól	187
Búgnak a tárnák	38

Cs

Csók az ájulásig.....	58
Csókokban élő csóktalanok	78
Csolnak a holt-tengeren	9

D

De ha mégis?	70
Délibáb-ösöm Kód-városban	136
Dózza György unokája	179

E,É

E nagy tivornyán	24
Egy avas kérdés	119
Egy csúf rontás	36
Egy harci Jézus-Mária	140
Egy régi Kálvin-templomban	124
Egy templom-alapító álma.....	167
Elbocsátó, szép üzenet.....	19
Élet helyett órák.....	20
Elfogni az ölelésben	60
Elhanyagolt, véres szívünk	178
Elindult egy leány.....	74
Első szeretőm ölében	84
Elveszett hit: elveszítlek	170, 171
Ember az embertelenségben	203, 217
Emlékezés egy nyár-éjszakára	23
Én nem vagyok magyar?	137
Én régi mátkám	77
Én, szegény Magam.....	53
Ésaiás könyvének margójára	215
Este a Bois-ban.....	9, 194
Északi ember vagyok.....	82

F

Fájdalmas, bús kitérő.....	212
Fáradtan biztatjuk egymást.....	205
Félig csókolt csók.....	74
Fölszállott a páva.....	176

G

Gálás, vasárnapi nép.....	187
Gonosz csókok tudománya.....	77
Gőzösről az Alföld	144

H

Ha fejem lehajtom	61
Hajh, Élet, hajh.....	88, 89
Hajh, őszi magyarság.....	206
Hajlongni emerre, amarra	166
Hajó a ködben.....	156, 157
Halottan és idegenen.....	211
Harc a Nagyúrral	180, 181
Hárman a mezőn.....	154
Hát ezért bolondultunk?.....	137
Hazamegyek a falumba	194
Hepehupás, vén Szilágyban	2, 11
Hiába hideg a Hold	61
Hideg király országában	90
Hiszek hitetlenül Istenben	108
Híven sohase szerettem	63, 64
Holnap talán elküldöm.....	20
Hunn, új legenda.....	18

I,Í

Így szólna a szóm.....	10
Így van magyarul	147
Ihar a tölgyek közt.....	151
Ima Baál istenhez	104
Imádság háború után.....	106
Intés az őrzőkhöz	25
Intés szegény legényeknek	166, 170
Isten, a vigasztalan.....	118, 119
Istenhez hanyatló árnyék.....	109
Itt a bozótban.....	131, 132

J

Jó Csönd-herceg előtt.....	93
Jöjj, Léda, megöllelek	72, 73
Júdás és Jézus.....	105, 106

K

Két kuruc beszélget	
„Merre, Balázs testvér...”	145
„Most már nagyon jó...”	173, 174
Nagy tüzet csináltunk... ..	143
Tyukodi pajtásom... ..	155
Kétkedő magyar lelkem	206
Ki elveszti harcát.....	127, 128
Ki látott engem?	4
Kis, falusi ház.....	194
Köszönet az életért.....	88
Követelő írás sorsunkért.....	45
Krónikás ének 1918-ból.....	215
Kuruc Ádám testvérem	158
Kurucok így beszélnek.....	165
Küldöm a frigyládát	190

L

Láttam rejtett-törvényt.....	120
Lázár a palota előtt.....	181
Lovatlan Szent György	135

M

Mag hó alatt	207
Magyar fa sorsa.....	171
Magyar jakobinus dala	196
Magyar véték bíborban	129
Mai próféta átka	216
Már előre rendeltettem	63
Mária és Veronika.....	76
Megcsókolom Csók-kisasszonyt	37
Megint nagy vizekre.....	93
Menekülés úri viharból	190
Mert másokért csatáztam.....	214
Mi urunk: a Pénz.....	179, 180
Most pedig elnémulunk.....	13

N

Nagy sírkertet mértünk.....	66
Ne sújts bénasággal.....	107
Négy-öt magyar összehajol	164
Nekünk Mohács kell	157, 158
Nem csinálsz házat.....	26
Nincsen, semmi sincs	216
Nóták piros ősszel.....	177

Nótázó, vén bakák	173, 175
Nő van mellettem	73
Nő-kergető, fényes Hazugság	76

Ny

Nyárdélutáni hold Rómában	48
---------------------------------	----

O,Ó

Óh, fajtám vére	69, 70
Óh, nagyszerű szerelem	71
Ond vezér unokája	138

Ö,Ő

Örökkön így volt	139
Özvegy legények tánca	101, 102

P

Páris, az én Bakonyom	185
Pimasz, szép arccal	146, 147, 161

R

Rohanunk a forradalomba	177
Ruth és Delila	65

S

Senki élőnek ellensége	15, 114
Seregély és galamb	81, 113
Seregesen senkik jönnek	17
Séta bölcső-helyem körül	32
Sípja régi babonának	160
Sírás az Élet-fa alatt	86
Sírva gondolok rá	196, 197
Sötét vizek partján	94
Strófák május elsejére	192

Sz

Szent Lehetetlenség zsoltárja	45
Szép magyar sors	133, 174, 204
Szeress engem, Istenem	116
Szeretném, ha szeretnének	96
Szívedet Isten segítse	19

T

Talán Hellász küldött	20
Tavaszi van úrfi	21
«Te előtted volt»	118
Testem, vitéz pajtásom	16
Több bizodalom vágya	24

U,Ú

Új könyvem fedelére	4
Új s új lovat	219, 220
Új vizeken járok	8
Utálnak, de csodálnak	111
Utálni s nem törődni	192

Ü,Ű

Üdvözlét a győzőnek	25, 198
Űlj törvényt, Werbőczy	149

V

Vágtatás a Holdnak	70, 71
Valaki útravált belőlünk	62, 63
Válasz bajnoki hívásokra	171, 172
Véresre zúzott homlokkal	199
Volt egy Jézus	122
Vörös szekér a tengeren	191

Z

Zúg-zeng a Jégcimbalom	68
------------------------------	----